

שמות - רמב"ן

• [פרשת שמות](#) • [פרשת וארא](#) • [פרשת בא](#) • [פרשת בשלח](#) • [פרשת יתרו](#) • [פרשת משפטים](#) • [פרשת תרומה](#) • [פרשת תצוה](#) • [פרשת כי תשא](#) • [פרשת ויקהל](#) • [פרשת פקודי](#)

פרשת שמות

[פרק-א](#) [פרק-ב](#) [פרק-ג](#) [פרק-ד](#) [פרק-ה](#)

פרשת וארא

[פרק-ו](#) [פרק-ז](#) [פרק-ח](#) [פרק-ט](#)

פרשת בא

[פרק-י](#) [פרק-יא](#) [פרק-יב](#) [פרק-יג](#)

פרשת בשלח

[פרק-יד](#) [פרק-טו](#) [פרק-טז](#) [פרק-יז](#)

פרשת יתרו

[פרק-יח](#) [פרק-יט](#) [פרק-כ](#)

פרשת משפטים

[פרק-כא](#) [פרק-כב](#) [פרק-כג](#) [פרק-כד](#)

פרשת תרומה

[פרק-כה](#) [פרק-כו](#)

פרשת תצוה

[פרק-כז](#) [פרק-כח](#) [פרק-כט](#) [פרק-ל](#)

פרשת כי תשא

[פרק-לא](#) [פרק-לב](#) [פרק-לג](#) [פרק-לד](#)

פרשת ויקהל

[פרק-לה](#) [פרק-לו](#) [פרק-לז](#) [פרק-לח](#)

פרשת פקודי

[פרק-לט](#) [פרק-מ](#)

שמות

פרשת

שמות פרק-א

[א] טעם **ואלה שמות**. כי הכתוב ירצה למנות ענין הגלות מעת רדתם למצרים, כי אז גלו בראש גולים, כאשר פירשתי, ולפיכך יחזור אל תחלת הענין שהוא מפסוק וכל זרעו הביא אתו מצרימה (בראשית מו ז), ושם כתוב אחריו ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה וגו', ואותו הפסוק בעצמו הוא שהחזיר בכאן, כי אף על פי שהם שני ספרים, הספור מחובר בדברים באים זה אחר זה, וכאשר הזכיר בני יעקב קצר בבני בניו וכל זרעו, והחזיר הכלל כאשר אמר שם (שם מ"ו כ"ז) כל הנפש לבית יעקב הבאה מצרימה שבעים. **וכענין** הזה בספר דברי הימים וספר עזרא, שהשלים דברי הימים (דה"ב ל"ו כ"ב כ"ג), ובשנת אחת לכורש מלך

פרס לכלות דבר ה' בפי ירמיהו העיר ה' את רוח כורש וגו', כה אמר כורש מלך פרס וגו', ואותם שני פסוקים בלשונם החזיר בראש ספר עזרא (עזרא א' ב') לחבר הספור, אלא שהיו שני ספרים, השלים הראשון במה שהיה קודם בנין הבית והספר השני מעת הבנין. וכן הדבר בשני הספרים האלה בראשית ואלה שמות:

ורבי אברהם אמר כי בעבור שהזכיר בסוף הספר הראשון כי ראה יוסף לבניו בני שלשים, הזכיר כי גם אחיו ברדתם היו מעטים ופרו ורבו. ואיננו נכון. ורש"י כתב אע"פ שמנאן בחייהם חזר ומנאן אחר מיתתן בשמותם להודיע חבתם שנמשלו ככוכבים שמוציאן במספר ומכניסן במספר, שנאמר המוציא במספר צבאם לכלם בשם יקרא (ישעיה מ' כו). ואלו דברי אגדה (שמו"ר א' ג'), והם דברים של אמת בענין החבוב שהקב"ה מחבבן וכופל שמותם תדיר, אבל קשור הפסוקים וחבורם בוא"ו הוא כמו שפירשתי:

[י] הבה נתחכמה לו. לא ראה פרעה וחכמי יועציו להכותם בחרב, כי תהיה בגידה גדולה להכות חנם העם אשר באו בארץ במצות המלך הראשון. וגם עם הארץ לא יתנו רשות למלך לעשות חמס כזה, כי עמהם הוא מתייעץ, ואף כי בני ישראל עם רב ועצום ויעשו עמהם מלחמה גדולה. אבל אמר שיעשו דרך חכמה שלא ירגישו ישראל כי באיבה יעשו בהם, ולכך הטיל בהם מס, כי דרך הגרים בארץ להעלות מס למלך כמו שבא בשלמה (מ"א ט כא):

ואחרי כן צוה בסתר למילדות להרוג הזכרים על האבנים, ואפילו היולדות עצמן לא ידעו בהם. ואחרי כן צוה לכל עמו כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו אתם. והענין שלא רצה לצוות לשרי הטבחים אשר לו להרגם בחרב המלך או שישליכו הם אותם ליאור, אבל אמר לעם כאשר ימצא כל אחד ילד יהודי ישליך אותו ביאור, ואם יצעק אבי הילד אל המלך או אל שר העיר יאמרו שיביא עדים ויעשה בו נקמה. וכאשר הותרה רצועת המלך היו המצרים מחפשים הבתים ונכנסים שם בלילות ומתנכרין ומוציאים הילדים משם, כי על כן נאמר ולא יכלה עוד הצפינו (להלן ב ג):

ונראה שעמד זה ימים מעטים, כי בלדת אהרן לא היתה הגזרה, וכשנולד משה נראה שנתבטלה, אולי בת פרעה בחמלה עליו אמרה לאביה שלא יעשה כן, או כאשר נשמע כי מאת המלך נהיה הדבר ביטל אותו, או שהיה על פי האצטגנינות כדברי רבותינו (שמו"ר א' כט), כי הכל התחכמות עליהם שלא יודע החמס. וזה טעם מאמר האומרים למשה רבינו אשר הבאשתם את ריחנו לתת חרב בידם (להלן ה כא), כי עתה יוסיפו בשנאתם אותנו, וימצאו טענה כי אנחנו מורדים במלכות ויהרגו אותנו בחרב לעיני הכל, לא יצטרכו עוד לעשות במרמה:

ועלה מן הארץ. על כרחנו. ורבותינו דרשו (סוטה יג שמו"ר א' ט') כאדם שמקלל עצמו ותולה קללתו באחרים, כאילו כתב ועלינו מן הארץ והם יירשוהו. לשון רבינו שלמה. ואם כפירוש הרב היה אומר "ועלה על הארץ", כי כן הלשון בלוחמים:

עלה נבוכדנצר מלך בבל (מלכים ב' כ"ד א'), על כל ערי יהודה הבצורות וילכדם, ויתפשם (מ"ב יח יג), עלה רצין מלך ארם ירושלם למלחמה (ישעיה ז א). ואולי יאמר **ועלה** עלינו **מן הארץ** אשר הוא יושב בה, ירמוז לארץ גושן:

ויתכן לפרש שיאמר כי תקראנה מלחמות יהיה נוסף על שונאינו לשלול שלל ולבוז בז, ויעלה לו מן הארץ הזאת אל ארץ כנען עם כל אשר לנו, ולא נוכל אנחנו לנקום נקמתנו ממנו ולהלחם בו. והוא כלשון אשר העלנו מארץ מצרים (להלן לב א), אשר העלה ואשר הביא את זרע בית ישראל מארץ צפונה ומכל הארצות (ירמיה כג ח). וכן ושמו להם ראש אחד ועלו מן הארץ (הושע ב ב), ששימו עליהם ראש ועלו לארצם מן הארץ אשר גלו בה:

[יא] (יא~יד) **שרי מסים למען ענותו**. שם על העם מס לקחת מהם אנשים לעבודת המלך, ומינה על המס שרים מן המצריים שיקחו מהם כרצונם אנשים לפי העבודה, חליפות, חדש או יותר יהיו בבנין המלך, ושאר הימים בביתו:

והשרים האלה צוו אותם שיבנו ערים לפרעה. **ויבן** העם **ערי מסכנות לפרעה** במס הזה, וכאשר ראו שלא יזיק זה לעם קצו בחייהם מפניהם, וגזרו שיעבידו כל מצרים את העם, וכל איש מצרי שיצטרך בעבודה ימשול לקחת מהם אנשים שיעשו עבודתו. וזה טעם **ויעבידו מצרים את בני ישראל בפרך**:

ועוד גזרו עליהם עבודות קשות **בחומר ובלבנים**, כי מתחלה היו השרים נותנים להם הלבנים והיו אנשי המס בונים הבנין, ועתה נהגו העם בעבודה וצוום שיהיו מביאים עפר ועושים החמר בידיהם וברגליהם, ולא ינתן להם מבית המלך רק התבן בלבד, ונותנין הלבנים לאנשי המס הבונים לעשות הבנין, וגם **כל עבודה** קשה אשר לפרעה ולמצרים **בשדה**, כגון החפירות והוצאת הזבלים, הכל נתנו עליהם, וגם היו רודים בהם לדחוק אותם שלא ינוחו ומכים ומקללים. אותם. וזה טעם **את כל עבודתם אשר עבדו בהם בפרך**:

והיה המלך מפרנס אותם בלחם צר כמנהג לפועלי המלך. וזה מאמר המתאווים שאמרו זכרנו את הדגה אשר נאכל במצרים חנם את הקשואים (במדבר יא ה), כי הדגה במצרים רבה מאד והיו לוקחים מן הצדדים אותם במצות המלך, ולוקחים מן הגנות קשואים ואבטיחים, ואין מכלים כי מצות המלך היא. ורבותינו אמרו עבדים למלכים היו ולא עבדים לעבדים (מכילתא בחדש סוף פרק ה). אם כן **ויעבידו מצרים** רמז לשרי המסים אשר לפרעה:

שמות פרק-ב

[א] **וילך איש מבית לוי**. רבותינו אמרו שהלך אחר עצת בתו (סוטה יב:). ור"א אמר כי בערים רבות היו ישראל יושבים, וזאת האשה היתה בעיר אחרת. ומה צורך שיזכיר הכתוב זה. ועל דעתו, בעבור שלא חשש לגזרת פרעה ולקח לו אשה להוליד ממנה בנים, אמר הכתוב כן. בעבור כי בכל מזדרז לעשות ענין חדש יאמר כן, וילך ראובן וישכב את בלהה (בראשית לה כב), וילך ויקח את גמר בת דבלים (הושע א ג), לכו ונמכרנו לישמעאלים (בראשית לז כז), לכו ונכהו בלשון (ירמיה יח יח), לכו נא ונוכחה (ישעיה א יח). וכן זה נזדרז **ויקח את בת לוי**. ולא הזכיר הכתוב שם האיש ולא שם אשתו אשר לקח, והיה זה בעבור כי יצטרך ליחסם

ולהזכיר שמם מי אביהם ואבי אביהם עד אל לוי, ועכשיו ירצה לקצר עד לדת המושיע, ואחר כן (להלן ו יד~כה) ייחס גם שאר השבטים בעבורו בסדר השני:

ועל דרך הפשט שהיה זה תחלת הנשואין, אין מוקדם ומאוחר בפרשה, כי היה זה קודם גזירת פרעה, וילדה מרים ואהרן, ואחר כן גזר פרעה כל הבן הילוד היאורה תשליכוהו, ותלד הבן הטוב הזה. ולא הזכיר הכתוב לדת מרים ואהרן, כי לא היה בלדתם חדוש דבר. ועל דעת רבותינו (סוטה יב:) הם לקוחים שניים, שפירש ממנה מפני גזירת פרעה והחזירה בנבואת בתו (עי' שם יג.) ועשה בה מעשה לקוחים, הושיבה באפריון ומרים ואהרן מרקדים לפניהם, בשמחתם כי על ידי זה יגאלו ישראל. ואע"פ שהיה אהרן קטן, נתן השם שמחה בלבו בענין הזה, או מרים אחותו מלמדתו:

[ב] (ב~ד) **ותרא אותו כי טוב הוא ותצפנהו**. ידוע כי כל הנשים אוהבות את בניהם, יפים ושאינם יפים, וכלנה תצפנינה אותן בכל יכלתן, ואין צורך לטענה כי טוב הוא. אבל פירוש הטובה הזאת, שראתה בו טוב מחודש וחשבה כי יארע בו נס וינצל, ולכן נתנה אל לבה וחשבה מחשבות בענינו, וכאשר ראתה **שלא יכלה עוד להצפינו** חשבה שינצל בתחבולה אחרת ועשתה לו **תיבת גומא ואחותו נצבת מרחוק** שלא יכירו בה, לדעת **מה יעשה לו**. וכל זה סיוע לדברי רבותינו שדרשו **כי טוב הוא**, שנתמלא כל הבית אורה (סוטה יב.), ולמה שאמרו שהיתה מרים מתנבאת עתידה אמי שתלד בן שמושיע את ישראל (שם):

[ה] **לרחוץ על היאור**. סרס המקרא ודרשהו, **ותרד בת פרעה על היאור לרחוץ בו**. לשון רבינו שלמה. ואם כן יהיה **על היאור** כמו "אל היאור". וכן וילך אלקנה הרמתה על ביתו (ש"א ב יא). כה תאמרו איש על רעהו ואיש אל אחיו (ירמיה כג לה). ויתכן שהיו ביאור מעלות, והיא ירדה מארמון המלך לרחוץ במעלה הראשונה אשר ביאור, לא תכנס אל שבולת הנהר, וראתה **התיבה בתוך הסוף** רחוק ממנה **ותשלח את אמתה ותקחה**. או הוא כמו לרחוץ ביאור, וכן ונתת אותם על סל אחד (להלן כט ג):

[ו] **והנה נער בוכה**. קולו נשמע כנער. לשון רבינו שלמה. וכבר דחו זה ואמרו אם כן עשית למשה רבינו בעל מום (סוטה יב):

שמו"ר א' כ"ח). ועוד, מה טעם שיזכיר הכתוב עובי קולו. ור"א אמר שהיו איבריו גדולים כנער. ואולי הזכיר זה ליופיו, כי בעבור טובו ויופיו חמלה עליו, כי הכירה בו שנולד מקרוב ואבריו יפים ומתוקנים כאילו הוא **נער**. ויותר נכון שנפרש בו שהיה **בוכה** כנער בחריצות וזריזות ולכן חמלה עליו. ואגדה **נער בוכה**, ילד היה ומנהגו כנער, בא גבריאל והכהו למשה כדי שיבכה ותתמלא עליו רחמים (שמו"ר א כח):

ועל דעתי אין צורך לכל זה, כי הילד מיום הולדו יקרא נער, כמו שנאמר מה נעשה לנער הילוד (שופטים יג ח). וכן ויבקש דוד את האלהים בעד הנער (ש"ב יב טז). ויקרא ילד והוא גדול, כמו שנאמר בישמעאל (בראשית כא טו). וכן והנער נער (ש"א א כד), רוצה לומר שהוא ילד קטן בן כ"ד חדשים. כי כאשר נגמל מחלב מיד העלתהו, כדכתיב (שם שם כ"ג כ"ד) ותינק את בנה עד גמלה אותו ותעלהו עמה כאשר גמלתו:

ותאמר מילדי העברים זה. נתנה אל לבה המעשה כאשר היה, כי אמרה לבעבור הציל אותו או שלא יראו במות הילד שמוהו שם, ואיש מצרי למה יעשה כן. ויש אומרים שראתהו נמול (סוטה יב. שמו"ר א כט). ואם כן הסירה בגדיו ובדקה אותו בו. ואין צורך:

[יא] ויגדל משה ויצא אל אחיו. שגדל והיה לאיש. כי מתחלה אמר ויגדל הילד (לעיל פסוק י), שגדל עד שלא היה צריך לגמלה אותו, ואז הביאתהו לבת פרעה ויהי לה לבן כי לפני מלכים יתיצב, ואחרי כן גדל ויהי לאיש דעת:

וטעם **ויצא אל אחיו.** כי הגידו לו אשר הוא יהודי, והיה חפץ לראותם בעבור שהם אחיו. והנה נסתכל בסבלותם ועמלם ולא יכול לסבול ולכן הרג המצרי המכה הנלחץ:

[יד] הלהרגני אתה אומר. מכאן אנו לומדים שהרגו בשם המפורש. לשון רש"י. ומדרש רבותינו הוא (שמו"ר א לה). ואני תמה, אם כן מי הגיד לרשע כי משה הרגו. אולי סמך ידו עליו ויקללהו בשם ה', וזהו ויד. או מפני שנפל מת לפניו פחד משה שיעלילו עליו וקברו בחול, וראה אותו עושה כן, וידע שהוא הגורם או חשב שהרגו בחרב כי לא ראה רק הקבורה. ועל דרך הפשט אומרים (המפרשים, ראב"ע כאן והרד"ק בספר השרשים שרש אמר) כי **אתה אומר** פירושו חושב, כי מצינו אמירה על מחשבת הלב, אמרתי אני בלבי (קהלת ב א), אמרתי טוב ממנו הנפל (שם ו ג). ואין בכאן צורך לזה, כי אמר **מי שמך לאיש שר ושופט עלינו**, אם בעבור שאתה חפץ להרגני **כאשר הרגת המצרי** אתה מוכיח אותי ואומר למה תכה רעך:

[טז] (טז~כא) ולכהן מדין שבע בנות. לא יזכיר הכתוב שמו, כי איננו ידוע רק מן הכנוי שהוא נכבד בכהונתו. והוא יתרו, כי אחרי התחתן במשה כתוב וישב אל יתר חותנו (להלן ד יח), ושם כתוב ויאמר יתרו למשה לך לשלום, כמו אליה (מ"ב א ג) ואליהו (שם א יז א), ירמיה (ירמיה כז א) וירמיהו (שם א א). ואחרי שנתגייר נקרא חובב, דכתיב מבני חובב חותן משה (שופטים ד יא), כי דרך כל המתיהדים לקרא להם שם אחר בישראל. והוא בן רעואל, דכתיב ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני (במדבר י כט). ומה שאמר בכאן (פסוק יח) ותבאנה אל רעואל אביהן, הוא אבי אביהן, כמו אלהי אבי אברהם (בראשית לב י), נבוכדנצר אבוהי (דניאל ה ב), וכן הידעתם את לבן בן נחור (בראשית כט ה), וכן ומפיבושת בן שאול (ש"ב יט כה), ורבים כן. והיה זה, כי הכהן לא ימצא בבית, כי היה נטרד בכיהונו בבית אלהיו, ותבאנה אל הזקן. ויתכן כי "ויואל משה לשבת את האיש" (להלן פסוק כ"א) הוא הכהן הנזכר למעלה, כי הוא שנתן לו צפורה בתו:

ותבאנה ותדלנה. כי היו הרועים בכל הימים באים וממלאים הרהטים ומשקים צאנם בתחלה, ואחרי כן היו הנשים האלה משקות שלהן, ואירע כי היום הזה קדמו הנשים **ותבאנה ותדלנה**, כי היו חושבות להשקות צאנם בתחילה טרם בא הרועים, והנה באו **הרועים ויגרשום** מן הרהטים להשקות הם תחלה כמנהגם בכל הימים, ומשה חרה לו על החמס והצילן כי כיון שהן מלאו הרהטים הרי המים שלהן, **וגם דלה דלה** להם כי לא הספיקו הרהטים לכל צאנן. וזה טעם **מדוע מהרתן בא היום.** ואמרו **איש מצרי הצילנו מיד הרועים**, שמגרשים אותנו בכל יום תמיד בבאנו לרהטים בתחלה:

{כג} ויהי בימים הרבים ההם. לא יאמר "בימים ההם" ו"ביום ההוא" רק על הזמן העומד אשר יזכיר המאורע בו, אבל לאחר העת יאמר "ויהי אחרי כן, ; והראוי בכאן שיאמר ויהי אחרי ימים רבים וימת מלך מצרים. על כן אמרו רבותינו (שמו"ר א מא) כי לפי שהיו ימים של צער קורא אותם רבים, וירמוז לזמן ההוא. וכן אמרו (שם א לב) בפסוק שאמר למעלה ויהי בימים ההם ויגדל משה (פסוק יא), שהיה גדל שלא כדרך העולם, כלומר בזמן אחד במהרה. ומכל מקום בימים ההם מיום שמת מלך מצרים ויצעקו בני ישראל **ותעל שועתם אל האלהים**, ימים מעטים היו. אבל נפרש כי יאמר בימים ההם, ימי הענוי והעבודה הקשה, שהיו ימים רבים מאד, כי ארך הגלות מאד, והיה זה שצעקו **ותעל שועתם**. וכן ויהי ימים רבים ודבר ה' היה אל אליהו בשנה השלישית (מ"א יח א), שהיו ימים רבים ואירע בהם זה :

ולפי דעתי, כי טעם הכתוב הזה ירמוז על הימים שהיה משה בורח מפני פרעה, כי באמת בנעוריו ברח, שהכתוב אמר ויגדל משה ויצא אל אחיו, שהיה זה מיד כאשר גדל ועמד על דעתו, והגידו לו כי הוא יהודי, ונכסף לראות סבלות אחיו ועמלם ולחצם, וביום ההוא שיצא הכה את המצרי, וביום השני הלשינו עליו וברח. הנה היה כבן שתים עשרה שנה, כאשר הזכירו רבותינו (שמו"ר א ה), ועל כל פנים לא הגיע לעשרים, ובעמדו לפני פרעה היה בן שמנים, אם כן עמד כמו ששים שנה בורח מלפני פרעה :

והקרוב כי בסוף הזמן בא למדין ונשא צפורה, כי כשהיה לו הדבור הזה עדיין לא הוליד ממנה רק בנו הבכור גרשום, אבל לא הזכיר הכתוב בבריחתו (לעיל פסוק טו) רק וישב בארץ מדין וישב על הבאר, כי לא נתחדש בימים האחרים ענין שיצטרך הכתוב לספרו. וכן הדבר, כי הבורח מן המלכות לא יתעכב בעיר מושב וקרוב לו, אבל יברח ממקום למקום אל ארץ מרחקים :

והנה עמד ימים רבים מתחבא ומתנכר מגוי אל גוי ומממלכה אל עם אחר, ובסוף הזמן בא למדין ונתעכב שם. וזה טעם "וישב בארץ מדין", כי ראוי היה שיאמר "וילך אל ארץ מדין", אבל רמז שלא ישב בעיר עד בסוף שבא אל ארץ מדין ושם ישב :

ומפני שהזכיר הכתוב בריחתו מפני פרעה ושבתו במדין, ובא להזכיר מיד שהושב למצרים במצותו של הקב"ה, והיה נראה שהיו כל המעשים האלה הנזכרים נעשים מיד, ותכופים זה לזה בשנה אחת, בא הכתוב לרמוז לנו הענין כאשר היה, ואמר **ויהי בימים הרבים ההם**, שהיה משה בורח מפני פרעה ועומד במדין מהם, ומת בימים ההם בסופם מלך מצרים, והיה למשה גלוי השכינה בענין זה, והושב למצרים וגאלם, ועל כן לא אמר "ויהי אחרי ימים רבים", כי היה משמעו משבת משה במדין, ולא היו הימים הרבים ההם רק לכל המסופר למעלה :

וימת מלך מצרים ויאנחו. נצטרע והיה שוחט תינוקות מישראל ורוחץ בדמם. לשון רש"י. והוא מדרש חכמים (בשמו"ר א מא). ועל דרך הפשט, מנהג כל הנעבדים למלך בליעל רשע שיהיו מצפים ומחכים ליום מותו. וכאשר ראו שמת המלך האנחו מאד ממלוך אדם חנף מרשיע מן הראשון, כי אמרו אבדה תקותנו נגזרנו לנו, ויבחרו מות מחיים. וזה טעם "נאקתם" כי נאקו נאקת חלל (עי' יחזקאל ל כד) :

[כה] וירא אלהים את בני ישראל. פירש רבי אברהם כי ראה החמס שהיו מצרים עושים להם בגלוי, וידע אלהים העשוי להם בסתר. ורש"י פירש וידע אלהים, נתן עליהם לב ולא העלים עיניו מהם. ונכון הוא על דרך הפשט, כי בתחילה היה מסתיר פניו מהם והיה לאכול, ועתה שמע אלהים נאקתם וראה אותם, לומר שלא הסתיר פניו עוד מהם וידע את מכאובם וכל הנעשה להם ואת כל הצריך להם. והאריך הכתוב להזכיר טענות רבות בגאולתם, וישמע אלהים את נאקתם, ויזכור אלהים את בריתו, וירא אלהים, וידע אלהים, כי ידעתי את מכאוביו (להלן ג ז), כי אע"פ שנשלם הזמן שנגזר עליהם לא היו ראויים להגאל, כמו שמפורש על ידי יחזקאל (יחזקאל כ ח), אלא מפני הצעקה קבל תפלתם ברחמיו:

ועל דרך האמת יש בכתוב הזה סוד גדול מסתרי התורה, לומר כי עלה ענויים למאור פניו וקרב אותם אל הדעת, כענין בקרב שנים תודיע ברגז רחם תזכור (חבקוק ג ב). ולכן יאריך הכתוב בזה אחרי שאמר כבר וישמע אלהים, ויזכר אלהים, ונתפרש הפסוק הזה במדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות עו), תבינהו משם:

שמות פרק-ג

[ב] וירא מלאך ה' אליו בלבת אש. אמר הכתוב מתחלה וירא מלאך ה', ואחר כן (בפסוק ד) אמר וירא ה' כי סר לראות ויקרא אליו אלהים, ולכן אמר ר' אברהם (בפירוש הקצר) כי "אלהים" בכאן הוא המלאך הנזכר, כמו כי ראיתי אלהים פנים אל פנים (בראשית לב לא). וטעם אנכי אלהי אביך (פסוק ו), כי ידבר השליח בלשון שולחו. ואיננו נכון, כי משה גדול הנבואה לא יסתיר את פניו מן המלאך. ורבותינו אמרו בבראשית רבה (צז ד, וע"י שמו"ר ב ח) מלאך זה מיכאל, רבי יוסי הארוך בכל מקום שהיו רואים אותו היו אומרים שם רבינו הקדוש, כך כל מקום שמיכאל נראה שם הוא כבוד השכינה. נתכוונו לומר שמתחלה נראה אליו מיכאל ושם כבוד השכינה, והוא לא ראה הכבוד כי לא הכין דעתו לנבואה, וכאשר כיון לבו וסר לראות נתגלה אליו מראה השכינה ויקרא אליו אלהים מתוך הסנה:

ועל דרך האמת, המלאך הזה הוא המלאך הגואל, שנאמר כי שמי בקרבו (להלן כג כ"א), הוא שאמר ליעקב אנכי האל בית אל (בראשית לא יג), ובו נאמר ויקרא אליו אלהים, אבל יקרא במדה ההיא מלאך בהנהגת העולם, וכן כתיב ויוציאנו ה' ממצרים (דברים כו ח). וכתיב וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים (במדבר כ טז), ונאמר ומלאך פניו הושיעם (ישעיה סג ט), כלומר מלאך שהוא פניו, כדכתיב פני ילכו והניחותי לך (להלן לג יד). והוא שנאמר בו ופתאום יבא אל היכלו האדון אשר אתם מבקשים ומלאך הברית אשר אתם חפצים הנה בא (מלאכי ג א). ועוד תבין זה בפסוקים הבאים (להלן טי י"ב י"ג ט"ו) בעזרת השם:

והנה הסנה בוער באש. כטעם דולק, שהיה בתוך אש בוער, כמו והאבות מבערים את האש (ירמיה ז יח), מדליקים, ובערו בהם אש (יחזקאל לט ט). **ומדוע לא יבער הסנה,** לא ישרף ויאכל, וכמוהו כפשתים אשר בערו באש (שופטים טו יד), נשרפו. וכן דעת אונקלוס שתרגם הראשון בער, והשני מתוקד. או יהיה **יבער** מלשון ובערת הרע מקרבך (דברים יז ז), והיה לאדם לבער (ישעיה מד טו), כי דרך צחות בלשון הקודש לדבר כן, רוכבים על שלשים עירים ושלשים עירים להם (שופטים י ד):

[ה] אל תקרב הלום. לא הגיע עדיין למעלתו הגדולה בנבואה, כי בהר סיני נגש אל הערפל אשר שם האלהים (להלן כ כא). וכן ענין הסתרת פנים, שעדיין לא עלה למה שנאמר בו ותמונת ה' יביט (במדבר יב ח):

כי המקום אשר אתה עומד עליו אדמת קודש הוא. אע"פ שהיה רחוק מן הסנה הזהירו בזה, כי נתקדש כל ההר ברדת השכינה אל ראש ההר כאשר בשעת מתן תורה, ומשה בהר היה כי שם עלה, שנאמר ויבא אל הר האלהים חרבה (לעיל פסוק א), והסנה היה בראש ההר, והנה כלו קדוש ואסור בנעילת הסנדל, וכך אמרו בכל מקום שהשכינה נגלת אסור בנעילת הסנדל (שמו"ר ב יג), וכן ביהושע, וכן הכהנים לא שמשו במקדש אלא יחפים (יהושע ה טו):

[ו] אנכי אלהי אביך. על דרך הפשט כמו "אלהי אבותיך", אבל יזכיר יחיד במקום רבים, אלהי כל אב מאבותיך, כי כלם יקראו לאיש אב. וכן אלהי דוד אביך (מ"ב כ ה), זה אלי ואנוהו אלהי אבי וארוממנהו (להלן טו ב), אלהי אבותי. ור"א אמר כי **אלהי אביך** אברהם, כי הוא החל לקרא בשם ה', ואחר כך הזכירו בשם וצירף אליו שאר האבות. ודעת רבותינו אלהי עמרם אביך (שמו"ר ג א), כאלו אמר אנכי אלהיך, ורצה ליחד שמו על הצדיק שמת לא על החי, ואחר כך אלהי אברהם יצחק ויעקב, שהוא אלהי ישראל כלם. וטעם הזכירו **אלהי** עם כל אחד, ולא אמר "אלהי אברהם יצחק ויעקב", כי יזכיר שמו וזכרו יתברך ויתעלה. ועוד אבאר זה בפרשה (בפסוק טו):

[ז] ויאמר ה'. יזכירנו במדת רחמים בענין החמלה על העם, ואע"פ שכל הפרשה בשם "אלהים":

[ח] וארז להצילו. שנתגליתי על ההר הזה באש. כטעם וירד ה' על הר סיני (להלן יט כ), מפני אשר ירד עליו ה' באש (שם יח). או הוא כמו ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי (בראשית יח כא). וכבר פרשתי סודו (שם כ'):

אל ארץ זבת חלב ודבש אל מקום הכנעני והחתי. יזכיר בכאן ששה עממים ויניח השביעי, אולי לא היתה ארצו זבת חלב ודבש כאלה. וכן בפסוק כי ילך מלאכי לפניך (להלן כג כג) הזכיר אלה הששה. ואולי הוא רמז שאלו כבשו תחלה, כי הם אשר נתקבצו על יהושע ויתנם ה' בידו (יהושע ט' א' ב'). ורבותינו אמרו הגרגשי פינה (ירושלמי שביעית פ"ו ה"א), ולכך לא נזכר עם הנכרתים שנאמר בהן והכחדתיו (להלן שם). וכן בכאן ירמוז אל הנלחמים שכבשו. ועוד אדבר על זה בע"ה (להלן כג כה):

וטעם **זבת חלב ודבש.** כי שבח תחלה את הארץ שהיא **טובה**, לומר שהאוויר טוב ויפה לבני אדם וכל טוב ימצא בה, ושהיא **רחבה**, שיעמדו בה כל ישראל במרחב. או טעם **רחבה** שיש בה רחבות, שפלה ועמק ומישור גדולים וקטנים ואין רובה

הרים וגאיות. וחזר ושבח אותה שהיא ארץ מקנה שיש בה מרעה טוב, והמים פיים, ויגדל החלב בבהמות, כי אין הבהמות בריאות וטובות ומרבות החלב רק באויר טוב ועשב רב ומים טובים. ובעבור שימצא זה באחו ובמרום הרים אין הפירות שם שמנים ויפים מאד, אמר כי היא עוד שמינה שפירותיה שמנים ומתוקים עד שתזוב כולה בדבש מהם. והנה שבח אותה על כל טוב ה', על דגן ועל תרוש ועל יצהר ועל בני צאן ובקר. וזהו צבי היא לכל הארצות (יחזקאל כ ו):

וטעם **אל מקום הכנעני**. שלא אמר אל ארץ הכנעני כאשר יאמר בשאר כל המקומות (להלן י"ז), לרמוז שיירשו אותם ויכריתום וישבו במקומם, לא שיהיו יושבים בקרבם כאבותם:

[ט] הנה צעקת בני ישראל באה אלי. אע"פ שאמר (בפסוק ז) ואת צעקתם שמעתי, חזר ואמר כי באה אלי, והנה הגיע צעקתם אל כסא כבודי, ולא אוסיף עוד לעבוד לפרעה, כי מצרים לוחצים אותם יותר מדאי. כענין עד לשמים הגיע (דה"ב כח ט). ועל דרך האמת, צעקת בני ישראל היא כנסת ישראל, שבאה אליו צועקת, כדרך הכצעקתה הבאה אלי (בראשית יח כ"א). ושם רמזתי:

וטעם **וגם ראיתי את הלחץ**. לאמר שיקח נקמה מפרעה ומעמו מפני שעשו עמהם יותר מן הנגזר להם בלחץ גדול שלוחצים אותם, כאשר פרשתי בסדר לך לך (בראשית טו יג):

[יב] ויאמר כי אהיה עמך וזה לך האות. רבו הפירושים במקרא הזה. והנכון על דרך הפשט, כי הקב"ה אמר למשה שני דברים, שירד להצילו מיד מצרים, והיה אפשר שיצילם מידם בארץ גושן עצמה או קרוב משם, אבל הבטיח עוד להעלותו מן הארץ ההיא כולה אל מקום הכנעני (לעיל פסוק ח'):

ומשה נתירא משתיהן, ואמר מי אנכי כי אלך אל פרעה, אני שפל אנשים רועה צאן והוא מלך גדול, ואם אומר אליו לעזוב את העם כלו יהרגני, כענין שאמר שמואל ושמע שאול והרגני (ש"א טז ב). ואמר עוד מי אנכי כי אוציא את בני ישראל מארץ מצרים, כמו שאמרת לי להעלותם אל ארץ כנען, כי עם חכם ונבון הגוי הגדול הזה, ולא יחשבוני ללכת אחרי אל ארץ עמים גדולים ועצומים מהם, כאשר אמרת להעלותו אל ארץ טובה ורחבה אל מקום הכנעני:

כי ההצלה מיד פרעה אינה תלויה בהם, אם ישמע פרעה יקל עולו מעליהם ויצילם, או יגרשם מארצו על כרחם. ועוד כי הם עצמם ישמעו אל כל אדם בזה, כי מי האדם שלא ירצה לצאת מעבודה קשה שאין כמוה, אבל העלייה לארץ הכנעני לא ישמעו בה. וכן היה הדבר שהיתה מלחמת העמים ההם קשה עליהם מתחילה ועד סוף ופחדתם ממנה במצרים ובמדבר:

זאת יראתו של משה רבינו מפרעה ופחדתו מהם. ועל שתיהן ענהו ה', אמר לו אל תירא מפרעה כי אני אהיה עמך להצילך. וזה לך האות אל העם כי אנכי שלחתיך אליהם, כי בהוציאך את העם ממצרים תעבדון את האלהים על ההר הזה, ומאז יקבלו עבודת השם ללכת אחרי מצותו, וגם בך יאמינו לעולם (להלן י"ט ט'), ואחריך ירוצו לכל מקום אשר תצום. והנה נגליתי לך בהר הזה בלבת אש, כי כן יהיה בעיני כל העם בעבדם אותי בהר הזה:

והנה למשה אות במה שלא יפחד מפרעה כיון שהבטיחו להצילו, ולישראל יהיה להם אות שלא יפחדו מן העמים בבואם אל הר סיני. כי לצאת ממצרים ברצון פרעה אל מקום קרוב דרך ג' ימים לזבוח לאלהים בודאי ישמעו ויעשו כן בין ברצונם בין שלא ברצונם :

ועל דרך האמת, **וזה לך האות** כמו זה לי עשרים שנה (בראשית לא מא). ואמר כי **אהיה עמך** והנה לך האות אות הברית שאהיה עמך תמיד, כדרך אני הנה בריתי אתך (שם יז ד), כי אנכי השולח אותך שתעבדו את האלהים בהר הזה, ואז אעלה גם אנכי בקרב העם הזה אל המקום אשר הכינותי (להלן כג כ):

[יג] (יג~יד) **ואמרו לי מה שמו**. הפסוק הזה אומר לך פרשני; כי לא יתכן שיאמר משה **ואמרו לי מה שמו** להיות להם אות שיאמינו בו, כי שאלת שמו ואמירתו להם אינה אות למי שלא יאמין בו מתחילה. שאם ידעו ישראל אותו השם גם משה כהם ידע אותו, והנה ידיעתו כידיעתם ואיננה אות ומופת כלל, ואם לא שמעו בו מה הראיה שיאמינו בדבריו כלל. והנה אחרי הודיעו את השם הגדול אמר והן לא יאמינו לי (להלן ד א), ואז נתן לו אותות :

ואמר ר"א כי שאל משה מה שם יאמר לישראל משמותיו, כי באל שדי לא יעשה אותות רק בשם הגדול. ואין דבריו נכונים בעיני כי עדיין לא נאמר למשה שיעשה ביציאת מצרים אותות ומופתים גדולים ונפלאים, אבל שיצילם מיד מצרים ויעלם לארץ, ובשם אל שדי יוכל לבא בלב פרעה להצילם וגם לנצח העמים, וכבר הוציא שרה מביתו בנגעים גדולים שהביא עליו, ונצח אברהם לבדו המלכים הגדולים, וכל זה בעזרת אל שדי השם הנודע לאבות, וככה יעשה בבנים. ועוד כי יעקב אמר והיה אלהים עמכם והשיב אתכם אל ארץ אבותיכם (בראשית מח כא), ויוסף אמר פקוד פקוד אלהים אתכם (שם נ כה), והנה הפקידה באלהים :

ולפי דעתי היה משה גם בעת ההיא אב בחכמה גדול במעלת הנבואה, ודרך שאלה בקש שיודיעהו מי השולח אותו, כלומר באי זו מדה הוא שלוח אליהם, כענין שאמר ישעיה ועתה ה' אלהים שלחני ורוחו (ישעיה מח טז). והנה אמר ישאלוני על שליחותי אם היא במדת אל שדי היא שעמדה לאבות, או במדת רחמים עליונית שתעשה בה אותות ומופתים מחודשים ביצירה. וזה בעבור שאמר לו אנכי אלהי אביך אלהי אברהם (לעיל פסוק ו), ולא פירש שם משמותיו הקדושים כלל, ושמע משה שהבטיחו על מעמד הר סיני ומתן תורה, והוא היודע כי התורה לא תנתן בשם אל שדי הנזכר באבות רק השם הגדול שבו היה העולם, ועל כן שאל **מה אומר אליהם** :

ורבותינו נתעוררו לזה (שמו"ר ג'), אמרו **ויאמר משה אל האלהים הנה אנכי בא אל בני ישראל**, אמר ר' שמעון בשם ר' סימון אמר משה עתיד אני לעשות סרסור בינך וביניהם, כשתתן להם התורה ותאמר להם אנכי ה' אלהיך. **אלהי אבותיכם שלחני אליכם**, אותה שעה נתברר משה על עסקיו, שנתירא אם ישאלו לו מה שמו **מה אומר אליהם**, באותה שעה היה מבקש משה שיודיענו הקב"ה את השם הגדול. וזה ענין השאלה :

והנה ענהו האלהים **אהיה אשר אהיה**, אהיה עמכם בצרה זו ואהיה עמכם בצרות אחרות, אמר לפניו רבונו של עולם דיה לצרה בשעתה, אמר לו יפה אמרת, כה תאמר לבני ישראל וגו'. לשון רש"י מדברי רבותינו (ברכות ט: שמו"ר ג'). והכונה להם בזה, כי משה אמר לפניו יתברך, **ואמרו לי מה שמו**, שיגיד להם

השם שיורה הוראה שלמה על המציאות ועל ההשגחה, והקב"ה השיבו למה זה ישאלו לשמי, אין להם צורך לראיה אחרת כי אהיה עמהם בכל צרתם יקראוני ואענם, והיא הראיה הגדולה שיש אלהים בישראל קרובים אלינו בכל קראנו אליו ויש אלהים שופטים בארץ. וזה פירוש נכון באגדה זו:

ועוד אמר כיוצא בזה במדרש אגדה (מנורת המאור הראשון פרק הצדקה) ומהו **אהיה אשר אהיה**, כשם שאתה הווה עמי כך אני הווה עמך. אם פותחין את ידיהם ועושין צדקה אף אני אפתח את ידי, שנאמר יפתח ה' לך את אוצרו הטוב (דברים כח יב), ואם אינן פותחין את ידיהם מה כתוב שם הן יעצור במים ויבשו וגו' (איוב יב טו). **ועוד** דרשו רבי יצחק אמר, אמר לו הקב"ה למשה אמור להם אני שהייתי ועכשיו אני הוא ואני הוא לעתיד לבא, לכך כתוב כאן **אהיה** שלש פעמים (שמו"ר ג ו). וביאור דעת רבי יצחק, כי בעבור שהזמן העובר והעתיד כלו בבורא בהוה כי אין חליפות וצבא עמו, ולא עברו מימיו כלום, לפיכך יקרא בו כל הזמנים בשם אחד מורה חיוב המציאות:

ואונקלוס תרגם שני השמות אהא עם מאן דאהא, ולא תרגם כלל השם שאמר לו **כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם**. והנראה מדעתו, כי אצלו ה' הנכבד שהודיעו הוא בן ארבע אותיות האלה שצוהו כה תאמר אל בני ישראל אהיה שלחני אליכם. אבל הודיעו תחילה ענינו, כי שאלתו של משה לדעת דרכי השם משמו, כענין שחזר ואמר הודיעני נא את דרכך ואדעך (להלן לג יג). וכאשר השיב לו שם וקראתי בשם ה' לפניך וחנותי את אשר אחון ורחמתי את אשר ארחם (שם יט), לאמר כי בשם הנכבד הזה אשר יקרא לפניו יחונן וירחם, ולא יוכל אדם לבא עד עומק דרכיו, כן אמר בכאן אהא עם מאן דאהא, בשמי שתאמר להם שהוא **אהיה**, כי בו אני עם האדם לחונן ולרחם:

והגאון רב סעדיה כתב כי ביאורו אשר לא עבר ולא יעבור כי הוא ראשון והוא אחרון. קרובים דבריו לדברי רבי יצחק. והרב אמר במורה הנבוכים (א סג) הנמצא אשר הוא נמצא, כלומר ראוי המציאות. יבאר להם כי יש נמצא ראוי להמצא שלא היה נעדר ולא יהיה נעדר:

והנה לדעת אלה החכמים צריך שנפרש כי הקב"ה אמר למשה שיאמר להם זה השם וילמדם אותו, כלומר שיפרוט להם ראיות שכליות אשר בהם יתקיים אצל חכמיהם זה השם, כלומר המציאות או הקיום אשר לא עבר ולא יעבור, כי זכירת השם בלבד, יאמר מה שיאמר, איננו ראיה לבטל מהם דעת הקדמות או האפיקורסות המחושב בביטול המציאות לגמרי. ואין זה משמעותו של מקרא, אבל כי הזכרת השם להם הוא הראיה והוא האות והמופת על דברם שישאלוהו:

ועל דעתי לא יסתפקו זקני ישראל במציאות הבורא כאשר אמר הרב וחלילה, אבל זה השם תשובת שאלתו שפירשנו לך, הודיעו שהוא שלוח אליהם במדת הדין אשר במדת הרחמים, ואמר **כה תאמר לבני ישראל אהיה שלחני אליכם**, שיזכיר להם השם האחד לבדו להורות על האחדות, ולכך צוהו עוד כה תאמר אל בני ישראל ה' שלחני (פסוק טו), כי השם הזה הוא מדת רחמים, וידעו כי יוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעי' ס"ג י"ב), ויחדש אותות ומופתים בעולם. **והנה** פירש לו כי אהיה אשר צוהו לאמר להם, הוא השם הגדול הזה והם שוים בלשונם ובאותיות, כי שתי האותיות האחרונות שבשם הראשון הם הקודמות בזה, כי בראשון יורו על חכמת שלמה, כדכתיב וה' נתן חכמה לשלמה (מ"א ה כו), ובזה יורו על חכמת אלהים. ואות האל"ף בראשון תורה על הקדמות

והיחיד, והיו"ד בשני על עשר ספירות בלי מה. ונלקחו שתי האותיות האלה האל"ף והיו"ד משני השמות הקדושים ונכתבו תחילה וסוף בשם הנכתב ונקרא באל"ף דל"ת, להורות כי הוא אצילות מן הראש ועד הסוף, ומדת הדין באמצע, כי שמי בקרבו (להלן כג כא). ומכאן תבין למה קמצוהו, ונשתמש לשון הקדש בשם ההוא בכל שם אדנות, כי ממנו כל הממשלה והשלטון. והקב"ה יראנו נפלאות מתורתו:

טו וזה זכרי לדר דר. יחזור אל אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, כי לא לעולם ישכח ברית אבות, וכל הדורות כאשר יזכירו "אלהי אברהם יצחק ויעקב" ישמע אל ויענם (תהלים נ"ה כ'). ועל דרך האמת, זה שמי לעולם, אלהי אברהם אלהי יצחק, וזה זכרי ואלהי יעקב, ולכך הוסיף בו ו', וזה טעם זכרי לדר דר חסר. והמשכיל יבין:

יח ושמעו לקולך. מאליהן, מכיון שתאמר להם לשון זה מיד ישמעו לקולך, שכבר סימן זה מסור בידם מיעקב ומיוסף, שבלשון הזה נגאלין, יעקב אמר להם ואלהים פקוד יפקוד אתכם (בראשית נ כד), יוסף אמר להם פקוד יפקד אלהים אתכם (שם כה). לשון רש"י. אולי ידרוש הרב כי יוסף אמר פעמים פקד יפקוד, להגיד שהיתה מסורת בידו מאביו. ובאלה שמות רבה (ג יא) מיד ושמעו לקולך, למה, שמסורת גאולה היא בידם שכל גואל שיבא ויאמר להם פקידה כפולה הוא גואל של אמת. זה לשונם באגדה זו. ויש עליך לשאול, ומנין להם שיאמינו, שמא שמע משה במסורת הזאת כמותם. ויש לומר כך קבלו מיוסף ששמע מפי הנביא אביהם, שהראשון שיבא ויאמר להם בלשון הזה הוא יהיה הגואל אותם, גלוי וידוע לפני הקב"ה שלא יבא אדם ויכזב בהם, בכך הבטיחם:

אבל במקום אחר מצאתי שם (בשמו"ר ה א) אמר ר' חמא ברבי חנינא, בן שתיים עשרה נתלש משה מבית אביו. למה, שאלו גדל בבית אביו ובא ואמר להם המעשים, לא היו מאמינים בו, שהיו אומרים אביו מסרם לו, לפי שיוסף מסרה ללוי ולוי לקהת וקהת לעמרם, ולכך נתלש מבית אביו, וכשהלך והגיד לישראל כל הדברים, לפיכך האמינו בו, שנאמר (להלן ד לא) ויאמן העם. וכונתם "שיוסף מסרה ללוי" לומר שיעקב גלה סודו ליוסף באהבתו אותו, בו בלשון השביע יוסף לאחיו כלם, וגלה ללוי כי הוא אמר להם כלשון הזה מפני המסורת שבידו מאביו, וצוה שיהיה הדבר סוד:

יט (יט~כ) ולא ביד חזקה. כל עוד שאין אני מודיעו ידי החזקה לא יתן אתכם להלוך. לשון רש"י: והנכון בעיני, לא יתן אתכם להלוך בדבור ולא ביד חזקה עד שאשלח ידי בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבנו, ביד חזקה ובזרוע נטויה ובמורא גדול ובאותות ובמופתים, ואח"כ ישלח אתכם, כי כלם באו עליו טרם נתנו אותם

[א] ויען משה ויאמר והן לא יאמינו לי ולא ישמעו בקולי. אותה שעה דבר משה שלא כהוגן, הקב"ה. אמר לו ושמעו לקולך (לעיל ג יח), והוא אמר והן לא יאמינו לי, מיד השיבו הקב"ה בשיטתו ונתן לו אותות לפי דבריו. לשון ואלה שמות רבה (ג טו). ור"א אמר על דרך הפשט כי ה' אמר שיאמינו בו הזקנים רק לא הזכיר שיאמינו העם, או שישמעו לקולו ואולי לא יאמינו בלב שלם. ואיננו נכון. אבל יתכן שנאמר כי ושמעו לקולך איננה הבטחה רק צואה, ושמעו לקולך כי ראוי להם שישמעו, ותבא אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים. וכן ושמעו מצרים כי העלית בכחך ואמרו אל יושב הארץ (במדבר יד יג יד), ראוי שיהיה ככה, וכן בזאת תדע כי אני ה' (להלן ז יז), ראוי, לא מתקיים. וכן והאמינו לקול האות האחרון בפרשה הזאת (פסוק ח), ורבים כן :

והנכון בעיני, כי ושמעו לקולך לבא עמך אל המלך ולאמר לו אלהי העברים נקרא עלינו, כי מה יפסידו. והנה השם הודיעו כי לא יתן אותם מלך מצרים להלך, ולכן אמר משה והן לא יאמינו לי אחרי ראותם שלא יתן אותם פרעה להלך ולא ישמעו עוד לקולי כלל, כי יאמרו לא נראה אליך ה', שאלו היית שליח השם לא ימרה פרעה את דברו. או שיאמרו לא נראה אליך השם הגדול במדת רחמים לעשות לנו אותות ומופתים כאשר אמרת כי אינך גדול מהאבות, ולכן לא שמע פרעה, שאלו פרעה היה מאמין בדבריך היינו יוצאים על כל פנים, ואין עונותינו מבדילים בינינו ובין הרחמים :

[ג] ויאמר השליכהו ארצה וישליכהו ארצה. לא הבינותי למה עשה האותות למשה, כי מאמין היה משה שהקב"ה מדבר עמו. והראוי שיאמר המטה אשר בידך תשלך ארצה לפניהם והיה לנחש, וכן באות השני, כאשר אמר בשלישי ולקחת ממימי היאור (פסוק ט). ולכן נאמנו דברי רבותינו (שמו"ר ג טז) שהיה לו הראשון רמז שספר עליהן לשון הרע, והשני להענישו בו. וזה טעם וינס משה מפניו, כי פחד שמא יענש וינשכו הנחש. וכל אדם מתרחק מן המזיק לו אע"פ שידע שאם יהיה כן בחפץ השם אין מציל מידו. ואולי אע"פ שהודיעו (לעיל פסוקים יד טו) השם הגדול שבו נברא העולם ובו נהיה כל דבר, רצה להראותו כי בו יעשו אותות ומופתים בשנוי התולדות, למען יתחזק הענין בלבו של משה וידע באמת כי על ידו יעשו בעולם דברים מחודשים. ודי למשה בשני האותות, ולא היו שם מים, על כן צוהו שיעשה האות השלישי לעיני העם :

[ה] למען יאמינו כי נראה אליך. פתרונו שיאמינו בעשותך כן לפניהם, ויקצר הכתוב בזה כי ידוע כי על מנת שיעשה כן לפניהם ויאמינו בו יראנו נפלאות :

[ט] והיו המים אשר תקח מן היאור והיו לדם ביבשת; "והיו" שני פעמים, נראה בעיני, אילו אמר והיו המים אשר תקח מן היאור לדם ביבשת, שומע אני שבידו הם נהפכים לדם, ואף כשיהיו בארץ יהיו כהויתן, עכשיו "והיו" האחרון מלמדנו שלא יהיו דם עד שהיו ביבשה. לשון רבי שלמה. ואין המשמעות הזו כן כדברי הרב. ואין צריך למדרשו, שכבר מצאו בעלי הלשון (הרד"ק בס' המכלול סא א) שדרך הרבה מקראות לכפול תיבות לנחץ ולחזק, או בעבור מיצוע ארוך שבא ביניהם, וכמוהו והיה ערכך מבן עשרים שנה ועד בן ששים שנה והיה ערכך הזכר חמשים שקל כסף (ויקרא כז ג). וכן וכי יבא הלוי מאחד שעריך מכל ישראל אשר הוא גר שם ובא בכל אות נפשו (דברים יח ו), החזיר ובא פעם שנית בעבור שהאריך בנתים. וכן ויאמר מלך מצרים למילדות העבריות אשר שם האחת שפרה ושם השנית פועה ויאמר בילדכן וגוי' (לעיל א טו טז). ויאמר אלהים לישראל במראות הלילה ויאמר יעקב יעקב (בראשית מו ב). וכענין הזה רבים :

[י] גם מתמול גם משלשום גם מאז דברך אל עבדך. למדנו שכל שבעת הימים היה יושב הקב"ה ומפתה משה ללכת בשליחותו. מתמול ומשלשום ומאז דברך, הרי שלשה, ושלשה גמין רבויין, הרי ששה, והיה עומד ביום השביעי. לשון רש"י. ועל דרך הפשט יאמר כי אני כבד פה גם מתמול גם משלשום, כי מנעורי הייתי כבד. פה, אף כי עתה כי אני זקן. וגם מאז דברך היום אל עבדך, כי לא הסירות כבודות פי בצוותך אותי ללכת אל פרעה לדבר בשמך, ואם כן איך אלך לפניו. והנה משה מרוב חפצו שלא ילך לא התפלל לפניו יתברך שיסיר כבודות פיו. אבל טען אחרי שלא הסירות כבודות פי מעת שדברת לי ללכת, אל תצוני שאלך, כי לא יתכן לאדון הכל לשלוח שליח ערל שפתים למלך עמים. והקב"ה כיון שלא התפלל בכך לא רצה לרפאותו, אבל אמר לו אנכי אהיה עם פיך והורתיך אשר תדבר (פסוק י"ב), שיהיו דברי אשר אשים בפיך במלות נכוונות שתוכל לבטא בהן יפה:

ובאלה שמות רבה (ג כ) אמרו, אמר לו אם אתה אינך איש דברים אל תחוש, הלא אני בראתי כל פיות שבעולם ואני עשיתי אלם מי שחפצתי וחרש ועור ופקח לראייה ופקח לשמיעה, ואם חפצתי שתהיה איש דברים, היית, אלא לעשות כך אני חפץ. ובעת שתדבר יהיו דבריך נכונים שאני אהיה עם פיך. הדא הוא דכתיב (בפסוק יב) ועתה לך ואנכי אהיה עם פיך. ולפי זה נראה בעיני שלא רצה להסיר ממנו כובד הפה בעבור שהיה בו ממעשה הנס שספרו רבותינו (בשמו"ר א כו) שאירע לו עם פרעה. **והנכון** בעיני שאמר ה' למשה מי שם פה לאדם או מי ישום אלם הלא אנכי ה' עושה כל, ובידי לרפאות אותך, ועתה כיון שלא תרצה ברפואתך ולא התפללת לפני על זה, לך אל אשר אני מצוה לך, ואנכי אהיה עם פיך ואצליח שליחותי. גם אפשר שיהיה רמז מ"ויחר אף ה' במשה" (פסוק י"ב) שלא רצה לרפאותו ושלחו על כרחו:

[יא] מי שם פה לאדם. דבור, בעבור היותו בפה, וכן שפה אחת (בראשית יא א), מדברות שפת כנען (ישעיה יט יח):

או מי ישום אלם. פירשו בו (המורה נבוכים ג י) שהוא. נמשך לאדם, או מי ישום אדם אלם, כלומר מי ברא אדם שהוא אלם, והשימה לאדם, כי האלמות לא יושם, כי איננו דבר, אבל הוא העדר הדבור. ואולי בעבור היות באדם נפש מדברת והאלמים בהיות בהם אוטם בגידי הלשון יאלמו, יתכן לומר מי ישום האלמות. והרב אמר במורה הנבוכים (שם) כי המסיר קנין יאמר בו שפעל האפיסה, כי יאמרו במי שיכבה הנר שהביא החשך. וכן על דעתו יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא רע (ישעיה מה ז):

[יג] ביד תשלח. ביד מי שאתה רגיל לשלוח, והוא אהרן. דבר אחר ביד אחר שתראה לשלוח, שאין סופי להכניסן לארץ ולהיות גואלם לעתיד, יש לך שלוחים הרבה. לשון רש"י. ואונקלוס אמר ביד מאן דכשר דתשלח, יאמר, שלח נא ביד אדם מדבר צחות שיהיה כשר וראוי לשליחות נכבדת כזאת, ואל תשלח ביד כבד פה וכבד לשון ותהיה עם פיו בדברו אל פרעה, כי איננו דרך כבוד ומעלה להיות שלוחך ערל שפתים, כי לא ישמעו כל העמים בדברו אל המלך, ויהיה זה גרעון בעיניהם:

והנכון בעיני, שלח נא ביד כל אשר תשלח, כי אין אדם בעולם שלא יהיה הגון יותר ממני לשליחות. והסבה למשה בכל הסרבנות הזאת ענותו הגדולה מכל האדם אשר על פני האדמה, שלא היה מוצא את לבו להתגדל ולדבר אל המלך

ושיתפאר לאמר ה' שלחני, ולא על ישראל להוציאם ממצרים ולהיות עליהם מלך:

[יד] ידעתי כי דבר ידבר הוא. כלומר גלוי לפני שידבר בעבורך ברצונו לאהבתך, ואפילו לא. צויתיו. וגם הנה הוא מעצמו יוצא לקראתך וראך ושמח בלבו, ולא יקנא בך למעלתך על השליחות הנכבדת הזאת. ומה שהוצרך לומר לו לך לקראת משה המדברה (פסוק כז), בעבור כי הודיעו הדרך אשר יבא בה. ויתכן ששמע אהרן בצאת משה ממדין ויצא מעצמו לקראתו, ואחר כך בדרך נאמר לו לך לקראתו המדברה כי שם תמצאנו:

[טו] (טו~טז) עם פיך. להורותך אשר תדבר אל פרעה. כי עתה לא אמר שידבר אהרן בעבורו רק אל העם, כמו שנאמר ודבר הוא לך אל העם, אבל לפרעה משה ידבר. ויתכן שיהיה זה לכבוד המלכות. ובסוף חזר משה ואמר הן אני ערל שפתיים ואיך ישמע אלי פרעה (להלן ו ל), ונתן לו רשות שלא ידבר גם לפרעה, והיא מעלה למשה, ולכך אמר שם ראה נתתיך אלהים לפרעה ואהרן אחיך יהיה נביאך (להלן ז א):

וטעם ועם פיהו. להיות דברי פיהו לשומעים חן:

[יז] ואת המטה הזה תקח בידך אשר תעשה בו את האותות. לא נזכר עדיין במטה רק אות אחת שיהיה לנחש (לעיל פסוק ג), אבל אשר תעשה בו את האותות, אשר אומר אליך. ויראה בעיני כי כאשר אמר ה' למשה בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבו (לעיל ג כ), הודיעו אותו בפרט, אבל הכתוב יקצר. וזה טעם אשר תעשה בו את האותות:

[יט] ויאמר ה' אל משה במדין. אמר ר"א כי אין מוקדם ומאוחר בתורה, ופירוש וכבר אמר. ורבים ככה. ואין דברו זה נכון, כי הדבור הראשון לא היה במדין רק בהר סיני, ובמדין לא נדבר עמו רק הפעם הזאת, אבל כאשר קבל משה ללכת בדבר השם וחזר למדין ליטול רשות מחותנו, היה סבור ללכת יחידי מתנכר. ולכן אמר אליו אלכה נא ואשובה אל אחי אשר במצרים ואראה העודם חיים, כלומר אראה את אחי העודם חיים ואשוב, כי הוא כדרך בקור הנכסף לראות את אחיו:

ואז אמר לו ה' במדין. לך שוב מצרים, כלומר קום צא מן הארץ הזאת ושוב אל ארץ מצרים, ואל תפחד שם, כי מתו כל מבקשי רעתך, ותהיה שם עם העם עד שתוציאם משם. ולכן לקח אשתו ובניו, כי היה זה עצה נכונה להוליכם עמו, כי בעבור זה יבטחו בו ישראל יותר. כי בהיותו בן חורין במדין יושב בביתו בשלום עם בניו ועם אשתו חתן כהן הארץ, לא יביא אותם להיות עם עבדים וימרו את חייהם בעבודה קשה רק אם היה נכון לבו בטוח שיצאו בקרוב ויעלה עמהם לארץ כנען, ולא יצטרך בצאתם לשוב למדין לקחת אשתו ובניו משם:

[כ] וטעם ויקח משה את אשתו ואת בניו. כמו ובני פלוא אליאב (במדבר כו ח), כי לא היה לו רק גרשום, כאשר הזכיר הכתוב (לעיל ב כב), ואליעזר נתעברה ממנו בדרך או במצרים אם הלכה שם. ויתכן כי קודם הדבור הנדבר לו בהר האלהים לא נולד לו רק גרשום, אבל היתה צפורה הרה, וכאשר שב אל יתר חותנו ילדה, ובעבור כי היה דבר המלך נחוץ לא מל אותו ולא קרא לו שם. ובדרך כאשר מלה אותו אמו לא קראה לו שם, כי משה היה נפגש מן המלאך. ואחרי

לכתו למצרים וראה שנצל מכל המבקשים את נפשו אז קרא לו אליעזר, כי אלהי אבי בעזרי ויצילני מחרב פרעה (להלן י"ח י"ט). וכך הזכירו רבותינו כי הנמול הזה הוא אליעזר (שמו"ר ה ח):

וטעם וישב ארצה מצרים. עם הנזכרים. ור"א אמר **וישב ארצה מצרים** הוא לבדו שב, כי כאשר פגש השם משה נמול אליעזר, ובהתרפאו שבה צפורה עם בניה אל אביה. ויתכן זה כי בעבור שנימול אליעזר לא היה יכול להביאו בדרך עד שיתחזק הילד ולא רצה לעכב שליחותו של הקב"ה. ולכן עזבם במלון וצוה אותה לשוב אל בית אביה בהתרפאו, וזהו שנאמר אחר שלוחיה (להלן יח ב). גם אפשר שהלכו למצרים, וכאשר נתעכבו שם נכספה אל אביה ושלחה עם הבנים. וזה טעם שלוחיה, כי פחד יתרו שמא היה דעתו לגרש. אותה. **ובאלה שמות רבה (ד ד),** וילך משה, להיכן הלך ליטול אשתו ובניו, אמר לו יתרו להיכן אתה מוליכן, למצרים. אמר לו, משהם מבקשים לצאת את מוליכן למצרים, אמר לו, למחר עתידין לצאת ולעמוד על הר סיני ולשמוע מפי הגבורה אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים ובני לא ישמעו עמהם, אמר לו יתרו לך לשלום. ועל דעתם ראוי שנפרש אחרי שהסכימו בכך צוהו הקב"ה שישלים עצתו וישוב למצרים עם בניו ואשתו כאשר פירשתי (בפסוק יט):

[כא] (כא-כג) ויאמר ה' אל משה בלכתך לשוב מצרימה. אמר רבי אברהם כי זה נאמר לו במדין, הודיעו כי יחזק את לבו ולא ישלחם בעבור כל המופתים שיראה עד המופת האחרון. ירצה לפרש. בפסוק זה שיאמר, **ראה כי בעבור כל המופתים אשר שמתני בידך** ואתה תעשה לפני פרעה בכל זה לא ישלחם, ותאמר לו כי אני הורג את בנו בכורו ואז ישלחם. ואין הפירוש הזה נכון, כי מה טעם **בלכתך לשוב מצרימה ראה:**

אבל פירושו כי כאשר לקח את מטה האלהים בידו ממדין לשום לדרך פעמיו הזהירו האלהים ואמר לו בלכתך בדרך שים לבך וראה שכל המופתים אשר שמתני בידך תעשה לפני פרעה, לא תשכח דבר שלא תעשה לפניו, ואני אחזק את לבו, ואל תתיאש אתה מלעשותם בעבור כן, ועוד תזהיר אותו במכה האחרונה אשר בה ישלחם. וענין שמתני בידך, שבידך שמתני אותם, אתה תעשם ולא אחר, שכבר הודיעו שיעשה בו אותות ומופתים רבים כמו שאמר בכל נפלאותי אשר אעשה בקרבו (לעיל גי כ'). וכל זה זרוז למשה, כי בעבור שהיה מוכרח בשליחות מזהירו קודם מעשה ויצוה אותו בשעת מעשה בכל מופת ומופת:

ויתכן שיהיה ואמרת אל פרעה ידיעה, שיצוונו לומר לו כן בסוף, יאמר, **אני אחזק את לבו ולא ישלח את העם** בכל המופתים, **ואמרת אליו ביום ההוא הנה אנכי הורג את בנך בכורך** ואז ישלחם, כי לא מצינו שהודיעו מיתת בכוריהם רק בעת ההיא. והנה לא כל הדבור הזה עתה. **ויש לפרש, ראה כל.** שלשת המופתים האלה אשר שמתני בידך לעשותם לישראל ותעשה. אותם גם כן לפני פרעה, בעבור שידע פרעה כי זקני העם המבקשים ממנו לשלחם על פי ה' יאמרו כן, ולא יעליל עליהם. וכן עשה משה אע"פ שלא נכתב:

ואשר אמר כי ידבר אליכם פרעה לאמר תנו לכם מופת (להלן ז ט) כי ירצה מופת לו, וצוה במטה שיהיה לתנין, לא נחש כאשר היה בפעם הראשון (לעיל ד ג). והנה רצה להראותו שיבלע מטה אהרן את מטותם להורות לו שינצחם ויהיו אובדים מן העולם על ידו. **ובמדרש** ואלה שמות רבה (ה ו) ראיתי וכי על אי זו מופת אמר, אם תאמר על הנחש והצרעת והדם, והלא אותן לא אמר הקב"ה לעשותן אלא

לישראל, ועוד, לא מצינו שעשה משה אותן האותות לפרעה, אלא מהו כל המופתים אשר שמתו בידך, זה המטה שהיו כתובין עליו נוטריקון דצ"ך עד"ש באח"ב. ולפי זה יהיה פירוש הכתוב ראה והסתכל במטה אשר שמתו בידך, שכל המופתים שבו תעשה לפני פרעה:

כז ויפגשו בהר האלהים הנה הר סיני בין מדין ובין מצרים:

וישק לו. אהרן נשק למשה, כי משה הענו נהג כבוד באחיו הגדול, ולכן לא אמר וישקו איש לאחיו:

כח וטעם את כל דברי ה' אשר שלחו. שהגיד לו כל הדברים שהיו בינו ובין הב"ה, וכל אשר היה. מסרב בשליחות, וכי על כרחו נשתלח, וזה טעם כל. ובמדרש חזית (שה"ש רבה ד יב) ורבנן אמרי גלה לו שם המפורש, ידרשו כי הגיד לו השמות הנזכרים למעלה אשר שלחו בהם, והשם היוצא, והוא פירש להם:

שמות פרק-ה

ג פן יפגענו. פן יפגעך היו רוצים לומר, אלא שחלקו כבוד למלכות. לשון רש"י. ורבי אברהם אמר פן יפגענו כולל אנחנו הישראלים גם אתה פרעה וכל מצרים. ולכן בראותם מכת בכורות אמרו כלנו מתים (להלן יב לג), כי נתברר להם דברי משה שאמר פן יפגענו בדבר, וגרשו אותם ללכת לזבוח. ואין דבר זה נכון, כי לא צוו לאמר שיהיה בישראל דבר או חרב אם לא יזבחו, והם לא ישנו בשליחות השם דבר:

ועל דרך האמת הוא סוד הקרבנות, שהם כופר מן הפגיעה, כי לפניו ילך דבר (חבקוק ג ה) או בחרב הקשה. ואמר זה, כי הקב"ה צוה אותם שיאמרו ואמרתם אליו ה' אלהי העברים נקרה עלינו ונזבחה לה' אלהינו (לעיל ג יח), והם אמרו כה אמר ה' אלהי ישראל שלח עמי (לעיל ה' א'), והנה פרעה היה חכם גדול ויודע את האלהים ומודה בו, כאשר אמר הוא או מורישו ליוסף, אחרי הודיע אלהים אותו (בראשית מא לט), איש אשר רוח אלהים בו (שם לח), אבל לא היה יודע את השם המיוחד, וענה לא ידעתי את ה' (ה' פסוק ב), והם נזכרו, וחזרו ואמרו לו כאשר צוה אלהי העברים נקרא עלינו (ה' פסוק ג), כי הזכירו לו אלהי העברים בלבד שהוא אל שדי, ואמר נקרא עלינו שהודיעוהו לשון המקרא כאשר נצטוו לו, ופירשו לו כי במקרא הזה אשר נקרא עליהם יצטרכו לזבוח לפניו פן תהיה הפגיעה בדבר או בחרב. וכענין הזה בא בדבר בלעם, שנאמר ויקר אלהים אל בלעם, ויאמר אליו את שבעת המזבחות ערכתי ואעל פר ואיל במזבח (במדבר כג ד):

ד למה משה ואהרן. שאל להם שמותם והזכירם בשם דרך כבוד:

תפריעו את העם ממעשיו. אמר אונקלוס תבטלו, וכך פורע מוסר (משלי יג יח), ותפרעו כל עצתי (שם א כה):

לכו לסבלותיכם. על דרך הפשט עבודת המלך, שהיו מכלל העם, כי בפעם הזאת באו לפניו עם כל העם, ולא שמע אליהם וצוה אותם שובו כלכם אל העבודה. ושבנו משה ואהרן לפניו (להלן ז י), ואמר להם פרעה תנו לכם מופת, ועשו כן, אז היו בעיניו כחרטומים ומכשפים וחכמים, ונהג בהם כבוד, ומעת החלו המכות עליו נהג בהם מורא גדול. **וכן** נראה עוד שלא היו כל עם בני ישראל עובדים כל הימים לפרעה בחמר ובלבנים, כי היו ממלאים ארץ מצרים ערים, אבל במס היו עושין, רק כי הכביד עליהם עולו לקחת מהם רבים:

ורש"י פירש לסבלותיכם, למלאכתכם שיש לכם לעשות בבתיכם, אבל מלאכת שעבוד מצרים לא היה על שבטו של לוי, ותדע, שהיו משה ואהרן יוצאים ובאים. ונכון הוא, כי כל עבודת האדם בבית ובשדה נקרא כן, כמו לכל סבל בית יוסף (מ"א יא כח), ומנהג בכל עם להיות להם חכמים מורי תורתם, ולכן הניח להם פרעה שבת לוי שהיו חכמיהם וזקניהם. והכל סבה מאת ה'. **ובאלה** שמות רבה (ה כ) ראיתי אמר רבי יהושע בן לוי, שבטו של לוי פנוי היה מעבודת פרך, אמר להם פרעה, בשביל שאתם פנויים אתם אומרים נלכה נזבחה לאלהינו, לכו לסבלותיכם לישראל. דבר אחר, אמר להם דייכם שאתם עומדים פנויים, שמא רע לכם שאין אתם עושים במלאכה, לכו לסבלותיכם. ורבי אברהם פירש **לכו לסבלותיכם,** סבלות העם, כי ידבר עמהם בעבור כל ישראל:

[כב] (כב~כג) **אדני למה הרעותה.** נכתב באל"ף דל"ת, כי השם המיוחד שהוא מדת הרחמים לא יריע לעם. ולמעלה הזכירו שני פעמים באל"ף דל"ת (ד' י י"ג), שהיה מתחנן בו שלא יחר בו האף. ואולי היה מתירא מהזכיר ה' הגדול המיוחד לו ומדבר אליו. **למה הרעותה.** אחרי הודיע אלהים את משה פעמים (לעיל ג יט, ד כא) שלא יתן אותם מלך מצרים להלוך מדוע יתרעם. ואמר ר"א כי חשב משה כי מעת דברו אל פרעה בשליחות ה' יקל מעליהם ויחל האלהים להצילם, והנה פרעה הכביד והרע, וזה טעם **למה הרעותה,** כי זה הפך מה שאמרת לי ראה ראיתי את עני עמי (לעיל ג ז), וארד להצילו (שם ח). ואיננו נכון בעיני, בעבור שאמר **והצל לא הצלת,** ואין ההצלה רק יציאתם מן הגלות:

ולפי דעתי שחשב משה רבינו כי יאמר ה' שלא ישמע אליהם פרעה להוציאם מיד במצותו, ולא באות ומופת, עד שיעשה בו נפלאותיו הרבות, אבל חשב כי יביאם עליו תכופות זו אחר זו בימים מעטים. וכשאמר לא ידעתי את ה' יצוה לעשות מיד לפניו אות התנין, והוא לא ישמע, ויכה אותו בו ביום בדם ואח"כ בכל המכות. וכשראה שעמדו שלשה ימים והוא יריע להם בכל יום, וה' לא כהה בו, ולא נתגלה למשה להודיעו מה יעשה, אז חשב משה כי ארוכה היא:

ויתכן שהיו בזה המעשה שספר הכתוב ימים רבים, כי כאשר הוכו שוטרי בני ישראל עמדו ימים עד שדברו עם פרעה עצמו, ואמרו לו למה תעשה כה לעבדיך (פסוק טו), כי אין ברשות כל אדם לבא בהיכל מלך פנימה ולדבר אליו פנים בפנים, אף כי שוטרי העם הנבאשים בעיניו, והנה סבלו עמלם ולחצם ימים רבים והיו באים עד לפני שער המלך עד שנשמעה צעקתם לפני המלך וצוה שיבאו לפניו וידברו עמו. וכן אפשר ששב משה אל ה' ואמר **למה הרעותה** אחרי ימים מעת שפגעו בו השוטרים:

ובאלה שמות רבה (ה כג) אמרו ויצאו נוגשי העם ושוטריהם (פסוק י), כיון שגזר כן הלך משה למדין ועשה שם ששה חדשים, ואהרן היה יושב במצרים, ואותה שעה החזיר משה אשתו ובניו למדין. ועוד אמרו (שם ה כד) ויפגעו את משה ואת אהרן

(פסוק כ), אחר ששה חדשים נגלה הקב"ה אל משה במדין ואמר לו לך שוב מצרים, בא משה ממדין ואהרן ממצרים, ופגעו בהם שוטרי ישראל כשהן יוצאין מלפני פרעה :

וכן ראיתי עוד במדרש חזית (שה"ש רבה ב כב) דומה דודי לצבי (שה"ש ב ט), מה צבי זה נראה וחוזר ונראה, כך גואל הראשון נראה להם, וחוזר ונכסה מהן וחוזר ונראה להם. וכמה נכסה מהם, רבי תנחומא אמר שלשה חדשים, הדא הוא דכתיב ויפגעו את משה ואת אהרן. ורבי יהודה ברבי אומר לקיצין. כלומר, כי לשון פגיעה לפרקים היא :

והנה היו ימים רבים מעת דבר לו השם ובואו אל פרעה. ולכן כששב משה אל ה' אמר **למה הרעותה לעם** למהר לשלוח אותי קודם שהגיע הקץ, כי לא היה ראוי לשלוח אותי עד שתרצה להצילם, כי עתה הרעותה להם ולא הצלת אותם ואם ככה את עושה להם יסופו ברעה אשר תמצאם. ולכן ענה אותו **עתה**, בעת הזאת, בקרוב, **תראה אשר אעשה לפרעה**, כי לא אאריך לו כל כך כאשר חשבת, וקרוב לבא עתו וימיו לא ימשכו :

וארא

פרשת

שמות פרק-ו

[ב] (ב~ה) **וידבר אלהים אל משה**. לשון רש"י דבר אתו משפט על שהקשה לומר ולדבר למה הרעותה. לעם הזה (לעיל ה' כ"ב). **ויאמר אליו אני ה'**, נאמן לשלם שכר למתהלכים לפני בתמים. ובלשון הזה מצינו שהוא. נדרש בכמה מקומות וכו'. **וארא אל אברהם וגו' באל שדי**, הבטחתי הרבה הבטחות, ובכלן אמרתי להם אני אל שדי. **ושמי ה' לא נודעתי להם**, לא הודעתי אין כתיב כאן אלא לא נודעתי להם, שלא נודעתי להם במדה אמתית שלי שעליה נקרא שמי ה', נאמן לאמת הדברים, שהרי הבטחתי ולא קיימתים. כל אלו דברי הרב. וירצה לפרש שעדיין לא נודע קיום ההבטחה. ואף על פי שעדיין לא הגיע הזמן, מכל מקום לא נודע להם בקיום הבטחתו. ועם כל זה לא תקן הלשון, שהיה ראוי לומר לא הודעתי, או שיאמר ושמי ה' לא נודע להם. ואולי לדעתו יאמר ושמי ה' ולא נודעתי להם, כלומר שלא נודעתי להם בו :

והחכם רבי אברהם פירש כי בי"ת **באל שדי** מושכת, ושיעורו **וארא אל אברהם** וגו' **באל שדי** ובשמי ה' **לא נודעתי להם**. וענין הכתוב, כי נראה לאבות בשם הזה

שהוא מנצח מערכות שמים ולעשות עמם נסים גדולים שלא נתבטל מהם מנהג העולם, ברעב פדה אותם ממות ובמלחמה מידי חרב, ולתת להם עושר וכבוד וכל טובה, והם ככל היעודים שבתורה בברכות ובקללות, כי לא תבא על אדם טובה בשכר מצוה או רעה בעונש עבירה רק במעשה הנס, ואם יונח האדם לטבעו או למזלו לא יוסיפו בו מעשיו דבר ולא יגרעו ממנו. אבל שכר כל התורה וענשה בעולם הזה הכל נסים והם נסתרים, יחשב בהם לרואים שהוא מנהגו של עולם, והם באדם עונש ושכר באמת. ומפני זה תאריך התורה ביעודים שבעולם הזה, ולא תבאר יעודי הנפש בעולם הנשמות, כי אלה מופתים שכנגד התולדה, וקיום הנפש ודבקה באלהים הוא דבר ראוי בתולדתה שהיא תשוב אל האלהים אשר נתנה. ועוד אפרש זה (ויקרא כו יא ד"ה ונתתי) אם גומר ה' עלי:

והנה אמר האלהים למשה נראיתי לאבות בכח ידי אשר אני שודד בו המזלות ועוזר לבחירי, אבל בשמי של יו"ד ה"א אשר בו נהיה כל הווה לא נודעתי להם לברוא להם חדשות בשנוי התולדות, ולכן אמור לבני ישראל אני ה', ותודיע להם פעם אחרת השם הגדול כי בו אני עושה עמהם להפליא, וידעו כי אני ה' עושה כל. וצדקו כל דברי ר"א בענין הזה, אלא שהוא כמתנבא ואינו יודע. והנה גם לדבריו היה ראוי שיאמר הכתוב ואודע אל אברהם וגוי באל שדי ובשמי ה' לא נודעתי להם, או שיאמר ובשמי ה' לא נראיתי להם. אבל הוא יתקן בזה, כי מפני היות נבואת האבות במראות הלילה אמר בהם **וארא**, ובעבור היות של משה פנים אל פנים אמר **לא נודעתי להם**, כאשר נודעתי לך:

ועל דרך האמת בא הכתוב כפשוטו ומשמעו, יאמר **אני ה' נראיתי להם באספקלריא של אל שדי, כטעם במראה אליו אתודע** (במדבר יב ו), ואותי אני ה' **לא נודעתי להם**, שלא נסתכלו באספקלריא המאירה (זהר וארא כו א) שידעו אותי, כטעם אשר ידעו ה' פנים אל פנים (דברים לד י), כי האבות ידעו ה' המיוחד אבל לא נודע להם בנבואה, ולכן כשידבר אברהם עם השם יזכיר השם המיוחד עם אלף דלת, או אלף דלת לבדו. והנה הענין, שהאבות היה גלוי השכינה להם והדבור עמהם במדת הדין רפה ונהג עמהם בה, ועם משה יתנהג ויודע במדת הרחמים שהוא בשמו הגדול, כטעם מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה סג יב), וכתוב (שם שם יד) כן נהגת עמך לעשות לך שם תפארת. ולכן לא יזכיר משה מעתה שם אל שדי, כי התורה בשמו הגדול נתנה, שנאמר (להלן כ ב) אנכי ה' אלהיך, והוא שנאמר (דברים ד לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה. וכבר רמזתי פירוש "השמים". והקב"ה יגלה עינינו ויראינו נפלאות מתורתו. וטעם **וגם הקימותי את בריתי אתם, וגם אני שמעתי**, כלומר נראיתי להם באל שדי וגם הקימותי להם הברית ההוא לפני, **וגם בשמי הגדול שמעתי עתה אני נאקת בני ישראל ואזכור את בריתי אשר הקימותי להם עמדי, והמשכיל יבין**:

ומה שדרשו רבותינו בענין הזה (שמו"ר ו ד) חבל על דאבדין ולא משתכחין, הרבה פעמים נגליתי על אברהם יצחק ויעקב באל שדי, ולא הודעתי להם ששמי ה' כשם שאמרתי לך, ולא הרהרו אחר מדותי וכו', ועוד שלא שאלוני מה שמי כשם ששאלת אתה, ואתה תחלת שליחותי אמרת לי מה שמך, ולבסוף אמרת ומאז באתי אל פרעה וגוי (לעיל ה כג), ועל זה נאמר וגם הקימותי את בריתי אתם וגוי:

גם המדרש הזה ענינו מתישב אחר המקרא, כי הוקשה להם ז"ל, למה יזכיר נבואת האבות לפחות מעלתם בנבואה ולאמר שלא נראה אליהם רק **באל שדי**,

מה צורך היה לו זה, היה ראוי לומר **אני ה'**, ולכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם וידעתם כי אני ה' המוציא. ולכן ידרשו כי היה הדבר תוכחה למשה לאמר לו הנה האבות שלא הגיעה להם מעלתם בנבואה אליך. ולא ראו רק **באל שדי**, הם האמינו בי, **וגם הקימותי את בריתי אתם** ושמעתי נאקת בניהם בעבורם, אף כי אתה שידעתני בשם הגדול והבטחתיך בו, שיש לך לבטוח ברחמים ולהבטיח ישראל בשמי שאעשה עמהם אותות ומופתים. וגם זה נכון והגון:

ו והוצאתי אתכם מתחת סבלות מצרים. יבטיחם שיוציא אותם מארצם ולא יסבלו עוד כובד משאם:

והצלתי אתכם מעבודתם. שלא ימשלו בהם כלל להיות להם במקומם למס עובד:

וגאלתי אתכם. כי יעשה בהם שפטים עד שיאמרו המצרים הנה לך ישראל בפדיון נפשנו, כי טעם גאולה כענין מכר:

וטעם **בזרוע נטויה**. שתהיה ידו נטויה עליהם עד שיוציאם:

ולקחתי אתכם לי לעם. בבואכם אל הר סיני ותקבלו התורה, כי שם נאמר (להלן יט ה) והייתם לי סגולה:

ו וטעם וידעתם כי אני ה' אלהיכם המוציא אתכם מתחת סבלות מצרים. אמר ר"א כי היה במערכת המחברת הגדולה למשרתים העליונים שיעמדו עוד בגלות. ואין זו מדרך הפרשה, רק שיאמר כאשר אגאל אתכם בזרוע נטויה שיראו אותה כל העמים תדעו כי אני ה' העושה אותות ומופתים מחודשים בעולם, ואני אלהיכם ובעבורכם עשיתי כי אתם חלק השם:

ח אשר נשאתי את ידי. הרימותיה לי שבע בכסאי. לשון רש"י. ור"א אמר דרך משל, כאדם שישא ידו אל השמים וישבע, כמו כי אשא אל שמים ידי (דברים לב מ), וירם ימינו ושמאלו אל השמים וישבע (דניאל יב, ז). **ועל דרך האמת, נשאתי את ידי** שהרימותי זרוע עזי אלי שאתן להם הארץ, וכן כי אשא אל שמים ידי (שם), שאשא היד הגדולה אל השמים להיות בה לעולם החיים. ואין וירם ימינו ושמאלו אל השמים מן הענין הזה, כי הוא נאמר במלאך לבוש הבדים שנשבע בחי העולם:

ט מקוצר רוח ומעבודה קשה. לא בעבור שלא יאמינו בה' ובנביאו, רק שלא הטו אוזן לדבריו **מקוצר רוח**, כאדם שתקצר נפשו בעמלו, ולא ירצה לחיות רגע בצערו, מדעתו שירוח לו אחרי כן. וקוצר הרוח הוא פחדם שלא יהרגם פרעה בחרב כאשר אמרו שוטריהם אל משה, **ועבודה קשה**, הוא הדוחק שהיו הנוגשים אצים בהם ולא יתנום לשמוע דבר ולחשוב בו:

י וידבר ה' אל משה לאמר. אמרו המפרשים (רד"ק ספר השרשים שרש אמר) כי מלת. **לאמר** בכל התורה לאמר לישראל, והטעם שיאמר השם למשה אמור לישראל דברי אלה, ובכאן לאמר אל פרעה. והכתוב שאמר אמש אמר אלי לאמר (בראשית לא כט), איננו בא על נכון בפירוש הזה, וכן במקומות רבות שיכפול, וידבר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם (ויקרא יח א ב), וכן

ויאמר ה' אל משה לאמר דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם (במדבר טו לו לח), ויאמרו אל כל עדת בני ישראל לאמר (שם יד ז), ויאמרו בני ישראל אל משה לאמר הן גוענו (שם יז כז), ואומר אליכם בעת ההיא לאמר (דברים א ט), וכיוצא באלו רבים. וכן בסדר הזה (להלן ז ח ט) ויאמר ה' אל משה ואל אהרן לאמר כי ידבר אליכם פרעה לאמר, איננו לאמר לאחרים על נכון:

והנכון בעיני, כי מלת "לאמר" להורות על בירור הענין בכל מקום. וידבר ה' אל משה באמירה גמורה, לא אמירה מסופקת, ולא ברמז דבר. ולכך יתמיד זה בכל התורה, כי נבואת משה פה אל פה ידבר בו ולא בחידות (במדבר יב ח). ולבן אמר כן ליעקב אמש אמר השם אלי לאמר (בראשית לא כט) באמירה ברורה שלא אזיק לכם, כי לולי כן הייתי עושה עמכם רע. וכן ויאמרו בני ישראל אל משה (ואל אהרן) לאמר (במדבר יז כז), שהיו אומרים להם כן בפירוש וצועקים להם בגלוי פנים, כי המקור לבירור הענין פעם מוקדם פעם מאוחר, כמו אומרים אמור למנאצי (ירמיה כג יז):

יב **הן בני ישראל לא שמעו אלי.** כי לא עשית דברי נשמעים להם, **ואיך ישמעני פרעה.** ועוד, כי **אני ערל שפתים** ואיני הגון שאדבר לפני מלך גדול. ויתכן לפרש שחשב משה אולי כי מפחיתותו לא שמעו אליו כי הוא ערל שפתים ולא יכין לדבר על לבם דברים טובים דברים נוחמים אף כי ידבר לפרעה. וטעם הכתוב הזה, כי מתחלה לא צוה אותו שידבר הוא אל פרעה, רק אמר ובאת אתה וזקני ישראל אל מלך מצרים ואמרתם אליו (לעיל ג יח), והיה אפשר שידברו הזקנים והוא יחריש. והיה בוש מלדבר גם אל העם ואמר לא איש דברים אנכי (שם ד י). והקב"ה השיבו ודבר הוא לך אל העם (שם טז טז), וכן עשה בבואם מתחלה, כמו שאמר (שם שם ל) וידבר אהרן את כל הדברים (האלה) אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם. ועתה כאשר נצטוה משה לכן אמור לבני ישראל אני ה', דבר הוא להם בעצמו כאשר צוהו ולא שמעו אליו, וכאשר חזר וצוה אותו לדבר אל פרעה אמר איך אדבר אליו **ואני ערל שפתים**, והקב"ה צירף אהרן עמו וצוה שניהם אל בני ישראל שידברו להם כל אשר יצוום ואל פרעה להוציאם מארצו. ורש"י פירש על דבר בני ישראל ועל שליחותו של פרעה. ואין צורך:

יג **ויצום אל בני ישראל.** פירש רש"י ודבר הצווי מהו, מפורש בפרשה שניה לאחר סדר היחס, אלא מתוך שהזכיר משה ואהרן הפסיק הענין ללמדנו היאך נולדו ובמי נתיחסו. וידבר ה' אל משה לאמר אני ה' דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך (להלן וי כ"ט). הוא הדבור עצמו האמור כאן בא דבר אל פרעה מלך מצרים, אלא מתוך שהפסיק הענין בשביל ליחסם חזר עליו להתחיל בו. ויאמר משה לפני ה'. היא אמירה האמורה כאן הן בני ישראל לא שמעו אלי וגו', ושנאה הכתוב בשביל שהפסיק הענין. וכך היא השטה, כאדם שאומר נחזור על הראשונות. וכן דעת רבי אברהם (בפסוק כט):

ואין כן דעתי. אבל כאשר צוה השם את משה לדבר אל בני ישראל לכן אמור לבני ישראל (פסוק ו), ועשה כן, ולא שמעו אליו, וחזר וצוה אותו שיבא אל פרעה ויצוה אותו לשלחם, ואז ענהו הן בני ישראל לא שמעו אלי, והקב"ה צוה את שניהם לדבר אל העם ואל פרעה, וחשב משה כי שניהם יתנבאו בכל האותות ושניהם יבאו אל בני ישראל ואל פרעה, ודי שידבר האחד, כי כן דרך כל שנים שלוחים שהאחד ידבר והשני יחריש, ונתפייס בזה. וחזר השם ואמר אליו אני ה' (פסוק כט), הנגלה לך לבדך לדבר בשמי הגדול, דבר אל פרעה מלך מצרים את כל אשר אני דובר אליך, כי לך יהיו הדברות כלם, לא לאהרן עמך, ואותך עשיתי

שליח אל פרעה. אז ענה משה פעם אחרת הן אני ערל שפתים, והשם אמר אליו ראה נתתיך אלהים לפרעה (להלן ז א), כי אתה תבוא לפניו עם אהרן, ושם תצוה את אהרן ולא ישמע פרעה דבריך, ואהרן בשליחותך ישמיענו דבריך, כאשר האלהים מצוה לנביא, והנביא משמיע דבריו ומוכיח בהם:

והנה זו מעלה גדולה למשה, זכה בה בענותנותו שהיה בוש לדבר בערלת שפתיו, וכן אמר (להלן יא ג) גם האיש משה גדול מאד בארץ מצרים בעיני עבדי פרעה ובעיני העם, מדה כנגד מדה, שהיה ירא שלא יהיה נבזה בעיניהם. ורש"י כתב (להלן ז ב) אתה תדבר פעם אחת כל שליחות ושליחות כפי ששמעתו מפי, ואהרן אחיך ימליצנו ויטעימנו באזני פרעה. ואין זה נכון כלל:

[יד] אלה ראשי בית אבותם. לא רצה הכתוב להתחיל אלה שמות בני לוי לתולדותם, שלא יראה שיהיה לוי בכור היחס מכאן ואילך לכבוד משה, אבל הזכיר אחיו הגדולים ממנו וכי הוא נמנה שלישי. והזכיר בבני לוי "לתולדותם", כי בראובן ושמעון לא הזכיר רק יורדי מצרים עמהם, ובלוי יזכיר תולדותיו ושנותיו ותולדות אבות הנביאים ושנותם לכבודם. ועוד כי הם בעצמם חסידי עליון ראויין לספר בהן כאבות העולם:

[כג] ויקח אהרן את אלישבע בת עמינדב אחות נחשון. כאשר הזכיר אם הנביאים לכבודם, ולומר שהיא בת לוי איש צדיק, ונרמז שנעשה בה נס, כן הזכיר אם הכהונה שהיא מיוחסת מזרע המלוכה, אחות הנשיא הגדול. והזכיר אמו של פנחס שהוא ג"כ כהן שזכה בה מעצמו (זבחים קא:). ואם היה זה שם פוטיאל שם איננו:

נדרש, מה טעם להזכיר שם אדם לא ידענו מי הוא, ולכן אמרו רבותינו (ב"ב קי; סוטה מג.) שהוא מזרע יוסף שפטפט ביצרו ומזרע יתרו שפטם עגלים לעבודת גלולים, והוזכר לשבח שזכו בצדקתם לכהונת עולם.

ועל דרך הפשט נאמר שהכתובים מזכירים במלכים שמות אמותם, ושם אמו מעכה בת אבישלו (מ"א טו ב~י), ושם אמו עזובה בת שלחי (דהי"ב כ לא), וכן כולם. או שהיה פוטיאל נכבד וידוע בדורו והזכירו לשבח. ואמר הכתוב **מבנות פוטיאל**, ולא אמר "בת פוטיאל", כי היו לו בנות רבות והוא בחר מהן האחת. או שלא היתה בתו אבל בת בתו, מתיחסת אליו למעלתו, ועל כן לא הזכיר שמה:

[כח] ויהי ביום דבר ה' אל משה בארץ מצרים. יתכן לפרש שהכתוב מוסב למעלה, אמר ויהי זה שהיו הם המדברים אל פרעה מלך מצרים, בעת אשר **דבר ה' אל משה בארץ מצרים**, כי בעבור שאמר הוא אהרן ומשה אשר אמר ה' להם הוציאו את בני ישראל מארץ מצרים היה נראה שהדבור לשניהם בשוה, ועתה פירש שהיה הדבור למשה והמצוה לשניהם שיוציאום. וזה טעם הפסק הפרשה:

[ג] ואני אקשה את לב פרעה. אמרו במדרש רבה (שמו"ר ה ו) גילה לו שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו הדין, תחת שהעבידם בעבודה קשה. ועוד שם (יג ד) כי אני הכבדתי את לבו (להלן י א), אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה. אמר רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינין, אלא אם ללצים הוא יליץ (משלי ג לד), מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו חוזר בו והוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע, כיון ששגר הקב"ה אצלו חמש פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מוסיף לך טומאה על טומאתך:

והנה פירשו בשאלה אשר ישאלו הכל, אם השם הקשה את לבו מה פשעו, ויש בו שני טעמים ושניהם אמת. האחד, כי פרעה ברשעו אשר עשה לישראל רעות גדולות חנם, נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה, כאשר באו בזה פסוקים רבים בתורה ובכתובים, ולפי מעשיו הראשונים נדון. והטעם השני, כי היו חצי המכות עליו בפשעו, כי לא נאמר בהן רק ויחזק לב פרעה (להלן פסוק יג, כב, ח טו), ויכבד פרעה את לבו (להלן ח כח, ט ז). הנה לא רצה לשלחם לכבוד השם, אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול אותם, רך לבו והיה נמלך לשלחם מכובד המכות, לא לעשות רצון בוראו. ואז הקשה השם את רוחו ואמץ את לבבו למען ספר שמו, כענין שכתוב והתגדלתי והתקדשתי ונודעתי לעיני גוים רבים וגוי (יחזקאל לח כג):

ואשר אמר קודם המכות (לעיל ד כא) ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם, יודיע למשה העתיד לעשות בו במכות האחרונות, כענין שאמר (לעיל ג יט) ואני ידעתי כי לא יתן אתכם מלך מצרים להלוך. וזה טעם ואני אקשה את לב פרעה והרבתי את אותותי, כלומר שאקשה לבו למען רבות מופתי בארץ מצרים. כי בחמש מכות האחרונות גם בטביעת הים נאמר ויחזק ה' (להלן יד ח), כי לב מלך ביד ה' על כל אשר יחפוץ יטנו (משלי כא א):

[יא] בלהטיהם. אמרו רבותינו (סנהדרין סז): שהם מעשה כשפים ועל ידי מלאכי חבלה הם נעשים, והמלה מגזרת אש לוחט (תהלים קד ד), להבה תלהט רשעים (שם קו יח). והענין, כי הם נעשים על ידי לוחטים, מלאכי אש, מלהטת באדם ולא ידע ותבער בו ולא ישים על לב, כענין ויגל ה' את עיני נער אלישע והנה רכב אש וסוסי אש (מ"ב ו יז). ואולי יקראו כן המלאכים השוכנים באויר בגלגלי היסודות שקורין אותם שרים. ועוד אבאר בעזרת הצור (ויקרא טז ח, יז ז, דברים יח יט). **אבל** "בלטיהם" (להלן ח ג) אמרו (סנהדרין סז): שהם שדים, והמלה נגזרת ממלת "לט", דברו אל דוד בלט (ש"א יח כב), כי השדים באים בלט, כי הם בעלי גופות מאויר שאינו נרגש, וזהו שאמר "לחכמים ולמכשפים", כי חכמי ההשבעות ואסיפת השדים היו ראשיהם וזקניהם, ו"חרטומי מצרים" יכלול את שניהם. ולא ידענו גזרת המלה. ואמר רבי אברהם כי היא לשון מצרי או לשון כשדי, כי לא מצאנו רק בדברי שניהם. והקרוב כדברי רש"י (בבראשית מא ח) שהיא מלה ארמית מורכבת, חר טמי, הנחרים בעצמות, כי נודע הוא כי רוב האומנות בעצמות מתים או בעצמות חיות, כענין שהזכירו בידעוני (סנהדרין סה:):

[טז] והנה לא שמעת עד כה. בעבור שזאת מכה, ומעתה יחל להכותו, אמר לו כי רשעו גורם לו להביא עליו עונש שלא שמע למצות בוראו. **והנה** פרעה לא היה אומר להם בפירוש שלא ישמע ולא ישלח, רק בפעם הראשון שאמר לא ידעתי

את ה' וגם את ישראל לא אשלח (לעיל ה ב), ולא היה גוער בהם רק שומע דבריהם ושותק, כי יפחד מהמכות מעת שעשו לפניו מופת התנין ובלע מטותם. אך במכות הראשונות מנסה את החרטומים לעשות כהם, כלומר שהם מעשה כשפים. והנה הוא ירא ומתחזק, וזה טעם ויחזק לב פרעה:

[כ] **וירם במטה ויך את המים.** שהרים ונטה ידו על ארץ מצרים כנגד כל הרוחות, ואח"כ הכה המים אשר ביאור לעיני פרעה ונהפכו כל המים שביאור לדם לעיניו, ויהי הדם עוד בכל ארץ מצרים. ורבי אברהם אמר כי הזכיר מכת היאור ולא חשש להזכיר נטיית ידו על כל ארץ מצרים:

[כג] **גם לזאת.** למופת המטה שנהפך לתנין וגם לזה של דם. ויותר נכון **גם לזאת** שהיתה מכה, והיה לו לירא פן תהיה בו יד השם מעתה:

[כד] **ופסוק וימלא שבעת ימים.** קשור בעליון, וימלא בזה שבעת ימים, שחפרו מצרים סביבות היאור ולא יכלו לשתות ממימי היאור עד מלאת שבעת ימים אחרי ההכאה:

שמות פרק-ח

[ה] **למתי אעתיר לך.** כתב רש"י אלו נאמר מתי אעתיר היה משמע מתי אתפלל, עכשיו שנאמר למתי, אני היום אתפלל עליך שיכרתו לזמן שתקבע לי:

אמור לאיזה יום תרצה שיכרתו. **ועל** דרך הפשט בעת תפלתו היו סרות המכות כי כתוב ויצעק משה אל ה' וגו' ויעש ה', ואין כתוב "ויעש ה' ממחרת". ואין לשון **למתי** ראייה שהתפלל מיד, כי הוא כמו מתי ורבו הלמד"ן הבאים ככה, למחר יהיה האות הזה (להלן פסוק יט), למן היום אשר יצאת מארץ מצרים (דברים ט ז), עד למנחת הערב (עזרא ט ד), כנף האחד לאמות חמש (דהיי"ב ג יא). ורבים ככה:

וטעם **להכרית הצפרדעים.** רמז למיתתם, כלשון ונכרתה הנפש ההיא (להלן יב יט), והכרתי לאחאב (מ"א כא כא). ואמר משה פעם אחרת וסרו הצפרדעים, לאמר כי מיד שיתפלל יסורו כלם, שלא יפחד פרעה שימותו אלה ויעלו אחרים מן היאור, רק תסור המכה לגמרי, ואע"פ שתשארנה מהם ביאור. וכל זה להודיעו כי המכה מאת האלהים על ענין ישראל בלבד:

[ו] **ויאמר למחר.** ידוע כי מנהג כל האדם לבקש שתסור רעתו מיד. ופירשו בשם הגאון רב שמואל בן חפני, שפרעה חשב אולי מערכת השמים הביאה הצפרדעים על מצרים ומשה ידע כי הגיע עת סורם ולכן אמר אליו התפאר עלי בחשבו שאומר לו עתה להכריתם מיד, ועל כן האריך למחר. והנכון בעיני כי בעבור שאמר למתי אעתיר לך, חשב פרעה כי ביקש זמן, ועל כן נתן לו זמן קצר, **ויאמר למחר**, ומשה ענה לו כדברך כן יהיה, כי אחרי שלא בקשת שיסורו מיד לא יסורו עד למחר:

יד **ויעשו כן החרטומים בלטיהם להוציא את הכנים.** אמר **ויעשו כן**, שהכו בעפר הארץ ואמרו השבעת השדים ועשו לטיהם כאשר עשו בשאר פעמים להוציא את הכנים ולא יכולו. ויתכן שילמד "ויעשו כן" שעשו כהוגן דברים מוציאים את הכנים ולא הצליחו מעשיהם בפעם הזאת. כי חכמי החרטומים יודעים היו מה בכח ידם לעשות, וכבר נסו כן מעשיהם פעמים אחרות:

טו **ויאמרו החרטומים אל פרעה אצבע אלהים הוא.** אמר רבי אברהם כי בעבור שעשו כמעשה אהרן בדבר התנין גם במכת הדם והצפרדע, ולא יכלו עתה לעשות כן, אמרו אל פרעה לא באה זאת המכה על יד אהרן בעבור ישראל, רק מכת אלהים היא כפי מערכת הכוכבים על ארץ מצרים, כי פרעה לא כחש הבורא, רק השם שהזכיר לו משה, וזהו כדרך כי לא ידו נגעה בנו מקרה הוא היה לנו (ש"א ו ט), על כן חזק לב פרעה. והביא ראיה מפני שלא אמר "אצבע ה'" שהוא אלהי ישראל כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים העתירו אל ה'. ועוד, כי משה אמר לפרעה דבר מכת היאור, ולא הזכיר לו בתחילה מכת הכנים:

ואין דבריו נכונים בעיני, כי המקרה לא יקרא **אצבע אלהים**, רק המכה הבאה מאתו בעונש תקרא "יד ה'" ו"אצבע אלהים", כאשר נאמר בכתוב שהביא לא ידו נגעה בנו, וכתוב וירא ישראל את היד הגדולה (להלן יד לא), והיתה יד ה' בכס ובאבותיכם (ש"א יב טו), כבדה מאד יד האלהים שם (שם ה יא). ועוד כי לא עמדו החרטומים לפני משה אחרי כן, גם במכת הערוב שהיתה בהתראה, ולא בשאר המכות:

אבל הענין כפשוטו, כי בראות החרטומים שלא יכלו להוציא את הכנים הודו במעשה אהרן שהיה מאת האלהים, ולכן לא קרא להם פרעה מן העת הזאת והלאה, ולהמעיט הענין אמרו **אצבע אלהים** ולא אמרו "יד אלהים", כלומר מכה קטנה מאתו. ולא אמרו "אצבע ה'", כי פרעה ועבדיו לא יזכירו השם המיוחד רק בדברם עם משה, בעבור שהוא יזכירו להם:

ומה שלא יכלו החרטומים להוציא את הכנים, סיבה מאת השם היתה להם, שכל עצתם ברצונו, שהכל שלו והכל בידו. והנראה בעיני עוד כי מכת הדם להפוך תולדת המים לדם, ומכת הצפרדעים להעלותם מן היאור, יכלו לעשות כן, כי אין בהם בריאה או יצירה, כי לא אמר הכתוב "ויהיו הצפרדעים", רק ותעל הצפרדע, שנאספו ועלו, רק מכת הכנים היתה יצירה, ואין טבע העפר להיות כנים, על כן אמר והיה לכנים, ואמר להוציא את הכנים, כענין תוצא הארץ נפש חיה וגוי ויהי כן (בראשית א כד). ולא יוכל לעשות כמעשה הזה זולתי היוצר יתברך ויתעלה. ואמר ויעשו כן, ולא יכולו, כי השביעו השדים לעשות מאמרם ואין בהם כח:

ומה שיחזק דברי בצפרדעים, אמרם (שמו"ר י ד) רבי עקיבא אומר צפרדע אחת היתה, השריצה ומלאה כל ארץ מצרים. אמר לו רבי אלעזר בן עזריה מה לך עקיבא אצל הגדה, כלך מדברותיך ולך אצל נגעים ואהלות. צפרדע אחת היתה שרקה להם והם באו. שלא ראה ר' אלעזר בן עזריה שיוכלו החרטומים להביא טבע חדש בצפרדע להוליד רבות חוץ מטבעם, אבל אספו אותן להעלותן. ועל דעת רבי עקיבא שרץ היאור צפרדעים, שישרוץ בהם יותר ממנהגו. ועל דעת רבי אלעזר בן עזריה כמו שרצו בארץ (בראשית ט ז), ענין תנועה כמו שפרשתי בסדר בראשית (א כ), שיאספו ויתנועעו ביאור ומשם יעלו על המצרים.

ורבותינו (שמו"ר י ז) אמרו בכנים שאין השד שולט על בריה פחותה מכעדשה. ולא יכלו אפילו לאסוף כנים ממקומם ולהביאם. ואמרו במדרש רבה (שם) עוד כיון שראו החרטומים שלא יכלו להוציא הכנים, מיד הכירו שהיה מעשה אלהים ולא מעשה שדים, ועוד לא חששו לדמות עצמם למשה להוציא את המכות:

ומה שאמר ר"א כי משה לא הודיעם מכת הכנים, נראה בעיני שהכה אהרן במטה לעיני פרעה כאשר עשה בפיח (להלן ט י), אבל לא התרה בו, כי אין הקב"ה מתרה בפרעה רק במכות אשר בהן מיתה לאדם, וכתוב בצפרדעים וצפרדע ותשחיתם (תהלים עח מה), שהוא רומז למיתה או להשחתה שהזכירו רבותינו (שמו"ר י ד) שהיו מסרסים אותם. וכן הארבה ימיתם ברעב, כי אכל יתר הפלטה הנשארת להם מן הברד. והכל רחמים מאתו באדם, כענין שנאמר (יחזקאל לג ט) ואתה כי הזהרת רשע מדרכו לשוב ממנה ולא שב מדרכו הוא רשע בעונו ימות ואתה נפשך הצלת. ולכן לא התרה בו בכנים ולא בשחין ובחשך רק בדבר, בעבור שהוא מיתה, וראוי שתחול גם באדם כאשר אמר לו אחר כך (להלן ט טז) ואולם בעבור זאת העמדתך, ולכן הודיעו הענין איך יהיה:

ואמר במקצת המכות **השכם בבקר הנה יוצא המימה**, ועל דרך הפשט היה בעת צאת המלכים בבקר להשתעשע על המים, וצוה הקב"ה למשה שילך שם. והטעם, כי בדם בעבור היותה המכה הראשונה רצה שיעשנה לעיניו ובלי יראה ממנו. וזה טעם ונצבת לקראתו (לעיל ז טו), והתיצב לפני פרעה (פסוק טז), שיעמוד כנגדו ביד רמה. וכן במכת הערוב נאמר השכם בבקר והתיצב לפני פרעה הנה יוצא המימה. ובברד (להלן ט יג) השכם בבקר והתיצב לפני פרעה, והוא גם כן בצאתו המימה, כי הערוב והברד אשר בהן המיתה והעונש לבני אדם רצה הקב"ה שיהיה לעיני כל העם, כי בצאת המלך המימה ילכו מרבית העם אחריו, והנה יתרה אותו לעיניהם אולי יצעקו אל אדוניהם לשוב מדרכו הרעה, ואם לא יעשו כן יהיו חייבין להענש. אבל בשאר המכות די בהתראת המלך, ועל כן נאמר בהן בא אל פרעה (לעיל ז כו, להלן ט א, י א), שיבא אל היכלו, ולא הזכיר בכנים ובשחין כן, בעבור שהוצרך אהרן להכות בעפר, והיכל המלך אין שם עפר כי היא רצפת בהט ושש, וכן הוצרך משה לזרוק הפיח השמימה. והנה עשו אלו השתים בפני פרעה בהיותו בחצר גינת ביתן המלך או כיוצא בו:

[יח~יט] **והפליתי ביום ההוא את ארץ גשן**. בעבור היות המכות הראשונות עומדות איננו פלא שיהיו בארץ מצרים ולא בארץ גשן, אבל זו מכה משולחת, וכאשר יעלו החיות ממעונות אריות מהררי נמרים וישחיתו כל ארץ מצרים ראוי היה בטבעם שיבואו גם בארץ גשן, אשר היא מכלל ארץ מצרים בתוכה, לכך הוצרך לומר **והפליתי את ארץ גשן**, שתנצל כולה בעבור **שעמי עומד עליה**, כי רובה של ישראל היא. ואומר **ושמתי פדות בין עמי ובין עמך**, שאפילו בארץ מצרים אם ימצאו החיות איש יהודי לא יזיקוהו ויאכלו המצריים, כדכתיב (תהלים עח מה) ישלח בהם ערוב ויאכלם, וזהו לשון **פדות**, כטעם נתתי כפרך מצרים כוש וסבא תחתך:

אני ה' בקרב הארץ. פירש ר"א דרך משל, כמנהג המלכים שיעמדו באמצע המלכות להיותו קרוב אל הקצוות. ואין לדבר זה טעם. אבל הוא לומר כי הוא שליט ומשגיח **בקרב הארץ**, לא כמי שיחשוב עבים סתר לו ולא יראה וחוג שמים יתהלך (איוב כב יד). ויתכן שיהיה כמו כי שמי בקרבו (להלן כג א), והוא סוד נשגב ונעלם:

[כה] וסר הערוב מפרעה מעבדיו ומעמו מחר. כאשר אמר פרעה במכת הצפרדעים "למחר", כן רצה משה לעשות גם בזאת שיתפלל ויסורו מחר. והנה סר הערוב והלכו להם, לא כאשר היה בצפרדעים, מן הטעם שאמרו רבותינו (שמו"ר יא ג) שרצה הקב"ה לצער אותם במכות, לא להועיל להם כלל. ומשה נשמר בכך באמרו, כי אמר לפרעה להכרית הצפרדעים שירמוז למיתתם כמו שפירשתי (לעיל פסוק ה):

שמות פרק-ט

[ג] (ג~ד) **במקנך אשר בשדה**. התרה אותם בהווה, כי רוב המקנה בשדה, אבל היה הדבר גם במקנה אשר בבית, כמו שאמר (להלן פסוק ו) וימת כל מקנה מצרים. **ויתכן** כי בעבור היות תועבה למצרים כל רועה צאן (בראשית מו לד) היו מפרישים אותם מן הערים, בלתי בעת השתמשם בסוסים לרכוב ובחמורים במשא. והנה היה המקנה רחוק ממצרים בשדה גבול גשן, ויתערב במקום המרעה מקנה מצרים ומקנה ישראל, ועל כן הוצרך לומר **והפלה ה' בין מקנה מצרים ובין מקנה ישראל**. או בעבור שהדבר משנוי האויר ראוי שיתפשט בכל הפלך, רק שעשה השם עמהם להפליא:

[ט] **והיה לאבק על כל ארץ מצרים**. על דעת, רבותינו (שמו"ר י ו) היה מן הפיח ההוא אבק יורד על כל ארץ מצרים, והיה האבק ההוא כשיורד על האדם ועל הבהמה בכל ארץ מצרים מעלה בהן שחין ואבעבועות, כי היה חם שורף, ואולי היה הרוח מכניס אבק גם בבתים ואין ניצל ממנו, ונכון הוא. וכן ירד פעמים רבות בימי הבצורת כדמות אבק ברדת הטל, וכתוב (דברים כח כד) יתן ה' את מטר ארצך אבק ועפר. **וכן יתכן** לומר על. דרך הפשט כי פירוש **והיה לאבק**, שיהיה האבק אשר יעשה מן הפיח במקומו נותן שחין על כל ארץ מצרים, שהלקה את האויר לעשות כן וגזרת עליון היא:

[יא] **ולא יכלו החרטומים לעמוד לפני משה**. בושו והכלמו וחפו ראשם בהיותם מלאים שחין ולא יכלו מלט נפשם, על כן לא באו בהיכל המלך ולא נראו לפני משה בחוצות והיו בבתיהם מסוגרים:

[יב] **ויחזק ה' את לב פרעה**. ויתכן שבמכות הראשונות היו החרטומים מחזקים את לבו להתפאר אצלו בחכמתם, ועתה לא באו לפניו, ואין עוזר לו ואין סומך באולתו רק עונותיו אשר ילכדונו. או שירמוז הכתוב למה שפירשו רבותינו, כי במכות הראשונות בפשעו היה הדבר, ועתה סבה מאת ה' כמו שביארתי למעלה (ז ג). והוא האמת:

[יח] בעבור שאמר הכתוב **אשר לא היה כמהו במצרים למן היום הוסדה**. ושנה ואמר עוד (להלן פסוק כד) כבד מאד אשר לא היה כמוהו בכל ארץ מצרים מאז היתה לגוי, ירמוז כי יש מקומות אחרים בעולם שירד עליהם כן, כענין וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים (יהושע י יא), או כענין סדום גפרית

ומלח ואש, אבל בארץ מצרים שאין הגשמים יורדים ולא הברד היה פלא גדול בה. ולא הבינותי מה שאמר במדרש רבה (שמו"ר יב ג) אינו אומר אשר לא היה במצרים כמוהו אלא אשר לא היה כמוהו במצרים, שלא היה כמוהו בעולם ולא במצרים:

וטעם **למן היום הוסדה**. כאומר לא ראו בה כן אבותיכם ואבות אבותיכם מעולם, ולא יתכן לומר שהיה כן טרם הוסד העולם, או טרם היות הארץ לגוי, ואולי בעבור שהברד הזה ענש על חטא יושביה ואיננו בנוהג שבעולם יאמר כן שלא בא ככה בעונות אבותם, כי טרם היותה לגוי דבר ברור הוא שלא בא כן:

(יח~יט) **הנני ממטיר כעת מחר ועתה שלח העז**. כל אלה דברי ה' אל משה, ובידוע שבא משה ואמר לפרעה את כל דברי ה' אשר שלחו, ולא הוצרך להאריך, רק אמר הירא את דבר ה', שדבר להם משה כן. והיתה העצה הזאת בחמלת ה', כי מכת הברד לא שלחו רק להשחית יבול הארץ, ולא על האדם, על כן יורה חטאים בדרך להצילם ממנה:

[כו] רק בארץ גושן אשר שם בני ישראל. בעבור שנטה ידו על השמים והוריד הברד היה ראוי שירד גם על ארץ גשן, שהאוויר שלה ושל ארץ מצרים אחד הוא, ולכן פירש הכתוב שניצל אויר ארץ גשן בעבור ששם בני ישראל:

[כז] חטאתי הפעם. ביאורו הפעם אודה לה' כי חטאתי לו והוא הצדיק ואני ועמי הרשעים, שמרדנו בדברו מאז ועד עתה:

[כט] כצאתי את העיר. על דרך הפשט יתכן לומר שהיה משה מתפלל בביתו, רק בפעם הזאת רצה להיות כפיו פרושות השמים ויחדלו הקולות והמטר מיד, ולא יתכן לעשות כן בעיר, על כן אמר **כצאתי את העיר**. וכן נאמר עוד (בפסוק לג) ויצא משה מעם פרעה את העיר, ובראשונה אמר (לעיל ח כה) הנה אנכי יוצא מעמך. ורבותינו אמרו (מכילתא פסחא בפתיחתא) שלא היה מתפלל בתוך העיר לפי שהיא מלאה גלולים, וכל שכן שלא היה נדבר עמו אלא חוץ לכרך. אם כן נאמר כי בעבור שהיה פרעה מבקש עתה שיסור הברד מיד, הוצרך משה לפרש לו כי יצטרך לצאת את העיר, ואחרי כן יפרוש כפיו אל ה' ויסור בתפלתו, והוא האמת:

[ל] ידעתי כי טרם תיראון. יפה תפש ר"א על דברי רש"י שאין **טרם** כמו "לא", אבל הוא כטעם "קודם". ופירש כי הכתוב יחסר מלה אחת, **טרם** זה תיראון, כלומר **טרם** שאפרוש כפי ויחדלו הקולות והברד אתם יראים את ה', כי בסור המכה תשובו ותמרו. **והנכון** עוד שנפרש כי ירמוז גם לפעמים הראשונים, יאמר, כבר ידעתי מכם כי בטרם אתם יראים ובאחרית אתם מורדים, כי לעולם **טרם** סור מכם המכות אתם יראים את ה' כאשר עשיתם בצפרדעים (לעיל ח ד) ובערוב (שם שם כד), ותשובו ותמרו את פי ה', וכן תעשו לעולם, ומפני זה לא הזהירו עוד בשובו, אבל התפלל עליו בארבה על דעת כדי שיוסיף לחטוא:

[לא] (לא~לב) והפשתה והשעורה וגו'. ספר הכתוב מה שאירע, ולא ידעתי למה נכנסו שני הפסוקים האלה במקום הזה, **טרם** השלים דבר משה בתפלתו וסור הברד. ואמרו בשם הגאון רב סעדיה שהן דברי משה אל פרעה, שאמר לו קודם שתיראון ואמרתם ה' הצדיק כבר הוכתה הפשתה והשעורה, וזה לא ישוב לרפואה, אבל החטה והכסמת לא נכו עדיין, ומעתה לא יפסד לכם דבר:

ואין לי טעם בפירוש הזה, כי הברד הכה כל עשב השדה וכל העץ שבר, ולא נמלטו החטה והכסמת רק מפני שהן אפילות, לא צמחו כלל, או מפני קטנותן לא נפסדו כי עוד תצמחנה. ואם כן אפילו ירד עליהם הברד עוד ימים לא יזיק, ואין צריך להודיע לו מה שנפסד ומה שלא נפסד, כי בסור הברד יראה. ועל דעתי שהם דברי משה אל פרעה, שאמר להם ידעתי כי טרם סור המכות תיראון, ואחרי כן תשנו באולתכם, אבל הפשתה והשעורה נכתה והחטה והכסמת שהן לכל. חיתכם לא נכו במכה הזאת, והן ביד האלהים לאבד אותם מכס אם תשובו ותחטאו לפניו, רמז להם למה שאמר (להלן י ה) ואכל את יתר הפלטה הנשארת לכם מן הברד:

בא

פרשת

שמות פרק-י

[א] כי אני הכבדתי את לבו. הודיע הקב"ה למשה שהוא הכביד את לבם עתה אחרי שפחדו ממנו בברד והתודו על עונם. ואמר לו הטעם כי עשיתי כן, למען שאשית בקרבם אלה האותות אשר אני חפץ לעשות בהם שידעו מצרים את גבורתי, לא שאעניש אותם יותר מפני הכובד הזה. ועוד כדי שתספר אתה וכל ישראל לדורות הבאים כח מעשי, ותדעו כי אני ה', וכל אשר אחפוץ אעשה בשמים ובארץ:

[ב] וטעם התעללתי. כי אני מצחק בו, שאני מכביד את לבו ועושה הנקמות בו, כטעם יושב בשמים ישחק ה' ילעג למו (תהלים ב ד). והנה הודיע הקב"ה עתה למשה מכת הארבה ושיגיד אותה לפרעה, כי מה טעם בא אל פרעה, כי לא יאמר לו כלום, ולא נזכר רק בדברי משה אל פרעה, כי הכתוב קצר בזה. וכן קצר למעלה במכת הברד שסיפר דברי הקב"ה אל משה התיצב לפני פרעה ואמרת אליו (לעיל ט יג), ולא הזכיר דברי משה אל פרעה כלל, כמו שפירשתי (שם יט), וסבת זה שלא ירצה להאריך בשניהם, ופעם יקצר בזה ופעם בזה. ובאלה שמות רבה (יג ד) ראיתי ולמען תספר באזני בנך, הודיעו הקדוש ברוך הוא למשה מה מכה יביא עליהם, וכתב אותה משה ברמז, ולמען תספר באזני בנך וכן בנך, זו מכת הארבה, כמה דתימר עליה לבניכם ספרו ובניכם לבניהם וגו' (יואל א ג):

[ג] ויבא משה ואהרן. כתב רבי אברהם ידענו כי לעולם לא יבא משה אל פרעה בלא אהרן עמו כי הוא המליץ, אבל הזכיר עתה משה ואהרן בעבור שצוה פרעה להשיב את שניהם וגירש אותם באחרונה, שלא עשה כן בכל המכות:

[ד] (ד~ה) הנני מביא מחר ארבה. אמרו המפרשים שהיו ימים רבים בין מכת הברד למכת הארבה בעבור **הצומח לכם מן השדה** (בפסוק הבא). ועל דעתי לא היו ימים רבים ביניהם, רק מעט, כי בידוע הוא שלא נמשך דין המצריים יותר משנה, כי משנות משה רבינו יודע זה, כמו ששנינו במסכת עדיות (ב י) משפט המצרים במצרים שנים עשר חדש, וכן אמר (בפסוק הבא) **יתר הפליטה הנשארת לכם מן הברד**. וכתוב (בפסוק יב) אשר השאיר הברד, כי היתה השנה ההיא בעצמה, אם כן היה הברד בחדש אדר בשנה ההיא, לא מקודם לכן, כי השעורה אביב והחטה אפילה ולא יזיק אליה אם יכה הברד מה שצמח ממנה כי תשוב ותצמיח. ועדיין לא פרח הגפן ולא הנצו האילנות, ולכך אמר הכתוב (לעיל ט כה) ואת כל עץ השדה שבר, כי שבר הענפים והפארות. ואחרי כן בחדש ימים בניסן צמחה החטה והכוסמת, והיא הפליטה הנשארת להם מן הברד, והתחילו העצים להוציא פרח והנצנים נראו. וזה טעם הצומח, כי בא הארבה ואכל פרחיהם והשחית הכל אשר לא השאיר להם פרח או ציץ, ובחדש הזה עצמו נגאלו, והכתוב שאמר (להלן פסוק טו) ואת כל פרי העץ, יאמר על הנץ שיעשה פרי, כמו שאמר (שם) כל ירק בעץ:

[ו] (ו~ז) ויפן ויצא מעם פרעה. בעבור שפחדו מאד בברד, חשב משה שיפחדו גם עתה שימותו ברעב אם יאבדו יתר הפליטה הנשארת להם, ויצא בלא רשותו טרם שיענוהו הן או לאו, כדי שיתיעצו בדבר, חשב מחשבות אמת, כי כן עשו ואמרו לפרעה **הטרם תדע כי אנדה מצרים**. ובדברי רבותינו (שמו"ר יג ד) ראה אותן שפונים זה לזה, מאמינים לדבריו, יצא משם כדי שיטלו עצה לעשות תשובה. והנכון בעיני, כי כן היה עושה בכל עת בואו אל פרעה אל היכלו, מתרה בו ויוצא מלפניו, אבל הוצרך הכתוב להזכיר זה בכאן בעבור ויושב את משה וגו':

[ח] (ח~ט) מי ומי ההולכים. היה פרעה רוצה שילכו ראשיהם זקניהם ושוטריהם, אנשים אשר נקבו בשמות; ומשה ענהו כי גם הבנים והבנות ילכו **כי חג ה' לנו**, ומצוה על כלנו לחוג לפניו, אז חרה לפרעה על הבנים והבנות, ואמר שלא ישלח הטף בשום פנים, כי הם לא יזבחו, אבל ישלח כל הזכרים הגדולים בעבור החג שאמר, וישארו הטף והנשים:

[י] (י~יא) כי רעה נגד פניכם. כתרגומו. זה לשון רש"י. ומה טוב היה שיפרשהו אלינו, והנוסחאות מן התרגום מתחלפות בו, יש שכתוב בהן ארי בישא דאתון סבירין למעבד לקבל אפיכון אסתחרת. ונראה לזאת הנוסחא שרצה אונקלוס לפרש הרעה שאתם חושבים לעשות ישבה **נגד פניכם** להעיד בכם שאתם רוצים לברוח, כלשון והושיבו שנים אנשים בני בליעל נגדו ויעדוהו לאמר (מ"א כא ו). והוא כלשון וישבו לאכל לחם (בראשית לו כח), ואסתחרו. קום נא שבה (שם כז יט), אסתחר. ויש נוסחאות כתוב בהן לקביל אפיכון לאסתחרא, יאמר הנה הרעה הזאת מזומנת לשוב לנגד פניכם, כי עליכם תחזור, מלשון ולא תסוב נחלה (במדבר לו ז), לא תסתחר:

וזה כמדרש חכמים שאמרו באלה שמות רבה (יג ה) דרך הבחורים והזקנים לזבוח, שמא הקטנים והטף, מי שאומר דבר זה אין דעתו אלא לברוח, ראו **כי אותה שאתם מבקשים לעשות**, שיש בדעתכם לברוח, היא תשוב **נגד פניכם** שלא תצאו מכאן. כלומר מדה כנגד מדה. ועוד מצאתי בו נוסחא אחרת לית קביל אפיכון לאסתחרא, יאמר אין בהכרת פניכם להסב הרעה אשר בלבבכם, כי

הכרת פניכם ענתה בכם. ודרך הפשט דעו כי **רעה נגד פניכם**, עומדת וקרובה לבא עליכם מאתי, כי אגמול אתכם רעה בראותי שאתם חפצים לברוח:

[יד] **ואחריו לא יהיה כן**. הכתוב מודיע אותנו מדרך הנבואה שאחריו לא יהיה כן. וכתב רש"י ואותו שהיה בימי יואל שנאמר בו כמוהו לא נהיה מן העולם (יואל ב ב), למדנו שהיו גדול משל משה, אותו של יואל היה על ידי מינים הרבה שהיה יחד ארבה וחסיל וילק וגזם, אבל של משה שלא היה אלא מין אחד, וכמוהו לא היה ולא יהיה. וקשה עלי מאמר הרב, שהרי כתוב (תהלים עח מו) ויתן לחסיל יבולם ויגיעם לארבה, וכתוב (שם קה לד) אמר ויבא ארבה וילק ואין מספר. ואולי יאמר הרב שהיה מין הארבה של משה גדול משל יואל, ושאר המינים של יואל גדולים משל משה. ואלה דברים בטלים. **אבל בכל גבול מצרים נמשך, לפניו לא היה כן ארבה כמוהו ואחריו לא יהיה כן שם**. ויתכן כי בעבור היות ארץ מצרים לחה מאד ביאור, לא יהיה שם ארבה גדול, כי דרכו לבא בשני עצירת המטר, וכאשר הוא מוזכר ביואל (א כ):

וכתב רבינו חננאל בפירוש התורה שלו מעת עתרת משה רבינו ועד עכשיו אין ארבה מפסיד בכל מצרים, ואם יפול בארץ ישראל ויבא ויכנס בגבול מצרים אינו אוכל מכל יבול הארץ כלום עד עכשיו, ואומרים כי זה כבר ידוע הוא לכל, בא וראה, כי בצפרדע אמר (לעיל ח ה) רק ביאור תשארנה, ולפיכך נשאר אלתמס"ח עד עכשיו, אבל בארבה כתיב לא נשאר ארבה אחד בכל גבול מצרים, ועל זה נאמר (תהלים קה ב) שיחו בכל נפלאותיו. עד כאן לשון הרב:

ודעתי בפשט הכתוב, כי בעבור שמכת הארבה רגילה לבא לפעמים בכל הדורות, ועוד שבאה זאת כדרך המקרים כי רוח הקדים נשאו, בעבור זה אמר כי היה גדול מאד מכל אשר נהיה במקרה העולם, כי לפניו ואחריו איננו בא כמוהו, ובגדלו ידעו כי מכת אלהים היא שאין רגילות לבא כן באחד הזמנים, וגם אותו של יואל מכה מאת אלהים:

[יז] **וטעם שא נא חטאתי**. דרך כבוד למשה, כי הוא אלהים לפרעה (לעיל ז א) וגדול מאד בארץ מצרים (להלן יא ג). **והעתירו אל ה' אלהיכם**, לשניהם, כי כן יאמר פרעה בכל פעם דרך מוסר, כי יודע פרעה כי משה הוא המעתיר, כי כן אמר לו למתי אעתיר לך (לעיל ח ח), והעתרתי אל ה' (שם כה), אפרוש את כפי אל ה' (שם ט כט), כי לא ידבר משה בזה לשון רבים, שלא יוציא שקר מפיו:

[כג] **וטעם לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו**. כי לא היה החשך הזה אפיסת אור השמש שבא שמשם והיה כמו לילה, אבל היה חשך אפלה, כלומר איד עב מאד שירד מן השמים, כי על כן אמר (בפסוק כא) נטה את ירך על השמים, להוריד משם חשכה גדולה נופלת עליהם. והיתה מכבה כל נר, כאשר בכל החפירות העמוקות ובכל מקומות החשך העצום לא יתקיים הנר, וכן העוברים בהרי חשך לא יעמד להם שם הנר ולא האש כלל, ועל כן **לא ראו איש את אחיו ולא קמו איש מתחתיו**, ואלמלא כן היו משתמשין בנרות, וזהו שאמר הכתוב שלח חושך ויחשך (תהלים קה כח), כי היה שלוח חשך, לא אפיסת אור היום בלבד. **ויתכן** שהיה איד עב מאד מורגש שהיה בו כמו ממש, כדברי רבותינו (שמו"ר יד א), כאשר הוא בים אוקינוס כעדות ר"א:

[כד] וטעם **צאנכם ובקרכם יוצג**. כי אנשי המקנה היו, וכל רכושם וחילם במקנה היה, וחשב פרעה כי לא יניחו כל ממונם ויברחו. ואם אולי יעשו כן הנה ישאר לו עושר גדול, כי היה מקנה כבד מאד:

[כה] **גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות**. לא אמר משה דבר זה על מנת להעשות, ולא עשה כן כלל, אבל הם דברי חיזוק. יאמר כי תכבד מאד יד ה' עליו ועל עמו, עד כי גם זבחים ועולות וכל אשר לו יתן בעד נפשו. ובאמת כי כאשר אמר להם (להלן יב לב) וברכתם גם אותי, היה נותן ברצונו כל מקנהו לכפר עליו, אבל לא עלה על דעת משה לעשות זבח רשעים תועבה (משלי כא כז), כי ה' חפץ דכאו, לא לכפר עליו, רק להענישו ולנער אותו ואת כל חילו בים. **ורבותינו** אמרו (מכילתא פרק יג, תנחומא בא ז) כי "כאשר דברתם" (להלן יב לב) הוא על מאמרם **גם אתה תתן בידינו זבחים ועולות**. אולי רצו לומר שרמז להם לתת ככל אשר אמרו, לא שלקחו ממנו כלל, או זבחים ועולות להם כדי שיצאו, לא להקריבם עליו. וגם זה אינו נכון:

[כט] **לא אוסיף עוד ראות פניך**. פעם אחרת אחרי צאתי, כי במכת הבכורות לא ראהו, כי טעם ויקרא למשה ולאהרן (להלן יב לא), שהלך עד פתח ביתם וצעק בחשך קומו צאו מתוך עמי (שם). או ששלח להם על יד המצרים שנאמר בהם (שם לג) ותחזק מצרים על העם למהר לשלחם מן הארץ. **ויתכן** שיאמר **לא אוסיף עוד ראות פניך**, בהיכלך, שלא אבא עוד אני אליך, וכך אמרו באלה שמות רבה יפה אמרת, אל תוסף ראות פני עוד, איני בא אצלך, אתה בא אצלי:

שמות פרק-יא

[א] **ויאמר ה' אל משה עוד נגע אחד**. בעמדו לפני פרעה נאמר לו זה, שהרי משיצא מלפניו לא הוסיף ראות פניו, לשון רש"י. וכן אמרו רבותינו (שמו"ר יח א) קפץ עליו האלהים, כביכול נכנס בפלטין של פרעה בשביל משה שאמר לא אוסיף עוד ראות פניך שלא ימצא בדאי, ואתה מוצא שלא דבר הקב"ה עם משה בביתו של פרעה אלא אותה שעה, מנין, כצאתי את העיר וגוי' (לעיל ט כט), ועכשיו קפץ הקב"ה ודבר עם משה, שנאמר עוד נגע אחד וגוי':

והנה גם בזה קיצר בסיפורים, כי ה' אמר לו **עוד נגע אחד אביא על פרעה**, והודיעו הנגע ההוא, ואמר לו כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים, וכל ענין הפרשה ההיא (פסוקים ד~ח), אבל לא רצה הכתוב להאריך באמירה שאמר השם למשה, כי די במה שספר משה לפרעה כה אמר ה', כמו שפירשתי בארבה (לעיל י ב), ובאו כענין הזה פרשיות רבות בתורה. ובסדר הזה פרשת קדש לי כל בכור, תקצר בדבור הקב"ה למשה (לעיל יג ב), ותאריך במאמר משה אל העם זכור את היום הזה (שם ג), וגמר הפרשה כולה, והם דברי השם אל משה שאמרם לישראל בו בלשון שנצטוה. ואמר (בפסוק ב) דבר נא באזני העם, בצאתך מלפני פרעה:

ג וטעם ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים. שלא היו אנשי מצרים שונאים אותם על המכות, אבל מוסיפין בהם אהבה ונושאים חן בעיניהם, לאמר, אנחנו הרשעים גם עושים חמס, וראוי הוא שיחונן אתכם האלהים. **גם האיש משה**, המביא עליהם המכות, **גדול מאד** בכל **ארץ מצרים בעיני עבדי פרעה** ואנשי ריבו. **ובעיני העם**, ישראל, אחרי שאמרו לו ירא ה' עליכם וישפוט (לעיל ה כא), אחרי ולא שמעו אל משה מקוצר רוח (שם ו ט), כי נתגדל מאד בעיניהם בראותם כי נאמן הוא לנביא לה':

ויש אומרים כי **בעיני העם**, עם מצרים. ולא אמר בעיני פרעה ובעיני עבדיו, כי השם אמץ את לבו כנגד משה ודבר לו שלא כהוגן עתה פעמים (לעיל י י, כת), כי רצה ה' שיבא אליו וישתחוה לו כבא אדם אל שונאו, כי כל זה גדולה ומעלה למשה. **ולא** יתכן לפרש כי **ויתן ה' את חן העם בעיני מצרים** הוא חן ההשאלה, כי עתה בזמן ההבטחה לא יאמר "ויתן ה'", אבל היה אומר "ואני אתן את חן העם", ולמטה בשעת מעשה נאמר וה' נתן (להלן יב לו):

ד ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה. אל פרעה אמר כן ואל עבדיו כמו שאמר בסוף דבריו (בפסוק ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי. ולא פירש עתה איזה לילה תהיה המכה הזאת, כי הדבור הזה והאמירה אל פרעה קודם ראש חדש ניסן היה. וכשיאמר **כחצות הלילה** לא יודע איזה לילה הוא. והנה לא הודיעם משה ליל מכתם, אבל אמר בחרי אף לא אוסיף אני ראות פניך, אבל אתה תקראני ועבדיך ישתחוו לי כחצות הלילה לצאת מארצך. ובפרשה השניה (להלן יב יב) פירש לישראל ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה וגו', ובפרשה השלישית אמר (שם כט) ויהי בחצי הלילה הנזכר שעשו בו הפסח:

ט ויאמר ה' אל משה לא ישמע אליכם פרעה. בעבור שהיה ראוי שיפחד פרעה ועבדיו במכת הבכורות ויירא ממנה יותר מכל אשר בא עליהם, וכבר ראו כל דברי משה מתקיימים בהם, בעבור כן הודיעו השם שהוא מחזק את לבו כדי שירבה בו מופתיו במכת בכורות באדם ובבהמה ושפטים באלהיהם. ורש"י אמר מכת בכורות וקריעת ים סוף ולנער המצרים בתוכו. ולא יתכן זה בעבור שאמר (בפסוק הבא) ולא שלח את בני ישראל מארצו:

י וטעם ומשה ואהרן עשו את כל המופתים האלה. הם המופתים הנזכרים למעלה, ואמר זה בעבור שהשלים כל המעשים שעשו, וגזרת מכת בכורות שכבר הודיעו אותה לפרעה, כי במיתת הבכורות אין למשה ואהרן בה מעשה:

שמות פרק-יב

ב החדש הזה לכם ראש חדשים. זו מצוה ראשונה שצוה הקב"ה את ישראל על ידי משה, ולכן אמר בארץ מצרים, כי שאר מצות שבתורה היו בהר סיני, או שבא לומר בארץ מצרים, לא בעיר מצרים, כמו שאמרו רבותינו (מכילתא כאן) חוץ לכרך. והיה ראוי שיאמר תחלה דברו אל כל עדת ישראל לאמר החדש הזה

לכם וגומר הפרשה, אבל משה ואהרן הם במקום ישראל, ואמר. **לכם** כנגד ישראל לדורותם, וחזר ואמר דברו אל כל עדת ישראל, שיצום במצות שעה לקחת פסח מצרים מבעשור:

ולפי מדרשו **לכם** לומר שקדוש החדש צריך בית דין מומחין (ר"ה כה:). ולכך לא נאמר בתחלה "דברו אל כל עדת ישראל", שאין בקדוש החדש אלא משה ואהרן וכיוצא בהם. וטעם **החדש הזה לכם ראש חדשים**, שימנו אותו ישראל חדש הראשון, וממנו ימנו כל החדשים שני ושלישי עד תשלום השנה בשנים עשר חדש, כדי שיהיה זה זכרון בנס הגדול, כי בכל עת שנזכיר החדשים יהיה הנס נזכר, ועל כן אין לחדשים שם בתורה, אלא יאמר בחדש השלישי (להלן יט א), ואומר ויהי בשנה השנית בחדש השני נעלה הענן (במדבר י יא), ובחדש השביעי באחד לחודש וגוי' (שם כט א), וכן כלם:

וכמו שתהיה הזכירה ביום השבת במנותינו ממנו אחד בשבת ושני בשבת, כאשר אפרש (להלן כ ח), כך הזכירה ביציאת מצרים במנותינו החדש הראשון והחדש השני והשלישי לגאולתינו, שאין המנין הזה לשנה, שהרי תחלת שנותינו מתשרי, דכתיב (להלן לד כב) וחג האסיף תקופת השנה, וכתיב (שם כג טז) בצאת השנה, אם כן כשנקרא לחדש ניסן ראשון ולתשרי שביעי, פתרונו ראשון לגאולה ושביעי אליה. וזה טעם **ראשון הוא לכם**, שאיננו ראשון בשנה, אבל הוא ראשון לכם, שנקרא לו לזכרון גאולתינו:

וכבר הזכירו רבותינו זה הענין, ואמרו שמות חדשים עלו עמנו מבבל (ירושלמי ר"ה א ב, ב"ר מח ט), כי מתחלה לא היו להם שמות אצלנו, והסבה בזה, כי מתחלה היה מניינם זכר ליציאת מצרים, אבל כאשר עלינו מבבל ונתקיים מה שאמר הכתוב (ירמיה טז יד~טו) ולא יאמר עוד חי ה' אשר העלה את בני ישראל מארץ מצרים כי אם חי ה' אשר העלה ואשר הביא את בני ישראל מארץ צפון, חזרנו לקרא החדשים בשם שנקראים בארץ בבל, להזכיר כי שם עמדנו ומשם העלנו הש"י. כי אלה השמות ניסן אייר וזולתם שמות פרסיים, ולא ימצא רק בספרי נביאי בבל (זכריה א ז, עזרא ו טו, נחמיה א א) ובמגילת אסתר (ג ז). ולכן אמר הכתוב בחדש הראשון הוא חדש ניסן, כמו הפיל פור הוא הגורל (שם). ועוד היום הגויים בארצות פרס ומדי כך הם קוראים אותם ניסן ותשרי וכלם כמונו. והנה נזכיר בחדשים הגאולה השנית כאשר עשינו עד הנה בראשונה:

ג **איש שה לבית אבות**. טעם המצוה הזאת, בעבור כי מזל טלה בחדש ניסן בכחו הגדול, כי הוא מזל הצומח, לכך צוה לשחוט טלה ולאכול אותו, להודיע שלא בכח מזל יצאנו משם אלא בגזרת עליון. ועל דעת רבותינו שהיו המצרים עובדים אותו (שמו"ר טז ב), כש"כ שהודיע במצוה הזאת שהשפיל אלהיהם וכחם בהיותו במעלה העליונה שלו. וכך אמרו (שם) קחו לכם צאן ושחטו אלהיהם של מצרים:

ו **בין הערבים**. משש שעות ולמעלה קרוי בין הערבים, שהשמש נוטה לצד מבואו לערוב. ולשון בין הערבים נראה בעיני, אותן שעות שבין עריבת היום לעריבת הלילה. עריבת היום בתחלת שבע, כי ינטו צללי ערב, ועריבת הלילה בתחלת הלילה. ערב, לשון נשף וחשך, כמו ערבה כל שמחה (ישעיה כד יא). לשון רש"י. ור"א השיב מן הכתוב שאמר (להלן ל ח) ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים, כי שם כתוב יערוך אותו אהרן ובניו מערב עד בקר (להלן כז כא), ועוד מן הכתוב בפסח עצמו שם תזבח את הפסח בערב כבא השמש מועד צאתך

ממצרים (דברים טז ו), כי בבא השמש שקיעת החמה. ואין זה תשובה על הרב, שכבר אמרו רבותינו (ברכות ט). בערב אתה זובח, כבא השמש אתה אוכל, מועד צאתך ממצרים אתה שורף. וכבר כתב הרב זה :

והנכון בעיני בזה, כי הלילה נקרא "ערב", כמו שנאמר (להלן פסוק יח) בערב תאכלו מצות, והוא בלילה, שנאמר (להלן פסוק ח) ואכלו את הפשר בלילה הזה צלי אש ומצות. וכן ויהי ערב ויהי בקר (בראשית א ה), על תחלת הלילה כצאת הכוכבים, וכן בנשף בערב יום באישון לילה ואפילה (משלי ז ט). ויקרא ג"כ סוף היום "ערב" כמו שאמרו ויבאו שני המלאכים סדומה בערב ולוט יושב בשער סדום (בראשית יט א). וכן ויהי בערב ותעל השלו (להלן טז יג), ולא בא השלו בלילה. וכן רבים. וכתוב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה (תהלים נה יח) :

והנה אלה השלשה עתים כוללים כל היום. אם כן אחרי הצהרים יקרא ערב מיד. וכעלות השמש, וכל עת היותו במזרח, יקרא בקר, והוא ארבע שעות, כמו שהעידו על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות (עדיות ו א), ואחר הבקר יקרא העת צהרים, כמו שנאמר מהבקר ועד הצהרים (מ"א יח כו), והן שתי השעות החמישית והשישית, והוא מלשון צוהר תעשה לתיבה (בראשית ו טז), כענין צוהר. ויזכיר בהן לשון רבים, בעבור שהן שתיים. והנה הם שני צהרים, או מפני שיצהירו כל הצדדין, כי בבקר האור במזרח, ובערב הוא במערב, ובאמצע היום בגובה הרקיע מאיר לכל הצדדין. וכאשר יעברו הצהרים ויסור השמש מזרח בשני הצדדין יקרא "ערבים" מפני שיערוב השמש משני הצדדין ההם, והזמן הזה הוא כל עת זרוח השמש ברקיע. אבל בשקיעת החמה, והוא כמו שעה ורביע על דעת רבותינו (פסחים נח:), אינו זמן השחיטה ואינו נקרא ערבים, אבל הוא ערב יום :

ואמר בין הערבים, כי בין במקום הזה איננו מבדיל, אבל הוא כענין בתוכם, והוא כמו בינותינו בינינו וביניך (בראשית כו כח), ביני ובינך מה היא (שם כג טו), על בין עבותים (יחזקאל יט יא), מבינות לגלגל (שם י ו), כמו בתוכם. מבין השריפה (במדבר יז ב), מתוכה, כענין שנאמר ותקם בעוד לילה (משלי לא טו), בתוך לילה, וכן **בין הערבים**. ולא נאמר בערבים, שלא יהיה במשמע ערב ימים רבים. **והנה** אמר הכתוב שנשחט את הפסח בתוך הערבים, כי זמן השחיטה מן התורה הוא משש שעות ולמעלה עד תחלת שקיעת החמה, וכן אמר בארבעה עשר לחדש בן הערבים פסח לה' (ויקרא כג ה), שהוא זמן השחיטה, וכן בין הערבים תעשו אותו (במדבר ט ג), על תחלת העשייה שהיא השחיטה, וכן בין הערבים תאכלו בשר (להלן טז יב), הם השעות הנזכרות, כי היה להם לאכילת הפשר זמן גדול. ואמר (שם יג) ויהי בערב ותעל השלו, כי עלה ביום הראשון לשעה אחת בערב :

ויתכן שיהיה הלשון כדברי רש"י, שני ערבים, ערב בקר וערב יום, כי כן יאמר הכתוב מנחת הבקר ומנחת הערב, שנאמר (מ"ב ג כ) ויהי בבקר כעלות המנחה, ואומר (עזרא ט ד-ה) עד למנחת הערב ובמנחת הערב קמתי מתענית. ומנחה לשון מנחת השמש והשקט אורו הגדול, כדמתרגמינן למנח יומא (בראשית ג ח), והן מנחה גדולה ומנחה קטנה שהזכירו חכמים (ברכות כו:). והנה כל הזמן הזה להדלקת הנרות ולקטרת שאינן כשרין בלילה אלא בזמן תמיד של בין הערבים וקודמין לו, ולזה יטה דעת אונקלוס שאמר בין שמיא, שמש המזרח ושמש המערב, ואמר הכתוב (להלן כז כא) יערוך אותו אהרן מערב עד בקר, שתהיינה דולקות כל הלילה :

והנה נוכל לפרש שם תזבח את הפסח בערב (דברים טז ו), בזמן הנזכר, כי נקרא ערב, ויהיה כבא השמש מועד צאתך ממצרים מחובר עם ובשלת ואכלת, וכן רבים. אבל על דעתי אין "תזבח את הפסח" על השחיטה, אבל יאמר במקום אשר יבחר ה' אלהיך, שם תעשה זבח הפסח בלילה כבא השמש שהוא מועד צאתך ממצרים, כמו שנאמר (שם טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה. ואמר על זו העשייה ובשלת ואכלת במקום ההוא הנזכר, והפסח עצמו יקרא זבח, לא תשחט על חמץ דם זבחי (שמות לד כה), פסחי :

וזה טעם כל הפרשה (דברים טז א) שמור את חדש האביב ועשית פסח לה' אלהיך כי בחדש האביב הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה וגוי' לא תאכל עליו חמץ, הזכיר העשייה והלילה, וצוה איך יאכלוהו, והזכיר שבעת הימים (פסוק ג-ד), ואין בכל הפרשה ההיא זכר ליום ארבעה עשר והשחיטה בו. וכן אמר ולא ילין מן הבשר אשר תזבח בערב ביום הראשון לבקר (דברים טז ד). והנה בערב ביום הראשון, יום חמשה עשר, הראשון בשבעת הימים הנזכרים. כי יום ארבעה עשר לא הוזכר כאן כלל, וכן בארבעה עשר יום לחדש בערב תאכלו מצות (להלן פסוק יח) הוא ליל חמשה עשר. והנה פירוש אשר תזבח בערב שלא ילין לבקר מן הבשר אשר תעשה אותו זבח בערב יום הראשון :

[ח] ומצות על מרורים יאכלוהו. שיעורו **ואכלו את הבשר בלילה הזה צלי אש, ובמצות עם מרורים יאכלוהו.** וכן על מצות ומרורים (במדבר ט יא), כמו עם, וכמוהו ויבאו האנשים על הנשים (להלן לה כב), וכן ראשו על כרעיו ועל קרבו (בפסוק הבא). ולא אמר "עם", ללמד שאינו חובה שיהא כורכן בבת אחת ואוכלן. ויחסר הכתוב ביי"ת, כמו ירחצו מים (להלן ל כ), וימת סלד לא בניס (דהיי"א ב ל). וילמד הכתוב שאין מצוה במרורים אלא עם אכילת הבשר, אבל המצות חזר וצוה (להלן פסוק יח) בערב תאכלו מצות, אפילו בפני עצמן, כדעת רבותינו (פסחים קכ.). :

ויותר נכון שנאמר כי **ומצות** נמשך למעלה, **ואכלו את הבשר ומצות,** וחזר וצוה עם **מרורים יאכלוהו** לבשר הנזכר, והנה צוה באכילת הבשר ובאכילת המצות, ולא צוה באכילת המרורים, רק אמר שיאכלו לבשר עם מרורים, ירמוז שאין במרורים מצוה רק לאכול הבשר עמהם, ובזמן שאין בשר אין במרורים מצוה. וגם אינם מעכבים הבשר, ואם אכל פסח ולא אכל מרורים ידי פסח יצא, כי המצוה בפסח כמו המצוה במצה, כל אחת צוה בפני עצמה :

[ט] אל תאכלו ממנו נא ובשל'. זו מצוה לדורות, שכל המצות בכאן בגוף הפסח מצוה לדורות, אבל המצוה באוכלים, כגון מתניכם חגורים (פסוק יא), והדם על המשקוף (פסוק ז), איננו רק בפסח מצרים. וכן אמר הכתוב בפסח שני (במדבר ט יא יב) על מצות ומרורים יאכלוהו, לא ישאירו ממנו עד בקר ועצם לא ישברו בו ככל חוקת הפסח יעשו אותו, שהן צלי אש, לא נא ולא מבושל :

[יב] ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. של עץ היתה נרקבת ושל מתכת היתה נתכת. ולא פירש הכתוב בשפטים האלה, בעבור כי מוסר הבלים עץ הוא. וכן בשעת מעשה כתוב (להלן פסוק כט) וה' הכה כל בכור אדם וכל בכור בהמה, ולא הזכיר השפטים באלהיהם, כי למיתת הבכורות חרדו, שנאמר (שם פסוק ל) ויקם פרעה לילה הוא וכל עבדיו וכל מצרים, והשפטים באלהיהם לא נודעו עד הבקר שהלכו לבית תועבותם. וכתוב ומצרים מקברים אשר הכה ה' בהם כל בכור, ובאלהיהם עשה ה' שפטים (במדבר לג ד). **ועל** דעתי ירמוז הכתוב לשרי

מעלה, אלהי מצרים, כענין יפקוד ה' על צבא המרום במרום ועל מלכי האדמה על האדמה (ישעיה כד כא). והנה השפיל מזלם ושרי המזלות שעליהם. והכתוב ירמוז ויקצר בנעלם :

אעשה שפטים אני ה'. אני בעצמי ולא על ידי השליח. זה לשון רש"י. ומדרש חכמים אינו כן, אלא **ועברתי בארץ מצרים**, אני ולא מלאך. **והכיתי כל בכור**, אני ולא שרף. **ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים**, אני ולא השליח. **אני ה'**, אני הוא ולא אחר. ופירושו, כי בעבור שהפרשה דבר משה עם ישראל, היה ראוי שיאמר "ועבר ה' בארץ מצרים, והכה כל בכור", ולכך ידרשו כי **ועברתי אני בעצמי**, לא על ידי מלאך שלוח מאתו במגפות, כענין בדוד (ש"ב כד טז) ובסנחריב (מ"ב יט לה). **והכיתי כל בכור**, אני ולא שרף, לומר כי גם המכה תהיה על יד הקב"ה, לא כמלך שיעשה נקמה בשונאיו לפניו על ידי ספקלטורים שלו שהם השרפים שמהם תצא אש שורפת באויביו, כענין אליהו בשרי החמשים :

ובכל אלהי מצרים אעשה שפטים. ולא על ידי השליח השלוח מאתו יתברך לכל המעשים הנעשים בארץ, והוא המלאך הגדול שנקרא בעבור כן מטטרון. כי פירוש המלה מורה הדרך, כמו שאמר בספרי (האזינו שלח) אצבעו של הקב"ה נעשה מטטרון למשה והראהו כל ארץ ישראל. ובילמדנו (מובא בערוך ערך מטטר) וישמע בלק כי בא בלעם (במדבר כב לו), ששלח מטטרון לפניו, ועוד שם ראה החילותי תת לפניך (דברים ב לא), אי אכפת לך אני מטטרון שלך. ואל תתמה שהרי אני עתיד לעשות מטטרון לפני אדם ערל, לפני כורש, שנאמר אני לפניך אלך (ישעיה מה ב), לפני אשה אני עתיד לקדם, לפני דבורה וברק, שנאמר הלא ה' יצא לפניך (שופטים ד יד). וכן במקומות רבים. וכן שמעתי כי שליח בלשון יון "מטטר". ודרשו **אני ה'**, אני הוא ולא אחר, שהוא אחד ואין אלהים עמו למחות על ידו, וזהו ענין המדרש הזה :

[טז] כל מלאכה לא יעשה בהם. פירש רש"י אפילו על ידי אחרים. ולא הבינותי זה, שאם האחרים האלו ישראל, הם עצמן מוזהרין עליה, ואין אני מוזהר במלאכתי שלא תעשה על ידו, אלא שאם מטעה אותו באסור, מוזהר עליה משום ולפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט יד), בין במלאכתו בין במלאכת העושה עצמו. ואם אחרים הללו גוים, אין אנו מוזהרים בתורה על מלאכה של גוי כלל לא ביום טוב ולא בשבת, אלא שיש בה שבות מדבריהם עם האמירה שלנו, כמו שאמרו אמירה לגוי שבות (שבת קנ.), וזה דבר מבואר בגמרא :

אבל מצאתי במכילתא (כאן) **כל מלאכה לא יעשה בהם**, לא תעשה אתה, ולא יעשה חברך, ולא יעשה גוי מלאכתך. אתה אומר לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתך, או לא תעשה אתה ולא יעשה חברך ולא יעשה גוי מלאכתו, תלמוד לומר ששת ימים תעשה מלאכה (ויקרא כג ג), הא לא תעשה אתה ולא יעשה חברך אבל יעשה גוי מלאכתו. דברי ר' יאשיה. ור' יונתן אומר אינו צריך, והלא כבר נאמר (להלן כ ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, והרי דברים קל וחומר, ומה שבת חמורה אין אתה מוזהר על מלאכת הגוי כמלאכתך וכו'. ע"כ בברייתא זו. ובודאי היא אסמכתא בעלמא שבאו לאסור מדבריהם אמירה במלאכת שלנו, וסמכו אותה למקרא הזה, אבל במלאכת הגוי בשלו מותר. ולפי דרכנו למדנו שלא גזרו באמירה לגוי אלא בשלנו, אבל בשלו אומר לגוי ועושה. וכן פירש רש"י בגמרא בבא מציעא (צ.) :

ושם במכילתא עוד, אין לי אלא דברים שהם משום מלאכה, דברים שהן משום שבות מניין, תלמוד לומר ושמרתם את היום הזה (פסוק יז), להביא דברים שהן משום שבות. וברייתות כאלה מטעות ואין ראוי לכותבן כפשוטן, שגם זה נראה שהוא אסמכתא בעלמא. ויש לי בזה פירוש נכון, עוד אדבר עליו בע"ה (בויקרא כג כד):

לכל נפש. אפילו נפש בהמה. יכול אף לכותים, תלמוד לומר לכם. לשון רש"י. וגם זה איננו כהלכה. אבל לכם ולא לכותים, לכם ולא לבהמה (עיי ביצה כא.):

[יט] לא ימצא בבתיכם. מנין לגבולין, ת"ל בכל גבולך (להלן יג ז). מה ת"ל בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של נכרי שהוא אצל ישראל ולא קבל עליו אחריות. זה לרש"י. ואינו מכוון אצלי, שאין במשמע "ברשותך" להוציא חמץ של נכרי, שהרי ברשותו הוא, ובתים וגבולין שוין הן בו, שהרי שתיהן רשות שלו וממון של אחרים. ועוד, שחמץ של נכרי שלא קבל עליו אחריות אינו בא בהיקש הזה, שאין של בתים פשוט להיתר יותר משל גבולין, אבל בבתיים הוא במשמע איסור מן המקרא הזה דכתיב לא ימצא, והתירו יוצא לנו מדכתיב (להלן יג ז) לא יראה לך שאור, שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה, ואין לי אלא בגבולין בבתיים מנין, תלמוד לומר שאור שאור לגזירה שוה, כמו שמפורש בתחילת מסכת פסחים (ה.):

אבל המדרש הזה שדרשו מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך אינו אלא להוציא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי. וכן שנויה במכילתא (כאן) בבתיכם למה נאמר, לפי שנאמר בכל גבולך, שומע אני כמשמעו, ת"ל בבתיכם, מה ביתך ברשותך אף גבולך ברשותך, יצא חמצו של ישראל שהוא ברשות נכרי אע"פ שהוא יכול לבערו אבל אינו ברשותו, יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל וחמץ שנפל עליו מפולת אע"פ שהוא ברשותו אבל אינו יכול לבערו וכו'. ופירושה, שהיה במשמע ולא יראה לך בכל גבולך שלא נניח חמצנו בכל גבולינו אפילו בבית של נכרי, ולכך בא בבתיכם להוציא ביתו של נכרי:

ולמדנו מן הברייתא הזו שלא הוזהרנו מן התורה אלא שלא נקיים חמץ שלנו ברשותנו, בין בבתינו בין בגבולינו, אבל אם הפקדנו אותו ביד גוי בבית שלו אין אנו עוברים עליו בבל יראה ובל ימצא. וכן הדבר, שאם לא תאמר כן, על חמץ שלו עובר בכל מקום ואפילו הפקידו ביד גוי במדינת הים, ועל של נכרי אינו עובר עליו אפילו בביתו של ישראל, ואם כן למה נאמר "בבתיכם" ולמה נאמר "בגבולך", אין בין בתינו וגבולינו לבתי הגוים וגבוליהם הפרש, אלא שלא הוזהרנו כלל מן התורה אלא מרשותנו. אבל מדברי סופרים הוצרכנו לבער חמץ שלנו מכל מקום:

ולפי זה אמרו בגמרא (פסחים ו.) ייחד לו בית אינו עובר עליו, לומר שחמץ של נכרי שקבל עליו אחריות אע"פ שנדון כשלו אינו אסור אלא ברשות ישראל, אבל ברשות גוי מותר, ואפילו מדבריהם לא גזרו עליו כלל. והרב לא סבר כן בפירוש גמרא דפסחים. וזה שסיימו בברייתא שכתבנו יצא חמצו של נכרי שהוא ברשות ישראל, מהיקש בתים וגבולין קאמר, דמה בגבולין מותר דכתיב לך, שלך אי אתה רואה אבל אתה רואה של אחרים ושל גבוה. אף בבתיים נמי מותר. ומוציא נמי חמץ שנפלה עליו מפולת גדולה שאין בידו לפקח הגל, והוא אבוד ממנו ומכל אדם שהוא מותר, דלא קרינא ביה שלך:

[כ] כל מחמצת. להביא את תערובתו, לשון רש"י. וגם זה אינו, שהלכה היא כדברי חכמים (שם מג.) על חמץ דגן ענוש כרת, ועל עירובו בלא כלום:

(כא~כב) **ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם.** הפרשה הזו מקצרת באשר צוה אותו ה' בפרשה של מעלה, כי בידוע שאמר להם משה לישראל הכל בפרט ולימד אותם כל הענין, ונכלל הדבר בכתוב כאשר צוה ה' את משה כן עשו (להלן פסוק כח). אבל הזכיר זאת הפרשה בכלל כי **קרא משה לכל זקני ישראל** והם אספו אליו כל העם, ואז אמרו אל כל עדת ישראל **משכו** הצאן מן העדר אל בתיכם להיות לכם למשמרת מבעשור לחדש. **ויתכן** שאמר **משכו**, בעבור היות צאנם רחוק מאד מהם בארץ גשן כי תועבת מצרים כל רועה צאן (בראשית מו לד). ואמר **וקחו לכם**, קחו אותם **למשפחותיכם** איש שה לבית אבות שה לבית **ושחטו הפסח** בין הערבים, ככל המפורש למעלה במצוה:

ושנו במכילתא (כאן) **ויקרא משה לכל זקני ישראל**, מגיד שעשאן ב"ד. **ויאמר אליהם**, הדבר מפי משה לאמר לכל ישראל. דברי ר' יאשיה. ר' יונתן אומר הדבר מפי משה לאמר לזקנים, וזקנים לאמר לכל ישראל. והנה לדעת רבי יאשיה יהיה **ויקרא משה לכל זקני ישראל** שיאספו אליו כל העם, כמו שפירשתי. ועל דעת רבי יונתן הן יאמרו לקהל, ויהיה "דברו אל כל עדת בני ישראל" (לעיל פסוק ג) הזקנים הנועדים להם, כמו והיה אם מעיני העדה (במדבר טו כד):

והוסיף בזאת הפרשה ביאור בנתינת הדם שתהיה באגודת אזוב וטבילה בסף שלא נאמר למעלה בפירוש, אבל שם (בפסוק ז) נאמר סתם ולקחו מן הדם, ללמד שכל לקיחה האמורה בתורה סתם שתהא באגודה, ושכל קבלת דם טעונה כלי, כמדרש רבותינו (במכילתא כאן). ופירש להם בפרשה הזאת (פסוק כב) **ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר**, כי בעבור זה נצטוו בנתינת הדם על המשקוף שיהיו שמורים שם, כמו שאמר ולא יהיה בכס נגף למשחית (לעיל פסוק ג):

וכתב רש"י ואתם לא תצאו, מגיד שמאחר שנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, ולילה רשות למחבלים הוא, שנאמר (תהלים קד כ) בו תרמוש כל חיתו יער. ולא הבינותי דבריו במה שאמר ולילה רשות למחבלים הוא שנאמר בו תרמוש כל חיתו יער, וכי אסור לאדם בכל לילה לצאת מפתח ביתו עד בקר מן המקרא הזה, והיה לו לומר שהלילה הזה נתנה בו רשות למשחית לחבל, ולכן הזהירם ממנו. אבל לא ראה הרב לומר כן, מפני שהקב"ה בעצמו ובכבודו היה המכה:

והענין הזה שנוי הוא במכילתא (פסחא יא) בלשון אחרת, **ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר**, מגיד משנתנה רשות למשחית לחבל אינו מבחין בין צדיק לרשע, שנאמר (ישעיה כו כ) לך עמי בא בחדריך, ואומר (יחזקאל כא ח) הנני אליך והוצאתי חרבי מתערה והכרתי ממך צדיק ורשע, ואומר (להלן לג כב) והיה בעבור כבודי, ללמדך שתהא נכנס בכי טוב ויוצא בכי טוב. וכן אתה מוצא שהאבות והנביאים נהגו בדרך ארץ, וישכם אברהם בבקר (בראשית כב ג), וישכם יעקב בבקר (שם כח יח), וישכם משה בבקר (להלן לד ד), וישכם יהושע בבקר (יהושע ג א), וישכם שמואל לקראת שאול בבקר (ש"א טו יב). והרי דברים קל וחומר, ומה האבות והנביאים שהלכו לעשות רצונו של מי שאמר והיה העולם נהגו בדרך ארץ, שאר בני אדם על אחת כמה וכמה. וכן הוא אומר (תהלים קד) תשת חשך ויהי לילה, הכפירים שואגים לטרף, תתן להם ילקוטון,

תזרח השמש יאספון, מכאן ואילך יצא אדם לפעלו ולעבודתו עדי ערב (שם). ע"כ הברייתא:

והענין לומר שהזהיר הכתוב את ישראל במצרים שלא יצאו מפתח ביתם בלילה ההוא, לפי שהקב"ה עובר במצרים כמלך שעובר ממקום למקום וספקלטורים לפניו שלא יפגע בו אדם ולא יסתכל בו, כענין ובא ה' אלהי כל קדושים עמך (זכריה יד ה), וכן והיה בעבור כבודי ושמתיך בנקרת הצור (להלן לג כב), להגין עליו משרפים ופמליא של מעלה. וכיון שמצינו בשעה שנתנה רשות למשחית לחבל שאינו מבחין בין צדיק לרשע, לפיכך אין אדם רשאי לשנות דרך העולם שיצא בלילה, לפי שהוא זמנן של חיות שנתן להם לטרוף, ואין להבחין בין צדיק לרשע:

[כג] וטעם **ולא יתן המשחית**. המלאך המשחית בעולם בעת הנגף, כענין ויאמר למלאך המשחית בעם רב עתה הרף ירך (ש"ב כד טז), לא המשחית במצרים, כי הקדוש ברוך הוא הוא המכה:

[כד] **ושמרתם את הדבר הזה**. הוא דבר הפסח עצמו שאמר למעלה (בפסוק כא) ושחטו הפסח, ואם הוא רחוק, לא מתן הדמים הסמוך לו, כי בפסח מצרים בלבד נצטוו בכך, כמו שאמר (בפסוק כג) ועבר ה' וראה את הדם וגו', וכן ושמרתם את העבודה הזאת (פסוק כה), זבח פסח, וכמוהו (דברים טו יז) ואף לאמתך תעשה כן:

(כח) **וילכו ויעשו בני ישראל**. שיצאו מלפני משה והלכו אל הצאן ועשו הפסח בערבים, ודרך הכתוב לכפול ולאמר **כן עשו**, לבאר שלא הפילו דבר מכל אשר צוו, כמו שפירשתי בנח (בראשית ו כב). וכן וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו (להלן לט מג). ולרבותינו בזה מדרש (מכילתא כאן) לפי שלא היה צריך הכתוב להזכיר ההליכה, אמרו ליתן שכר להליכה ושכר לעשייה. ויעשו, וכי כבר עשו, אלא מכיון שקבלו עליהם לעשות העלה עליהם הכתוב כאלו עשו. כאשר צוה את משה ואת אהרן כן עשו, להודיע שבחן של ישראל, שכשם שאמר להם משה ואהרן עשו. ד"א מה תלמוד לומר כן עשו, אלא שאף משה ואהרן כן עשו. דרשו תחלה כי הכפל לשבח ישראל שלא שכחו, ולא נפל להם דבר מכל אשר אמרו להם, והוא דרך הלשון במקומות רבים:

[ל] **כי אין בית אשר אין שם מת**. לשון רש"י היה שם בכור, מת, אין שם בכור, גדול הבית מת, שקרוי "בכור", שנאמר (תהלים פט כז) אף אני בכור אתנהו. ד"א מצריות מזנות תחת בעליהן ויולדות מרווקים פנוים, והיו להם בכורות הרבה, פעמים הם חמשה לאשה אחת, וכל אחד בכור לאביו. ועל דרך הפשט הבכורות שמתו במצרים בכורי פטר רחם היו, ועל כן קדש תחתיהם כל בכור פטר רחם בבני ישראל באדם ובבהמה (להלן יג ב), והיה בכור פרעה היושב על כסאו (פסוק כט) פטר רחם לאמו, וכן מנהג המלכים להיות הגבירה המולכת בתולה כענין שנאמר באחשורוש (אסתר ב ג). **אבל** על דעת רבותינו נתרץ שהכה במצרים כל בכוריהם, כלומר בכור האב ראשית אונו, ובכור האם פטר רחם, וגם גדול הבית. ולא רצה לקדש תחתיהם בישראל רק בכור האם, שהוא ידוע ומפורסם יותר, ובבהמה לא יודע כלל רק בכור האם, ובחר מכלם המין ההוא. וכדמות ראייה לזה ויך כל בכור במצרים ראשית אונים באהלי חם (תהלים עח נא), כי על הזכר יאמר כן:

[לא] ויקרא למשה ולאהרן לילה. מגיד שהיה מחזר על פתחי העיר וצועק היכן משה שרוי, היכן אהרן שרוי. לשון רש"י. והיה זה כי משה ואהרן לנו במצרים בלילה ההוא, לקיים דבריו שאמר (לעיל יא ח) וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחוו לי לאמר. ובבא פרעה אליהם שלחו מלאכים אל ארץ גשן אשר שם בני ישראל לתת להם רשות לצאת, ונאספו כלם ברעמסס, והיה יום גדול, ומשם נסעו ביד רמה ומשה בראשם, כמו שנאמר (במדבר לג ג) ויסעו מרעמסס בחדש הראשון בחמשה עשר יום לחדש ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים. והכתוב שאמר (דברים טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, כי מעת שפטרם פרעה יקראו יוצאים:

וכך אמרו בספרי (ראה קכח) והלא לא יצאו אלא ביום, שנאמר (במדבר לג ג) ממחרת הפסח יצאו בני ישראל, אלא מלמד שנגאלו מבלילה. ובגמרא במסכת ברכות (ט). הכל מודים כשנגאלו לא נגאלו אלא בלילה, שנאמר (דברים טז א) הוציאך ה' אלהיך ממצרים לילה, וכשיצאו לא יצאו אלא ביום, שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה לעיני כל מצרים. **ויש** אומרים שיצאו ממצרים בלילה, ומארץ מצרים שהיא רעמסס ביום, כי רבים מהם יושבים בעיר מצרים, ויצאו בלילה ונאספו עם אחיהם ברעמסס. ואינו נכון, כי הכתוב אמר (פסוק כב) ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, שהיו אסורים לצאת כלל מן הבתים בלילה, וכך אמרו במכילתא (פסחא יג) ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו, אמר לו משה כך נצטוינו ואתם לא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר, וכי גנבים אנחנו שנצא בלילה, לא נצא אלא ביד רמה לעיני כל מצרים. ואונקלוס פירש כי הנסים שנעשו להם בלילה יקרא "הוציאך", כי בעבורם יצאו:

וטעם **קומו צאו מתוך עמי**. מצות מלך שיצאו מיד, כי לא אתן לכם רשות לעמוד בתוך עמי כלל, כי הם נהרגים עליכם:

גם אתם. המכים:

גם בני ישראל. כלם תצאו ולא תתעכבו בכאן בשום פנים, וזה לקיים גרש יגרש אתכם מזה (לעיל יא א):

ואמר **לכו עבדו את ה' כדברכם**. פיוס, שירצו לצאת וישמעו אליו, כי אתם חפצים ללכת למדבר לעבוד את ה':

[לב] וטעם **וברכתם גם אותי**. כאשר תזבחו לה' אלהיכם כאשר דברתם, ותתפללו על נפשותיכם שלא יפגע אתכם בדבר או בחרב, תזכירו גם אותי עמכם. ואמר רש"י, התפללו עלי שלא אמות שאני בכור. ופשוטו שיברכו אותו ואת ממלכתו, כי בכלל ברכת המלך שלום כל המלכות. ובמכילתא (כאן), התפללו עלי שתכלה ממני הפורענות, כלומר שלא יענש עוד בעבורם:

[לט] וטעם **ויאפו את הבצק**. שאפו אותו מצות מפני המצוה שנצטוו שאור לא ימצא בבתיכם כי כל אוכל מחמצת ונכרתה. ואמר **כי גורשו ממצרים**, לומר שאפו אותו בדרך בעבור כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה לאפות אותו בעיר ולשאת אותו אפוי מצות, ועל כן נשאו אותו בצק ומשאותם צורות בשמלותם על שכמם, ומהרו ואפו אותו טרם יחמץ בדרך או בסכות, כשבאו שם לשעה קלה כדברי רבותינו (מכילתא כאן):

[מ] **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים שלשים שנה וארבע מאות שנה.** משנולד יצחק עד עכשיו היו ארבע מאות שנה, שמשעה שהיה זרע לאברהם נתקיים בו כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם (בראשית טו יג), ושלשים שנה היה משנגזרה גזרת בין הבתרים עד שנולד יצחק, וכשתמנה ארבע מאות משנולד יצחק תמצא מביאתן למצרים עד יציאתן מאתים ועשר שנים. זה לשון רש"י. והוא דעת רבותינו (במכילתא כאן). אלא שאינו מתוקן בפירושו כל צרכו, שהרי כתוב (בראשית יב יד) ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן, ומעמד בין הבתרים היה אחר כך ימים רבים. **אבל** נצטרך לתרץ הענין כמו ששנו בסדר עולם (פרק א) אברהם אבינו היה בשעה שנדבר עמו בין הבתרים בן שבעים שנה, שנאמר (בפסוק מא) ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה יצאו כל צבאות ה' מארץ מצרים. חזר לחרן ועשה שם חמש שנים, שנאמר (בראשית יב ד) ואברם בן חמש שנים ושבעים שנה בצאתו מחרן. ויהיה ענין הכתוב לומר כי בצאתו מחרן ארץ מולדתו שלא חזר וראה עוד בבית אביו היה בן שבעים וחמש שנה :

ודעתי בדרך הפשט כי ה' אמר לאברהם, ידוע תדע כי טרם תתי לך הארץ הזאת גר יהיה זרעך בארץ לא להם ימים רבים ארבע מאות שנה, ולא חשש להודיע השלשים, כי אמר לו עוד ודור רביעי ישובו הנה (שם טו טז), להודיעו שלא ישובו מיד בסוף ארבע מאות עד הדור הרביעי שיהיה שלם עון האמורי, ירמוז לשלשים שנה הללו, כי עמדם במדבר ארבעים שנה לא מפני עון האמורי שלא נשלם :

ויהיה שיעור הכתוב **ומושב בני ישראל אשר ישבו במצרים עד שלשים שנה וארבע מאות שנה** שישבו שם למלאות להם כן בארץ לא להם. הודיענו הכתוב כי עתה בצאתם נשלמה הגלות הנגזרת עליהם והוציאם מעבדות לחירות, לא שיוציאם ממצרים ויהיו עוד גרים בארץ לא להם. ובעבור שכבר הזכיר הענין הזה והודיע בו, לא הוצרך בו להאריך, כי לא בא הכתוב הזה רק להודיע השלשים שנה שנוספו עליהם. ולכך אמר דרך קצרה שהשלימו במצרים ארבע מאות שנה הנאמרים לאברהם אביהם וידועים להם, ועוד שלשים שנה, וחזר ואמר **ויהי מקץ שלשים שנה וארבע מאות שנה** לגלותם **יצאו מארץ מצרים** לחירות עולם :

ודומה לו (דברים ב יד) והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד ל"ח שנה, להשלים החשבון, כי לא הלכו מקדש ברנע עד נחל זרד ל"ח שנה, אבל ישבו בקדש שנים רבות, ואח"כ הלכו משם וחזרו לאחור דרך ים סוף, ובשנת ל"ח עברו נחל זרד. והנה שיעור הכתוב והימים אשר הלכנו מקדש ברנע עד אשר עברנו את נחל זרד עד שלשים ושמונה שנה. וכמוהו, אשרי המחכה ויגיע לימים אלף שלש מאות שלשים וחמשה (דניאל יב יב), שיגיע לקצם, לא להם עצמם :

[מב] ואמר **ליל שמורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים.** כי שמר להם הדבר מן העת שגזר עליהם הגלות שיוציאם בלילה הזה בבא הקץ מיד, כי בעתה אחישנה (ישעיה ס כב). או טעמו, **ליל שמורים הוא לה'**, שהוא שומר ומצפה ללילה שיוציאם מארץ מצרים, שהקב"ה מצפה לעת שיהיו ראויים להוציאם משם :

והנה אם נאמר שטעם כי גר יהיה זרעך מעת שיהיה לך זרע, ונתחיל החשבון משנולד יצחק, תהיה עמידתם במצרים מאתים וארבעים שנה כפי הפירוש שהזכרנו. גם זה לדעתי איננו דרך הפשט על נכון, שכל ימי אברהם לא יקרא

הגלות בזרעו. והנכון שיאמר כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ארבע מאות שנה מן היום הזה. והענין לאמר לו, לא ינחלו בניך הארץ הזאת אשר אני נותן להם מיד, אבל יהיו גרים כמוך בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ועוד לא ישובו הנה עד הדור הרביעי למלאת ארבע מאות ושלושים. ואם כן תהיה עמידתם במצרים כמו מאתיים ועשרים שנה, או קרוב לזה. ואם יהיה חשבון של אותיות רד"ו שמה (בראשית מב ב) מסורת בישראל, יתכן שירמוז ליורדים עצמם, שאחרי מות יעקב יעמדו הם שם מאתיים ועשר שנים. ועם י"ז יהיו רכ"ז:

וכבר הזכרתי (בבראשית טו יג) פירוש רבי אברהם (שם) שמאמר כי גר יהיה זרעך בעבדות וענוי עד ארבע מאות שנה מן היום הזה. ואמר כי השלשים הנוספים היו מיום צאת אברהם מארצו. והנה יהיה פירוש הכתוב ומושב בני ישראל אשר ישבו בארץ מצרים עד מלאת שלשים שנה וד' מאות שנה להיותם גרים הם ואבותיהם בארץ לא להם:

ועוד אני אומר כי הפשט המחזור מן הכל הוא שנאמר כי הגזרה היתה ארבע מאות שנה מן היום ההוא, כאשר הזכרנו, והשלשים שנה האלו הם תוספת עליהם בעון הדור ההוא. כי אם נגזר על האדם בחטאו גלות וענוי שנה או שנתים והוא יוסיף על חטאתו פשע בהם, יוסיפו עליו שבע על חטאתו וגלות ויסורין כהנה וכהנה, שאין ענשו הראשון הבטחה לו שלא יענש בעון שיעשה. והנה היה על אברהם אבינו גזרה שיהיה זרעו גר בארץ לא להם ארבע מאות שנה, ושלא ישובו הנה עד דור רביעי כי לא שלם עון האמרי, ולא היתה לו הבטחה רק באחרי כן יצאו ברכוש גדול, והוא מיד, או מופלג כמה, וגם הוא על תנאי כמו שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול, שיעמיד בדין את הגוי אם עשו כראוי לישראל לפי מעשיהם ולפי הנגזר עליהם. ועוד, שאין שום הבטחה שלא יגרום החטא לבטלה אלא במקום שבועה:

ומן הידוע שהיו ישראל במצרים רעים וחטאים מאד, ובטלו גם המילה, דכתיב (יחזקאל כ ח) וימרו בי ולא אבו לשמוע אלי איש את שקוצי עיניהם לא השליכו ואת גלולי מצרים לא עזבו ואומר לשפוך חמתי עליהם בתוך ארץ מצרים וגו', וכתוב (יהושע כד יד) והסירו את אלהים אשר עבדו אבותיכם בעבר הנהר ובמצרים ועבדו את ה', ועל כן ארך גלותם שלשים שנה. והיה ראוי שיתארך יותר, אלא שצעקו והרבו תפלה. וזה טעם ויאנחו מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם, וישמע אלהים את נאקתם (לעיל ב כג כד), ועתה הנה צעקת בני ישראל באה אלי (שם ג ט), וכתוב (דברים כו ז) ונצעק אל ה' אלהי אבותינו וישמע ה' את קולנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו, כי לא היו ראויים להגאל מפני הקץ שבא, אלא שקבל צעקתם ונאקתם מפני הצער הגדול שהיו בו, כאשר פירשתי בסדר ואלה שמות (ב כה):

ולמה יהיה קשה על הראשונים לפרש כי נתארך גלותם על הקץ שלשים שנה, והנה נתארך עליהם ארבעים שנה בחטא המרגלים, כי כל הארבעים שנים ההם היה להם ענוי, כמו שאמר (דברים ח ב) וזכרת את כל הדרך אשר הולכת ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך, וכתוב (שם ג) ויענך וירעיבך, והיה להם גלות שלימה בארץ לא להם רק לנחש שרף ועקרב, ולא נתקיים להם ודור רביעי ישובו הנה, כי בארבעים שנה נתחלף הדור ההוא בודאי שכבר נולד, אבל החטאים גרמו הכל. ואפשר שהיה זה סבת בני אפרים שיצאו שלשים שנה קודם לביאת משה רבנו, וכמו שהזכירו רבותינו (סנהדרין צב:), כי הם מנו ולא טעו,

ועונותיו ילכדונו את הרשע (משלי ה כב). והקב"ה ימחול לנו על כל חטא ושגיאה:

וטעם הוא הלילה הזה לה' שמורים לכל בני ישראל לדורותם. שזה הלילה שהיה שמור לשם להוציאם ממצרים הוא לה', כלומר מקודש לשמו, שמורים לכל בני ישראל לדורותם, שישמרו אותו לעבוד בו לפניו באכילת הפסח וזכירת הנסים, ולתת הלל והודאה לשמו, כמו שאמר (להלן יג י) ושמרת את החקה הזאת, ואמר (דברים טז א) שמור את חדש האביב. ורבי אברהם אמר כי טעם ליל שמורים הוא לה', שהשם שמרם ולא נתן המשחית לבא אל בתיהם. ואיננו נכון בעבור שאמר להוציאם מארץ מצרים:

[מג] ויאמר ה' אל משה ואהרן זאת חקת הפסח. בארבעה עשר בניסן נאמרה פרשה זו, לשון רש"י. וכן הדבר, שהרי כתוב בסופה (פסוק ג) ויעשו כל בני ישראל כאשר צוה ה', ללמד עליהם שנימולו הם ועבדיהם. ואם כן היה בדין להקדים הפרשה הזאת קודם ויהי בחצי הלילה (לעיל פסוק כט). אבל הטעם, כי פרשת החדש הזה לכם נאמרה בראש חדש, ובו ביום מיד עשה משה שליחותו, ויקרא משה לכל זקני ישראל ויאמר אליהם (פסוק כא), צוה אותם בחקת הפסח והבטיחם שיגאלו בליל חמשה עשר, והם האמינו, ויקוד העם וישתחוו (פסוק כז). וסמך הכתוב לזה ויהי בחצי הלילה לומר שקיים להם הבטחתם, וכשהשלים זה חזר לענין ראשון להשלים חקת הפסח:

והוסיפה זאת הפרשה מצות רבות, איסור בן נכר וערל, והוצאה מן הבית, ושבירת עצם, ופסח הגר, והן מצות מיד ולדורות, והשלים בה כי עשו בני ישראל כל זה ועשו כאשר צוה ה'. ואמר בכאן, כל בני ישראל, לבאר שלא היה בהם אחד עובר את פי ה' בכל אלה ובכל אשר צוה בדיני הפסח בכל הפרשיות הנזכרות. ור"א אמר כי זאת הפרשה בפסח דורות נאמרה אחרי פסח מצרים, ואמר ויעשו בני ישראל על פסח מדבר שעשו בשנה השנית, ונכתב בכאן עם הצוואה, כדרך ויניחהו אהרן לפני העדות למשמרת (להלן טז לד). וזה שבוש, כי לא נצטוו בכל הפרשיות האלו אלא בפסח מצרים ובפסחי הארץ כמו שנאמר למעלה (פסוק כה), והיה כי תבאו אל הארץ וגו', אבל פסח מדבר מצוה שנצטוו בה באותו הפרק:

כל בן נכר, שנתנכרו מעשיו לאביו שבשמים, ואחד גוי ואחד ישראל במשמע. לשון רש"י ממכילתא (כאן). והכתוב לא הוצרך אלא לישראל. וכן תרגם אונקלוס **כל בן נכר** כל בר ישראל דאשתמד, שהתנכר לאחיו ולאביו שבשמים במעשיו הרעים, והוא משומד שהזכירו חכמים בכל מקום, ופירושו מנוכר, ושיעורו משומדע, מלשון ואשתמודע יוסף לאחוהי ואינון לא אשתמודעוהי (בראשית מב ח), וחסרו העי"ן, כמו שהבליעוה במלות רבות, ואמרו מדם במקום מדעם (עי' ערוך ערך מדעם). דור קטי (כתובות י:), דור קטיע. בקי, בקיע (סנהדרין ה:):

[מה] **תושב** זה גר תושב. שכיר, זה הגוי. ומה תלמוד לומר והלא ערלים הם, אלא כגון ערבי מהול וגבעוני מהול. לשון רש"י. ולא ידעתי למה יכתוב הרב הדברים הנדחים בגמרא, שהרי הקשו על זה (יבמות עא.). והני מולין נינהו והתנן (נדרים ג יא) הנודר מן הערלים מותר בערלי ישראל ואסור במולי אומות העולם, שנאמר (ירמיה ט כה) כי כל הגוים ערלים וכל בית ישראל ערלי לב, והעמידו הכתוב בגר שמל ולא טבל:

[נא] ויהי בעצם היום הזה הוציא ה'. מפני שאמר למעלה (פסוק מב) ליל שמורים הוא לה' להוציאם מארץ מצרים, חזר ופירש כי לא יצאו בלילה כלם מן הארץ, אלא שנתן להם רשות לצאת והיו בני חורין, אבל בעצם היום ההוא יצאו מכל גבול מצרים עם כל צבאותם צבא הנשים וערב רב הנלוים עליהם. ור"א פירש כי ויהי בעצם היום הזה שהוציא ה' את בני ישראל מארץ מצרים

דבר השם אל משה קדש לי:

שמות פרק-יג

[ב] וטעם קדש לי. שיקדש אותם מיד, שתהיה המצוה נוהגת במדבר. והוסיפה הפרשה מצות רבות שיזכרו היום והחדש שהיה אביב, וישמרו את החקה הזאת למועדה, וזה רמז לעבור השנה כי לא נעשה פסח רק בחדש האביב, והוסיפה בחמץ לא יראה לך שאור בכל גבולך, ומצות הטוטפות:

[ה] והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני. אע"פ שלא מנה אלא חמשה עממין, כל שבעה עמים במשמע שכלם בכלל הכנעני הם, ואחת מן המשפחות היתה שלא נקרא לה אלא כנעני. לשון רש"י. ובאמת שהם בכלל כנעני שהם בניו כלם (בראשית י טו טז), ולכך כשאמר (פסוק יא) והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני, יכול בו את כלם, וכן אמר הכתוב בכל מקום "ארץ כנען", אבל בכאן אין טעם שיזכיר רובם ויניח קצתם בכלל כנעני:

ודעת רבותינו (ספרי דברים כו ט) שהיתה ארץ ה' עממים הללו זבת חלב ודבש, ולא היתה כן ארץ השנים הנשארים, ולכך יבשר אותם בארץ הזאת. כך שנינו בספרי לענין הבכורים ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש, מה ארץ זבת חלב ודבש האמור להלן ארץ חמשה עממים אף ארץ זבת חלב ודבש האמורה כאן ארץ ה' עממים. רבי יוסי אומר אין מביאים בכורים מעבר לירדן שאינה זבת חלב ודבש. הרי מעטו ארץ שני העממים מן הבכורים לפי שאינה זבת חלב ודבש, ור' יוסי מיעט אף עבר הירדן שהיתה של אמורי לפי שגם היא אינה זבת חלב ודבש, והאמורי המוזכר כאן הוא אותו שבא"י עצמה. וכענין הזה שנוי במכילתא בפרשה הזאת:

ועוד שנוי בספרי (דברים יח ב) ונחלה לא יהיה לו, זו נחלת חמשה עממין. בקרב אחיו, זו נחלת שני עממים. הפרישו בפני עצמן ה' עממין הללו, לפי שהם עקר הארץ שבה הבטיחם שהיא זבת חלב ודבש. ורש"י בפרשת שופטים ושוטרים (שם) נתקשה בזו הברייתא. ועל הדעת הזו הכתוב למעלה (ג ח) אל ארץ טובה ורחבה אל ארץ זבת חלב ודבש, לא בעבור זבת חלב ודבש הוסיף שם את הפריזי, אלא בעבור ארץ טובה ורחבה, והם הששה גוים הנזכרים בכל מקום, כי הגרגשי פנה ולא נזכר בתורה רק בפסוק ונשל גוים רבים מפניך וגו' (דברים ז א), ולכן אמר רבים, וכן כתוב (שם כ יז) כי החרם תחרימם החתי והאמורי הכנעני והפריזי החוי והיבוסי, ולא הזכיר הגרגשי, ירמוז כי לא יבא עמהם במלחמה ויפנה מפניהם:

ו וטעם **וביום השביעי חג לה'**. שיביאו חגיהם ביום השביעי, ולא יאחרו עוד, שאין לו תשלומין אחר כך. אבל הראשון יש לו תשלומין כל שבעה לענין החג (חגיגה ט). ושניהם שוים לענין מקרא קדש, כמו שאמרו למעלה (יב טז) וביום הראשון מקרא קדש וגו' וביום השביעי מקרא קדש וגו' :

ח **בעבור זה עשה ה' לי. בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים**, וכן והודעת להם את הדרך ילכו בה (להלן יח כ), ורבים כן. יאמר, כי **בעבור זה שעשה ה' לי בצאתי ממצרים** אני עובד את העבודה הזאת, כענין שאמר למטה (בפסוק טו) על כן אני זובח לה' כל פטר רחם. ואמר זה, כלומר תגיד לו זה שאתה רואה בעיניך שעשה ה' לך בצאתך ממצרים. ורבותינו דרשו (במכילתא כאן) כי על מצה ומרור שמונחים לפניו ירמוז. **ויתכן** שיהיה שיעורו. **והגדת לבנך בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים**, כאומר כך וכך עשה ה' לי, כי מלת בעבור תשמש גם "בעצם ענין", כמו בעבור הילד חי צמת ותבך (ש"ב יב כא), אינו בגלל. ורבי אברהם אמר כי **בעבור זה** שאני עושה ועובד לפניו באכילת הפסח והמצה **עשה ה' לי** אותות עד שהוציאני **ממצרים**. ואינו נכון. ועוד אפרש הכתוב (להלן בפסוק טז) :

ט **והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך למען תהיה תורת ה' בפיך. שיעורו והיה לך לאות על ידך ולזכרון בין עיניך כי ביד חזקה הוציאך ה' ממצרים למען תהיה תורת ה' בפיך. ופי' שתכתוב על ידך ועל בין עיניך יציאת מצרים ותזכור אותה תמיד, למען שתהיה תורת ה' בפיך לשמור מצותיו ותורותיו כי הוא אדוניך הפודך מבית עבדים :**

יא **והיה כי יביאך ה' אל ארץ הכנעני. בעבור כי מצות פטר חמור איננה נוהגת אלא בארץ. ועל דרך הפשט קדש לי כל בכור, כל הנמצאים בישראל היום, כי בעבור שפדאם ממות בהכותו בארץ מצרים צוה שיהיו קדושים לו לעבוד את עבודת ה' לכל אשר יצוה בהם, ולא צוה להם עתה פדיון עד שהחליפם בלויים וצוה בפדיון העודפים (במדבר ג מו), אבל המצוה בנולדים לא נהגה במדבר, וצוה כי כאשר יבאו אל הארץ תנהג באדם ובבהמה ובפטר חמור וצוה בפדיונם לדורות :**

וטעם **כאשר נשבע לך ולאבותיך**. שנשבע לאבותיך לתת לך, כמו שאמר למעלה (בפסוק ה) אשר נשבע לאבותיך לתת לך, או שיקרא דבר השם שבועה, כי אמר כן פעמים וארד להצילו ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ טובה ורחבה (לעיל ג ח), ועוד והבאתי אתכם אל הארץ אשר נשאתי את ידי (שם ו ח) :

יב **והעברת כל פטר רחם לה'**. לשון הפרשה, שתעבירו מן העדר להיות לה', וחזר ופירש מה היא העברה זו, **שכל פטר שגר בהמה הזכרים** ופטר חמור ובכור אדם בבניו יהיו לה'. ורש"י כתב **והעברת כל פטר רחם לה'**, בבכור אדם הכתוב מדבר :

טז **ולטוטפות בין עיניך**. אין למלה הזאת משפחה ידועה, אבל בעלי הלשון יחשבו ליחס אותה אל לשון והטף אל דרום (יחזקאל כא ב), ועלימו תטוף מלתי (איוב כט כב), ענין מושאל מן והטיפו ההרים עסיס (עמוס ט יג), יאמר שתעשה מיציאת מצרים על ידך אות ובין עיניך דבור, יזל כטל על שומעיו. אבל רבותינו יקראו הדבר המונח בראש "טוטפות" כמו שאמרו (שבת נו :) לא בטוטפת ולא בסנבוטין, ואמר רבי אבהו (שם) אי זהו טוטפת המקפת מאזן לאזן, והם בעלי

הלשון שמדברים בו ויודעים אותו ומהם ראוי לקבלו. ואמר **טוטפות** ולא אמר "טוטפת" בעבור שהם בתים רבים כאשר קבלנו צורתם מן האבות הקדושים שראו הנביאים והקדמונים עושים כן עד משה רבינו :

והנה שורש המצוה הזאת שנניח כתב יציאת מצרים על היד ועל הראש כנגד הלב והמוח שהם משכנות המחשבה. והנה נכתוב פרשת קדש והיה כי יביאך בטוטפות מפני המצוה הזאת שנצטוינו בהם לעשות יציאת מצרים טוטפות בין עינינו, ובפרשת שמע והיה אם שמוע נצטוינו שנעשה המצות גם כן טוטפות, דכתיב (דברים ו ו) והיו הדברים האלה אשר אנכי מצוך היום על לבבך, והיו לטוטפות בין עיניך, ולכך אנו כותבים גם שתי הפרשיות ההן לטוטפות שהם מצות הייחוד וזכרון כל המצות ועונשן ושכרן וכל השרש באמונה. ואמר בשל יד והיה לך לאות על ידכה, ודרשו בו (מנחות לו): שהוא שמאל שהלב נוטה לו :

ועל דרך האמת מה שאמר הכתוב בעבור זה עשה ה' לי, כי כמו זה אלי ואנוהו (להלן טו ב), יאמר כי בעבור שמו וכבודו עשה עמנו והוציאנו ממצרים, והיה זה לך לאות על זרוע עזך, כטעם כי תפארת עזמו אתה (תהלים פט יח). והנה האות כאות המילה והשבת. ובעבור שהכל בכלל הוא האות על היד העתיקו אבותינו ממשה מפי הגבורה שיהיה בית אחד כענין שאמר הכתוב אחותי כלה (שה"ש ה א), בעבור שהיא מתאחדת וכלולה מלי"ב נתיבות, וכתב שמאלו תחת לראשי (שם ב ו):

ואמר ולזכרון בין עיניך, שיונחו במקום הזכרון בין העינים שהוא ראשית המוח, והוא תחלת הזכרון ומעמד הצורות אחרי הפרדן מלפניו, והם מקיפים את כל הראש ברצועותיהם, והקשר שהוא על אחרית המוח המשמר הזכירה. ולשון "בין עיניך", שיהיו באמצעות הראש לא מצד אחד, או ששם שרשי העינים ומשם יהיה הראות. וכן ולא תשימו קרחה בין עיניכם למת, ולפרש זה חזר ואמר **ולטוטפות** לבאר שאין המצוה בין העינים למטה, אבל בגובה הראש מונחים שם כטוטפות. ואמר לשון רבים שהם בתים רבים כאשר קבלנו :

ועתה אומר לך כלל בטעם מצות רבות. הנה מעת היות עי'ג בעולם מימי אנוש החלו הדעות להשתבש באמונה, מהם כופרים בעיקר ואומרים כי העולם קדמון, כחשו בה' ויאמרו לא הוא, ומהם מכחישים בידיעתו הפרטית ואמרו איכה ידע אל ויש דעה בעליון (תהלים עג יא), ומהם שיודו בידיעה ומכחישים בהשגחה ויעשו אדם כדגי הים שלא ישגיח האל בהם ואין עמהם עונש או שכר, יאמרו עזב ה' את הארץ. וכאשר ירצה האלהים בעדה או ביחיד ויעשה עמהם מופת בשנוי מנהגו של עולם וטבעו, יתברר לכל בטול הדעות האלה כלם, כי המופת הנפלא מורה שיש לעולם אלוה מחדשו, ויודע ומשגיח ויכול. וכאשר יהיה המופת ההוא נגזר תחלה מפי נביא יתברר ממנו עוד אמתת הנבואה, כי ידבר האלהים את האדם ויגלה סודו אל עבדיו הנביאים, ותתקיים עם זה התורה כלה :

ולכן יאמר הכתוב במופתים למען תדע כי אני ה' בקרב הארץ (לעיל ח יח), להורות על ההשגחה, כי לא עזב אותה למקרים כדעתם. ואמר (שם ט כט) למען תדע כי לה' הארץ, להורות על החידוש, כי הם שלו שבראם מאין ואמר (שם ט יד) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. להורות על היכולת, שהוא שליט בכל, אין מעכב בידו, כי בכל זה היו המצריים מכחישים או מסתפקים. אם כן האותות והמופתים הגדולים עדים נאמנים באמונת הבורא ובתורה כלה :

ובעבור כי הקב"ה לא יעשה אות ומופת בכל דור לעיני כל רשע או כופר, יצוה אותנו שנעשה תמיד זכרון ואות לאשר ראו עינינו, ונעתיק הדבר אל בנינו, ובניהם לבניהם, ובניהם לדור אחרון. והחמיר מאד בענין הזה כמו שחייב כרת באכילת חמץ (לעיל יב טו) ובעזיבת הפסח (במדבר ט יג), והצריך שנכתוב כל מה שנראה אלינו באותות ובמופתים על ידינו ועל בין עינינו, ולכתוב אותו עוד על פתחי הבתים במזוזות, ושנזכיר זה בפינו בבקר ובערב, כמו שאמרו (ברכות כא). אמת ויציב דאורייתא, ממה שכתוב (דברים טז ג) למען תזכור את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חיך, ושנעשה סכה בכל שנה:

וכן כל כיוצא בהן מצות רבות זכר ליציאת מצרים. והכל להיות לנו בכל הדורות עדות במופתים שלא ישתכחו, ולא יהיה פתחון פה לכופר להכחיש אמונת האלהים. כי הקונה מזוזה בזו אחד וקבעה בפתחו ונתכוון בענינה כבר הודה בחדוש העולם ובידיעת הבורא והשגחתו, וגם בנבואה, והאמין בכל פנות התורה, מלבד שהודה שחסד הבורא גדול מאד על עושי רצונו, שהוציאנו מאותו עבדות לחירות וכבוד גדול לזכות אבותיהם החפצים ביראת שמו:

ולפיכך אמרו (אבות פ"ב מ"א) הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שכולן חמודות וחביבות מאד, שבכל שעה אדם מודה בהן לאלהיו. **וכוונת** כל המצות שנאמין באלהינו ונודה אליו שהוא בראנו, והיא כוונת היצירה, שאין לנו טעם אחר ביצירה הראשונה, ואין אל עליון חפץ בתחתונים מלבד שידע האדם ויודה לאלהיו שבראו, וכוונת רוממות הקול בתפלות וכוונת בתי הכנסיות וזכות תפלת הרבים, זהו שיהיה לבני אדם מקום יתקבצו ויודו לאל שבראם והמציאם ויפרסמו זה ויאמרו לפנינו בריותיך אנחנו, וזו כוונתם במה שאמרו ז"ל (ירושלמי תענית פ"ב ה"א) ויקראו אל אלהים בחזקה (יונה ג ח), מכאן אתה למד שתפלה צריכה קול, חציפא נצח לבישה (עי' ערוך ערך חצף):

ומן הנסים הגדולים המפורסמים אדם מודה בנסים הנסתרים שהם יסוד התורה כלה, שאין לאדם חלק בתורת משה רבינו עד שנאמין בכל דברינו ומקרינו שכלם נסים אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים בין ביחיד, אלא אם יעשה המצות יצליחנו שכרו, ואם יעבור עליהם יכריתנו ענשו, הכל בגזרת עליון כאשר הזכרתי כבר (בראשית יז א, ולעיל ו ב). ויתפרסמו הנסים הנסתרים בענין הרבים כאשר יבא ביעודי התורה בענין הברכות והקללות, כמו שאמר הכתוב (דברים כט יג כד) ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת, ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' אלהי אבותם, שיתפרסם הדבר לכל האומות שהוא מאת ה' בעונשם. ואמר בקיום וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך. ועוד אפרש זה בעזרת השם (ויקרא כו יא):

פרשת בשלח

[יז] כי קרוב הוא. ונח לשוב באותו הדרך למצרים, ומדרשי אגדה יש הרבה. לשון רש"י. וגם הוא דעת ר"א, כי טעם **ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים** בעבור **כי קרוב הוא** וינחמו וישובו אל מצרים מיד. ועל דעתי אם היה כדבריהם,

היה **כי אמר אלהים מוקדם**, ויאמר הכתוב **ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים**
כי אמר אלהים כי קרוב הוא פן ינחם העם :

אבל הנכון שיאמר **ולא נחם אלהים דרך ארץ פלשתים** אשר הוא קרוב וטוב
לנחותם בדרך ההוא, **כי אמר אלהים פן ינחם העם בראותם מלחמה ושובו**
מצרימה. וטעם המלחמה, שיהיה להם לעבור דרך ארץ פלשתים, ופלשתים לא
יתנום לעבור בשלום וישובו למצרים, אבל בדרך המדבר לא יראו מלחמה עד
היותם בארצם בארץ סיחון ועוג מלכי האמורי שהיא נתונה להם ורחוקים הם
ממצרים בעת ההיא. **ומלחמת** עמלק ברפידים לא היתה ראויה לשוב בעבורה,
כי הם לא יעברו עליהם, והוא שבא מארצו ונלחם בהם לשנאתו אותם, ואם יתנו
ראש לשוב למצרים לא יועיל כי ילחם בהם בדרך, וגם רחוקים היו ממצרים
בדרך העקום אשר הלכו בה ולא ידעו דרך אחרת :

ולשון רש"י בראותם מלחמה, כגון מלחמת הכנעני והעמלקי, אם הלכו בדרך
ישרה היו חוזרין, מה אם כשהקיפם דרך מעוקם אמרו נתנה ראש ונשובה
מצרימה, אם הולכין בפשוטה על אחת כמה וכמה. מכילתא. והענין הזה שאמר
ולא נחם אלהים, ויסב אלהים את העם דרך המדבר, כי בנסעם מסכות החל
עמוד הענין ללכת לפניהם ולא הלך דרך ארץ פלשתים, אבל הלך דרך מדבר איתם
וישראל הלכו אחריו, וישכון הענין באיתם ויחננו שם והוא בקצה המדבר :

[יח] וטעם **וחמושים עלו בני ישראל**. לומר כי אע"פ שהסב ה' אותם דרך המדבר
היו יראים פן יבאו עליהם פלשתים יושבי הערים הקרובות להם והיו חלוצים
כמו היוצאים למלחמה. ויש אומרים (ראב"ע) שספר הכתוב שיצאו ביד רמה
וחשבו להיות גאולים, ולא הלכו כדמות עבדים בורחים :

[כא] **וה' הולך לפניו יומם**. כבר אמרו (ב"ר נא ב) שכל מקום שנאמר **וה'** הוא
ובית דינו, הקב"ה עמהם ביום ובית דינו בלילה. אם כן פירוש הכתוב שהשם
שוכן בתוך הענין והולך הוא לפניו ביום בעמוד ענן, ובלילה בית דינו שוכן
בעמוד האש להאיר להם, כטעם אשר עין בעין נראה אתה ה' וענך עומד עליהם
ובעמוד ענן אתה הולך לפניו יומם ובעמוד אש לילה (במדבר יד יד) :

וראיתי באלה שמות רבה (יט ו) כי לא בחפזון תצאו ובמנוסה לא תלכו כי הולך
לפניכם ה' (ישעיה נב יב), לשעבר אני ובית דיני הייתי מהלך לפניכם, שנאמר **וה'**
הלך לפניו יומם, אבל לעתיד לבא אני לבדי, שנאמר (ישעיה נב יב) כי הולך
לפניכם ה' ומאספכם אלהי ישראל. וסוד המדרש הזה כאשר הזכרתי, כי בגאולה
הראשונה היה הקב"ה עמהם ביום ובית דינו עמהם בלילה, אבל לעתיד לבא
תתעלה מדת בית דינו ברחמים, **וה' הולך לפניו יומם**, השם המיוחד, כי אלהי
ישראל מאספם עמו, ולילה כיום יאיר כחשכה כאורה (תהלים קלט יב), כי הכל
במדת רחמים מיוחדת :

ור"א אמר כי הכתוב ידבר הוא כלשון בני האדם, בעבור כי כח השם ושלוחו הוא
הולך עם ישראל כדרך מוליך לימין משה זרוע תפארתו (ישעיה סג יב). והאמת
שהוא כדרך מוליך לימין משה, אבל לא כאשר יבין ר"א ממנו, וכתוב כן נהגת
עמד לעשות לך שם תפארת שם (יד) :

שמות פרק-יד

[ד] וחזקתי את לב פרעה ורדף אחריהם. בעבור שפחד פרעה מהם במכת הבכורות ובקש מהם וברכתם גם אותי (לעיל יב לב), לא היה בלבו לרדוף אחריהם אפילו אם יברחו, אלא שיעשה משה בהם כרצונו, ועל כן הוצרך לומר כי הוא יחזק את לבו לרדוף אחריהם. **ולמטה** (פסוק יז) אמר פעם אחרת הנני מחזק את לב מצרים ויבאו אחריהם, כי בראותם שנקרע הים לפני בני ישראל והם הולכים ביבשה בתוכו איך ימלאם לבם לבא אחריהם להרע להם, ואין בכל המופתים כפלא הזה, וזה באמת שגעון להם, אבל סכל עצתם וחזק את לבם ליכנס בים:

[ה] ויוגד למלך מצרים כי ברח העם. איקטורין שלח עמהם, וכיון שהגיעו עד שלשת ימים שקבעו לילך ולשוב וראו שאינם חוזרים למצרים חזרו והגידו לפרעה ביום הרביעי, חמישי וששי רדפו אחריהם, ליל שביעי ירדו לים, בשחרית אמרו שירה, והוא יום שביעי של פסח, לכך אנו קורין השירה ביום השביעי. זהו לשון רש"י. וכן הוא במכילתא (כאן). ועל דרך הפשט הוא אשר דבר ה' ואמר פרעה לבני ישראל, כי כאשר עשו כן בני ישראל ושבנו וחננו לפני פי החירות לפני בעל צפון הוגד זה למלך מצרים ואמר כי ברח העם והם נבוכים במדבר ואינם הולכים אל ידוע לזכות. וזה טעם ובני ישראל יוצאים ביד רמה (פסוק ח), שעשו להם דגל ונס להתנוסס, ויוצאים בשמחה ובשירים בתוף ובכנור כדמות הנגאלים מעבדות לחירות, לא כעבדים העתידים לשוב לעבודתם, וכל זה הוגד לו:

[ו] (י~יא) וייראו מאד ויצעקו בני ישראל אל ה', ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים. איננו נראה כי בני אדם הצועקים אל ה' להושיעם יבעטו בישועה אשר עשה להם ויאמרו כי טוב להם שלא הצילם. אבל הנכון שנפרש כי היו כתות, והכתוב יספר כל מה שעשו כלם. אמר כי הכת האחת צועקת אל ה', והאחת מכחשת בנביאו ואינה מודה בישועה הנעשית להם, ויאמרו כי טוב להם שלא הצילם. ועל זאת כתוב וימרו על ים בים סוף (תהלים קו ז), ולכך יחזיר הכתוב "בני ישראל" פעם אחרת, **ויצעקו בני ישראל אל ה'**, כי הטובים בהם צעקו אל ה' והנשארים מרו בדברו. ולכך אמר אח"כ (להלן פסוק לא) וייראו העם את ה' ויאמינו בה' ובמשה עבדו. לא אמר "וייראו ישראל את ה' ויאמינו" אבל אמר "העם", כי "בני ישראל" שם ליחידים, ו"העם" שם להמון, וכן וילונו העם (להלן טו כד). וכך הזכירו רבותינו (במדב"ר כ כג) ויחל העם לזנות (במדבר כה א), בכל שנאמר "העם" לשון גנאי הוא, וכל מקום שנאמר "ישראל" לשון שבח הוא:

והנה לא אמרו "לקחתנו למות במלחמה", אבל לקחתנו למות במדבר, וממותנו במדבר, כי טרם יראו מלחמה לא היו חפצים לצאת אל המדבר פן ימותו שם ברעב ובצמא. ויתכן שאמרו לו כן בצאתם ועודם בארץ מצרים כאשר הסב אותם אלהים דרך המדבר ים סוף. או שאמרו לו מתחלה אנה נצא, אם דרך פלשתים ילחמו בנו, ואם דרך המדבר טוב לנו לעבוד את מצרים ממותנו במדבר ואפשר עוד לומר כי היו העם מאמינים בה' ומתפללים אליו להצילם, אבל במשה נכנס ספק בלבם פן יוציאם למשול עליהם. ואע"פ שראו האותות והמופתים חשבו

שעשה אותם בדרך חכמה או שהשם הביא עליהם המכות ברשעת הגוים, כי אלו חפץ השם ביציאתם לא היה פרעה רודף אחריהם:

ואונקלוס תרגם בכאן **ויצעקו** וצעיקו, עשאו ענין תרעומת, לומר שלא התפללו אבל היו מתרעמים לפניו על שהוציאם ממצרים, כלשון ויצעקו אל פרעה לאמר למה תעשה כה לעבדיך (לעיל ה טו). וכמוהו ותהי צעקת העם ונשיהם גדולה אל אחיהם היהודים (נחמיה ה א), מתרעמים עליהם בקול גדול וצעקה. **ובמכילתא** (כאן) תפשו להם אומנות אבותם, **ויאמרו אל משה המבלי אין קברים במצרים**, מאחר שנתנו שאור בעיסה באו להם אצל משה, אמרו לו **הלא זה הדבר אשר דברנו אליך וגו'**. ושאור שבעיסה הוא היצר הרע, והיה דעתם לומר כי מתחלה צעקו אל ה' לתת בלב פרעה לשוב מאחריהם, וכאשר ראו שלא היה חוזר אבל היה נוסע וקרב אליהם, אז אמרו לא נתקבלה תפלתנו ונכנסה בלבם מחשבה רעה להרהר אחרי משה כאשר בתחלה:

{יג} **כי אשר ראיתם את מצרים היום לא תוסיפו לראותם עוד**. על דעת רבותינו היא מצות לא תעשה לדורות (מכילתא כאן). ואם כן יאמר הכתוב **אל תיראו, התיצבו במקומכם וראו את ישועת ה'** שיושיע אתכם היום מידם ואל תשובו לעבודתם, כי מצרים אשר ראיתם אותם היום הקב"ה מצוה אתכם עוד שלא תוסיפו ברצונכם לראותם מעתה ועד עולם. ותהיה מצוה מפי משה לישראל, ולא הזכרה למעלה. וכן ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס וה' אמר לכם לא תוסיפו לשוב בדרך הזה עוד (דברים יז טז), שהיא מצוה באמת, לא הבטחה:

{טו} **מה תצעק אלי**. אמר ר"א כי משה כנגד כל ישראל, שהיו צועקים לו, כמו שאמר ויצעקו בני ישראל אל ה'. וא"כ למה אמר **מה תצעק אלי**, ראוי להם לצעק. ואולי יאמר מה תניחם לצעוק **דבר** להם **ויסעו**, כי כבר אמרתי לך ואכבדה בפרעה (פסוק ד). **ורבותינו** אמרו (מכילתא כאן) שהיה משה צועק ומתפלל, והוא הנכון, כי לא ידע מה יעשה, ואף על פי שאמר לו השם ואכבדה בפרעה, הוא לא היה יודע איך יתנהג, כי הוא על שפת הים והשונא רודף ומשיג, והיה מתפלל שיורנו ה' דרך יבחר. וזה טעם **מה תצעק אלי**, שהיית צריך לשאל מה תעשה ואין לך צורך לצעוק, כי כבר הודעתיד ואכבדה בפרעה, ולא סיפר הכתוב צעקת משה, כי הוא בכלל ישראל:

{יט} **ויסע מלאך האלהים**. אמר ר"א **מלאך האלהים** הוא השר הגדול ההולך בענן, והוא הכתוב עליו וה' הולך לפניו יומם. וכאשר נסע המלאך הזה **ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם** נסע עמו הענן עמו, **ויהי הענן והחשך** בין מחנה למחנה **ויאר לישראל את הלילה** בעמוד האש כאשר עשה בשאר הלילות לעבור הים, כי בלילה עברו. ועל דעתי זה שאמר הכתוב **ויסע מלאך האלהים** היה בתחלת הלילה, **ומלאך האלהים ההולך לפני מחנה ישראל** רמז לבית דינו של הקב"ה, שנקראת מדת הדין "מלאך" במקומות מן הכתוב, והוא השוכן בעמוד האש, והולך לפניו לילה להאיר להם, ועל כן הזכיר **האלהים**. ויתכן שאינו נסמך, אבל הוא ביאור:

וראיתי במכילתא דר' שמעון בן יוחאי שאל רבי יונתן בן יוחאי את ר' שמעון בן יוחאי מפני מה בכל כתוב "מלאך ה'" וכאן "מלאך האלהים", אמר לו, אין אלהים בכל אלא דין וכו'. רמזו למה שאמרנו. **והנה** עתה נסע בעמוד האש מלפני מחנה ישראל והלך מאחריהם, ונסע עוד **עמוד הענן מפניהם ויעמוד מאחריהם**, והנה שני העמודים מאחריהם. ושב לבאר כי בא עמוד הענן הזה **בין מחנה**

מצרים ובין מחנה ישראל, לומר שלא הפסיק עמוד הענן בין עמוד האש למחנה ישראל, אבל הפסיק בין מחנה מצרים ובין עמוד האש. **ויהי הענן והחשך** בין מחנה למחנה, והיה לישראל אור בעמוד האש אע"פ שהוא מאחריהם, מפני שהיה למעלה ולא היה עמוד הענן מפסיק אותו להם כאשר למצרים:

וזה טעם **ויאר את הלילה**, כי האיר להם הלילה, אבל לא כשאר הלילות לנחותם בדרך, כי לא היה הולך לפניהם. והיה זה, שאלו היה עמוד האש הולך לפני ישראל כשאר הלילות, ועמוד הענן בין מצרים ובין ישראל, היו ישראל ממהרים ללכת, והמצרים לא יראו ולא יבאו אחריהם, ועתה הלכו ישראל לאטם ואין המרחק רב ביניהם, והיו המצרים רואים את מחנה ישראל מתוך הענן והולכים אחריהם, כי יראו האש מתוך הענן, אלא שלא היו יכולים ליקרב אליהם מפני הפסק שני העמודים. וזה טעם **ולא קרב זה אל זה כל הלילה**:

ויהי באשמורת הבקר וישקף ה' אל מחנה וגו'. כי הסיר עמוד האש ממחנה ישראל כמנהג כל הימים, ושמו היום משקיף על מחנה מצרים, בינם ובין עמוד הענן אשר ישתמשו בו ישראל ביום. ויהם את מחנה מצרים בהשקיף עמוד האש עליהם, כי יגיע עליהם חומו הגדול ולהבה תלהט רשעים (תהלים קו יח). וכבר פירשתי במעשה בראשית (בראשית א ד) כי יסוד האש יקרא חשך, ו"הענן והחשך" הוא עמוד אש וענן, אבל עמוד האש היה מאיר לכל ישראל בעמודו, והיה עתה מחשיך למצרים מפני היותו בא בעמוד הענן אשר יחשיך עליו כשמש אשר הענן יכסנו. והנה עשה הכל בשני עמודים הללו. וזהו הנכון בפסוקים האלה:

[כא] **ויט משה את ידו על הים ויולך ה' את הים ברוח קדים וגו'**. היה הרצון לפניו יתברך לבקע הים ברוח קדים מיבשת שיראה כאלו הרוח היא המחרבת ים, כענין שכתוב (הושע יג טו) יבא קדים רוח ה' ויבוש מקורו וייחרב מעיינו, השגיא למצרים ויאבדם, כי בעבור זה חשבו אולי הרוח שם הים לחרבה, ולא יד ה' עשתה זאת בעבור ישראל, אע"פ שאין הרוח בוקעת הים לגזרים לא שמו לבם גם לזאת, ובאו אחריהם מרוב תאותם להרע להם, וזה טעם וחזקתי את לב פרעה ויבאו אחריהם, שחזק לבם לאמר ארדוף אויבי ואשיגם בים, ואין מידי מציל, ולא זכרו עתה כי ה' נלחם להם במצרים:

[כב] **ויכסו את הרכב ואת הפרשים לכל חיל פרעה**. כך דרך מקראות לדבר כן בלמ"ד יתירה, כמו לכל כלי המשכן (להלן כז יט), לכל כליו תעשה נחשת (שם ג), ואינה אלא לשון תקון. לשון רש"י. ואינו כן במקום הזה, רק פירושו **ויכסו את הרכב ואת הפרשים** ולכל **חיל פרעה הבאים אחריהם בים**, והחיל אינם הרכב והפרשים, אבל הם עמו אשר לקח עמו, כמו שאמר למעלה (יד ט) כל סוס רכב פרעה ופרשיו וחילו. וכמוהו כסוי בלמ"ד כמים לים מכסים (ישעיה יא ט), ועשית מכסה לאהל (להלן כו יד), ובא "על" המכסה על הקרב (ויקרא ד ח), וכן רבים:

[כג] **וירא ישראל את היד הגדולה**. את הגבורה הגדולה שעשתה ידו של הקב"ה, והרבה לשונות נופלים על לשון יד, וכלן לשון יד ממש הן, והמתקן יתקן הלשון אחר ענין הדבור. לשון רש"י. אבל אונקלוס לא פירש **היד הגדולה** גבורה, אבל אמר ית גבורת ידא רבתא. ור"א אמר המכה הגדולה, וכן הנה יד ה' הויה במקנך (לעיל ט ג), כבדה מאד יד האלהים שם (ש"א ה יא):

ועל דרך האמת יאמר שנגלית להם היד הגדולה, והיא מדת הדין שעשה ה' במצרים, כי היתה שם במצרים מכה בהם, וזה כמו ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (דברים ד לו), והוא הימין אשר תרעץ אויב, והיא זרוע ה' שאמר הכתוב עורי עורי לבשי עז זרוע ה' (ישעיה נא ט), הלא את היא המחרבת ים (שם י). ולא יתעלם ממך מה שאמר "לבשי עז" ממה שכתבנו בפסוק מידי אביר יעקב (בראשית מט כד):

שמות פרק-טו

[א] אז ישיר משה. לשון רבינו שלמה, כשראה הנס עלה בלבו שיסיר שירה וכן עשה ויאמרו לאמר וגו'. וכן אז ידבר יהושע (יהושע י יב), כשראה הנס אמר לו לבו לדבר וכן עשה ויאמר לעיני ישראל, וכן שירת הבאר שפתח בה אז ישיר ישראל (במדבר כא יז) פירש אחריו עלי באר ענו לה, וכן ובית יעשה לבת פרעה (מ"א ז ח), חשב בלבו לעשות לה הבית. אז יבנה שלמה (שם יא ז), פירשוהו חכמי ישראל (סנהדרין צא): שבקש לבנות ולא בנה. זהו לישוב פשוטו. ומה יאמר הרב בפסוק יעשו עגל בחורב (תהלים קו יט), כמה ימרוהו במדבר יעציבוהו בישימון (שם עח מ), וכל המזמור כן, יהרג בברד גפנם (שם מז), ישלח בהם ערוב (שם מה), וכן ומאין יבאו אליך (מ"ב כ יד), מן המכים אשר יכוהו ארמים (שם ח כט), ט טו), וכן ומשה יקח את האהל (להלן לג ז), כי איננו לשון הוה, שלא לקחו אלא פעם אחת. אבל דרך הלשון הוא לומר עתיד במקום עבר, וכן יאמרו במקומות רבים ההפך. והטעם, כי מנהג הלשון שהמספר ענין יעמיד עצמו בזמן שיחפוץ, וירמוז למעשה ממנו. פעם יעמיד עצמו בזמן המעשה וידבר בו בענין הווה, ועומד עליו בתחלתו, ויאמר "ישיר ישראל" כאלו משוררים לפניו, וכן כלם, ופעם יאחר עצמו ויאמר זה נעשה כבר, והכל לאמת ענין, ולכן רוב שיבא זה יהיה בענין הנבואות:

כי גאה גאה. על השירות, ועל כל מה שאקלס בו עוד יש בו נוספות. לשון רש"י. עשאו לשון רוממות וגודל. ואולי כן הוא, וכמוהו ופה ישית בגאון גליך (איוב לח יא), כי גאו המים (יחזקאל מז ה), ויגאה כשחל תצודני (איוב י טז), לשון גדל ורבו. והנכון דעת אונקלוס, לשון גאות ממש, כי נתגאה על הסוס שמתגאה במלחמה ועל הגבור הרוכב בו, כי את שניהם רמה בים, וכן וברוב גאונך (פסוק ז), וכן כלם לשון גאות, כי המתגאה ירומם עצמו במעלה:

[ב] עזי וזמרת יה. פירוש ר"א כי מלת עזי מושכת, עזי וזמרת עזי יה. והטעם, הודה כי עזו ותקפו אשר יזמר בו הוא השם, והוא היה ישועתי. זה אלי ואנוהו, אושיבנו בונה, זה אלהי אבי וארוממנהו, שאספר גבורותיו. וזה הוא ודאי פשוטו של מקרא. אבל לא הזכיר השם שלם, והזכיר ממנו שתי אותיות בלבד, ודרך משה רבינו בכל התורה להזכיר השם הגדול כלו אשר אמר לו, זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור (לעיל ג טו). וכבר דרשו (תנחומא סוף פרשת תצא) בפסוק כי יד על כס יה (להלן יז טז), נשבע הקב"ה שאין הכסא שלם ואין השם מלא עד שימחה זרעו של עמלק:

ועל דרך האמת, בעבור כי ישועת הים כולה היתה על יד מלאך האלהים, הוא שכתוב עליו כי שמי בקרבו (להלן כג כא), וכמו שאמר וירא ישראל את היד הגדולה (לעיל יד לא), כי "היד" ירמוז למדת הדין אשר היא היד הגדולה והנוקמת, והיא המקרעת הים, כמו שפירש הנביא עורי עורי לבשי עוז (ישעיה נא ט), הלא את היא המחרבת ים מי תהום רבה (שם י), וכמו שכתבתי למעלה (עי' לעיל יד לא), בעבור כן אמר כי עוזו וזמרתו השם הזה, כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד). וכן ביאר מה לך הים כי תנוס (תהלים קיד ה), מלפני אלוה יעקב (שם ז). וכן אמרו במכילתא (בשלח ג) ירדו לים שכינה עמהם, שנאמר (לעיל יד יט) ויסע מלאך האלהים. ובאלה שמות רבה (ל א) אמר אין עוז אלא דין, שנאמר ועוז מלך משפט אהב (תהלים צט ד). **זה אלי ואנוהו**. ואעלה אותו אל נוה עליון. אלהי אבותי, שנראה להם באל שדי, ועתה ארומם אותו בשם השלם, כי מעתה יהיה **השם איש מלחמה** ויהיה ה' **שמו**, כטעם עתה ארומם עתה אנשא (ישעיה לג י). ויתכן שירמוז זה לשבע. ספירות בחכמה, כמו זה שמי לעולם וזה זכרי (לעיל ג טו). ובמכילתא (בשלח ג) **אלי**, עמי נהג במדת רחמים, ועם אבותי במדת הדין, ומנין שאין אלי אלא מדת רחמים, שנאמר אלי אלי למה עזבתני (תהלים כב ב), אל נא רפא נא. לה (במדבר יב יג), אל ה' ויאר לנו (תהלים קיח כז). ואם כן יאמר **זה אלי**, כי עמי הוא "אל" בזה, כי יתעלה עם הרחמים להיות רחמן בדינו:

[ו] ימינך ה' תרעץ אויב. לשון רש"י, פשטו של דבר, ימינך הנאדר בכח מה מלאכתה, ימינך ה' תרעץ אויב, וכמה מקראות דוגמתו כי הנה אויביך ה' כי הנה אויביך יאבדו (תהלים צב י), עד מתי רשעים ה' עד מתי רשעים יעלוזו (שם צד ג), נשאו נהרות ה' נשאו נהרות קולם (שם צג ג). ורבים ככה. ואינו נכון לדעתי, כי הפסוקים יכפלו מלות לומר כי תמיד יהיה ככה מבלי שיבארו ענין רק בפעם השנית, ואלו אמר ימינך ה' ימינך ה' תרעץ אויב, היה כמות אלו הנזכרים:

ור"א אמר כי פירושו **ימינך ה'** שאתה **נאדרי בכח ימינך ה' תרעץ אויב**, שהוא כמו אלה הנזכר. ויותר נכון לומר **ימינך ה'** הוא נאדר **בכח** להשפיל לכל גאה ורם, **ימינך ה' תרעץ אויב** בכח גדול. והזכיר ימין בלשון זכר ונקבה, כמו והנה יד שלוחה אלי והנה בו מגלת ספר (יחזקאל ב ט), והוא כפול כדרך הנבואות, **ודרך** האמת ידענה המשכיל מן הפסוקים הראשונים שפירשתי, וכך אמרו (שמו"ר כד א) היתה ידו אחת משקעתן וידו אחת מצלת אותם, כי הכח מציל, כענין שנאמר ועתה יגדל נא כח אדני (במדבר יד יז):

[ט] אמר אויב. לעמו כשפתם בדברים. ארדפם ואשיגם ואחלק שלל עם שרי ועבדי. לשון רש"י. וראיתי במדרש חזית כך, תני רבי ישמעאל, **אמר אויב ארדוף אשיג** היה ראוי להיות תחלת השירה, ולמה לא נכתב, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה (ראה קהלת רבה א יב). ואונקלוס סובר כן, ולכך תרגם דהוה אמר שנאה, על תחלת מחשבתו ברדפו אחריהם. **ולדעתי** בדרך הפשט הוא סדור בפסוק הראשון ממנו, כי מתחלה (בפסוק ד) אמר שטבעו בים וירדו במצולות, והיה זה כאשר שבו המים ויכסו את הרכב ואת הפרשים (בפסוק ה), ואח"כ (בפסוקים ח-י) שב לומר איך נעשה זה, כי ברוח אפך היא רוח קדים עזה נערמו מים מתחלה וקפאו התהומות, ומפני זה חשב האויב שירדוף וישיגם בים ויחלק שללם ותמלא נפשו מהם, ונשפת עליהם ברוחך וכסמו הים. והזכיר זה כי גם במחשבתו זאת סבה ופלא מאת השם שחזק לבם וסכל עצתם לבא בים, כאשר פירשתי למעלה (יד ד כא). על כן אמר אחרינו מי כמוכה באלים, עושה גדולות ונפלאות בדבר והפכו:

[י] **נשפת ברוחך**. אמר ר"א מגזרת נשף, כי בנשף הביא רוח שהטביעה אותם. ורש"י פירש לשון הפחה, כמו וגם נשף בהם ויבשו (ישעיה מ כד). ויפה פירש. ודעתי עוד שענינו כמו בבי"ת, נשבת ברוחך, מלשון כי רוח ה', נשבה בו (ישעיה מ ז), ישב רוחו יזלו מים (תהלים קמז יח), כי שתי האותיות האלה ישמשו בענין אחד, כמו על גפי מרומי קרת (משלי ט ג), על גבי, אם בגפו (להלן כא ג), וכן ורכוש להם יבזור (דניאל יא כד), בזר עמים (תהלים סח לא), לשון פזור. וכן בשמות יחליפו אותם, שובך (ש"ב י טז), שופך (דה"א יט טז):

ולרבותינו במשנה (פאה פ"ו מ"א) הבקר לענים הבקר, כמו הפקר, ומן עבשו פרודות (יואל א יז) יאמר עפוש (פסחים מה:), ואמר בן פקועה (חולין סט). במקום בן בקועה, מפני שנבקעה ומצאו שם בן תשעה חי. וכן על דעתי הכפישני באפר (איכה ג טז), הכבישני, מלשון ומלאו את הארץ וכבשוה (בראשית א כח), יכבוש עונותינו (מיכה ז יט). ובלשונם עוד מדה כפושה (יבמות קז:), כמו כבושה:

וענין הכתוב, כי ברוחך הקשה והעזה נערמו מי הים, ונשפת ברוחך אשר אתה מנהג הים וכסמו ים. זהו וישב הים לפנות בקר לאיתנו (לעיל יד כז), כי שב לנשוב בו הרוח כאשר יעשה באיתנו בשוא גליו. וטעם **צללו כעופרת**, שבאו במצולות כמו העופרת. והזכיר **בזה** בשירה פעמים, כמו אבן (פסוק ה), כעופרת, כי גם זה להם מיד ה', שהיו בהם אנשים רבים יודעים לשחות והיו קרוב ליבשה, אף כי רוכבי הסוסים במים כלם היו ראויים להנצל כי הסוסים שטים הרבה על פני המים, וכן תופשי המגינים נצלים במים, ובכאן לא נמלט מהם אחד. וזהו טעם וינער ה' את מצרים (לעיל יד כז), שהיה השם מגביהם ברוחו הקשה ומשפילם בים, מלשון וינערו רשעים ממנה (איוב לח יג), והיה החסון לנעורת (ישעיה א לא), מה שמפיץ ומפיל מן הפשתן המתקן אותו:

[יא] **מי כמכה באלים ה'**. בחזקים, כמו ואת אילי הארץ לקח (יחזקאל יז יג), אילותי לעזרתי חושה (תהלים כב כ). לשון רש"י. ובאמת שהלשון לשון תוקף וחוזק, אבל **מי כמכה באלים** במלאכי מעלה שהם נקראים אלים, מלשון זה אלי ואנוהו (פסוק ב). והקב"ה נקרא אל עליון על כלם, וכן ועל אל אלים ידבר נפלאות (דניאל יא לו), כמו הוא אלהי האלהים (דברים י יז), וכן הבו לה' בני אלים (תהלים כט א), כמו בני האלהים, כי יקראו אלים ובני אלים, וכן יקראו האלהים ובני אלהים, כי גדול ה' מכל האלהים (להלן יח יא), ויבאו בני האלהים להתיצב על ה', (איוב א ו). ויש אומרים (הרד"ק בספר המכלול י ב) כי "בני" איננו סמיכות, וכן בני שלשים (בראשית נ כג), אנשי מחקה על הקיר (יחזקאל כג יד). וזה טעם **מי כמכה נאדר בקדש**, שאין כמהו אדיר במעון הקדש בשמים. ובמכילתא (כאן) **מי כמוכה** באלו שהם משמשים לפניך במרום, שנאמר (תהלים פט ז ח) כי מי בשחק יערוך לה', ידמה לה', בבני אלים אל נערץ בסוד קדושים רבה:

נורא תהלות. יראו מלהגייד תהלותיו פן ימעטו, כמו לך דומיה תהלה (תהלים סה ב). לשון רש"י. וגם ר"א פירש כי כל המהללים יראים להלל שמו, כי מי ישמיע כל תהלתו, והם חייבים להלל שמו כי הוא לבדו **עושה, פלא**. ולפי דעתי כי טעם **נורא תהלות** שהוא נורא בתהלות, כי יעשה דברים נוראים ומתהלל בהם, שעשה נקמות בעוברי רצונו והושיע בהם את עבדיו, והנה הוא בזה נורא ומהולל מאד. ובעבור כי מלכי ארץ נוראים בעשק ונלוז, אמר כי ה' הוא נורא בדברים אשר הוא מהולל בהם. וכן לך דומיה תהלה על דרך הפשט התוחלת לך תהלה, כי כל המיחלים לך יפיקו רצונם ויהללו שמך בציון וישלמו שם את נדרם אשר נדרו

בעת צרתם, מלשון אך לאלהים דומי נפשי כי ממנו תקותי (תהלים סב ו), וידום השמש וירח עמד (יהושע יג י). וכן אך אל אלהים דומיה נפשי, מיחלת. כך נראה לי. ואחרים שמעתי אומרים, לך משתתקת התהלה כי לא תשיג תהלה לפעליך הגדולים והנוראים, מלשון ולילה ולא דומיה לי (תהלים כב ג), ויהיה טעם אלהים בציון (שם סה ב), האלהים אשר בציון, כלומר השוכן שם. והנכון מה שאמרנו:

יב **נטית ימינך תבלעמו ארץ**. הטעם, כי אחר שנשפת ברוחך וכסמו הים נטית עליהם ימינך וזרועך ותבלעמו ארץ. והענין, כי אחר שטבעו השליכם הים כמנהג הימים, וכן אמר (לעיל יד ל) וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים, ושם יכלו וישובו לעפר על הארץ כשהיו. והנה הם נבלעים ונשחיתים, כמו יחד סביב ותבלעני (איוב י ח), בלע ה' ולא חמל (איכה ב ב), ודרך אורחותיך בלעו (ישעיה ג יב), השחיתו. **ורבותינו** אמרו (מכילתא כאן) שפתחה הארץ את פיה ובלעה אותם שזכו לקבורה בשכר שאמרו ה' הצדיק (לעיל ט כז), ואין לשון יימין וייד נטויה רק לנקמה ולהשחתה, ואולי יפרשו **נטית ימינך** להמיתם בים, **ותבלעמו הארץ** אחר כך, והיא הקבורה שזכו אליה:

יג **נחית בחסדך עם זו גאלת נהלת בעזך**. אמר ר"א כי הוא עבר במקום עתיד כי כן יבא בנבואות. ועל דעתי כי יאמר נטית ימינך על האויב ותבלעם הארץ, ונחית בחסדך בעמוד הענן לנחותם הדרך **עם זו גאלת, ונהלת אותם** בעז ידיך **אל נוה קדשך**, כי אליו הולכים. וכן ונהרו אליו כל הגויים (ישעיה ב ב). וי"נוה קדשך", הוא בית המקדש כאשר יאמר עוד, מקדש אדני כוננו ידיך (פסוק יז). וכן אמרו במכילתא (כאן) אין נוה אלא בית המקדש, שנאמר (ישעיה לג כ) חזה ציון קרית מועדנו עיניך תראנה ירושלם נוה שאנן:

יד **שמעו עמים ירגזון**. יאמר, כאשר שמעו העמים ירגזון מתגרת ידיך, וחיל אחז יושבי פלשת בעת ששמעו. ויתכן שיאמר כי כבר שמעו העמים כל אשר עשה השם בארץ מצרים וירגזון תמיד מן המחלה אשר שם בהם, ויתפלל שתפול עליהם אימה ופחד שלא יצאו לקראת ישראל למלחמה. **ואמר ר"א כי תפול עליהם** שב אל פלשת אדום ומואב, לא אל כנען, וזהו שאמר **עד יעבור עמך ה'**, כי עליהם עברו טרם בואם אל ארץ כנען, ולא נלחמו עמהם. ואם יצא אדום לקראתו בעם כבד וביד חזקה (במדבר כ כ), לבל יעברו בארצו, לא נלחם בהם, ולולא כי נפל עליהם אימתה ופחד היו חפצים להלחם בם משנאתם אותם. ולא הזכיר עמון, כי עמון ומואב כגוי אחד הם. ויתכן שגם על הכנעני נפל פחדם ולא נלחם בהם עד עברם, כי הכנעני מלך ערד יושב הנגב (במדבר כא א) איננו כנעני ביחוסו, כדעת רבותינו (במד"ר ותנחומא שם):

יח **ה' ימלוך לעולם ועד**. יאמר, כי הראה עתה כי הוא מלך ושלטון על הכל, שהושיע את עבדיו ואבד את מורדיו, כן יהי הרצון מלפניו לעשות בכל הדורות לעולם, לא יגרע מצדיק עיניו, ולא יעלימהו מן הרשעים המריעים. ובאו כזה פסוקים רבים, כגון ימלוך ה' לעולם אלהיך ציון לדור ודור הללויה (תהלים קמו י), יהי שם ה' מברך מעתה ועד עולם (שם קיג ב), והיה ה' למלך על כל הארץ (זכריה יד ט). **ואונקלוס** נתיירא ממנו בעבור שהמלכות לאלהים היא לעולמי עד, ולפיכך עשאו לשון הוה ה' מלכותיה קאים לעלם ולעלמי עלמיה, כדרך מלכותך מלכות כל עולמים (תהלים קמה יג). ולא הבינותי דעתו בזה, שהרי כתוב יהי כבוד ה' לעולם (שם קד לא), וימלא כבודו את כל הארץ (שם עב יט), יתגדל ויתקדש, יאמן ויגדל שמך (דהי"א יז כד). ויתכן שטעמם כסוד הברכות:

יט **כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו**. אמר ר"א שגם זה מן השירה, כי היו משוררים ואומרים **כי בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים וישב עליהם את מי הים** בעוד בני ישראל הולכים ביבשה בתוך הים, והוא נס בתוך נס. ואיננו בלשון השירה והנבואות. אבל פירושו, אז ישיר משה, כי בא סוס פרעה ביום ההוא מיד, לא מיום המחרת או אחרי כן. או טעמו אז ישיר, כאשר בא סוס פרעה בים והשיב עליהם ה' מי הים בעוד בני ישראל הולכים ביבשה בתוכו, להגיד כי בלכתם בתוכו ביבשה אמרו השירה. ואמר עוד, כי אז לקחה מרים הנביאה את התוף בידה וענתה להם הפסוק הראשון של השירה שתענינה כן אחרי משה וישראל:

כ **אחות אהרן**. הנכון בעיני כי מפני שהוזכרו בשירה משה ומרים ולא הוזכר אהרן רצה הכתוב להזכירו, ואמר **אחות אהרן** דרך כבוד לו, שהוא אחיה הגדול ואחותו הנביאה מתיחסת אליו, שגם הוא נביא וקדוש ה'. ויתכן שדרך הכתובים ליחס אל גדול האחים, וכן ובני כלב אחי ירחמאל (דה"א ב מב), שהיה גדול מאחיו, שנאמר (שם ב ט) את ירחמאל ואת רם ואת כלובי:

כה **שם שם לו חק ומשפט ושם נסהו**. במרה נתן להם מקצת פרשיות של תורה שיתעסקו בהם, שבת פרה אדומה ודינין. **ושם נסהו**, לעם, לשון רש"י. והיא דעת רבותינו (סנהדרין נו:). ואני תמה, למה לא פירש כאן החקים האלה והמשפטים ויאמר "וידבר ה' אל משה צו את בני ישראל" כאשר אמר בפרשיות הנזכרות למעלה דברו אל כל עדת בני ישראל וגוי' (לעיל יב יג), וכן יעשה בכל המצות באהל מועד, בערבות מואב, ופסח מדבר (במדבר ט ב). **ולשון רש"י** שאמר פרשיות שיתעסקו בהם, משמע שהודיעם החקים ההם ולימד אותם עתיד הקב"ה לצוות אתכם בכך, על הדרך שלמד אברהם אבינו את התורה, והיה זה להרגילם במצות ולדעת אם יקבלו אותם בשמחה ובטוב לבב, והוא הנסיון שאמר **ושם נסהו**, והודיעם שעוד יצווים במצות, זהו שאמר **אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך והאזנת למצותיו אשר יצוה אותך בהם**:

ועל דרך הפשט, כאשר החלו לבא במדבר הגדול והנורא וצמאון אשר אין מים שם להם במחייתם וצרכיהם מנהגים אשר ינהגו בהם עד בואם אל ארץ נושבת, כי המנהג יקרא **חק**, כענין הטריפני לחם חקי (משלי ל ח), חקות שמים וארץ (ירמיה לג כה), ויקרא **משפט** בהיותו משוער כהוגן, וכן כה עשה דוד וכה משפטו כל הימים (ש"א כז יא), כמשפט הראשון אשר היית משקהו (בראשית מ יג), וארמון על משפטו ישב (ירמיה ל יח), על מדתו. או שייסרם בחקי המדבר, לסבול הרעב והצמא, לקרוא בהם אל ה', לא דרך תלונה. ומשפטים, שיחיו בהם, לאהוב איש את רעהו, ולהתנהג בעצת הזקנים, והצנע לכת באהליהם בענין הנשים והילדים, ושינהגו שלום עם הבאים במחנה למכור להם דבר, ותוכחות מוסר שלא יהיו כמחנות השוללים אשר יעשו כל תועבה ולא יתבוששו, וכענין שצוה בתורה (דברים כג י) כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע:

וכן ביהושע נאמר ויכרות יהושע ברית לעם ביום ההוא וישם לו חק ומשפט בשכם (יהושע כד כה), אינם חקי התורה והמשפטים, אבל הנהגות ויישוב המדינות, כגון תנאים שהתנה יהושע שהזכירו חכמים (ב"ק פ:), וכיוצא בהם. ואמר **ושם נסהו**, להודיע כי אשר הולכים בדרך הזה שאין שם מים והביאם אל המים המרים, לנסיון, כמו שאמר ויענך וירעיבך ולמען נסותך להטיבך באחריתך (דברים ח טז):

וטעם **ויורהו ה' עץ**. שהראה אותו עץ ואמר לו השלך את העץ הזה אל המים וימתקו. ובעבור שלא מצאתי לשון מורה אלא בענין למוד, ויורני ויאמר לי (משלי ד ד) למדני, וכן כלם, נראה בדרך הפשט כי העץ הוא ימתיק המים בטבעו, והוא סגולה בו, ולימד אותה למשה. **ורבותינו** אמרו (מכילתא ותנחומא כאן) שהיה העץ מר והוא נס בתוך נס, כענין המלח שנתן אלישע במים (מ"ב ב כא). ואם כן אמר **ויורהו** כי לא היה העץ נמצא במקום ההוא, והקב"ה הורהו את מקומו. או שהמציאהו אליו בנס. ושוב מצאתי בילמדנו (מדרש תנחומא כאן) ראה מה כתיב שם, **ויורהו ה' עץ**, ויראהו לא נאמר אלא **ויורהו**, הורהו דרכו. כלומר שהורהו ולמדהו דרכו של הקב"ה שהוא ממתיק המר במר:

[כו] אם שמוע תשמע לקול ה' אלהיך. פירש ר"א להבין טעם מה שיצוך לעשות. **והישר בעיניו תעשה**, מצות עשה. **והאזנת למצותיו**, מצות לא תעשה. ובמכילתא (כאן) אמרו **והישר בעיניו תעשה**, זה משא ומתן, מלמד שכל הנושא ונותן באמונה ורוח הבריות נוחה הימנו מעלה עליו כאלו קיים כל התורה כלה. ועוד אבאר זה בהגיעי בפסוק ועשית הישר והטוב (דברים ו יח), אם ייטב עמי האל הטוב:

כל המחלה אשר שמתני במצרים לא אשים עליך. לשון רש"י לא אשים עליך, ואם אשים הרי הם כאלו לא הושמו כי אני ה' רופאך. זה מדרשו. ופשוטו, כאדם שאומר אני הוא הרופא המזהירך שלא לאכול דברים המחזירים את האדם לחליו, ע"כ. ואין פשוטו של מקרא שיהיה **רופאך** תואר, ואין דרך שיבטיח האדון את עבדיו אם תעשה כל רצוני וחפצי לא אמית אותך בתחלואים רעים. ולא כן כל ההבטחות שבתורה. **אבל** זו אזהרה, שיזהירם שלא יהיו במורדיו כמצרים, כי בשמעם קולו ינצלו מכל אותה המחלה, כי כל המחלה ההיא ראויה לבא על כל עוברי רצונו כאשר באה על המצרים שלא שמעו אליו. וזו כדרך שאמר שישים בך את כל מדוה מצרים אשר יגורת מפניהם ודבקו בך (דברים כח ס). ואמר **כי אני ה' רופאך**, הבטחה, שאסיר מקרבך מחלה באה כדרך כל הארץ כאשר רפאתי המים:

ואמר ר"א כי האות הזה, והוא הראשון במדבר, הפך המכה הראשונה שבמצרים, כי מימי היאור היו מתוקים והפכם לרעה, ואלו היו מרים ורפא אותם, והנה השם יעשה דבר והפכו, על כן יש לך לירא מפניו שלא תמר בו שלא יריע לך כהם, ולאהוב אותו כי ייטב לך כאשר ריפא לכם המים:

וענין הכתוב שמדבר בשני לשונות, למצותיו וחקיו, ולא אשים עליך כי אני ה', כבר כתבתי לך שלישים בביאור ענינו. ויובן ממלת **לקול** וממלת **אני**, כי אם נשמע לקול אלהינו לשמור מצות ה' וחקיו יהיה השם הנכבד רופאנו. ומכאן תקנו בברכות אשר קדשנו במצותיו וצונו, כי הברכות יש בה מלכות, והמצות נצטוו לנו מן העולם ועד העולם. והמשכיל יבין. והנני מאיר עיניך כי כל ברכה שיש בה מלכות היא כן, שחלקו כבוד למלכות העולם אשר קדשנו ואשר עשה לנו, והסמוכה לחברתה אשר לא יזכירו בה מלכות הן לנכח, אתה גבור, אתה קדוש, וכן כלם. ותקנו בעלינו לשבח נסתר מפני שמזכירין בה מלפני מלך מלכי המלכים. והבן זה:

[כז] ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים. איננו דבר גדול בהמצא במקום שבעים תמרים, כי בשפל מקומות ימצאו אלף תמרים ויותר מהמה, ועינות מים רבים יוצאים בבקעה ובהר, ולא יספר הכתוב זה. ור"א אמר כי יספר

הכתוב שבאו במקום טוב, הפך מרה, כי באלים עינות רבות והם מים מתוקים ויפים, כי התמרים לא יצליחו בארץ שמימיה מרים, ולכן אמר **ויחננו שם**, כי נתעכבו שם בעבור זה ימים יותר משאר המקומות שעברו בהן. אבל בפרשת אלה מסעי לא ספר דבר מי מרה, ואמר ויסעו ממרה ויבאו אלימה ושם שתים עשרה עינות מים ושבעים תמרים ויחננו שם (במדבר לג ט). ולא האריך כן בכל מקומות המסעים:

ורש"י כתב **שתים עשרה עינות מים** כנגד שנים עשר שבטים נזדמנו להם, **ושבעים תמרים** כנגד שבעים זקנים. לא ידעתי מהו הזמון הזה, אם במעשה הנסים נעשו שם באותה שעה. אבל ראיתי במכילתא (כאן) ר' אלעזר המודעי אמר, מיום שברא הקב"ה את עולמו ברא שם שתים עשרה מבויעין כנגד י"ב שבטי ישראל, ושבעים דקלים כנגד שבעים זקנים. וספר הכתוב זה כי חנו עליהם כל שבט על מבויעו, והזקנים ישבו בצלם לשבח האל עליהם שהכין להם כן בארץ ציה. ועוד לרבותינו במדרש של ר' נחוניא בן הקנה בכתוב הזה פירוש נפלא בעינינו:

שמות פרק-טז

[א] **ויסעו מאלים ויבאו וגו' אל מדבר סין**. אחז הכתוב דרך קצרה, כי בנסעם מאילים חנו על ים סוף, ויסעו מים סוף ויחננו במדבר סין (במדבר לג י יא), כי המדבר הזה גדול, מגיע מאלים ועד סיני, וכאשר נסעו מאלים חנו על ים סוף במדבר ההוא, ונסעו משפת הים ונכנסו בתוך המדבר ועשו בו מסעות דפקה ואלוש (שם יב יג), ויסעו מאלוש אשר הוא במדבר סיני ויחננו ברפידים (שם יד). ועל דעת רבותינו (שמו"ר כה ה) היה דבר המן באלוש, כי בראותם שהיו חונים ונוסעים וחונים במדבר בדפקה ואלוש ולא יצאו ממנו פחדו ונתרעמו, וזה טעם וילונו במדבר, כי לא היתה תלויה ביום בואם שם רק בהיותם במדבר:

וטעם **אשר בין אלים ובין סיני**. להפריש בין מדבר סין זה למדבר צין האחר (במדבר כ א) הכתוב בצד"י שבאו שם בשנת הארבעים, ותמת שם מרים, ולכך הזכיר שם ויחננו שם במדבר צין היא קדש (שם לג לו), להפרישו מזה:

[ב] **וילונו כל עדת בני ישראל על משה**. היה ראוי שיספר הכתוב תחלת טענת התלויה כאשר אמר במרה (לעיל טו כד) וברפידים (להלן יז ב) ובכל התלוונות, ויאמר כאן ואין בשר לאכול ואין לחם לשבוע וירעב העם ללחם.

ורש"י כתב שאמר הכתוב **בחמשה עשר יום לחדש השני** להפריש חנייה זו לפי שבו ביום נשלמה החררה שהוציאו ממצרים והוצרכו למן, ללמדך שאכלו משיירי הבצק ס"א סעודות. וקבלת רבותינו היא (מכילתא כאן). ולזה לא פירש תלוונותם מפני שלא האריך בנס הזה הנעשה להם בסתר, וכבר כתבתי הטעם בסדר ויגש אליו (בראשית מו טו). ור"א אמר כי הזכיר הכתוב **בחמשה עשר יום**

לחדש השני לאמר שכבר יש להם חדש ימים שיצאו ממצרים ואכלו הלחם אשר הוציאו ממצרים ומקניהם כי קהל רב היו, וזה טעם התלונה:

ועל דעתי הזכיר הכתוב **ויבאו אל מדבר סין** להודיע תלונתם, כי בבואם אל מדבר סין וכבר רחקו ממצרים אמרו מה נאכל ומה יספיק לנו במדבר הגדול אשר אנחנו באים בו. או כי מתחלה היו סבורים שיבאו אל הערים אשר סביבותיהם אחרי ימים מעטים, ועתה יש להם חדש ועיר מושב לא מצאו, ואמרו כלנו מתים במדבר הגדול שבאנו בו. וזה טעם **וילונו על משה ועל אהרן במדבר**, כי תלונתם מפני המדבר. וכן אמרו (בפסוק הבא) **כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב**, הזכירו המדבר והקהל לאמר כי קהל גדול כזה ימות בלי ספק ברעב במדבר הגדול הזה, והקב"ה שמע אליהם, והחל עתה לערוך להם שולחן במדבר עד בואם אל ארץ נושבת:

[ד] **הנני ממטיר לכם**. אמר ר"א כי בעבור היותו יורד כדמות מטר מן השמים יקרא ממטיר, ומצינו ימטר על רשעים פחים אש וגפרית (תהלים יא ו), וה' המטיר על סדום ועל עמורה גפרית ואש (בראשית יט כד). ואולי היו באים עם המטר. ודעת אונקלוס שהוא לשון ירידה, הא אנא מחית:

ויתכן שיהיה מענין כמטרא לחץ (איכה ג יב), אע"פ שהוא שרש אחר, כי בכל זריקה אשר תבא מלמעלה יאמרו כן, ותקרא "מטרה" על שם שימטיר עליה החצים. ואמרו (תהלים עח כז) וימטר עליהם כעפר שאר וכחול ימים עוף כנף. או שיאמר כן בעוף השמים כי ירד עליהם כמטר:

לחם. בעבור שיעשו ממנו לחם כמו שכתוב (במדבר יא ח) ועשו אותו עוגות, כי כל פת יקרא לחם, לא בהיותו מן החטה או מן השעורים בלבד. ואמר **ממטיר לחם**, כי להיותו לחם ימטירנו להם, וכן ארץ ממנה יצא לחם (איוב כח ה), וכן להוציא לחם מן הארץ (תהלים קד יד), שיוציא החטה שיעשו ממנה לחם. ויש אומרים (הראב"ע וכן הרד"ק כאן ובספר השרשים שרש לחם) **הנני ממטיר לכם לחם**, מאכל, וכן לחם אשה (ויקרא ג טז), כי את לחם אלהיך הוא מקריב (שם כא ז), כי תשב ללחום את מושל (משלי כג א), כלם ענין מאכל. והנכון כי ללחום (שם), לאכול לחם, ולחם אלהיך (ויקרא כא ז~ח), כנוי, שהוא סעודה לאלהיך כלחם לאדם, כי מצאנו לא על הלחם לבדו יחיה האדם (דברים ח ג):

למען אנסנו הילך בתורת. אם ישמרו מצות התלויות בו שלא יותירו ממנו ולא יצאו בשבת ללקוט. לשון רש"י. ואיננו נכון, אבל הוא כמו שאמר (שם טז) המאכילך מן במדבר אשר לא ידעון אבותיך למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך, כי נסיון הוא להם שלא היה בידם מזון, ולא יראו להם עצה במדבר רק המן, שלא ידעו מתחלה, ולא שמעו מאבותם, ויורד להם דבר יום ביומו וירעיבו אליו, ועם כל זה שמעו ללכת אחרי השם לא לחם:

וככה אמר להם עוד (שם ח ב) וזכרת את כל הדרך אשר הולכיך ה' אלהיך זה ארבעים שנה במדבר למען ענותך ולמען נסותך לדעת את אשר בלבבך התשמור מצותיו אם לא, כי היה יכול להוליכם בדרך הערים אשר סביבותיהם והוליכם במדבר נחש שרף ועקרב (שם טו), ושלא יהיה להם לחם רק מן השמים דבר יום ביומו, לנסותם ולהטיב להם באחרונה, שיאמינו בו לעולם. וכבר פירשתי ענין הנסיון בפסוק והאלהים נסה את אברהם (בראשית כב א). והרב אמר במורה

נבוכים (ג כד) לדעת כל יודע ולנסות היש תועלת בעבודת האל ואם יש בה ספוק צורך אם לא. ואם כן היה ראוי שיאמר "למען ינסה לדעת":

והנה לא הזכיר כאן דבר רק המן שהוא הלחם שהמטיר להם, אבל כאשר אמר להם משה (בפסוק ח) **בתת ה' לכם בערב בשר לאכול ולחם בבקר לשבוע**, ידענו כי הכל נאמר לו, אבל הכתוב יקצר בדברים הנכפלים בענין הצווי או בספור, כאשר הזכרתי לך פעמים רבים (לעיל ט יב, י יב, יא א). ופעמים לא יזכיר האחד כלל, דכתיב בפרשה הזאת (פסוק לב) **זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר ממנו**, ולא נכתבה הצואה כלל, וכן במקומות רבים:

ועל דעת האומרים (הראב"ע) כי "לחם" כל מאכל, יתכן שיאמר **הנני ממטיר לכם לחם** על המן ועל השלו, כי יתכן להם שאלתם ששאלו לחם ובשר, ומשה פירש שיהיה **הבשר בערב לאכול והלחם בבקר לשבוע** כדרך כל הארץ:

ו **ערב וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים**. ולא אנחנו המוציאים אתכם משם כאשר אמרתם **כי הוצאתם אותנו** (לעיל פסוק ג). **ובקר וראיתם את כבוד ה'.** לא נאמר זה על הכבוד הנראה בענן, כי בו ביום היה כדבר להם אהרן ויפנו אל המדבר (בפסוק י). ופירש רש"י, אלא כך אמר להם, **ערב וידעתם** כי היכולת בידו ליתן תאותכם ובשר יתן לכם, אך לא בפנים מאירות יתננה לכם, כי לא כהוגן שאלתם אותה ומכרס מלאה, והלחם ששאלתם לצורך כהוגן, בירידתו תראו לבקר את כבוד פניו שיורידנו לכם דרך חיבה בבקר שיש שהות להכינו. ואינו נכון שיאמר **ובקר וראיתם את כבוד ה'** מפני שיקדים להם מתנת המן בבקר, כי מה כבוד ה' בזה, ועוד שסמך לזה **בשמעו את תלונותיכם**:

והמדרש הזה לרבותינו איננו בפירוש **וראיתם את כבוד ה'**, אבל אמרו כן מפני שחלק להם הפרנסה בשני עתים מן היום ולא נתן הכל בבקר. וכך אמרו במכילתא (כאן) ויאמר משה בתת ה' לכם בערב, מכאן אתה למד שבפנים חשוכות נתן להם השלו, והמן ששאלו כהלכה נתן להם בפנים מאירות, כלומר בבקר:

ורבי אברהם אמר "ובקר" נמשך בפסוק הראשון. כי בעבור שאמרו **כי הוצאתם אותנו משם** אמר שני אותות יעשה השם לכם שתדעו כי הוא הוציא אתכם משם, האחד בערב היום הזה והשני למחר בבקר. והיה ראוי שיאמר **ערב ובקר וראיתם כי ה' הוציא אתכם**, שאין **ובקר** דבק עם **וראיתם את כבוד ה'**, כי ביום עצמו ראו הכבוד. וגם זה איננו נראה כן:

והנכון בעיני כי היה הפלא במן גדול מאד. כי השלו הגיז אותו מן היס ברוח נסע מאתו כדרך העולם, אבל המן נוצר להם עתה יצירה חדשה בשמים כענין מעשה בראשית, והוא מה שאמרו בו (אבות ה ו) שנברא בין השמשות:

ולכן אמר הכתוב באות אשר יעשה לכם היום בערב תדעו כי הוא הוציא אתכם מארץ מצרים, כי יערוך לכם שולחן במדבר, אבל בפלא הגדול אשר יעשה לכם בבקר תראו את כבוד מלכותו אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיו וכגבורותיו, שבגדולות ובנפלאות שיעשה השם יראה את כבודו, כענין לקבץ את כל הגוים והלשונוות ובאו וראו את כבודי (ישעיה סו יח). וכתיב (שם יט) והגידו את כבודי, וכן רבים. וכן הוא דעת אונקלוס שאמר ותחזון ית יקרא דה', ולא תירגם בו "ואיתגלי":

ודע כי יש במן ענין גדול, רמזוהו רבותינו במסכת יומא (עה:) לחם אבירים אכל איש (תהלים עח כה), לחם שמלאכי השרת אוכלין, דברי ר' עקיבא. אמר לו ר' ישמעאל טעית, וכי מלאכי השרת אוכלין לחם, והלא כבר נאמר (דברים ט ט) לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי, אלא לחם אבירים, לחם שנבלע באיברים. והענין הזה שאמר רבי עקיבא הוא, שקיום מלאכי השרת בזיו השכינה, וכן דרשו (שמו"ר לב ד) ואתה מחיה את כלם (נחמיה ט ו), מחיה לכלם. ועליו נאמר (קהלת יא ז) ומתוק האור, ששיגו בו באור טוב טעם. והמן הוא מתולדת האור העליון שנתגשם ברצון בוראו יתברך (זוהר בלק ר"ח.), ונמצא שאנשי המן ומלאכי השרת נזונין מדבר אחד. ור' ישמעאל תפשו מפני שקיומם אינו בדבר המתגשם מתולדת האור שהרי קיומם באור העליון עצמו, ומפני זה היו מוצאים טעם במן מכל מה שירצו, כי הנפש במחשבתה תדבק בעליונים ותמצא מנוח חיים ותפק רצון מלפניו (ע"פ משלי ח לה):

ואמרו במכילתא (להלן פסוק כה) היום אין אתם מוצאים אותו אבל אתם מוצאים אותו לעולם הבא. וזה יסבול שני פירושים, שנאמר שיהיה בבני העולם הבא מי שלא הגיעה מעלתם ליהנות תמיד מזיו השכינה, ויהיה קיומם בדבר המתגשם מן הזיו ההוא, כמעלת דור המדבר שהשיגו לזיו השכינה בים, כמו שאמרו (במכילתא לעיל טו ב) ראתה שפחה על הים מה שלא ראה יחזקאל הנביא, ומאותה שעה נתעלית נפשם להתקיים בתולדותיו שהוא המן:

ויותר נכון שרמז הכתוב לדברי ר' אלעזר בן חסמא במלת היום שבני העולם הבא יהיה קיומם ביסוד המן שהוא הזיו העליון, כמו שאמרו (ברכות יז). אין בו לא אכילה ולא שתיה אלא צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם והן נהנין מזיו השכינה. ובני העולם הבא יתקיימו בהנאתן מזיו השכינה בהדבקים בו בעטרה שבראשם. והעטרה היא המדה הנקראת כן שאמר בה הכתוב (ישעיה כח ה) יהיה ה' צבאות לעטרת צבי, ובה נאמר (שה"ש ג יא) בעטרה שעטרה לו אמו. ורמזו על קיום בני העולם הבא, ורמזו על עיקר המן:

ואמר הכתוב (תהלים עח כג~כה) ויצו שחקים ממעל ודלתי שמים פתח, וימטר עליהם מן לאכול ודגן שמים נתן למו, לחם אבירים אכל איש, וכן אמר (שם קה מ) ולחם שמים ישביעם שנראה מזה שיהיה הדגן הזה בשמים והורידו להם בפתיחת דלתיו, והוא מה שפירשתי שנתגשם האור, כי באור העליון יאמר הכתוב כלשון הזה נפתחו השמים ואראה מראות אלהים (יחזקאל א א). או שכבר היה בשמים, כמאמרם (אבות ה ו) שנברא בין השמשות:

[ז] **ונחנו מה כי תלינו**. אמר רבי אברהם ונחנו מה בידינו לעשות, כי לא עשינו רק מה שצונו. ואיננו כן, אבל הוא כמו מה אנוש כי תזכרנו (תהלים ח ה), מה אדם ותדעהו (שם קמד ג), כי במה נחשב הוא (ישעיה ב כב). וזאת דרך ענוה, כי מה אנחנו שתליתם עלינו שהוצאנו אתכם מארץ מצרים, הן אנחנו אין ופעלינו הבל, ולא עלינו תלונותיכם כי על ה', הוא המוציא אתכם מארץ מצרים לא אנחנו. ובמכילתא (כאן) וכי מה אנחנו ספונים שאתם עומדים ומתרעמים עלינו:

[ח] **בתת ה' לכם בערב בשר**. יפרש מאמרו הראשון, כי בתת ה' לכם בערב בשר לאכול וידעתם כי ה' הוציא אתכם מארץ מצרים, ובתתו לכם לחם בבקר לשבוע וראיתם את כבוד ה':

יב **שמעתי את תלונות בני ישראל דבר אליהם לאמר בין הערבים**. זה הדבור כבר אמרו משה לישראל (בפסוק ח), אבל נשנה בעבור שאמר **שמעתי את תלונות בני ישראל**, כי מתחלה אמר (בפסוק ד) **הנני ממטיר לכם לחם**, כעושה עמהם חסד ברצונו או לזכותם, ועתה הגיד כי נחשב להם לעון, ובעבור התלונה יעשה עמהם כן כדי שידעו בו כי אני ה' אלהיכם, כי עד עתה אינכם מאמינים בה' אלהיכם, על כן אתם מתלוננים על נביאיו:

ויתכן שמתחלה לא הבטיחם להיות להם המן כל ימי המדבר, והיו חושבים אולי יהיה ליום אחד או לשנים בהיותם במקום ההוא, ובנסעם משם יבאו אל לחם, ועתה אמר להם **בין הערבים תאכלו בשר תמיד** ובכל בקר **ישבעו לחם** כל ימי המדבר:

וכן דעת רבותינו שהיה השלו עמהם מן היום ההוא והלאה כמו המן, וכן נראה, כי על שני הדברים נתלוננו ובשניהם שמע את תלונתם ותאותם יביא להם, כי מה יתן להם ומה יוסיף להם בשר ליום אחד או לשנים, והפרשה שתפרש ותאריך בענין המן, כי כל מעשיו הם נפלאים, ותקצר בענין השלו, **ויהי בערב ותעל השלו** (פרק יג), כי הוא בנוהג שבעולם:

וענין השלו השני בקברות התאווה (במדבר יא לא), כי לא בא להם ממנו עתה לשובע כאשר יאמר בכאן תמיד (בפסוקים ח יב) **בשר לאכול ולחם לשבוע**. ויתכן שהיו גדוליהם לוקטין אותו, או שהיה מזדמן לחסידים שבהם, וצעיריהם היו תאבים לו ורעבים ממנו, כי לא יספר בשלו **וילקטו המרבה והממעט** כאשר אמר במן, ולכך אמר שם (במדבר יא ד) **והאספסוף אשר בקרב התאוו תאוו**, ואמר (שם) **וישובו ויבכו גם בני ישראל**, שהיו גם מהם בוכים לו ולא כלם, ואז נתן להם ממנו לרוב מאד, כאשר אמר (שם לב) **הממעט אסף עשרה חמרים**, ואכלו חדש ימים בשפע ההוא ושב לענינו הראשון. ועל דרך הפשט היו כל מעשה השלו לעתים, והמן שהיה חיותם היה להם תמיד, כי עיקר תלונתם עליו כדכתיב **כי הוצאתם אותנו אל המדבר הזה להמית את כל הקהל הזה ברעב**:

יד **דק מחספס**. על דעת אונקלוס מן מחשוף הלבן (בראשית ל לז), חשף ה' (ישעיה נב י), בחלוף השייך בסמ"ך, ועין הפועל כפולה:

דק ככפור. הוא הנופל בימי הקור, וכן כפור כאפר יפזר (תהלים קמז טז). ותרגום אונקלוס דעדק כגיר כגלידא על ארעא. וכתב רש"י ז"ל כאבני גיר, והוא מין צבע שחור, כדאמרינן גבי כסוי הדם (חולין פח:). הגיר והזרניך. דעדק כגיר דגלידא על ארעא, דק היה כגיר ושוכב מוגלד כקרח על הארץ. וכן פירושו, **דק ככפור**, שטוח וקלוש ומחובר כגליד, דק, שהיה מגליד גלד דק מלמעלה. ומה שתרגם אונקלוס תוספת הוא על לשון העברית, ואין לו תיבה בפסוק:

ואין כל זה נכון, כי הגיר הוא העפר הלבן הנדבק לאבנים וינפצו אותו וטחין בו הכותלים בסיד, והוא לבן מאד, וטוב מן הסיד לטוח על הקירות, וכן כתוב (דניאל ה ה) על גירא די כתל היכלא, ועל כן ייחס בו המן, שהוא לבן ומפוזר על הארץ כגיר המנופץ:

ואונקלוס תרגם במלת כפור בשני פנים, עשאו תחלה מן וכפרת אותו מבית ומחוץ בכופר (בראשית ו יד), ולכן אמר כגיר, שבו טחין ומכסים, ועשאו עוד מן כפור כאפר יפזר (תהלים קמז טז), שהוא הקרח הדק היורד בקור, כמו שתרגם

וקרח בלילה (בראשית לא מ) וגלידא נחית עלי בליליא, וממנו מינים, והאחד יקרא גליד, כמו ששנינו במשנה מקואות (ז א) אלו מעלין ולא פוסלין השלג והברד והכפור והגליד. וכן יתרגם אונקלוס בשני פנים בכתובים רבים :

אבל בנוסחאות הבדוקות מן התרגום כתוב בהן דעדק דגיר כגלידא על ארעא, ופירושו עשוי חמרים חמרים כגליד על ארעא, והוא האמת, שאם היה מלשון גיר היה מתורגם כגירא דגלידא, כי כן דרך הלשון ההוא :

[כ] **וירם תולעים ויבאש**. הרי זה מקרא הפוך, שבתחלה הבאיש ולבסוף התליע, כענין שנאמר (בפסוק כד) ולא הבאיש ורמה לא היתה בו. וכן הוא הדרך לכל דבר שהוא מן המתלעים. לשון רש"י. ואלו היה המן מתליע בדרך הטבע כדרך שאר המתלעים, היה הדבר כן, אבל זה שהתליע בדרך נס יתכן שהרים תולעים תחלה, ואין צורך שנהפוך; המקרא. ועוד, כי הכתוב שאמר **ולא הבאיש ורמה לא היתה בו**, הוא המוכיח כן, כי אלו לא היה מרים תולעים עד אשר עלה באשו תחלה, כשאמר ולא הבאיש, כבר הבטיחנו שלא היתה בו רמה, ולמה יכפול אחרי כן ורמה לא היתה בו. אבל אם הרים תולעים תחלה כפשוטו של מקרא, הוצרך לומר שזה לא הבאיש וגם לא עלתה בו רמה כלל. ואף מן המתלעים בטבע לא יבאשו רק החמים ולחים מהם, אבל היבשים ירומו תולעים ולא יבאשו כלל כעצים המתלעים והפירות המרימים תולעים באיביהן או אחרי כן, וספר הכתוב שגם זה הבאיש בנס :

ובאלה שמות רבה (כה י יד) אמרו וכי יש לך דבר שבתחלה עושה תולעים ואחר כך מבאיש, אלא שהקב"ה בקש להראות מעשיהם לבריות, שלא יריחו את ריחו בערב וישליכו אותו, שהיה עושה כל הלילה שורות שורות של תולעים, מיד **ויקצוף עליהם משה** :

[כג] **אשר תאפו אפו**. פירש רש"י מה שאתם רוצים לאפות בתנור או לבשל במים אפו ובשלו היום לשני ימים. ואם כן יאמר את אשר תאפו משני העומר אשר בידכם אפו היום, ואת אשר תבשלו משניהם בשלו עתה, ואת כל העודף לכם משבעכם היום הניחו לכם למשמרת עד הבקר. ובבקר כאשר ראו שלא הבאיש באו לפניו כי לא רצו לאכול ממנו מיום אל יום אע"פ שהתיר להם להניחו עד הבקר. ובבקר התיר להם אכלוהו היום הזה בלבד, כי על כן אמרתי להניחו למשמרת. והודיעם בטעם המצוה כי **היום לא תמצאוהו בשדה**, כי השם יעשה כן בעבור שהוא שבת קדש לה'. ומה שאמר **ואת כל העודף**, יתכן שלא יתן להם מדה בזה, אבל יאכלו כרצונם בששי, כי העודף יספיק לשבת כי ברכת ה' היא :

ורבי אברהם אמר את אשר תאפו כמנהגם אפו לכם היום, והוא העומר הידוע להם, ואת כל העודף שהוא העומר השני הניחו לכם למשמרת עד הבקר, ולא הגיד מה יעשו ממנו, ובבקר אמר להם אכלוהו היום. ואם כן יאכלוהו בשבת חי מבלי שיאפו או יבשלו בפרור ועשו ממנו עוגות כמנהגם. והראשון יותר נכון, וכן דעת אונקלוס :

שמות פרק-יז

[א] ויסעו כל עדת בני ישראל ממדבר סין למסעיהם :

על פי ה' ויחנו ברפידיים. יאמר שנסעו ממדבר סין שחנו שם בנסעם מאלים, והלכו למסעים רבים שעשו על פי השם, ואחרי כן חנו ברפידיים. ואמר זה דרך קצרה, כי בנסעם תחלה ממדבר סין חנו בדפקה, ואחרי כן באלוש, ומאלוש לרפידיים, וזה טעם "למסעיהם", כי היו להם מסעים ממדבר סין אל רפידיים, ולא באו שם במסע הראשון, אבל לא בא עתה אלא לפרש תלונותם, כי בתחלת בואם במדבר ההוא ילוננו על הלחם ועתה יריבו על המים :

ואין מים לשתות העם. כאשר באו אל המקום ההוא ולא מצאו שם עיינות מים, מיד עשו מריבה עם משה. וזה טעם **וירב העם עם משה**, כי התלונות במקומות שנאמר בהם "וילוננו" היא תרעומת, שהיו מתרעמים על ענינם לאמר מה נעשה, מה נאכל, ומה נשתה, אבל "וירב" שעשו עמו מריבה ממש, ובאו עליו לאמר תנו לנו מים אתה ואהרן אחיך, כי עליכם הדבר ודמינו עליכם. ומשה אמר להם **מה תריבון עמדי מה תנסון את ה'**, כי הריב הזה לנסות את ה' הוא היוכל תת לכם מים, כי אם תחרישו מעלי ותתפללו אליו אולי יענה אתכם וכן היה הדבר בלבם לנסות כאשר אמר (בפסוק ז), **ועל נסותם את ה' לאמר היש ה' בקרבנו אם אין**, ואז רפתה רוחם מעליו, ועמדו יום או יומים מסתפקים במים שבכליהם, ואחרי כן **ויצמא שם העם למים וילן העם על משה**, כענין התרעומות אשר המה עושים בכל לבקש דבר, שיאמרו למה זה העליתנו ממצרים. וכראות משה כי צמאו התפלל לשם והגיד לפניו צרתו במריבה שעשו עמו בראשונה. ור"א אמר כי היו שתי כתות, האחת מריבה והאחת מנסה את ה', והנכון מה שאמרתי :

[ג] להמית אותי ואת בני ואת מקני בצמא. יזכירו לו בתלונותם גם המקנה, לאמר לו כי הם צריכים מים רבים, וצריך לתת עצה לכלם, ולכך נאמר בשנית **ויצאו מים רבים ותשת העדה ובעירם** (במדבר כ יא). ורבותינו אמרו (מכילתא כאן) השוו בהמתן לגופן, אמרו בהמה של אדם היא חייו המהלך בדרך אם אין בהמתו עמו מסתגף הוא. וטעם הזכירם אותי ואת בני, ולא אמרו סתם "להמיתנו בצמא" או "להמית את כל הקהל הזה" שיכלול אנשים ונשים וטף, כמאמרם בשאר המקומות (לעיל טז ג), כי יזכירו לו הבנים להרבות עליו תלונה שימהר לדבר, כי הקטנים לא יסבלו הצמא כלל וימותו לעיני אביהם, כטעם דבק לשון יונק אל חכו בצמא (איכה ד ד) :

[ה] עבור לפני העם. כלשון העביר אותו לערים (בראשית מז כא), והעברתי את אויביך בארץ לא ידעת (ירמיה טו יד), שתעבור מהם אל אחר, או כמו ויעבור את הכושי (ש"ב יח כג), והוא עבר לפניהם (בראשית לג ג), שקדם ללכת קודם להם. וענין הכתוב הזה, כי העם היו ברפידיים, והצור אשר יצאו ממנו המים היה בחורב, והוא הר סיני, על דעת הראשונים (ראה במסכת שבת פט :), או עיר לפני ההר קרוב לו על דעתי, כאשר אפרש עוד (להלן יט א, דברים א ו). והנה הוצרך משה לקדם לפני העם לעבור מרפידיים אל חורב כמהלך פרסה או פרסאות, רחוק מן המחנה לפניהם, ועל כן אמר לו **עבור לפני העם וקח אתך מזקני ישראל והלכת**, כלומר שתלך עד שתראה אותי עומד לפניך על הצור בחורב :

והנה הכה בצור ויצאו ממנו מים, ולא ספר הכתוב ותשת העדה ובעירם כאשר בשניה (במדבר כ יא), אבל בידוע שעשו כן. וברור הוא שלא הלכו העם אל חורב

לשתות, כי לא באו לפני הר סיני עד אחרי כן בחדש השלישי. אבל שלחו שם נעריהם ובהמתם לשאוב מים ולהביא להם כמנהג המחנות. וקרוב אלי שיצאו מים מן הצור בחורב, מים קרים נוזלים, הלכו אל רפידיס, ושם שתו אותם, והוא שאמר הכתוב (תהלים עח טז) ויוציא נוזלים מסלע ויורד כנהרות מים, וכתוב (שם קה מא) פתח צור ויזובו מים הלכו בציות נהר. ומה שאמר (שם עח כ) הן הכה צור ויזובו מים ונחלים ישטופו, גם הוא על הצור הזה בחורב על דרך הפשט:

והסלע השני אשר היה בקדש נבקע בו כמו באר נובע מים, ועל כן אמר (במדבר כא טז) הוא הבאר אשר אמר ה' למשה, ואמרו בשירה (שם שם יח) באר חפרוה שרים, כי היה כמו באר חפרוה, ולכן אמר שם (כ יא) **ותשת העדה ובעירם**, ששתו מיד שם באותו המקום, אבל כאן היו נהרות שוטפים ממנו ושותין בבתיהם לרצונם. ואע"פ שהיה הכל בארה של מרים, כקבלת רבותינו (במדב"ר יט כה), יתכן שהיה בפעם הראשון וכל הארבעים שנה מושך מים כנהרות שוטפות, ובפעם השנית מפני העונש אשר היה שם נעשה כמו באר חפרוה מלאה מים חיים:

וטעם ומטך אשר הכית בו. בצווי לאהרן. והזכיר בו מכת היאור, ולא אמר "והמטה אשר נהפך לנחש", או "והמטה אשר עשית בו את האותות", להזכיר בו פלא, כי אז הפך המים לדם והסיר אותם מטבעם, ועתה יביא מים בצור החלמיש, והנה יעשה בו דבר והפכו:

[ו] **הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב**. בעבור כי הפלא במים במקום הזה עתה היה קבוע, שיהיה הבאר עמיהם כל ימי המדבר כדברי רבותינו (במדב"ר יט כה), בעבור זה נגלית עליו השכינה במקום ההוא, כמו שאמר במן (לעיל טז ז) ובקר וראיתם את כבוד ה', בעבור היותו פלא קיים:

[ט] **ויאמר משה אל יהושע**. נראה מכאן כי משה מיום היותו לפניו היה קורא אותו יהושע, וכן כתוב (להלן לב יז) וישמע יהושע את קול העם. והכתוב שאמר בענין המרגלים ויקרא משה להושע בן נון יהושע (במדבר יג טז), למבראשונה ידבר, הודיענו כי זה הושע בן נון אשר בחרו במרגלים הוא אשר קראו משה יהושע. וכדברי רבותינו (סוטה לד:) שאמר יהושע יושיעך מעצת מרגלים, להגיד כי בעבור זה המעשה שהיה משה יודע שהוא עתיד ללכת עם המרגלים קרא לו השם הזה. או נאמר כי אז קבע לו משה אותו השם בפני העדה שלא יקרא שמו עוד הושע ויהיה שמו יהושע:

והטעם שצוה משה את יהושע להלחם בעמלק, בעבור שיתפלל הוא בנשיאות כפים על ראש הגבעה, ועלה שם כדי שיראה את ישראל הנלחמים וישים עינו עליהם לטובה, וגם הם יראו אותו פורש כפיו השמימה ומרבה בתפלה ויבטחו בו ויוסיפו אומץ וגבורה:

ובפרקי ר' אליעזר (פרק מד) עוד, כל ישראל יצאו חוץ לאהליהם וראו את משה כורע על ברכיו והם כורעים על ברכיהם, נופל פניו ארצה והם נופלים על פניהם ארצה, פורש את ידיו לשמים והם פורסים את ידיהם לשמים, כשם ששליח צבור מתפלל כך כל העם עונין אחריו, והפיל הקב"ה את עמלק ואת עמו ביד יהושע (עכ"ל). ואם כן יהיה טעם "ומטה האלהים בידי" לומר כי כאשר עלה על ראש הגבעה וראה את עמלק נטה ידו במטה להביא עליהם מכות דבר וחרב ואבדן,

כענין הנאמר ביהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתננה (יהושע ח יח), כי בעת היותו מתפלל וכפיו פרושות השמים לא יתפוש בידו דבר :

והיה כל הענין הזה שעשה משה רבינו, מפני שהיה עמלק גוי איתן וחזק מאד, וישראל אינם מלומדי מלחמה ולא ראו אותה מעולם, כאשר אמר פן ינחם העם בראותם מלחמה (לעיל יג יז), והוא עיף ויגע ככתוב במשנה תורה (דברים כה יח), על כן פחד מהם והוצרך לכל התפלה והתחנה הזאת :

ו**יתכן** שפחד משה פן יתגבר בחרבו מפני היותו עם נוחל החרב מברכת הזקן שאמר לו ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ), כי המלחמה מן המשפחה הזאת היא הראשונה והאחרונה לישראל, כי עמלק מזרע עשו (שם לו יב), וממנו באה אלינו המלחמה בראשית הגוים, ומזרעו של עשו היה לנו הגלות והחרבן האחרון, כאשר יאמרו רבותינו (ע"ז ב:) שאנחנו היום בגלות אדום, וכאשר ינוצח הוא, ויחלש הוא ועמים רבים אשר אתו, ממנה נושע לעולם, כאשר אמר (עובדיה א כא) ועלו מושיעים בהר ציון לשפוט את הר עשו והיתה לה' המלוכה. והנה כל אשר עשו משה ויהושע עמהם בראשונה יעשו אליהו ומשיח בן יוסף עם זרעם, על כן התאמץ משה בדבר :

[יא] וכאשר יניח ידו. על דרך הפשט, כאשר הניח ידו באונס מפני כובד ידיו ראה שגבר עמלק, וצוה לאהרן וחור שיתמכו בהם ולא יניחם עוד. ורבותינו אמרו במדרש (ספר הבהיר אות קלח) וכי משה היה עושה שיגבר עמלק עליו, אלא אסור לאדם לשהות שלש שעות כפיו פרושות השמים :

[יב] וטעם ויהי ידיו אמונה. שהיו עומדות וקיימות ברוממותן, כלשון ואמנה על המשוררים דבר יום ביומו (נחמיה יא כג), וכן אנחנו כורתים אמנה (שם י יא), דבר קיים בברית, וכן היתד התקועה במקום נאמן (ישעיה כב כג), חזק :

ועל דרך האמת, נשא עשר אצבעות לרום השמים לרמוז על עשר ספירות לדבקה באמונה הנלחם לישראל, ובכאן נתבאר ענין נשיאות כפים בברכת כהנים וסודו :

[יד] כתוב זאת זכרון בספר. אמר רבי אברהם כי הוא ספר נודע, והוא "ספר מלחמות ה'" (במדבר כא יד), וכתוב בו המלחמות שעשה השם בעבור יראיו, ויתכן שהיה מימות אברהם. ואין בדבריו אלה רק תואנה. והנכון בעיני, כי "בספר" ירמוז לספר התורה, כענין שכתוב (דברים לא כו) לקוח את ספר התורה הזה, יאמר כתוב זאת בספר תורתך שיזכרו בני ישראל מה שעשה עמלק, כי מחה אמחה את זכרו ונתתי נקמתי בו ביד עמי ישראל. וזו היא המצוה שכתוב לנו במשנה תורה (דברים כה יז) זכור את אשר עשה לך עמלק. **ואמר** ושים באזני יהושע, לצוותו להזכיר לישראל את כל התלאה אשר באה להם על ידו, כי הוא היודע ועד, וירמוז כי אחרי שיירשו הארץ ימחו אותו, כי מצוה עליהם תחלה להכרית שבעת הגוים וינחלו הארץ, זהו שנאמר שם (כה יט) והיה בהניח ה' אלהיך לך וגו', ואם היה בימי יהושע בן נון כן, היה מזהירם למחות אותו, אבל נשאר הארץ לרשתה בימיו הרבה מאד (יהושע יג א), ולא הגיע זמנה עד מלך שאול :

[טז] כי יד על כס יה. ידו של הקב"ה הורמה לישיב בכסאו להיות לו מלחמה ואיבה בעמלק עולמית. ומהו כס ולא נאמר כסא, ואף השם נחלק לחציו, נשבע הקב"ה שאין הכסא שלם ואין השם מלא עד שימח שמו של עמלק בן עשו,

ומשנמחה שמו יהי שם ה' מלא והכסא שלם, שנאמר (תהלים ט ז) האויב תמו חרבות לנצח, זהו עשו, שנאמר ועברתו שמרה נצח (עמוס א יא), אבד זכרם המה (תהלים ט ז), מה כתיב אחריו וה' לעולם ישב (שם ח), הרי השם מלא, כונן למשפט כסאו (שם), הרי כסא שלם. לשון רש"י. ומדרש חכמים הוא (תנחומא תצא יא):

ויש מפרשים כי כאשר תהיה יד על כסא ה' תהיה מלחמה לה' בעמלק, וכן תהיה מדור לדור. והענין, כי כאשר יהיה מלך בישראל יושב על כסא ה' ילחם בעמלק, והוא רמז לשאול המלך הראשון, וכן מדר דר, לאמר כי כל מלך בישראל חייב להלחם בהם עד שימחו. וגם זה מדרש הגמרא שאמרו (סנהדרין כ:): כשהוא אומר כי **יד על כסא יה מלחמה לה' בעמלק מדר דר**, הרי להעמיד עליהם מלך תחלה, ואין כסא אלא מלך, שנאמר (דהי"א כט כג) וישב שלמה, כדאיתא בפרק כהן גדול (סנהדרין כ:). ועל דרך הפשט נכון הוא:

ועל דרך האמת, כי **היד אשר על כסא יה**, והיא **מלחמה לה'**, הויה **בעמלק מדר דר**, כי מדת הדין של מעלה תהיה בו למחותו לעולם מדור דור. ומדרש חכמים (תנחומא תצא טו) בשם המלא ובכסא השלם ירמוז לזה:

וטעם העונש שנענש עמלק יותר מכל העמים, בעבור כי כל העמים שמעו וירגזון (לעיל טו יד), ופלשת אדום ומואב ויושבי כנען נמוגו (שם) מפני פחד ה' ומהדר גאונו, ועמלק בא ממרחק כמתגבר על השם, ולכך אמר בו ולא ירא אלהים (דברים כה יח), ועוד כי הוא נין עשו וקרוב לנו, עובר מתעבר על ריב לא לו:

יתרו

פרשת

שמות פרק-יח

[א] כבר נחלקו רבותינו (מכילתא כאן, זבחים קטז). בפרשה הזאת. יש מהם אומרים כי קודם מתן תורה בא יתרו כסדר הפרשיות, ויש מהן שאמרו שאחר מתן תורה בא. וזה ודאי יסתייע מן הכתוב (פסוק ה) שאמר **ויבא יתרו חתן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים**. הנה אמר שבא אליו בחנותו לפני הר סיני שחנו שם שנה אחת, וזה טעם **אשר הוא חונה שם**. ועוד, שאמר **והודעתי את חוקי האלהים ואת תורותיו** (פסוק טז), שהם הנתונים לו בהר סיני. ועוד, כי כאן (פסוק כז) אמר **וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו**, והיה זה בשנה השניה בנסעם מהר סיני, כמו שאמר בפרשת

בהעלותך (במדבר י כט) ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה נוסעים אנחנו, ושם כתוב (פסוק ל) ויאמר אליו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך, והיא ההליכה הכתובה בכאן וילך לו אל ארצו (להלן פסוק כז):

ועוד הביאו ראיה ממה שאמר הכתוב (דברים א ו ז) ה' אלהינו דבר אלינו בחורב לאמר רב לכם שבת בהר הזה פנו וסעו לכם, ושם (בפסוק ט) נאמר ואומר אליכם בעת ההיא לאמר לא אוכל לבדי שאת אתכם, ואקח את ראשי שבטיכם אנשים חכמים וגוי' (שם טו), וזו עצת יתרו, ושם (בפסוק יט) כתוב ונסע מחורב, כי נסעו מיד. ואם כן נצטרך טעם למה מקדים הפרשה הזאת לכותבה בכאן:

ואמר ר"א כי היה זה בעבור דבר עמלק, כי כאשר הזכיר הרעה שעשה עמנו עמלק וצוה שנגמלוהו כרעתו, הזכיר שעשה לנו יתרו טובה, להורותינו שנשלם לו גמול טוב, וכשנבא להכרית את עמלק כמצוה עלינו שנזהר בבני הקיני העומדים עמם ולא נוסיפם עמם. הוא דבר שאול שאמר להם כן (ש"א טו ו):

ועם כל זה אני שואל, על הדעת הזו כשאמר הכתוב **וישמע יתרו כל אשר עשה ה' למשה ולישראל עמו כי הוציא ה' את ישראל ממצרים**, ולמה לא אמר ששמעו מה שעשה למשה ולישראל במתן התורה שהוא מהנפלאות הגדולות שנעשו להם, כמו שאמר (דברים ד לב) כי שאל נא לימים ראשונים אשר היו לפניך למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ ולמקצה השמים ועד קצה השמים הנהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו, השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה ויחי:

וכשאמר ויספר משה לחותנו את כל אשר עשה ה' לפרעה ולמצרים על אודות ישראל את כל התלאה אשר מצאתם בדרך (פסוק ח), ואמר יתרו מזה עתה ידעתי כי גדול ה' (פסוק יא), למה לא ספר לו מעמד הר סיני, וממנו יודע כי השם אמת ותורתו אמת ואין עוד מלבדו, כמו שאמר (דברים ד לה לו) אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלהים אין עוד מלבדו, מן השמים השמיעך את קולו וגוי'. ואולי נאמר ששמע יתרו בארצו מיד כי הוציא ה' את ישראל ממצרים ונסע מארצו והגיע אל משה אחרי היותו חונה בהר סיני אחר מתן תורה. ולא סיפר שהזכיר לו ענין המעמד ההוא, כי הדבר עודנו קרוב ועודם שם, ובידוע כי סופר לו:

והקרוב אלי לתפוש סדר התורה שבא קודם מתן תורה בהיותם ברפידים, כמו שאמרו במכילתא (כאן) רבי יהושע אומר מלחמת עמלק שמע ובא, שהיא כתובה בצדו, ונסע עמהם מרפידים אל הר סיני. והכתוב (פסוק ה) שאמר אל המדבר אשר הוא חונה שם הר האלהים, ענינו כי היה הר סיני בדרך מדין קרוב משם, שהרי משה הלך שם לרעות צאן מדין (לעיל ג א), ובאהרן אמר ויפגשוהו בהר האלהים (שם ד כז). והנה יתרו יצא עם בתו והבנים ממדין ובאו אל הר סיני, ומשה היה ברפידים שהוא מקום אחד במדבר סין, שהכתוב אמר (לעיל טז א) ויסעו מאלים ויבואו כל עדת בני ישראל אל מדבר סין אשר בין אלים ובין סיני, לומר כי מדבר סין מגיע עד הר סיני, ויכלול דפקה אלוש ורפידים. ואף על פי שאמר (לעיל יז א) ויסעו ממדבר סין ויחנו ברפידים, כך אמר ויסעו ממדבר סין ויחנו בדפקה ואלוש (במדבר לג יב יג), והם ממדבר סין עצמו, כי המדבר כלו יקרא מדבר סין, והמקום שלפני הר סיני יקרא מדבר סין, וכמוהו וישבו אל ארץ פלשתים (בראשית כא לב):

והנה יהיה פירוש הכתוב ויבא יתרו חותן משה ובניו ואשתו אל משה אל המדבר אשר הוא חונה שם ויבא אל הר האלהים, כי אל ההר בא ושם עמד, והוא כמו שאמר ויבא אל הר האלהים חורבה, וכן ויפגשו בהר האלהים (לעיל ד כז), וכן רב לכם שבת בהר הזה (שם ד כז). ומן ההר שלח אליו **אני חותנך יתרו בא אליך, ויצא אליו משה.** ולא נצטרך לומר כי "ויאמר" יהיה מוקדם. ואפילו אם לא יהיה רפידיים במדבר סין, על כל פנים במדבר הוא, כי לא באו ישראל בארץ נושבת כל ארבעים שנה, וקרוב מהר סיני היה, שבאו משם אל ההר ביום אחד מחנה קהל גדול כמוהו, וכמו שנתבאר (לעיל יז ו) בענין הצור ששתו ממנו ברפידיים כאשר פירשתי (שם). והנה יהיה הפירוש שאמרתי נכון:

וראיתי נמי במכילתא (כאן) אל המדבר אשר הוא חונה שם, הרי הכתוב מתמיה עליו שהוא שרוי בתוך כבודו של עולם ובקש לצאת אל המדבר תוהו שאין בו כלום. דעתם לפרש **אל המדבר אשר הוא חונה שם,** הוא מדבר הר האלהים, כי מאלים ועד הר סיני היה מדבר סין, וספר הכתוב שבא **אל קצה המדבר אשר הוא חונה שם,** הוא **מדבר הר האלהים חורבה.** והזכיר זה לשבח יתרו, שעזב ארצו ובא אל המדבר אשר הוא שם בעבור שידע שהוא הר האלהים, כי בו נגלו אליו האלהים, שכבר שמע כל הענין כי ישראל יצאו ממצרים לעבוד את האלהים על ההר הזה (לעיל ג יב), ובא לשם ה' אלהי ישראל. וגם זה נכון הוא:

וכן נראה לי שאמר כאן (בפסוק כז) וישלח משה את חותנו וילך לו אל ארצו, שהיה זה בשנה הראשונה, והלך לו אל ארצו וחזר אליו. ויתכן שהלך שם לגייר את משפחתו וחזר למשה ועודנו בהר סיני כי קרוב הוא למדין, כמו שהזכרתי, שהרי בנסוע המחנה באייר בשנה שנייה כשאמר לו משה נוסעים אנחנו לכה אתנו (במדבר י ט), וענה אותו לא אלך כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך (שם ל), התחנן לו משה מאד ואמר לו אל נא תעזוב אותנו וגוי והיית לנו לעינים, והיה כי תלך עמנו והיה הטוב ההוא אשר ייטיב ה' עמנו והטבנו לך (שם לא לב), ולא השיב אותו דבר, ונראה שקבל דבריו ועשה כרצונו ולא עזבם:

אבל בימי שאול היו בניו עם עמלק ובאו והתחברו עוד אל ישראל, והיו בירושלם בני יונדב בן רכב, אולי במות משה חזר לארצו הוא או בניו. ואפשר שהיה הקני היושב עם עמלק ממשפחת יתרו לא בניו, ועשה חסד עם כל המשפחה בעבורו כאשר עשה יהושע עם משפחת רחב (יהושע ו כג):

ודעת רבותינו כך היא שהלך עמהם, אמרו בספרי (בהעלותך לד א) שנתנו לו דשנה של יריחו והיו אוכלין אותה עד שנבנה בית המקדש ת"מ שנה, ורש"י עצמו כתב זה בסדר בהעלותך (במדבר י לב). אם כן חזר אליו. ובמכילתא (כאן) אמר לו הריני הולך ומגייר את בני מדינת שאביאם תחת כנפי שמים, יכול שהלך ולא חזר, ת"ל ובני קיני חותן משה עלו מעיר התמרים וכו':

למשה ולישראל עמו. הנפלאות שעשה למשה, שעשה עמו חסד וטובה שיבא אל פרעה תמיד ולא יפחד ממנו ויביא עליו המכות עד שיצאו ממצרים הוא והעם עמו, והוא כמלך עליהם. ור"א אמר, **למשה ולישראל,** בעבור משה וישראל, והטעם על המכות וטביעת פרעה. וכן נראה מדעת רבותינו שאמרו (במכילתא כאן) שקול משה כישראל וישראל כמשה:

וטעם **אשר עשה אלהים, כי הוציא ה'.** הזכיר אלהים, השם שהיה יתרו יודע מלפנים, וכי הוציא ה', בשמו הגדול, שנודע עתה על ידי משה שבו נעשו האותות:

ב **אחר שלוחיה**. בעבור שהזכיר הכתוב (לעיל ד כ) ויקח משה את אשתו ואת בניו וישב ארצה מצרים, הוצרך לומר כאן שהיתה בבית אביה, כי משה שלחה שם. ויתכן שיאמר כי לקחה יתרו להשיבה אליו אע"פ ששלחה ממנו, בעבור ששמע כל אשר עשה אלהים למשה, כי מעתה ראוי ללכת אחרי המלך בכל אשר ילך:

ג **ואת שני בניה אשר שם האחד גרשום**. אף על פי שאין זה מקום מולדתם יפרש שם הבנים, כי לא היה מקום להזכיר שם אליעזר בהולדו כאשר פירשתי בסדר ואלה שמות (ד כ). ובכאן רצה להזכיר החסד שעשה הקדוש ברוך הוא למשה, שהיה גר בארץ נכריה, ונותן שם הודאה לשם שהצילו מחרב פרעה בברחו, ועתה הוא מלך על ישראל והטביע פרעה ועמו בים. וטעם **כי אמר**, נמשך למשה הנזכר בפסוק הראשון, וכן **שם האחד אליעזר כי אלהי אבי בעזרי**, נמשך על כי אמר, וכן רבים:

ו **ויאמר אל משה אני חותנך יתרו בא אליך**. שלח לו הדבר באגרת כתוב בה כן, כי השליח לא יאמר אני חותנך, אבל יאמר הנה חותנך יתרו בא אליך. וכן לא יתכן שיאמר לו ככה פה אל פה, כי יאמר הנה באתי אליך, ואין דרך להזכיר שמו אני פלוני, כי בראותו אותו יכירנו, וכמהו ויאמר חירם מלך צר בכתב וישלח אל שלמה (דהיי"ב ב י):

י **אשר הציל אתכם מיד מצרים ומיד פרעה**. כי עשה עמכם נס גדול שלא הרגו אתכם פרעה ועמו, כי באו בעבורכם עליהם מכות גדולות בארצם. והיה הנס הזה גדול במשה, על כן הזכירו לנכח בכלל, ואמר "אתכם", אתה והעם. ועוד נס אחר, **אשר הציל את העם מתחת יד מצרים**, שהיו הם במצרים ויצאו משם לחירות עולם. ור"א אמר כי ברך תחלה השם אשר הציל אתכם אתה ואהרן שבאו המכות על ידכם לפרעה ולמצרים, ואחרי כן ברך **אשר הציל את העם מתחת יד מצרים במצרים ובים**:

יא **כי בדבר אשר זדו עליהם**. פירושו בדבר אשר הזידו המצרים על ישראל ידעתי שהוא גדול מכל האלהים. וטעם זה, מפני שהשם גזר על ישראל ועבדום וענו אותם (בראשית טו יג) ולא היה על המצרים בזה העונש הגדול, אבל הזידו עליהם וחשבו להכרית אותם מן העולם, כמו שאמר (לעיל א י) הבה נתחכמה לו פן ירבה, וצוה למילדות להמית הבנים, וגזר עליהם כל הבן הילוד היאורה תשליכהו (שם כב), ומפני זה היה עליהם העונש המשחית אותם לגמרי, וזהו שאמר וגם את הגוי אשר יעבודו דן אנכי (בראשית טו יד), כמו שפרשתי (שם ולעיל יב מב). והנה השם ראה מחשבתם, ונקם מהם על זדון לבם. וכן אמר הכתוב עוד כי ידעת כי הזידו עליהם (נחמיה ט י), כי העונש בעבור הזדון שחשבו לעשות להם. והנה ה' רואה ללב ועושה משפט העשוקים, ונוקם ובעל חמה, ואין מוחה בידו. ואונקלוס שאמר ארי בפתגמא דחשיבו מצראי למידן ית ישראל ביה דנינון, ירצה לומר כי היה ענשם על טביעת הילדים ביאור שאיננו בכלל ועבדום וענו אותם, ועל כן אבדם במים:

יב **ויקח יתרו חתן משה עולה וזבחים לאלהים**. היה כל זה טרם בואם אל הר סיני. גם יתכן לפרש שסידר הכתוב כל ענין יתרו, אבל היה זה אחר שעמד עמהם ימים רבים, ונתגייר במילה וטבילה והרצאת דמים כמשפט:

ויבא אהרן וכל זקני ישראל לאכל לחם. עמו ביום חתונתו כי חתן דמים הוא:

יג **ויהי ממחרת.** ממחרת היום שעשו זה שנזכר **ישב משה לשפוט את העם.** ואמרו במכילתא (כאן) ממחרת יום הכפורים. ואין דעתם לומר שיהיה ממחרת רמז ליום הכפורים, כי יום הכפורים לא נזכר בכתוב שיאמר עליו ממחרת. וגם כן אין הכונה שיהיה ממחרתו ממש, כי לא אכלו ביום הכפורים, אם היה להם יום הכפורים בשנה ראשונה קודם שנצטוו בו. ועוד, כי בו ביום הכפורים נתנו לוחות אחרונות וממחרתו ירד משה ודבר עם בני ישראל ויצום את כל אשר דבר השם אתו בהר סיני (להלן לד לב), ואיננו יום המשפט שיעמוד העם עליו מן הבקר עד ערב. וגם כן אי אפשר שיהיה בשנה שניה ביום הכפורים, כי בנסוע הדגלים אמר כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך (במדבר י ל). אבל הכוונה לברייתא הזו לומר שהיה זה אחר יום הכפורים, כי אין להם יום פנוי למשפט מיום בואם להר סיני עד אחר יום הכפורים של שנה ראשונה הזאת:

ואמר עולה וזבחים לאלהים, בעבור שיתרו עדיין לא ידעו ה', כי משה אמר **אשר עשה ה' לפרעה:**

ולמצרים וגו' ויצילם ה' (לעיל פסוק ח), אבל יתרו הקריב לאלהים. וככה לא ימצא בכל הקרבנות שבתורת כהנים, כאשר אפרש בע"ה (ויקרא א ט). וכן כי **יבא אלי העם לדרוש אלהים, והודעתי את חקי האלהים** (להלן פסוק טו~טז), דברי משה לחמיו. ויתכן שאמר לו כן בעבור; **כי המשפט לאלהים הוא** (דברים א יז), כמו שמזכירין רבותינו תמיד אלהים זו מדת הדין (בר"ר עג ג):

טו **כי יבא אלי העם לדרוש אלהים.** השיב משה לחותנו צריכים הם שיעמדו עלי זמן גדול מן היום, כי לדברים רבים באים לפני, כי יבא אלי העם לדרוש אלהים להתפלל על חוליהם ולהודיעם מה שיאבד להם, כי זה יקרא "דרישת אלהים", וכן יעשו עם הנביאים כמו שאמר (ש"א ט ט) לפנים בישראל כה אמר האיש בלכתו לדרוש אלהים לכו ונלכה עד הרואה, וכן ודרשת את ה' מאותו לאמר האחיה מחלי זה (מ"ב ח ח), שיתפלל עליו ויודיענו אם נשמעה תפלתו, וכן ותלך לדרוש את ה' (בראשית כה כב), כמו שפירשתי שם, ועוד שאני שופט אותם, **כי יהיה להם דבר בא אלי ושפטתי.** ועוד אני מלמד אותם תורה, **והודעתי להם את חקי האלהים ואת תורותיו:**

יט **ויהי אלהים עמך.** בעצה זו, אמר לו צא המלך בגבורה. לשון רש"י. ור"א פירש שמע בקולי והיה ה' בעזרך להצליחך בעצתי. אבל למטה (בפסוק כג) אמר **אם את הדבר הזה תעשה וצוך אלהים,** שפירושו אם תעשה את הדבר וצוך אלהים לעשותו אז תוכל לעמוד, שתמלך בגבורה, ואין ספק שעשה כן:

היה אתה לעם מול האלהים. נגד האלהים, ויאמר היה אתה בעבורם עומד נגד האלהים להתפלל אליו, כטעם יום צעקתי בלילה נגדך (תהלים פח ב):

והבאת אתה את הדברים. שיבקשו אל האלהים. הודה לו על הדבר הראשון שאמר **כי יבא אלי העם לדרוש אלהים.** ויתכן שהיה גם בזה עצה ממנו, יאמר **היה אתה לעם מול האלהים** לשבת באהל מועד מזומן לפניו לדרוש אותו, ולא יהיה זה במקום המשפט:

כ **והזהרת אתה את החקים ואת התורות.** ותודיע להם את הדרך אשר ילכו בה על פי התורה והמצוה. שתזהירם אתה מאד, ותלמדם התורה והמצוה. הודה לו גם במה שאמר **והודעתי את חקי האלהים ואת תורותיו.** וגם בזה עצה,

להזהיר אותם מאד, ולהתרות אותם במצות ועונשם, אחרי אשר לא יעשה הוא בהם את הדין. אבל במשפט אשר אמרת **ושפטתי בין איש ובין רעהו**, שים לך שופטים עמך, כי כבד ממך דבר המשפט יותר מן הכל, וטוב לך ולהם להקל מעליך, **ונשאו אתך**. ובידוע כי היו עם משה שוטרים נוגשים בעם, להביא הנתבעים לפניו ולנגשם בדבר המשפט, והרבה מהם עם השופטים האלו, ולכך אמר במשנה תורה (דברים א טו) ושוטרים לשבטיכם. ואין צריך להזכיר זה בכאן, כי לא היה מעצת יתרו:

(כא~כג) וטעם **אנשי חיל**. אנשים ראויים להנהיג עם גדול, כי כל קבוץ ואוסף יקרא חיל, ואיננו ביוצאי צבא המלחמה בלבד, וכן חיל גדול מאד (יחזקאל לג ו), ובאר בה, חילי הגדול (יואל ב כה), ובממון, כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה (דברים ח יז), ישאו על כתף עירים חיליהם (ישעיה ל ו), ובפירות, תאנה וגפן נתנו חילם (יואל ב כב). והנה יקרא איש חיל במשפטים, החכם הזריז והישר. ובמלחמה. הגבור הזריז היודע מערכות המלחמה, ותקרא גם כן האשה אשת חיל (משלי לא י) בהיותה זריזה ויודעת בהנהגת הבית:

והנה יתרו דבר בכלל ופרט, אמר שיחזה אנשים ראויים להנהיג העם הגדול במשפטים, ופרט, שיהו **יראי אלהים אנשי אמת ושונאי בצע**, כי לא יהיו אנשי חיל במשפט בלי מדות הללו. ולא הוצרך להזכיר חכמתם ובינתם, כי הדבר ברור שהוא בכלל אנשי חיל. וכאשר נאמר למטה **ויבחר משה אנשי חיל**, הנה הכל בכלל, שהיו **יראי אלהים אנשי אמת ושונאי בצע וחכמים ונבונים**. ועוד, שאמר **מכל ישראל**, וטעמו המובחר **מכל ישראל**, והם שיש בהם כל המדות הללו, כי כיון שאמר **מכל ישראל**, אמר שהיו המובחרים מכלם, בידוע כי הטובים שבישראל כל מדות טובות בהם, אבל יתרו מפני שלא היה רגיל בעם הוצרך לפרש:

ויש מפרשים אנשי חיל, אנשי כח וזריזות, וכן אשת חיל, בעלת כח וזריזות בעבודת הבית, כאשר יפרש בה (במשלי לא), כענין ואשר כח בהם לעמוד בהיכל המלך (דניאל א ד), וכן הניעמו בחילך (תהלים נט יב), בכחך. וכן וברב חילו לא ימלט (שם לג יז), מלשון הארמית שיאמר ביש לאל ידי (בראשית לא כט) אית חילא בידי. ולמטה (בפסוק כה) אמר **ויבחר משה אנשי חיל מכל ישראל**, המובחרים מכל העם, והכל בכלל, כאשר פירשתי:

שונאי בצע. ששונאין את ממונם בדין, כההיא דאמרינן (בי"ב נח:) כל דינא דמפקין מיניה ממונא בדינא לאו דינא הוא. לשון רש"י. ירצה לפרש שכל ממון שידעו בו שאדם יכול להוציאו מידם בדין ישנאו אותו ויחזירוהו מעצמם, ואפילו הוא שלהם באמת, כגון שקנה עבד שלא בעדים, וכיוצא בו. אבל הלשון במכילתא אינו כן, אלא כך שנויה שם שונאי בצע, שהן שונאין לקבל ממון בדין, דברי רבי יהושע. רבי אלעזר המודעי אומר, **שונאי בצע**, אלו שהן שונאין ממון עצמן, אם ממון עצמן שונאין קל וחומר ממון חבריהם. פירש רבי יהושע **שונאי בצע**, שונאי שוחד, כמו כולו בוצע בצע (ירמיה ו יג), איש לבצעו מקצהו (ישעיה נו יא). רבי אלעזר המודעי דרש כי הם השונאים הממון הרב, ואין להם חפץ ברבוי כסף וזהב, כענין אם אשמח כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי (איוב לא כה). כי הממון יקרא בצע, מה בצע כי נהרוג את אחינו (בראשית לז כו), ואם בצע כי תתם דרכיך (איוב כב ג), והחרמתי לה' בצעם וחילם לאדון כל הארץ (מיכה ד יג):

ושוב ראיתי בילמדנו **שונאי בצע**, ששונאין ממון עצמן ואין צריך לומר ממון אחרים, יהיו אומרים אפילו שורף גדישי אפילו קוצץ נטיעותי כהוגן אני דנו. וזה ענין ששונאין ממון עצמן שאמר רבי אלעזר המודעי, שלא יחמלו על ממונם בענין הדין אם יבא להם הפסד ממנו. ומשה הזהירם עוד בזה **לא תגורו מפני איש** (דברים א יז). והבצע ממון כמו שפירשתי :

ואונקלוס אומר דסנן לקבלא ממון. ואין הממון אצלו שחד, רק שלא יקבלו ממון מבני אדם במתנה או בהלוואה לעולם, שלא ישאו להם פנים בעת המשפט. וכענין שאמרו (כתובות קה:) האי דינא דשאיל שאלתא אסור למידן דינא. ועל דרך הפשט **אנשי אמת שונאי בצע**, שהם אוהבים האמת ושונאים העושק, וכי יראו עושק וחמס אין דעתם סובלת אותו, אבל כל חפצם להציל גזול מיד עושק :

[כב] וטעם **ושפטו את העם בכל עת**. כי בהיות להם שופטים רבים ילך העשוק אל השופט בכל עת שירצה וימצאנו מזומן, כי אליך לא יוכל להתקרב בכל עת מפני ההמון הגדול אשר לפניך והטרדה הגדולה אשר לך, ורבים מהם יסבלו החמס הנעשה להם מפני שלא יזדמן להם להגידו לך ולא ירצו לעזוב מלאכתם ועסקיהם עד בא העת הפנאי שיוכלו לגשת אליך :

וזה טעם **איש על מקומו יבא בשלום**, כי עתה מפני שלא יוכלו לגשת למשפט בכל עת לא ינוחו בשלום, כי זה פתח לגוזלים לעשות חמס ולעושקים לעשות מריבה. וטעם על מקומו, אל כל המקום אשר יבאו שמה בהיותם במחנה במדבר. ודקדקו רבותינו (סנהדרין לד:) מלשון **ושפטו את העם בכל עת**, שדיני ממונות גומרין אפילו בלילה, כי לא אמר כל היום :

שמות פרק-יט

[א] (א~ב) **בחדש השלישי**. היה ראוי שיאמר הכתוב ויסעו מרפידיים ויחנו במדבר סיני בחדש השלישי לצאתם מארץ מצרים, כמו שנאמר למעלה (טז א) במדבר סיני, אבל בעבור היות ביאתם במדבר סיני שמחה להם ויום טוב, ומעת צאתם ממצרים נכספים אליו, כי ידעו ששם יקבלו את התורה, כי משה הגיד להם מה שנאמר לו **תעבדון את האלהים על ההר הזה** (לעיל ג יב), וגם לפרעה אמר **נלכה נא דרך שלשת ימים במדבר ונזבחה לה' אלהינו** (שם ה ג), והוא המהלך ממצרים ועד הר סיני, בעבור זה התחיל הפרשה כי **בחדש השלישי ביום הזה** שהתחיל החדש באו לשם. ואחרי כן חזר לומר כשאר המסעות **ויסעו מרפידיים** :

והיה ראוי ג"כ שיאמר ויסעו מרפידיים ויחנו במדבר סיני, אבל כתב **ויבאו מדבר סיני**, לומר כי מיד שבאו אל מדבר סיני חנו במדבר בראותם ההר מנגד, ולא המתינו עד שיכנסו בו אל מקום טוב לחנות שם, אבל חנו במדבר או בחורב שהוא מקום חורב שממה לפני ההר. וזה טעם **ויחנו במדבר ויחן שם ישראל נגד ההר** :

ויתכן שהבדילו מתוכם כל האספסוף אשר בקרבם, וחנו בני ישראל לבדם לפני החר, וערב רב אחריהם, כי לישראל יתן התורה, כמו שאמר (בפסוק הבא) כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל. וזה טעם ויחן שם ישראל, או הוא להזכירם דרך כבוד בקבלם התורה:

ורש"י כתב ויסעו מרפידים, מה הוצרך לחזור ולפרש מהיכן נסעו, והלא כבר נאמר (לעיל יז א) כי ברפידים היו חונים, בידוע שמשם נסעו, אלא מקיש נסיעתם מרפידים לחנייתם במדבר סיני מה חנייתן בתשובה אף נסיעתן בתשובה, לשון רש"י. ולא הבינותי זה, שכך נאמר בכל המסעות ויחנו באלים, ויסעו מאלים ויבאו אל מדבר סין (לעיל טז א), ויסעו ממדבר סין ויחנו ברפידים (שם יז א), וכן כל פרשת מסעי. וירצה הכתוב לפרש שלא היו חניות אחרות ביניהן:

ולשון מכילתא (כאן) **ויסעו מרפידים ויבאו מדבר סיני**, והלא כבר נאמר בפרשת מסעות (במדבר לג טו) ויסעו מרפידים ויחנו במדבר סיני, ומה תלמוד לומר **ויבאו מדבר סיני**, מקיש נסיעתם מרפידים וכו'. והענין לומר מפני שכל המסעות שספר בהן כאן מאילים (לעיל טז א) ורפידים (שם יז א) נשנו בפרשת אלה מסעי בשביל דברים שנתחדשו בהן שם בכתוב, אבל המסע הזה סיפר אותו הכתוב כאן וכאן בשוה, והוצרך לדרוש שהיה לצורך ההיקש:

[ג] **ומשה עלה אל האלהים**. מיום בואם אל הר סיני כסה הענן את החר ושם כבוד ה', וזהו שכתוב (להלן כד טז) וישכן כבוד ה' על הר סיני ויכסהו הענן ששת ימים, קודם מתן תורה (יומא ד.). ולפיכך אמר **ומשה עלה אל האלהים**, כי עלה אל קצה החר להזדמן לפניו, ולא בא אל הערפל אשר שם האלהים. ויקרא אליו השם מראש החר **כה תאמר לבית יעקב ורבי אברהם** אמר כי ויקרא אליו מוקדם, שקרא לו ועלה אליו. ולא נראה לי, כי הקריאה היא **כה תאמר לבית יעקב**. והוא יפרש ויקרא אליו לאמר לו כה תאמר לבית יעקב. ואיננו נכון. וטעם **עלה אל האלהים, ויקרא אליו ה'**, כי עלה אל כבוד השם ששכן בהר לאמר לישראל עשרת הדברות, ובשמו הגדול ידבר עם משה, כטעם אם יהיה נביאכם וגוי' (במדבר יב ו-ח):

[ד] **ואביא אתכם אלי**. אל מקום כבודי, החר הזה אשר שכינתי שם עמכם. ואונקלוס שתרגם וקריבת יתכון לפולחני, דרך כבוד של מעלה תפס לעצמו:

[ה] וטעם **ושמרתם את בריתי**. הברית אשר כרתי את אבותיכם להיות להם לאלהים ולזרעם אחריהם (בראשית יז ז). ור"א אמר הברית שיכרות משה עם ישראל אחר מתן תורה, כמו שאמר (להלן כד ח) הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם על כל הדברים האלה:

ועל דרך האמת, שתשמרו את בריתי לדבקה בי (להלן כג כב), כי אם שמוע תשמע בקולי ועשית כל אשר אדבר:

והייתם לי סגולה מכל העמים. שתהיו בידי סגולה, כדבר נחמד לא ימסרנו המלך ביד אחר, כמו וסגולת מלכים והמדינות (קהלת ב ח):

ואמר **כי לי כל הארץ**. כטעם אשר חלק ה' אותם לכל העמים, ואתכם לקח ה' (דברים ד יט כ). וכך אמר ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי (ויקרא כ כז):

או יהיה "סגולה" דבקות, כי לי הארץ הנקראת כל, כמו שפירשתי בפסוק וה' ברכך את אברהם בכל (בראשית כד א). והמשכיל יבין :

וכן ואתם תהיו לי (פסוק ו), שתהיו אתם לי ביחוד, ולא כשאר העמים. וכך אמרו במכילתא (שם) **ואתם תהיו לי**, כביכול איני מעמיד ואיני משליט עליכם אלא אני, וכן הוא אומר הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל (תהלים קכא ד) :

[ו] ממלכת כהנים. ותהיו ממלכת משרתי :

וגוי קדוש. לדבקה באל הקדוש, כמו שאמר קדושים תהיו כי קדוש אני ה' (ויקרא יט ב). והנה הבטיחם בעולם הזה ובעולם הבא :

[ז] וישם לפניכם את כל הדברים האלה. טעמו שאמר להם הנה נתתי לפניכם הדברים, בחרו לכם היום אם תעשון כן, ולכן ענו אותו **כל אשר דבר ה' נעשה** (פסוק ח), כטעם ראה נתתי לפניכם היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע (דברים ל טו). וכן ואלה המשפטים אשר תשים לפניכם (להלן כא א), שיאמרו שאם יבחרו ויקבלו עליהם לעשותם. ועל כן אמר שם (כד ג) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, ויען כל העם קול אחד ויאמרו כל הדברים אשר דבר ה' נעשה. וכן וזאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל (דברים ד מד), שאמר לדור הבא בארץ אם יקבלו עליהם את התורה, כי בא לחרות עמהם ברית בערבות מואב כאשר כרת עם אבותיהם בחורב :

והגאון רב סעדיה אמר כי וישם לפניכם כמו שימה בפיהם (דברים לא יט). ואיננו אלא כמו שפירשתי. וכן טעם ויענו כל העם יחדיו, כי משה קרא לזקני העם שהם חכמיים ושופטיים, כי להם הבחירה, ושם לפניכם כל הדברים האלה במעמד כל העדה, כי על כלם צוה כה תאמר לבית יעקב ותגיד לבני ישראל (פסוק ג), והם לא המתינו לעצה ובחירה, ויענו כל העם יחדו ויאמרו למקטון ועד גדול כל אשר דבר ה' נעשה, וכן אמר עוד (להלן כד ג) ויען כל העם קול אחד ויאמרו :

[ח] וישב משה את דברי העם אל ה'. ששב לפניו אל ההר עם מענה העם. והנה הכל גלוי לפניו ולא שאלו מה ענה לך העם הזה, וכענין שכתוב וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי. ובבאו לפניו אמר ה' יתברך **הנה אנכי בא אליך בעב הענן בעבור ישמע העם בדברי עמך וגם בך יאמינו לעולם**, ואז הגיד לפניו ואמר רבונו של עולם בניך מאמינים הם ומקבלין עליהם כל אשר תדבר, וכן וישבו אותם דבר ויראום את פרי הארץ (במדבר יג כו), שובם אליהם עם הדברים שראו, כי אח"כ אמר ויספרו לו ויאמרו. ואין צורך לדברי ר"א בזה :

[ט] בעב הענן. הוא הערפל אשר שם האלהים (להלן כ כא), והכל רואין ומכירין כן, כמו שאמר ומראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר לעיני בני ישראל (להלן כד יז) :

בעבור ישמע העם בדברי עמך. אמר ר"א כי היו בישראל אנשים שהיתה להם הנבואה בספק, ואע"פ שכתוב (לעיל יד לא) ויאמינו בה' ובמשה עבדו, שם אמר וירא ישראל, ולא כל ישראל, וזהו שאמרו אליו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי (דברים ה כא), כי לא היו מאמינים כן מתחלה. וזה טעם **בעבור ישמע העם בדברי עמך**, עשרת הדברים, וגם בך יאמינו, שאתה נביאי, כי מעתה יתאמת אצלם ענין הנבואה. ואיננו נכון, כי זרע אברהם לא יסתפקו בנבואה, כי

האמינו בה מאבותם. וכבר אמר עוד ויאמן העם וישמעו (לעיל ד לא), ויאמינו בה' ובמשה עבדו (לעיל יד לא), ואם לא אמר שם כל העם וכל ישראל, אף כאן לא נאמר בעבור ישמע כל העם :

והנכון בעיני שאמר, **אני בא אליך בעב הענן**, שתגש אתה אל הערפל בעבור ישמע העם דברי, ויהיו הם עצמם נביאים בדברי, לא שיאמינו מפי אחרים, כמו שנאמר באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי למען ילמדון ליראה אותי כל הימים (דברים ד י), וגם בך יאמינו לנצח בכל הדורות, ואם יקום בקרבם נביא או חולם חלום כנגד דברך יכחישוהו מיד, שכבר ראו בעיניהם ושמעו באזניהם שהגעת למעלה העליונה בנבואה, יתברר להם ממך מה שכתוב (במדבר יב ו-ח) אם יהיה נביאכם ה' במראה אליו אתודע בחלום אדבר בו, לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא אל פה אדבר בו, ולכך אמר **בעבור ישמע העם בדברי עמך**, כי ישמע דברי מתוך האש וידעו שאני ה' מדבר עמך ויאמינו בדברי **וגם בך לעולם וכן** מה שאמרו היום הזה ראינו כי ידבר אלהים את האדם וחי (דברים ה כא), לומר הנה נתקיים הדבר אצלינו בראיית עינינו כאשר היה חפץ אלהים, ומעתה **קרוב אתה** שידענו בך שהגעת למעלה הגדולה **ושמע כל אשר אמר ה' אלהינו ושמענו מפיך ועשינו**, שכבר נאמנה נבואתך כי היא העליונה על כל הנביאים :

ובמכילתא (כאן) ראיתי **בעבור ישמע העם בדברי עמך**, מלמד שאמר הקב"ה למשה, הרי אני קורא לך מראש ההר ואתה עולה, שנאמר (להלן פסוק כ) ויקרא ה' למשה, **וגם בך יאמינו לעולם**, גם בך גם בנביאים העתידים לעמוד אחרך. מטין דבריהם לדעת ר"א :

[י] **וקדשתם היום ומחר**. פירש רש"י וזמנתם. וכן דעת אונקלוס. וכמהו אני צויתי למקודשי (ישעיה יג ג), וכן התקדשו למחר (במדבר יא יח). ור"א אמר שירחצו במים. ומה טעם **היום ומחר**, ואין צריך לרחוץ אלא פעם אחת. והנכון שיהיו קדושים, שלא יגשו אל אשה ואל כל טומאה, כי הנשמר מן הטומאה יקרא מקודש, כמו שאמר בכהנים לנפש לא יטמא (ויקרא כא א), קדושים יהיו לאלהיהם (שם ו), וכתוב כי הכהנים לא התקדשו (דהיי"ב ל ג), ר"ל לא הטהרו, וכן כי אם אשה עצורה לנו ויהיו כלי הנערים קדש (ש"א כא ו). ובידוע כי ירחצו במים, והוא נלמד מכבוס הבגדים. וכך אמרו במכילתא (כאן) אין כבוס בגדים בתורה שאין טעון טבילה :

[יא] **ירד ה' לעיני כל העם**. שכלם יראו ברדתו שם, כי יראו מראה כבוד ה' כאש אוכלת בראש ההר. לא שיראו את השם, דכתיב (להלן לג כ) כי לא יראני האדם וחי :

[יג] **במשוך היובל המה יעלו בהר**. הוא שופר של איל, ושופר אילו של יצחק היה (פדר"א לה). לשון רש"י. ולא הבינותי זה, כי אילו של יצחק עולה הקריב אותו, והקרנים והטלפים הכל נשרף בעולות (זבחים פה :). אולי גבל הקב"ה עפר קרנו והחזירו למה שהיה :

אבל לפי דעתי האגדה הזו יש לה סוד, ואמרו שזה הקול הוא פחד יצחק, ולכך אמר (פסוק טז) ויחרד כל העם אשר במחנה, ולא השיגו דבור בגבורה הזאת זולתי קול (דברים ד יב) :

[יד] וירד משה מן ההר אל העם ויקדש את העם. לימד כאן שגם הדבור הזה שאמר בו ויאמר ה' אל משה לך אל העם, היה בהר, שהיה משה עולה שם בכל פעם לדבר אתו. ובמכילתא (כאן) דרשו בו מלמד שלא היה משה פונה לעסקיו ולא היה הולך לביתו כלל אלא מן ההר אל העם:

[יט] משה ידבר והאלהים יעננו בקול. אמרו במכילתא (כאן) שזה על שעת מתן תורה, שהיה משה משמיע הדברות לישראל, כמו שכתב רש"י. ועל דרך הפשט לא ידבר בזה עדיין, אבל ירד השם הנכבד אל ההר ביום השלישי, והוציא משה את העם מן המחנה לקראת הכבוד הנראה להם, ויתיצבו הם בתחתית ההר, ומשה עלה למעלה קרוב לראש ההר ששם הכבוד מחיצה לעצמו ומדבר עם ישראל להורותם מה יעשו, וישראל שומעים קול האלהים שעונה אותו ויצונו והם לא יבינו מה יאמר לו, ויצוה אותו בצואות האמורות אח"כ בפרשה רד העד בעם וגו', לך רד ועלית אתה ואהרן עמך וגו', והיה זה קודם מתן תורה וגם בשעת הדברות, כי משה לא עלה אל ראש ההר אל הערפל אשר שם האלהים רק לאחר מתן תורה. וכן אמר (דברים ה ה) אנכי עומד בין ה' וביניכם בעת ההיא להגיד לכם את דבר ה' כי יראתם מפני האש ולא עליתם בהר לאמר, כאשר עליתי אני. ויש מפרשים כי ישראל יראים מאד מקול השופר שהולך וחזק מאד (פסוק יט), ומשה היה אומר תחלה כוונו דעתכם כי עתה תשמעו קול בענין כך, ומיד האלהים יעננו אותו בקול:

[כ] וירד ה' על הר סיני. אם תשכיל בפרשה תבין כי שמו הגדול ירד על הר סיני ושכן עליו באש, והוא מדבר עם משה, והדבור עם משה בכל הפרשה בשם המיוחד, והעליה (לעיל פסוק ג) והיציאה (שם פסוק יז) לקראת מקום הכבוד, כמו שפירשתי (לעיל פסוק ג), והזהיר פן יהרסו אל ה' לראות, כי גם אצילי בני ישראל לא חזו אותו, וכל ישראל שמעו קול השם מתוך האש, והוא שנאמר (להלן כ א) וידבר אלהים את כל הדברים האלה, כמו שאמרו רבותינו (מכילתא ד) אין אלהים אלא דיין, ואמרו (מכות כד.) מפי הגבורה שמענום, ובמשנה תורה (דברים ה יט) כתוב את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם, בעבור שפ"י מתוך האש. וזה טעם פנים בפנים (שם ה ד), ולכך נאמר אנכי ה' אלהיך. ואל יקשה עליך מה שאמרו הם למשה כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש, כי לא אמרו אשר שמע אלהים מדבר מתוך האש, אבל אמר קול אלהים, שאמרו מה שהשיגו, ולכך אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו (דברים ה כד), וכן אמר להם משה השמע עם קול אלהים מדבר מתוך האש (שם ד לג), כי מדבר תואר לקול, כענין וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר ז פט):

ומזה תבין מה שאמרו רבותינו תמיד במדרשי הגדות (עי' שמו"ר כח ו) כי בשבעה קולות נתנה התורה, והם שהזכיר דוד במזמור הבו לה' בני אלים (תהלים כט), והוא המנין הנרמז בפרשה הזאת, כי ויהי קלת וברקים חסר וימנה אחד, וכן וכל העם רואים את הקולות יחסר ממנו הרבים, והנה הם ששה, וכבר נאמר בפירוש. וידבר אלהים, וכן במשנה תורה (דברים ד ו) הזכיר שבעה קולות במתן תורה, ובמסכת ברכות (ו): אמרו בגמרא שנתנה בחמשה קולות שהם יחשבו הקולות הנסתרים והשנים מפורשים להם בכתוב, והכוונה כי למשה רבינו נתנה בשבעה הקולות, והוא השומע ומתבונן בהם, אבל לישראל בקול אחד ישמעו, כמו שאמר קול גדול ולא יסף (דברים ה יט), ונאמר קול דברים אתם שומעים ותמונה אינכם רואים זולתי קול (שם ד יב), ואף כאן רמז וכל העם רואים את הקולות בחסרון וי"ו אחד, כי כל הקולות יראו אחד, והוא מה שנאמר (תהלים

סב יב) אחת דבר אלהים שתים זו שמענו, על דרך האמת. והנה הפרשיות מבוארות, לא יתחלף להם דבר בדבר:

[כב] וגם הכהנים הנגשים אל ה'. שהם מגישים לשם הנכבד קרבנות ונגשים בהם אליו:

שמות פרק-כ

[ב] אנכי ה' אלהיך. הדבור הזה מצות עשה, אמר אנכי ה', יורה ויצוה אותם שידעו ויאמינו כי יש ה', והוא אלהים להם, כלומר הווה, קדמון, מאתו היה הכל בחפץ ויכולת, והוא אלהים להם, שחייבים לעבוד אותו. ואמר אשר הוצאתיך מארץ מצרים, כי הוצאתם משם תורה על המציאות ועל החפץ, כי בידיעה ובהשגחה ממנו יצאנו משם, וגם תורה על החדוש, כי עם קדמות העולם לא ישתנה דבר מטבעו, ותורה על היכולת, והיכולת תורה על הייחוד, כמו שאמר (לעיל ט יד) בעבור תדע כי אין כמוני בכל הארץ. וזה טעם אשר הוצאתיך, כי הם היודעים ועדים בכל אלה:

וטעם **מבית עבדים**. שהיו עומדים במצרים בבית עבדים, שבויים לפרעה, ואמר להם זה שהם חייבין שיהיה השם הגדול והנכבד והנורא הזה להם לאלהים, שיעבדוהו, כי הוא פדה אותם מעבדות מצרים, כטעם עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים (ויקרא כה נה). וכבר רמזתי עוד למעלה (יט כ) טעם שני השמות הקדושים על דרך האמת:

וזו המצוה תקרא בדברי רבותינו (ברכות יג): קבלת מלכות שמים, כי המלות האלה אשר הזכרתי הם במלך כנגד העם. וכך אמרו במכילתא (בפסוק הבא) **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני למה נאמר**, לפי שהוא אומר אנכי ה' אלהיך, משל למלך שנכנס למדינה, אמרו לו עבדיו גזור עלינו גזירות, אמר להם לאו, כשתקבלו מלכותי אגזור עליכם גזירות, שאם מלכותי אינכם מקבלים גזירותי האיך אתם מקיימין. כך אמר המקום לישראל אנכי ה' אלהיך לא יהיה לך, אני הוא שקבלתם מלכותי עליכם במצרים, אמרו לו הן, כשקבלתם מלכותי קבלו גזרותי, כלומר אחר שאתם מקבלים עליכם ומודים שאני ה' ואני אלהיכם מארץ מצרים קבלו כל מצותי:

ונאמרו כל הדברות כלן בלשון יחיד, ה' אלהיך אשר הוצאתיך, ולא כאשר התחיל להם **אתם ראיתם** וגו', **אם שמע תשמעו** (לעיל יט ד ה), להזהיר כי כל יחיד מהם יענש על המצות, כי עם כל אחד ידבר, ולכל אחד יצוה שלא יחשבו כי אחר הרוב ילך והיחיד ינצל עמהם. ויבאר להם משה זאת הכוונה בסוף התורה בפרשת אתם נצבים (דברים כט יז):

[ג] לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. כתב רש"י לא יהיה לך למה נאמר, לפי שנאמר לא תעשה לך, אין לי אלא שלא יעשה, העשוי כבר מנין שלא יקיים, ת"ל.

לא יהיה לך. וזו באמת ברייתא היא שנוייה במכילתא (כאן). וא"כ תהיה זו מצות לא תעשה בלבד אזהרה למקיים ע"ג ברשותו ואין בה מיתת ב"ד, ולמה הקדים הקיום שהוא בלאו להשתחואה ועבודה שהם בכרת ומיתת ב"ד. ולפי דעתי שאין הלכה כדברי זאת הברייתא, וכדברי יחיד היא שנויה, שכך שנינו בסיפרא (ריש קדושים) **ואלהי מסכה לא תעשו לכם** (ויקרא יט ד), יכול יעשו לכם אחרים, ת"ל לא לכם. אין לי אלא לכם, יכול הן יעשו לאחרים, ת"ל לא תעשו לא לכם ולא לאחרים. מכאן אמרו העושה ע"ג לעצמו עובר משום שתי אזהרות, משום לא תעשו ומשום לא לכם. רבי יוסי אומר משום שלש, משום לא תעשו ומשום לא לכם ומשום לא יהיה. הרי שר' יוסי יחיד במקום רבים הוא האומר כי לא יהיה לך אזהרה למקיים ע"ג, ולדברי תנא קמא אינו כן :

והנכון גם לפי הפשט שהוא מלשון והיה ה' לי לאלהים (בראשית כח כא), להיות לכם לאלהים (ויקרא יא מה). יאמר, שלא יהיה לנו בלתי השם אלהים אחרים מכל מלאכי מעלה ומכל צבא השמים הנקראים אלהים, כענין שנאמר (להלן כב יט) זובח לאלהים יחרם בלתי לה' לבדו, והיא מניעה שלא יאמין באחד מהם ולא יקבלו עליו באלוה ולא יאמר לו אלי אתה. וכן דעת אונקלוס שאמר אלה אחרן בר מיני :

ודע כי בכל המקום שאמר הכתוב "אלהים אחרים" הכוונה בו אחרים זולתי השם הנכבד, ויתפוס זה הלשון בקבלת האלהות או בעבודה לו, כי יאמר לא תקבלו עליכם אלוה בלתי ה' לבדו, אבל כשידבר בעשייה לא יאמר בכתוב אחרים חלילה, אבל יאמר ואלהי מסכה לא תעשו לכם (ויקרא יט ד), אלהי מסכה לא תעשה לך (להלן לד יז), ויקראם כן בעבור שיעשה בכוונה להיות אלהיו. אבל בהם אמר הכתוב (ישעיה לז יט) כי לא אלהים המה כי אם מעשה ידי אדם ואבן ויאבדום :

והנה הזהיר בדבור השני תחלה שלא נקבל לנו אדון מכל האלהים זולתי ה', ואחר כך אמר שלא נעשה פסל וכל תמונה להשתחוות להם ולא לעבדם בשום עבודה בעולם. ולכך לא אמר ולא תשתחוו להם, כי הוא נסמך אל העשייה שמנע אותנו מהשתחוות להם. והנה כלם אזהרות מעבודה זרה, וכלן חייבי מיתה, ואין בפסוק הזה אזהרה לעושה עבודה זרה שלא עבדם, אבל למטה יזהיר מזה אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם (להלן פסוק כג), וכן אלהי מסכה לא תעשה לך (להלן לד יז), לא תעשו לכם אלילים (ויקרא כו א) :

וטעם **על פני**. כמו אם לא על פניך יברכך (איוב א יא), ועתה הואילו פנו בי ועל פניכם אם אכזב (שם ו כח). יזהיר לא תעשה לך אלהים אחרים, כי על פני הם, שאני מסתכל ומביט בכל עת ובכל מקום בעושים כן. הדבר העשוי בפניו של אדם והוא עומד עליו יקרא "על פניו", וכן ותעבור המנחה על פניו (בראשית לב כב), וכן וימת נדב ואביהוא ויכהן אלעזר ואיתמר על פני אהרן אביהם, שהיה אהרן אביהם רואה ועומד שם, ובדברי הימים (א כד ב) וימת נדב ואביהוא לפני אביהם ובנים לא היו להם. והנה אמר **לא תעשה לך אלהים אחרים** שאני נמצא עמך תמיד ורואה אותך בסתר ובגלוי :

ועל דרך האמת תבין סוד הפנים ממה שכתבנו (לעיל ג ב), כי הכתוב הזהיר במעמד הזה פנים בפנים דבר ה' עמכם (דברים ה ד), ותדע סוד מלת אחרים, ויבא כל הכתוב כפשוטו ומשמעו. וכן רמז אונקלוס, והוא שנאמר (פסוק כג) לא תעשו אתי וגו' :

[ה] כי אנכי ה' אלהיך. לבדי, ואין ראוי שתשתף עמי אחרים. ואנכי אל, תקיף, שיש לאל ידי, וקנא, שאקנא בנותן כבודי לאחר ותהלתי לפסילים. ולא נמצא בכתוב בשום מקום שיבא לשון קנאה בשם הנכבד כי אם בענין עבודה זרה בלבד. ואמר הרב במורה הנבוכים (א לב) שלא תמצא בכל התורה ובכל ספרי הנביאים לשון חרון אף ולא לשון כעס ולא לשון קנאה אלא בענין ע"ז בלבד. והנה בקדושי עליון, ויחר אף ה' במשה (לעיל ד יד), ויחר אף ה' בם וילך (במדבר יב ט), וכתוב (איוב מב ז) חרה אפי בד ובשני רעיך כי לא דברתם אלי נכונה כעבדי איוב. אבל בלשון קנאה אמת הוא. וכך אמרו במכילתא (כאן) בקנאה אני נפרע מע"ז אבל אני חנון ורחום בדברים אחרים :

ולפי דעתי שיזכיר קנאה בע"ז בישראל בלבד, וטעם הקנאה כי ישראל סגולת השם הנכבד אשר הבדילים לו, כאשר פירשתי למעלה (יט ה). והנה אם העם שלו משרתיו פונים אל אלהים אחרים יקנא בהם השם כאשר האיש מקנא באשתו בלכתה לאחרים, ובעבדו בעשות לו אדון אחר, ולא יאמר הכתוב כן בשאר העמים אשר חלק להם צבאות שמים :

ובכאן אני מזכיר מה שיורו הכתובים בענין ע"ז, כי היו שלשה מינין. הראשונים החלו לעבוד את המלאכים שהם השכלים הנבדלים בעבור שידעו למקצתם שררה על האומות, כענין שכתוב (דניאל י כ) שר מלכות יון ושר מלכות פרס, וחשבו שיש להם יכולת בם להיטיב או להרע, וכל אחד עובד לשר שלו כי היו הראשונים יודעים אותם, ואלה הם הנקראים בתורה ובכתובים כלם אלהים אחרים, אלהי העמים, כי המלאכים נקראים אלהים, כמו שנאמר הוא אלהי האלהים (דברים י יז), השתחוו לו כל אלהים (תהלים צז ז), כי גדול ה' מכל האלהים (לעיל יח יא). ואע"פ שהיו העובדים מודים שהכח הגדול והיכולת הגמורה לאל עליון, וכך אמרו רבותינו (מנחות קי:) דקרו ליה אלה דאלהיא, ובזה אמר הכתוב זובח לאלהים יחרם הזכירם בשם הידיעה :

והמין השני בע"ז, שחזרו לעבוד לצבא השמים הנראה, מהם עובדי השמש או הירח, ומהם למזל מן המזלות, כי כל אחת מן האומות ידעה כח המזל בה כפי משטרו על הארץ שלהם, וחשבו כי בעבודתם יגבר המזל ויועיל להם, כענין שכתוב (ירמיה ח ב) ושטחום לשמש ולירח ולכל צבא השמים אשר אהבום ואשר עבדום ואשר הלכו אחריהם ואשר דרשום ואשר השתחוו להם, וכמו שנאמר בתורה באיסור של ע"ז (דברים ד יט) ופן תשא עיניך השמימה וראית את השמש ואת הירח ואת הכוכבים כל צבא השמים ונדחת והשתחית להם ועבדתם אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים תחת כל השמים. יאמר, כי בעבור שחלק השם אותם לכל העמים ונתן לכל עם כוכב ומזל לא תהיה נדח אחריהם לעבדם, ואלה האנשים הם שהחלו לעשות הצורות הרבות בפסילים והאשרים והחמנים, כי היו עושים צורות מזלם בשעות אשר להם הכח כפי מעלתם, והיו נותנים בעם, כפי מחשבתם, כח והצלחה :

וקרוב בעיני שהוחל זה בדור הפלגה כאשר הפיצם השם אל הארצות, ומשלו בהם הכוכבים והמזלות למחלקותיהם, כי הבונים היו רוצים לעשות להם שם ולא יתחלקו, כאשר רמזתי במקומו (בראשית יא ב) :

והיו לכל אלה הכתות נביאי שקר מגידים להם מן העתידות ומודיעים קצת הבאות עליהם בחכמת הקסם והניחוש, כי יש גם למזלות שרים שוכנים באויר כמלאכים בשמים יודעים בעתידות. וממין העבודה הזאת היו מהם עובדים

לאנשים, כי בראותם לאחד מבני האדם ממשלה גדולה ומזלו עולה מאד כנבוכדנצר, היו אנשי ארצו חושבים כי בקבלם עליהם עבודתו וכוונתם אליו יעלה מזלם עם מזלו, והוא ג"כ יחשוב כי בהדבק מחשבתם בו תוסיף לו הצלחה בכח נפשותיהם המכוונות אליו. וזה היה דעת פרעה כדברי רבותינו (שמו"ר ט ז), ודעת סנחריב שאמר הכתוב במחשבתו אעלה על במתי עב אדמה לעליון (ישעיה יד יד), וחירם וחביריו שעשו עצמם אלוהות, כי היו רשעים לא שוטים גמורים :

והמין השלישי בע"ז, אחר כך חזרו לעבוד את השדים שהם רוחות, כאשר אפרש בע"ה (ויקרא יז ז), כי גם מהם יש ממונים על האומות שיהיו הם בעלי הארץ ההיא להזיק לצריהם ולנכשלים שבהם, כידוע מענינים בחכמת נגרמונסיא, גם בדברי רבותינו. ובזה אמר הכתוב (דברים לב יז) יזבחו לשדים לא אלוה אלהים לא ידעום חדשים מקרוב באו לא שערום אבותיכם, לעג להם הכתוב שהם זובחים גם לשדים שאינם אלוה כלל, כלומר שאינם כמלאכים הנקראים אלוה, אבל הם אלהים שלא ידעום, כלומר שלא מצאו בהם שום אלהות וכח שולטנות, והם חדשים להם שלמדו לעשות כן מחדש מן המצרים המכשפים, וגם אבותיהם הרשעים כתרר ונמרוד לא שערום כלל. ומזה מזהיר ולא יזבחו עוד את זבחיהם לשעירים אשר הם זונים אחריהם (ויקרא יז ז) :

והנה התורה אסרה בדבור הזה השני כל עבודה בלתי לה' לבדו, ולכך הזהיר בתחלה **לא יהיה לך אלהים אחרים על פני**, שהם המין הראשון, וזהו **על פני**, כאשר רמזתי סודו. והזהיר עוד על הפסל וגם על התמונה שהיא תרמוז גם לדבר הרוחני המדומה, כענין שכתוב (איוב ד טז) יעמוד ולא אכיר מראהו תמונה לנגד עיני. וכך אמרו (ר"ה כד): **אשר בשמים**, לרבות חמה ולבנה כוכבים ומזלות. ממעל, לרבות מלאכי השרת. כי גם בהם יעשו צורות לשכלים הנבדלים אשר הם נפש למזלות, כאשר היה בענין מעשה העגל שאני עתיד. לפרש בע"ה (להלן לב א). ואמר **אשר במים מתחת לארץ** לרבות השדים, מתחת מים ושוכניהם (איוב כו ה), וכך אמרו (במכילתא כאן) להביא את הבוביא. ואמר בכלם לא תשתחוה להם ולא תעבדם בשום עבודה כלל, ואפילו לא יהא דעתו להוציא עצמו מרשותו של הקב"ה, והנה ריקן כל העבודות כלן לשם המיוחד ית' (סנהדרין ס):

פוקד עון אבות על בנים. אמר ר"א כי טעם פקידה כטעם זכירה, כמו וה' פקד את שרה (בראשית כא א), שהוא כמו ויזכרה ה' (ש"א א יט). והטעם, כי השם יאריך לרשע אולי ישוב ויוליד בן צדיק, אבל אם הלך הבן בדרכי אביו גם הדור השלישי גם הדור הרביעי יאבד זכרם. כי השם יזכור מה שעשו האבות, ולא יאריך עוד. וכזה אמרו כל המפרשים. וא"כ לא יפקוד עון אבות על בנים ועל שלשים, רק על רבעים, וראוי היה שיאמר פוקד עון אבות ובנים ושלשים על רבעים. ואולי יאמרו שהוא זוכר העון על הבנים לאמר אתה ואביך חטאתם, וכן יעשה עם השלשים ועם הרבעים, ואז ינקם מהם ולא יפקוד להם עוד כי יכריתם בעון כולם :

ואין פירושם נכון, שיאמר הכתוב הזכירה בכלם בשוה, ולא יזכיר הנקמה שתהא ברבעים בסוף. ולשון פקידה עם מלת "על" לא תבא על זכירה, אבל היא הנקמה, וכן וביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם (להלן לב לד), וכן יפקוד ה' בחרבו הקשה והגדולה והחזקה על לוינתן נחש בריח ועל לוינתן נחש עקלתון והרג את התנין אשר בים (ישעיה כז א), וכן יפקוד ה' על צבא המרום במרום (שם כד כא), כלם הנקמה והעונש :

והנכון בעיני שיאמר כי הוא פוקד העון אשר עשה האב על בניו ומכריתם בעון אביהם, כענין שנאמר (שם יד כא) הכינו לבניו מטבח בעון אבותם, וכן יפקוד אותו על שלשים כשלא יהיה עונם שלם בשני הדורות, כענין כי לא שלם עון האמורי עד הנה (בראשית טו טז). ופעמים יפקוד עון כלם על הרבעים שנתמלאה סאתם ויכריתם, אבל בדור חמישי לא יענש הבן בעון אביו הראשון. והוסיף במשנה התורה (דברים ה ט) ועל שלשים ועל רבעים לשונאי, כטעם או :

ואמר ר"א כי בני הבנים נקראים בנים, על כן אחז דרך קצרה, כי ממלת שלשים ורבעים יתבונן זה. ואיננו כן, אבל שלשים, הדור השלישי בעון, ורבעים כן, כי הם ארבע חטאים. והכתוב שאמר בשלש עשרה מדות (להלן לד ז) פוקד עון אבות על בנים ועל בני בנים על שלשים ועל רבעים, יפרש על בני בנים השלשים והרבעים. ולפיכך חזר משה במרגלים ואמר על בנים על שלשים ועל רבעים (במדבר יד יח), ולא הזכיר בני בנים, והכל אחד :

ואמר הכתוב לשונאי, כשיהיו הבנים שונאי השם, שאם הוליד בן צדיק לא ישא בעון האב, כמו שפ"י יחזקאל (יחזקאל יח כ) :

ומדברי רבותינו (מכילתא כאן) נראה כפירוש הזה שפירשתי, שלמדו מכאן שמדה טובה מרובה על מדת פורענות, שמדת פורענות לארבעה דורות וכו', ואם היה כפירוש הראשון הזה שפירשתי, היתה מדה טובה מרובה אם יאריך גם דור עשירי. ויתכן שתהיה המדה החמורה הזאת בעבודת גלולים בלבד, כי בה יזהיר, אבל בשאר המצות איש בעונו ימות (ירמיה לא כט). והסוד הנסתר בפקוד עון אבות על בנים בתחלת ספר קהלת (א ד) תמצאנו, וכבר כתבתיו (בראשית לח ט) :

11] לאהבי ולשומרי מצותי. הנראה ממשמעות הכתוב שזו הבטחה בענין המצות האלו אשר הזכיר, יאמר כי הוא עושה בהן **חסד לאלפים לאהביו**, הם המוסרים נפשם עליו, כי המודים בשם הנכבד ובאלהותו לבדו ויכפרו בכל אלוה נכר ולא יעבדו אותם עם סכנת נפשם, יקראו אוהביו, כי זו היא האהבה שנתחייבנו בה בנפשותינו, כמו שאמר ואהבת את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך (דברים ו ה), שתמסור נפשך וחיידך באהבתו, שלא תחליפנו באל אחר, ולא תשתף עמו אל נכר. ולכך נאמר באברהם זרע אברהם אוהבי (ישעיה מא ח), שנתן נפשו שלא יעבוד ע"ז באור כשדים. ושאר הצדיקים יקראו שומרי מצותיו :

ורבים פירשו (ע"י רמב"ם בפירוש משנה סנהדרין ריש פרק י) כי אוהביו העובדים מאהבה שלא על מנת לקבל פרס, כמו שהזכירו חכמים (בספרי דברים יא יג) :

ומצאתי במכילתא (כאן) לאוהבי, זה אברהם וכיוצא בו. ולשומרי מצותי, אלו הנביאים והזקנים. רבי נתן אומר, לאוהבי ולשומרי מצותי, אלו שהם יושבים בארץ ישראל ונותנין נפשם על המצות. מה לך יוצא ליהרג, על שמלתי את בני. מה לך יוצא לישרף, על שקראתי בתורה. מה לך יוצא ליצלב, על שאכלתי את המצה. מה לך לוקה מאפרגל, על שנטלתי את הלולב. ואומר (זכריה יג ו) אשר הוכיתי בית מאהבי, המכות האלה גרמו לי ליאהב לאבי שבשמים. הרי פירש רבי נתן כי האהבה מסירת הנפש על המצוה. והכתוב ודאי על ע"ז כי בה נתחייבנו ביהרג ואל יעבור בכל הזמנים לעולם, אבל הרחיב הענין לכל המצות, לפי שבשעת השמד אנו נהרגין על כלן מן הכתוב האחר ולא תחללו את שם קדשי (ויקרא כב לב). ות"ק שאמר זה אברהם ואלו הנביאים, אינו נכון שיאמר שהיו

הנביאים עושים על מנת לקבל פרס, אבל יש בזה סוד, אמר שאברהם מסר נפשו באהבה, כענין שכתוב חסד לאברהם, ושאר הנביאים בגבורה. והבן זה :

[ז] לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא. כבר נתפרש זה הכתוב בדברי רבותינו (שבועות כא.) שהוא אוסר להשבע בשם הנכבד לריק, כגון הנשבע על הידוע לאדם לשנותו או לקיימו, על עמוד של שיש שהוא של זהב או שהוא של שיש, והוא עומד לפנייהם ומכירים בו. ועל דרך הפשט יאסור עוד שלא ישא על שפתיו השם הנכבד על חנם, כלשון לא תשא שמע שוא (להלן כג א), ובל אשא את שמותם על שפתי (תהלים טז ד), כי הדבור יקרא כן בעבור שישא בו קול. וכן משא דבר ה' (זכריה ט א), וכן ישא ביום ההוא לאמר לא אהיה חובש (ישעיה ג ז), שישא קולו לאמר כן :

ובאמת שגם זה אסור, ונקרא בלשון חכמים מוציא שם שמים לבטלה (תמורה ג:). וכבר אמרו רבותינו (ספרא ויקרא ב, נדרים י:) מנין שלא יאמר אדם לה' עולה, לה' חטאת, אלא יאמר עולה לה', חטאת לה', ת"ל קרבן לה' (ויקרא א ב), והלא דברים קל וחומר, ומה אם מי שהוא עתיד להקדיש אמרה תורה לא יחול שמי אלא על הקרבן, קל וחומר וכו' :

וסדר זו המצוה אחר אזהרת ע"ז, כי כאשר ראוי ליראה את ה' הגדול והנורא שלא לתת כבודו לאחר, כן ראוי לתת כבוד לשמו, והנושא אותו לשוא מחללו, כענין שכתוב ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלהיך (ויקרא יט יב). וכמו שהחמיר בע"ז וכתב העונש כי הוא אל קנא פוקד עון אבות על בנים, כן כתב בזה העונש כי לא ינקה אותו. ואמר בלשון הזה, ולא אמר כי יפקוד עליו, בעבור שאינו אצל הנשבעים עבירה גמורה ויחשוב שראוי למחול לו, אמר כי לא ינקה כל הנוגע. ודבר ר"א על הכתוב הזה כהוגן :

והנה לשון הכתוב הזה **את שם ה' אלהיך**, כאלו משה ידבר, וכן בכל הדברות אחרי כן, ובשנים הפסוקים הראשונים השם ידבר **אנכי, אשר הוצאתיך, על פני, כי אנכי, לאוהבי ולשומרי מצותי**. ומפני זה אמרו רבותינו ז"ל (מכות כד.) אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענו, שהם עיקר הכל. ור"א הקשה כי הכתוב אמר (לעיל פסוק א) וידבר אלהים את כל הדברים האלה, ומפורש מזה את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם (דברים ה יט), ושם כתוב עוד ויכתבם על שני לוחות אבנים, כי כאשר אמרם אל כל קהלכם כן כתבם על הלוחות :

ואני אפרש לך קבלת רבותינו. בודאי שכל עשרת הדברות שמעו כל ישראל מפי אלהים כפשוטו של כתוב, אבל בשני הדברות הראשונות היו שומעים הדבור ומבינים אותו ממנו כאשר יבין אותם משה, ועל כן ידבר עמהם כאשר ידבר האדון אל עבדו, כמו שהזכרתי. ומכאן ואילך בשאר הדברות ישמעו קול הדבור ולא יבינו אותו, ויצטרך משה לתרגם להם כל דבור ודבור עד שיבינו אותו ממשה. וכך הם מפרשים **משה ידבר והאלהים יעננו בקול** (לעיל יט יט). ועל כן היו בהם דברי ה' עם משה שיאמר להם כן. והכונה היתה בזה כדי שיהיו כלם נביאים באמונת ה' ובאיסור ע"ז, כאשר פירשתי (שם ט), לפי שהם העיקר לכל התורה והמצות, כמו שאמר הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי אשר ילמדון ליראה אותי כל הימים (דברים ד י). אבל בשאר הדברות יקבלו מפי משה ביאורן עם שמיעתם קול הדברים, ובשאר המצות יאמינו במשה בכל :

[ח] זכור את יום השבת לקדשו. אחר שצוה שנאמין בשם המיוחד יתברך שהוא הנמצא, הוא הבורא, הוא המבין, והיכול, ושנייחד האמונה בכל אלה והכבוד לו לבדו, וצוה שנכבד זכר שמו, צוה שנעשה בזה סימן וזכרון תמיד להודיע שהוא ברא הכל, והיא מצות השבת שהיא זכר למעשה בראשית:

ואמר **זכור את יום השבת לקדשו.** ובמשנה תורה (דברים ה יב) כתוב שמור את יום השבת לקדשו. ורבותינו אמרו בזה (ר"ה כז.) זכור ושמור בדבור אחד נאמרו, ולא הקפידו בלשונות אחרים שנתחלפו להם. והכונה להם ז"ל, כי "זכור" מצות עשה, צוה שנזכור יום השבת לקדשו ולא נשכחהו, ו"שמור" אצלם מצות לא תעשה, שכל מקום שנאמר השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה (עירובין צו.), יזהיר שנשמור אותו לקדשו שלא נחללהו, ואין ראוי למשה שיחליף דברי השם ממצות עשה למצות לא תעשה. אבל אם החליף בדבור השני וכל תמונה ואמר כל תמונה, בחסרון וא"ו, והוסיף אותה ב"ועל שלשים", וכן כל כיוצא בזה בשאר הדברות, אין בכך כלום, כי הכל אחד. והטעם הזה לא יסבול אותו אלא מי שאינו רגיל בתלמוד:

ומפורש אמרו (ברכות כ:) נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, שנאמר זכור ושמור, כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, שהנשים חייבות בשמירה, שבכל מצות לא תעשה הן חייבות, ולא היו חייבות בזכירה שהיא מצות עשה שהזמן גרמא ונשים פטורות, אלא שההיקש הזה מחייב אותן. ואני תמה אם נאמר זכור ושמור מפי הגבורה, למה לא נכתב בלוחות הראשונות. ויתכן שהיה בלוחות הראשונות ובשניות כתוב זכור, ומשה פירש לישראל כי שמור נאמר עמו. וזו כוונתם באמת:

ובמדרשו של רבי נחוניא בן הקנה (ספר הבהיר אות קפב) הזכירו עוד סוד גדול בזכור ושמור, ועל הכלל תהיה הזכירה ביום והשמירה בלילה, וזהו מאמר החכמים (ב"ק לב:) שאומרים בערב שבת באי כלה באי כלה, באו ונצא לקראת שבת מלכה כלה, ויקראו לברכת היום קדושה רבא (פסחים קו.) שהוא הקדוש הגדול, ותבין זה. ואמת הוא ג"כ כי מדת זכור רמזו במצות עשה, והוא היוצא ממדת האהבה והוא למדת הרחמים, כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו, ומדת שמור במצות לא תעשה, והוא למדת הדין ויוצא ממדת היראה, כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו, ולכן מצות עשה גדולה ממצות לא תעשה, כמו שהאהבה גדולה מהיראה, כי המקיים ועושה בגופו ובממונו רצון אדוניו הוא גדול מהנשמר מעשות הרע בעיניו, ולכך אמרו דאתי עשה ודחי לא תעשה, ומפני זה יהיה העונש במצות לא תעשה גדול ועושין בו דין כגון מלקות ומיתה, ואין עושין בו דין במצות עשה כלל אלא במורדין, כמו לולב וציצית איני עושה, סוכה איני עושה, שסנהדרין היו מכין אותו עד שיקבל עליו לעשות או עד שתצא נפשו:

וכתב רש"י בפירוש זכור תנו לב לזכור תמיד את יום השבת שאם נזדמן לו חלק יפה יהא מזמינו לשבת, וזו ברייתא היא ששנויה במכילתא (כאן) כך, רבי אלעזר בן חנניה בן חזקיה בן גרון אומר זכור את יום השבת לקדשו, תהא זוכרו מאחד בשבת שאם נזדמן לך חפץ יפה תהא מתקינו לשבת. אבל בלשון יחיד שנויה, ואינה כהלכה, שהרי בגמרא (ביצה טז.) אמרו תניא אמרו על שמאי הזקן כל ימיו היה אוכל לכבוד שבת, כיצד מצא בהמה נאה אומר תהא זו לכבוד שבת, למחר מצא אחרת נאה הימנה מניח השניה ואוכל את הראשונה, אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו, כל מעשיו היו לשם שמים, שנאמר (תהלים סח כ) ברוך ה'

יום יום יעמס לנו. תניא נמי הכי, בית שמאי אומרים בחד בשביך לשבתך, ובי"ה אומרים ברוך ה' יום יום יעמס לנו:

ובמכילתא אחרת (מכילתא דרשב"י) שמאי הזקן אומר זכירה עד שלא תבא, שמירה משתבא, ומעשה בשמאי הזקן שלא היה זכרון שבת זו מפיו, לקח חפץ טוב אומר זה לשבת, כלי חדש אומר זה לשבת. אבל הלל הזקן מדה אחרת היתה בו שהיה אומר כל מעשיך יהיו לשם שמים. והלכה היא כדברי בי"ה:

ועל דרך הפשט אמרו (במכילתא כאן) שהיא מצוה שנוכח תמיד בכל יום את השבת שלא נשכחה ולא יתחלף לנו בשאר הימים, כי בזכרנו אותו תמיד יזכור מעשה בראשית בכל עת, ונודה בכל עת שיש לעולם בורא, והוא צוה אותנו באות הזה כמו שאמר (להלן לא יג) כי אות היא ביני וביניכם. וזה עיקר גדול באמונת האל:

וטעם **לקדשו**. שיהא זכרוננו בו להיות קדוש בעינינו, כמו שאמר וקראת לשבת עונג לקדוש ה' מכובד (ישעיה נח יג). והטעם, שתהא השביתה בעינינו בעבור שהוא יום קדוש, להפנות בו מעסקי המחשבות והבלי הזמנים, ולתת בו עונג לנפשינו בדרכי ה', וללכת אל החכמים ואל הנביאים לשמוע דברי ה', כמו שנאמר (מ"ב ד כג) מדוע את הולכת אליו היום לא חדש ולא שבת, שהיה דרכם כן, וכך אמרו רז"ל (ר"ה טז). מכלל דבחדש ושבת בעי למיזל. וזה טעם שביתת הבהמה, שלא תהא בלבנו מחשבה עליה:

ולכך אמרו ז"ל (חולין ה). שהשבת שקולה כנגד כל מצות שבתורה, כמו שאמרו בע"ז, מפני שבה נעיד על כל עיקרי האמונה בחדוש ובהשגחה ובנבואה. ובמכילתא (כאן) רבי יצחק אומר, לא תהא מונה כדרך שהאחרים מונים, אלא תהא מונה לשם שבת. ופירושה, שהגויים מונין ימי השבוע לשם הימים עצמן, יקראו לכל יום שם בפני עצמו, או על שמות המשרתים, כנוצרים, או שמות אחרים שיקראו להם, וישראל מונים כל הימים לשם שבת, אחד בשבת, שני בשבת, כי זו מן המצוה שנצטוינו בו לזכרו תמיד בכל יום. וזה פשוטו של מקרא, וכך פירש ר"א:

ואומר אני שזהו מדרשו של שמאי הזקן (במכילתא דרשב"י) שפירש מצות זכור עד שלא תבא, כלומר שלא נשכחה בשום פנים, אבל הזכירו בברייתא (בביצה טז): עוד מדת חסידותו שהיה הוא מזכירו גם במאכליו ואוכל לכבוד שבת כל ימי חייו, והלל עצמו מודה במדרשו של שמאי, אבל היתה בו מדה אחרת במאכלים מפני שכל מעשיו היו לשם שמים, והיה בוטח בה' שיזמין לו לשבת מנה יפה מכל הימים:

אבל לרבותינו עוד בו מדרש ממלת לקדשו, שנקדשהו בזכרון, כענין וקדשתם את שנת החמשים שנה (ויקרא כה י), שהוא טעון קדוש ב"ד לומר ביובל מקודש מקודש, אף כאן צוה שנוכח את יום השבת בקדשנו אותו. וכך אמרו במכילתא (כאן) לקדשו, קדשהו בברכה, מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו, אין לי אלא ליום, ללילה מנין, ת"ל **ושמרתם את השבת** (להלן לא יד), וזהו קדוש היום, והוא מן התורה, אינו אסמכתא. וכך אמרו (ברכות כ): נשים חייבות בקדוש היום דבר תורה, וזה על קדוש הלילה, לפי שכל הטעונים קדוש מתקדשים בכניסתן פעם אחת, כגון קדוש החדש, וקדוש היובל, אבל ביום אסמכתא, ואין

אומרים בו מקודש כלל, שדיינו בפעם אחת בכניסתו. וכן על היין אסמכתא ואינו קבע כלל:

ובגמרא פסחים (קו.) אמרו זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא ביום, בלילה מנין, ת"ל **את יום השבת**, האי תנא מהדר אלייא ונסב ליה קרא דיממא, ועוד, עיקר קדושה בלילה הוא, אלא הכי קאמר, **זכור את יום השבת לקדשו**, זכרהו על היין בכניסתו, אין לי אלא בלילה ביום מנין, ת"ל **את יום השבת**. וכן הברייתא שבמכילתא יתרץ בה אין לי אלא בלילה שהוא עיקר הקדוש, ליום מנין וכו', והוא אסמכתא בעלמא. ומשם תלמוד שהמצוה הזאת למדה ממלת "לקדשו", אבל **זכור את יום השבת** מצוה לזכרו תמיד בכל יום, כמו שפירשנו, אלא שכל מצות הזכירה במנין אחד בחשבון רמ"ח מצות שנצטוונו. ודע זה:

[ט] ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך. ענין עבודה היא מלאכה שאינה להנאת הגוף כאוכל נפש וכיוצא בה, כענין שנאמר ובכל עבודה בשדה (שמות א יד), כי תעבוד את האדמה (בראשית ד יב), ונעבדתם ונזרעתם (יחזקאל לו ט), וכאשר אפרש עוד בע"ה (ויקרא כג ז). ולכך אמר **ששת ימים תעבוד** את האדמה, **ועשית כל מלאכתך**, אשר היא לצורך גופך ולהנאתך, כענין את אשר תאפו אפו (לעיל טז כג), ובשבת לא תעשה שום מלאכה:

[י] אתה ובנך ובתך. הקטנים, הזהירנו בשבת שלא יעשו הבנים הקטנים מלאכה לדעתינו וברצוננו (שבת קכא):

ועבדך ואמתך. העבדים שמלו וטבלו שחייבין בכל דיני השבת כישראל, כמו שאמר במשנה תורה (דברים ה יד) למען ינוח עבדך ואמתך כמוך, ואלו חייבין בכל המצות כנשים, כמו שמפורש בדברי רבותינו (חגיגה ד). וראוי היה שיזהיר להם בעצמם, כי הם עצמם מצווים בשבת, אבל דבר הכתוב עמנו מפני שהעבדים ברשותינו, לומר ששביתתם עלינו, ואם לא נמנעם אנחנו נענשים עליהם, ועוד, בעבור שעם ישראל ידבר אלהים בכל עשרת הדברות:

וגרך אשר בשעריך. על דרך הפשט גר שער לעולם הוא גר תושב שבא לגור בשערי עירנו וקבל עליו שבע מצות בני נח, והוא הנקרא "גר אוכל נבלות" (ע"ז סד): שאמר בו הכתוב (דברים יד כא) לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה. ולכן לא היתה בו המצוה שיאמר "לא תעשה בו מלאכה האזרח והגר", אבל לנו יצוה שלא יעשה מלאכה לצרכינו כקטנים והבהמה, והוא בעצמו אין עליו זאת המצוה, ועושה מלאכה לעצמו בשבת. והכתוב שאמר (להלן כג יב) **וינפש בן אמתך והגר**, הוא גר צדק שנתייחד וחזר לתורתנו, שצוה אותו בשבת וכן בכל שאר המצות כאשר אמר תורה אחת ומשפט אחד יהיה לכם ולגר הגר אתכם (במדבר טו טז), ולגר ולאזרח הארץ (שם ט יד):

אבל מצאנו לרבותינו (במכילתא כאן) שדרשו בהפך, אמרו כי גרך אשר בשעריך על דרך הפשט הוא גר צדק, והוא חייב כמונו בשביתה, וינפש בן אמתך והגר (להלן כג יב) לרבות גר תושב הערל. ורצונם שיהיה המוזהר תחלה הגר הנימול שחייב כמונו, והכתוב השני לרבות הערל. ולפיכך הוקש לבהמה, שאמר (שם) למען ינוח שורך וחמורך וינפש בן אמתך והגר, צונו בשביתה כלם בשוה, שלא יעשו לנו, ויעשו כרצונם לעצמם, וכן יהיו העבד והגר הנזכרים בעשרת הדברות

שויים, וחייבים בכל דין השבת כמונו, כמו שאמר (דברים ה יד) למען ינוח עבדך ואמתך כמוך :

[יא] ברך ה' את יום השבת ויקדשהו. אמר שיהיה יום השבת מבורך וקדוש, כי צוה בזכירה לברך אותו ולהדרו, וצוה בשביתה שיהיה לנו קדוש ולא נעשה בו מלאכה. ור"א אמר כי ברך ה' היום הזה וקדשו, שזימן אותו לקבל בו הנפש תוספת חכמה יותר מכל הימים :

ודרך האמת כתבתיו (בבראשית ב ב) בפסוק ויכלו, ומשם תשכיל ותבין :

כי ששת ימים עשה ה'. לא יחסר בי"ת, אבל כי ששת ימים עשה ה' וביום השביעי שבת וינפש (להלן לא יז) :

[יב] כבד את אביך. הנה השלים כל מה שאנו חייבין בדברי הבורא בעצמו ובכבודו, וחזר לצוות אותנו בעניני הנבראים, והתחיל מן האב שהוא לתולדותיו כענין בורא משתתף ביצירה, כי השם אבינו הראשון, והמוליד אבינו האחרון, ולכך אמר במשנה תורה (דברים ה טז) כאשר צויתך בכבודי כן אנכי מצוך בכבוד המשתתף עמי ביצירתך. ולא פירש הכתוב הכבוד, שהוא נלמד מן הכבוד הנאמר למעלה באב הראשון יתברך, שיודה בו שהוא אביו ולא יכפור בו לאמר על אדם אחר שהוא אביו, ולא יעבדנו כבן לירושנו, או לענין אחר שיצפה ממנו, ולא ישא שם אביו וישבע בחיי אביו לשוא ולשקר. ויכנסו בכלל הכבוד דברים אחרים, כי בכל כבודו נצטוונו, ומפורשים הם בדברי רבותינו (קדושין לא:), וכבר אמרו (שם ל:) שהוקש כבודו לכבוד המקום :

וכאשר המצוה הזאת היא בתחוננים, כן נתן שכרה באריכות ימים בארץ אשר יתן לנו. ועל דעת רבותינו (קידושין לט:) ענין הכתוב **למען יאריכון ימיה ועל האדמה,** יבטיח כי במצוה הזאת יהיו כל ימותינו ארוכים, כי ימלא השם ימינו בעולם הזה, ויהיו ארוכים בעולם הבא שכלו ארוך, ותהיה ישיבתנו לעד על האדמה הטובה שיתן לנו, ובמשנה תורה (דברים ה טז) פירש למען יאריכון ימיה ולמען ייטב לך על האדמה, והנה הם שתי הבטחות :

[יג] לא תרצח לא תנאף לא תגנב. אמר, הנה צויתך להודות שאני בורא את הכל בלב ובמעשה, ולכבד האבות בעבור שהם משתתפים ביצירה, אם כן השמר פן תחבל מעשה ידי ותשפוך דם האדם אשר בראתי לכבודי ולהודות לי בכל אלה, **ולא תנאף** אשת רעך, כי תחבל ענין כבוד האבות לכפור באמת ולהודות בשקר, כי לא ידעו את אביהם ויתנו כבודם לאחר, כאשר יעשו עובדי ע"ז אומרים לעץ אבי אתה (ירמיה ב כז), ולא ידעו אביהם שבראם מאין. ואחר כן הזהיר **לא תגנוב** נפש, כי הוא כמו כן גורם כזאת. וכן סדר המצוות בחומרון ועונשן כך הוא, אחר ע"ז שפיכות דמים, ואחרי כן גלוי עריות ואחר כך הזהיר גנבת נפש ועדות שקר וגזל. ומי שלא יחמוד לא יזיק לעולם לחברו. והנה השלים כל מה שאדם חייב בשל חברו. ואחר כן יבאר המשפטים בפרט, כי המתחייב לחבירו במשפט מן המשפטים אם לא יחמוד ולא יתאוה למה שאינו שלו ישלם מה שעליו :

ואמר ר"א (בהקדמה לעשרת הדברות) כי אחז הכתוב דרך ארץ לאמר תחלה בית רעך, כי המשכיל יקדים להיות לו בית ואחרי כן יקח אשה להביאה אל ביתו, ואחרי כן יקנה עבד ואמה. ובמשנה תורה הזכיר האשה תחלה, כי הבחורים יתאוו לשאת אשה תחלה. או שחמדת האשה האיסור הגדול שבהם. והנה עשרת

הדברות חמשה בכבוד הבורא וחמשה לטובת האדם, כי **כבד את אביך** כבוד האל, כי לכבוד הבורא צוה לכבד האב המשתתף ביצירה, ונשארו חמשה לאדם בצרכו וטובתו:

והנה הזכיר בקצת הדברות גמולם, ובקצתם לא הזכיר, כי בדבור השני **אל קנא**, בשלישי **כי לא ינקה**, בחמישי **למען יאריכון**, ולא הזכיר באחרים עונש או שכר. והיה זה, כי החמשה דברים האחרונים טובת האדם הם, והנה שכרו אתו ופעולתו לפניו. אבל בע"ז צריך אזהרת עונש לחומר הגדול שבה, והוא לכבוד הבורא:

והנראה אלי כי אמר **אל קנא**, על **לא יהיה לך**, ואמר **ועושה חסד**, על **אנכי**, כי העונש יבא על מצות לא תעשה, והשכר על מצות עשה. וקבלת מלכות האל ואזהרת עבודת זולתו ענין אחד, והשלים הדבר ואחר כך הזהיר על העובר, והבטיח בשכר על העושה. והזהיר בשבועת שוא בעונש **לא ינקה**, ולא הזכיר בשבת גמול כלל, ולא אמר על המחלל השבת עונש הכרת או עונש אחר זולתו, ולא הזכיר שכר על השומר שבת מחללו, מפני שהשבת נכלל בשתי מצות הראשונות, כי השומר שבת מעיד על מעשה בראשית ומודה במצות **אנכי**, והמחללו מכחיש במעשה בראשית ומודה בקדמות העולם להכחיש במצות **אנכי**, והנה הוא בכלל **אל קנא פוקד**, ובכלל **ועושה חסד לאלפים**. ובדבור החמישי בכבוד האבות הזכיר שכר כי היא מצות עשה:

והנראה במכתב הלוחות שהיו החמש ראשונות בלוח אחד שהם כבוד הבורא כמו שהזכרתי, והחמש השניות בלוח אחד, שיהיו חמש כנגד חמש, כענין שהזכירו בספר יצירה (א ג) בעשר ספירות בלי מה כמספר עשר אצבעות, חמש כנגד חמש, וברית יחיד מכוונת באמצע. ומזה יתברר לך למה היו שתיים, כי עד **כבד את אביך** הוא כנגד תורה שבכתב, ומכאן ואילך כנגד תורה שבעל פה. ונראה שלזה רמזו רבותינו ז"ל שאמרו (תנחומא עקב י) שתי לוחות כנגד שמים וארץ וכנגד חתן וכלה וכנגד שני שושבינין וכנגד שני עולמים. וכל זה רמז אחד, והמשכיל יבין הסוד:

{טו} (טו~טז) **וכל העם רואים את הקולות ויאמרו אל משה**. דעת המפרשים שהיה זה אחר מתן תורה, והוא שאמר (דברים ה כ~כב) ותקרבוני אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם ותאמרו הן הראנו ה' אלהינו וגו' אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' עוד ומתנו וגו'. ואין כן דעתי, בעבור שאמר בכאן ואל ידבר עמנו אלהים, ולא אמר "עוד", ומשה אמר בכאן אל תיראו, ושם נאמר (שם ה כה) הטיבו כל אשר דברו. ועוד, כי בכאן לא ספר שיפחדו רק מן הקולות והלפידים ומן ההר שהוא עשן, ושם פחדו מדבור השכינה, שאמרו כי מי כל בשר אשר שמע קול אלהים חיים מדבר מתוך האש כמונו ויחי (שם ה כג). ועוד, כי בכאן (בפסוק כא) אמר ומשה נגש אל הערפל, ולא אמר שבא בתוכו:

והנכון בעיני בפרשה ובסדור הענין, כי וכל העם רואים ויאמרו אל משה היה קודם מתן תורה, ומתחלה הזכיר כסדר כל דברי האלהים מה שצוה למשה בהגבלת ההר ואזהרת העם ועשרת הדברות, ועתה חזר והזכיר דברי העם אל משה ואמר כי מעת שראו את הקולות ואת הלפידים נעו לאחור ועמדו מרחוק יותר מגבול ההר אשר הגביל משה:

והסדר בדברים, כי בבקר היו קולות וברקים וקול שופר חזק (לעיל יט טז) ועדין לא ירדה שכינה, כענין ורוח גדולה וחזק מפרק הרים משבר סלעים לפני ה' לא ברוח ה' (מ"א יט יא), וחרדו העם במחנה במקום תחנונם (לעיל יט טז), ומשה חזק לבם והוציאם לקראת האלהים ויטיצבו בתחתית ההר (שם יז), ובהיותם שם בתחתית ההר מצפים ומטיצבים ירד ה' על ההר באש (שם יח), ויעל עשנו עד לב השמים חשך ענן וערפל (דברים ד יא), וחרד ההר עצמו ונזדעזע (לעיל יט יח) כאשר יעשו ברעש הנקרא "זלזלה" או יותר מכן. וכן כתוב (תהלים קיד ד) ההרים רקדו כאלים גבעות כבני צאן, ואיננו משל, כאשר איננו משל הים ראה וינס הירדן יסב לאחור (שם ג), ונתחזק קול השופר מאד (לעיל יט יט), אז ראו העם וינועו לאחור ויעמדו מרחוק (כאן) יותר מן הגבול, ואז אמרו אליו כלם שלא ידבר עמהם האלהים כלל פן ימותו, כי במראה נהפכו ציריהם עליהם ולא עצרו כח (דניאל י טז), ואם ישמעו הדבור ימותו, ומשה חזקם ואמר להם אל תיראו (פסוק כ), ושמעו אליו ויעמוד העם מרחוק במעמדם (פסוק כא), כי לא רצו בכל דבריו להתקרב אל הגבול, ומשה נגש אל הערפל (שם), לא בא בתוכו, ואז דבר אלהים עשרת הדברות:

ואחר עשרת הדברות לא הזכיר כאן מה שאמרו הזקנים למשה, כי רצה לבאר כסדר המצות והמשפטים, אבל במשנה תורה (דברים ה כ) הזכיר משה כי אחרי הדברות קרבו אליו כל ראשי שבטיהם וזקניהם ואמרו לו אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלהינו עוד ומתנו, כי שערנו בנפשותינו שלא נוכל עוד לסבול משא דבר ה' אלהים, כי חשבו שירצה האלהים לדבר אליהם כל המצוות, ולכך אמרו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלהינו ואת תדבר אלינו ושמענו ועשינו (שם כד), והקב"ה הודה לדבריהם ואמר הטיבו כל אשר דברו, כי כן היה החפץ לפניו שלא ישמיעם רק עשרת הדברות, והיראה ישרה לפניו:

וינועו. על דעת רבותינו (במכילתא כאן) אין נוע בכאן אלא זיע, וכן הוא אומר (ישעיה כד כ) נוע תנוע ארץ כשכור, ואם כן יאמר כי נזדעזעו, ומפחדם חזרו עוד לאחור ויעמדו מרחוק. ועל דעת בעלי הפשט וינועו שנעו ממקומם לאחוריהם ויעמדו מרחוק, מלשון נע ונד תהיה בארץ (בראשית ד ב), וכן וינועם במדבר (במדבר לב יג):

[טז] ואל ידבר עמנו אלהים. השגיח הרב במורה הנבוכים (ב לג) באונקלוס שתרגם **ואל ידבר עמנו אלהים**, ואל יתמלל עמנא מן קדם ה', ולא עשה כן בשאר המקומות, כי תרגם וידבר אלהים את כל הדברים האלה (לעיל כ א) ומליל ה', וכן בכל מקום וידבר ה' אל משה, ומליל ה', והטעם אצלו, כי הדיבור הראשון אע"פ ששמעוהו כל ישראל אין מעלתם בו כמעלת משה רבינו. וא"כ כדעתו למה תרגם כי מן השמים דברתי עמכם (פסוק כב) מללית עמכון, והיה לו לומר איתמלל מן קדמי עמכון, וכן במשנה תורה (דברים ה יט) את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם, תרגם אותו מליל ה', וכן אמרו הם ואת קולו שמענו (שם כא), ותרגם ית קל מימריה שמענא יומא דין חזינא ארי ימלל ה' עם אינשא, וכן פנים בפנים דבר ה' עמכם (שם ד) מליל ה', ועוד, שהרי תרגם והאלהים יעננו בקול (לעיל יט יט) ומן קדם ה' מתעני ליה בקל, וכבר בא בלשון התורה כן במשה עצמו, וישמע את הקול מדבר אליו (במדבר ז פט), ותרגומו מתמלל, וכן ירד עמוד הענן ועמד פתח האהל ודבר עם משה (להלן לג ט) ומתמלל:

אבל הטעם לאונקלוס מבואר, שלא נאמר בכל מתן תורה דבור השם לישראל רק מתוך האש (דברים ה כא), ומן האש שמעו, והוא מה שהשיגו הם, וכן כי מן

השמים (פסוק יט) על דרך האמת, מתוך השמים, והוא מתוך האש בשוה, וכבר נתבאר ענינו (לעיל יט כ). והנה כשראה אונקלוס בכאן **ואל ידבר עמנו אלהים** שלא הוזכר בו מחיצה, לא ראה לתרגם בו ולא ימלל עמנא ה', ואין בלשונו כנוי למלת אלהים, ולכך שלל בכאן מהם הדבור ממש:

ומן המופלא בחכמת אונקלוס שלא הזכיר במעמד הר סיני "יקרא דה" או "מימרא דה", ותרגם הא אנא מתגלי לך (שם ט), יתגלי ה' לעיני כל עמא על טורא דסיני (שם יא), דאתגלי עלוהי (שם יח), ואתגלי ה' על טורא דסיני (שם כ), ולא תרגם "ואתגלי יקרא דה" כאשר הוא מתרגם תחלה הר האלהים (לעיל ג א) טורא דאיתגלי עלוהי יקרא דה', כן עשה בכל מקום שהזכיר השם המיוחד בירידה הזאת, אבל כאשר יזכיר הכתוב אלהים תרגם לקראת האלהים (לעיל יט יז) לקדמות מימרא דה', ותרגם בא האלהים (כ יז) יתגלי לכון יקרא דה', ולא אמר יתגלי לכון ה', דתמן יקרא דה' (שם יח), וכן אמר ומן קדם ה' מתעני ליה בקל (לעיל יט ט), וכל זה מבואר ומפורש למי שישכיל דברינו המפורשים למעלה (יט כ). וכן ראיתי בנוסחאות מדוקדקות ויעל משה אל הר האלהים (להלן כד יג) וסלק משה לטורא דה', כי אחרי מתן תורה יאמר כן, וכתוב ויסעו מהר ה' (במדבר י לג):

[יז] **כי לבעבור נסות אתכם בא האלהים**. לגדל אתכם בעולם שיצא לכם שם בגוים שהוא בכבודו נגלה עליכם. נסות, לשון הרמה וגדולה, כמו הרימו נס (ישעיה סב ז), כנס על הגבעה (שם ליז), שהוא זקוף, לשון רש"י. ואיננו נכון. אבל יתכן שיאמר, **כי לבעבור** הרגילכם באמונתו **בא האלהים**, שכיון שהראה לכם גלוי השכינה נכנסה אמונתו בלבבכם לדבקה בו, ולא תפרד נפשכם ממנה לעולם, **ולמען תהיה יראתו על פניכם** בראותכם כי הוא לבדו האלהים בשמים ובארץ ותיראון ממנו יראה גדולה. או יאמר, שתהיה על פניכם יראת האש הגדולה הזאת ולא תחטאו מיראתכם ממנה. ויהיה הלשון מן ויואל ללכת כי לא נסה, ויאמר דוד אל שאול לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי (ש"א יז לט), כענין רגילות:

והרב אמר במורה הנבוכים (ג כד) כי אמר להם **אל תיראו**, כי זה אשר ראיתם היה שכשינסה ה' אלהים אתכם להודיע ערך אמונתכם, וישלח לכם נביא שקר שירצה לסתור מה ששמעתם, לא תמעד אשוריתם לעולם מדרך האמת, כי כבר ראיתם האמת בעיניכם. ואם כן יאמר, בעבור שיוכל לנסות אתכם לעתיד **בא האלהים** עתה כדי שתהיו עומדים לו בכל נסיון:

ועל דעתי הוא נסיון ממש. יאמר, הנה רצה האלהים לנסותכם התשמרו מצותיו כי הוציא מלבכם כל ספק, ומעתה יראה הישכם אוהבים אותו ואם תחפצו בו ובמצותיו. וכן כל לשון נסיון בחינה, ללכת באלה כי לא נסיתי (ש"א יז לט), לא בחנתי נפשי מעולם ללכת בהם. ויתכן שיהיה הנסיון הזה בטובה, כי האדון פעם ינסה עבדו בעבודה קשה לדעת אם יסבלנה לאהבתו, ופעם ייטיב עמו לדעת אם יגמול אותו בטובה אשר עשה עמו להוסיף לאדונו עבודה וכבוד, כענין שאמרו חכמים (שמו"ר לא כ) אשרי אדם שעומד בנסיוניו, שאין לך בריה שאין הקב"ה מנסה אותה, העשיר מנסה אותו אם תהיה ידו פתוחה לעניים, העני מנסה אותו אם יוכל לקבל יסורין וכו'. ולכך אמר הכתוב, הטיב לכם האלהים להראותכם את כבודו, אשר לא עשה כן לכל גוי, לנסותכם אם תגמלו לפניו כטובה אשר עשה עמכם להיות לו לעם נחלה, כענין שאמר הלה' תגמלו זאת (דברים לב ו), ואמר

רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה על כן אפקוד עליכם את כל עונותיכם (עמוס ג ב), כי העמים אינם חייבים לי ככם אשר ידעתי אתכם פנים בפנים :

יט אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם. צוה שיאמר להם אחרי שראיתם בעיניכם כי מן השמים דברתי עמכם ואני הוא האדון בשמים ובארץ, אל תשתפו עמי אלהי כסף ואלהי זהב כי אין לכם צורך אתי אל עזר אחר, ושיעור הכתוב לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב להיות לכם לאלהים אתי, ולא תעשו לכם כלל, הזהיר מן האמונה בהם, וחזר והזהיר מן העשייה לבדה, כענין ופסל ומצבה לא תקימו לכם (ויקרא כו א) :

ועל דרך האמת טעם "אתי" כטעם על פני, וכבר רמזתי פירושו (לעיל פסוק ג) :

וכתב רש"י כי מן השמים דברתי עמכם, וכתוב אחר אומר וירד השם על הר סיני (לעיל יט כ), בא השלישי להכריע ביניהם מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה (דברים ד לו), כבודו בשמים ואשו וגבורתו בארץ. זהו לשון הרב. ואיננו מכוון. אבל הכרע הפסוקים מדרש חכמים הוא (מכילתא כאן), ואמת הוא כי השם בשמים וכבודו בהר סיני כי באש ה', וכתוב ועל הר סיני ירדת ודברת עמהם משמים, והמקראות כלן מבוארות בלשונן לכל יודע, וכבר בארתי הכל למעלה (לעיל יט כ). ורבי אברהם אמר כי מי שיש לו לב יבין הטעם בפרשת כי תשא (שמות לג כא). ודברי פי חכם חן (קהלת י יב).

כא מזבח אדמה תעשה לי. פירש ר"א כי אמר לא תעשון אתי אלהי כסף ואלהי זהב לקבל כח עליונים בצורתם להיות אמצעיים ביני וביניכם, כי בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבא אליך אני בכבודי וברכתיך, אין לך צורך לאמצעי כלל. ועל דעת רבותינו (במכילתא כאן) במזבחות, שהם הנעשים במשכן ובמקדש, הזכיר מצות המזבחות באדמה ובאבנים לאמר שיעשו גם כן המזבחות לשם לבדו, ושם יזבחו העולות והשלמים, ולא לשדים על פני השדה, ובכל המקום אשר יזכירו את שמו יבא בכבודו עליהן לשכן שכינתו בתוכם ולברך אותם :

כב (כב~כג) וטעם ואם. במצות חובה, לומר, אם יגיע הזמן שתזכו לרשת הארץ ולבנות לי מזבח אבנים בבית הבחירה, השמר שלא תבנה אתהן גזית שתחשוב לעשות כן למעלת הבנין. ודעת ר"א שהמצוה על מזבח הברית שבסדר ואלה המשפטים (להלן כד ד) בפירושו :

ועל דרך האמת, הכתובים כסדרן, אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם בשמי הגדול, ולא תעשון על פני אלהי כסף ואלהי זהב, אבל אני מתיר לכם שתעשו מזבח לי לבדי ולזבוח עליו עולות גם שלמים בכל המקום אשר אזכיר את שמי כי אבא אליך וברכתיך, ברכות שמים מעל ברכות תהום רובצת תחת (בראשית מט כה), ו"אזכיר" מן זכרנו יברך (תהלים קטו יב) :

כי חרבך הנפת עליה. לאסור בהם נגיעת הברזל, כמו שנאמר אבנים שלמות תבנה את מזבח ה' אלהיך (דברים כז ו), לא תניף עליהן ברזל (שם ה). והזכיר כאן הברזל בלשון חרב, כי כל כלי ברזל אשר בהם פיות כורתות יקראו חרב. יאמר בסיף, ויעש לו אהוד חרב ולה שני פיות (שופטים ג טז), ובאזמל, קח לך

חרב חדה (יחזקאל ה א), ויאמר בכשיל וכלפות אשר יסתרו בו הבנין ומגדלותיך יתץ בחרבותיו (שם כו ט), וכן זה המסתת אבנים יקראנו חרב:

וטעם המצוה בדברי רבותינו (במכילתא כאן) להדור מצוה שלא יונף המקצר על המאריך. ור"א אמר שלא ישאר הנפסל מן האבן באשפתות והמקצת בנוי במזבח השם. או שלא ילקח ממנה לעשות מזבח לע"ז כי עובדיה יעשו כן אולי יצליחו. והרב אמר במורה הנבוכים (ג מה) שהיא הרחקה, שלא יבאו לעשות בהן צורה ותהיה אבן משכית, כי היה כן מנהג עובדי ע"ז:

ואני אומר כי טעם המצוה, בעבור היות הברזל חרב והוא המחריב העולם, ולכן נקרא כך. והנה עשו אשר שנאו השם (מלאכי א ג) הוא היורש החרב, שאמר לו ועל חרבך תחיה (בראשית כז מ), והחרב הוא כחו בשמים ובארץ, כי במאדים ובמזלות הדם החרב יצליח, ובהם תראה גבורתו, ולכן לא יובא בית ה':

וזהו הטעם שהזכירו הכתוב בפירוש **אשר לא תבנה אתהן גזית**, כי בהניפך עליהם שום ברזל לעשותם כן **הנפת עליה חרבך** המרצח ומרבה חללים וחללת אותה:

ומפני זה לא היה במשכן ברזל, כי גם יתידותיו שהיו טובות יותר מברזל, עשה נחשת. וכן בבית עולמים לא נעשה בו כלי ברזל מלבד הסכינים, כי השחיטה אינה עבודה. והכתוב לא אסר לבנות גזית רק בהניף עליהן ברזל, כי פירש כאשר חרבך הנפת עליה, ומפורש בזה לא תניף עליהן ברזל (דברים כז ה), ואם בא לסתת אותן בכלי כסף או בשמיר שהזכירו רבותינו (סוטה מח): הרי זה מותר, אע"פ שאינן שלמות. וזה ישבר טעמו של ר"א. גם טעם הרב בעבור זה איננו נכון:

והנה שלמה הוסיף במצוה שלא נשמע כל כלי ברזל בבית בהבנותו (מ"א ו ז), אע"פ שהיה מותר, שכך שנינו במכילתא (כאן) לא תבנה אתהן גזית, בו אי אתה בונה אבל אתה בונה בהיכל ובקדשי קדשים, ומה אני מקיים ומקבות והגרזן כל כלי ברזל לא נשמע בבית בהבנותו, בבית אינו נשמע אבל בחוץ נשמע. והיה הענין הזה, שהיו עוקרין האבנים מהרריהן בכלי ברזל ומסתתים אותם שם בברזל, כאשר יכרתו ג"כ בברזל העצים והברושים אשר היו בבית, וכן כתוב (שם ה לא) ויסיעו אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד הבית אבני גזית. וכאשר יביאו אותן אל הבית לבנות הקירות לא יתקנו אותם בברזל ולא יניפו אותו עליהן כלל כדרך הבונים:

וזהו שאמר (שם ו ז) אבן שלמה מסע נבנה, לא שהיא שלימה לגמרי, רק שהיא שלימה שאין בה פגם כדי שתחגור בה צפורן, אבל היא חלקה ושוה (ס"א ונאה). ופירוש "מסע", שהיא גדולה כאשר הסייעו אותה מן ההר, לא חלקו הסלע לאבנים מרובות כמנהג הבונים, ולא יתקנו אותה בכאן, ולא ישיבוה במקבות והגרזן כמנהג כל בנין אחר, כי לא רצה שלמה שיבנה ושישמע בכל הר הבית קול ברזל, וכל זה להרחיק הברזל ממנו, וזה כדעת רבי ירמיה במסכת סוטה (מח):. אבל לדעת רבי יהודה (שם) אבני גזית בביתו שם אותן, לא בבית המקדש. ועל דעתו פירוש המקרא ויסיעו אבנים גדולות אבנים יקרות ליסד את הבית אבני גזית (מ"א ה לא), כלומר שהסיעו גם אבני גזית והם לביתו. וכן נראה בפשט הכתוב כי החצר עשה אבני גזית, דכתיב (שם ו לו) ויבן את החצר שלשה טורי גזית, ולא החמיר רק בהיכל ובדביר. וכל זה ריחוק הברזל מן הקדש. והברזל

אשר הקדיש דוד שלא נחקר משקלו (דהי"א כב יד), לעשות ממנו כלים לכרות העצים ולחצוב האבנים היה:

[כג] ולא תעלה במעלות על מזבחי. בעבור כי התחיל לצוות במזבח השלים מצותו ולא איחר זה עד צוותו בדברי הקרבנות בתורת כהנים, וזו ראייה לדברי חכמים ואין צריכין חיזוק. וטעם המעלות, יראת המזבח והדורו לכבוד השם. ולמצות השם טעמים רבים בכל אחת, כי יש בכל אחת תועלות רבות לגוף ולנפש:

משפטים

פרשת

שמות פרק-כא

[א] טעם ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, כי רצה להקדים להם המשפטים, כי כאשר היה בעשרת הדברות הדבור הראשון בידיעת ה', והשני באיסור ע"ז, חזר וצוה את משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (לעיל כ כב), שתזהירם אתה עוד שיתנו לבם למה שראו ויזהרו במצות האלו שצויתם, כי אתם ראיתם, כנגד דבור אנכי, ולא תעשון אתי כנגד לא יהיה לך, להשלים ענין ע"ז, ואלה המשפטים כנגד לא תחמוד, כי אם לא ידע האדם משפט הבית או השדה ושאר הממון יחשוב שהוא שלו ויחמדהו ויקחהו לעצמו, לפיכך אמר תשים לפניהם, משפטים ישרים ינהיגו אותם ביניהם, ולא יחמדו מה שאינו שלהם מן הדין. וכן אמרו במדרש רבה (שמות ל טו) כל התורה כלה תלויה במשפט, לכן נתן הקב"ה דינין אחר עשרת הדברות. וכן יפרש באלה המשפטים המשפט בעבודה זרה (להלן כב יט), ובכבוד האב (שם כא טו יז), והרציחה (שם כא יב יד), והניאוף (שם כב יח), הנזכרים בעשרת הדברות:

ודרשו לפניהם ולא לפני כנענים (תנחומא א, גיטין פח:), מפני שהיה ראוי לומר אשר תשים להם, כמו שאמר (לעיל טו כה) שם שם לו חק ומשפט, ואמר לפניהם, שהם יהיו הדיינים, כי על השופט יבא הלשון הזה, ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' לפני הכהנים והשופטים (דברים יט יז), עד עמדו לפני העדה למשפט (במדבר לה יב), לפני כל יודעי דת ודין (אסתר א יג). ודרשו עוד (שם) לפניהם, ולא לפני הדיוטות, מפני שכתב במשפטים והגישו אדוניו אל האלהים (להלן פסוק ו), עד האלהים יבא דבר שניהם (להלן כב ח), וכתוב גם כן ונתן בפלילים (להלן פסוק כב), שהם הדיינים המומחין הסמוכים עד משה רבינו:

ולכך אמר בכאן שהמשפטים האלה ישימו אותם לפני האלהים שיזכיר, ולא לפני גוים, ולא לפני מי שאינו שופט על פי התורה, והוא הדיוט לזה, שאסור לבא בפניו כשם שאסור לבא לפני הגוים. ואע"פ שידוע שההדיוט הזה יודע שורת הדין וידין לו כהוגן, אבל הוא אסור לשומו דין ולצעוק לו שיכוף את בעל דינו לדון לפניו, וההדיוט עצמו אסור לדון להם. ואף על פי שהזכירו חכמים שתי הכתות האלה כאחת, יש הפרש ביניהם, שאם רצו שני בעלי הדין לבא לפני ההדיוט שבישראל מותר הוא, ובדקבלום עילויהו דינו דין, אבל לפני הגוים אסורין הם לבא לפניו שידון להם בדיניהם לעולם, ואפילו היו דיניהם כדינו באותו ענין:

[ב] כי תקנה עבד עברי. התחיל המשפט הראשון בעבד עברי, מפני שיש בשילוח העבד בשנה השביעית זכר ליציאת מצרים הנזכר בדבור הראשון, כמו שאמר בו (דברים טו טו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויפדך ה' אלהיך על כן אנכי מצוך את הדבר הזה היום. ויש בה עוד זכר למעשה בראשית כשבת, כי השנה השביעית לעבד שבתון ממלאכת אדונו כיום השביעי. ויש בה עוד שביעי בשנים שהוא היובל, כי השביעי נבחר בימים (לעיל כו) ובשנים (לקמן כה ד) ובשמטות (שם פסוק ח), והכל לענין אחד, והוא סוד ימות העולם מבראשית (בראשית א א) עד ויכלו (שם ב א). ולכן המצוה הזאת ראויה להקדים אותה שהיא נכבדת מאד, רומזת דברים גדולים במעשה בראשית:

ולכך החמיר בה הנביא מאד, ואמר אנכי כרתי ברית את אבותיכם מקץ שבע שנים תשלחו איש את עבדו ואיש את שפחתו (ירמיה לד יג יד), וגזר בעבורה הגלות (שם יז~כב) כאשר תגזור התורה גלות על שמתת הארץ (ויקרא כו לד~לה), וכמו שאכתוב עוד בעזרת ה' (בויקרא כה ב). וכאשר השלים משפט המצוה הזאת בעבדים העברים, החל במשפט לא תרצח שהיא החמורה, ובכבוד האבות, ובלא תגנוב, וחזר למשפט מכה איש בלי שימות בה, ואחרי כן לרציחת העבד שהיא חמורה ממיתת הולדות, ואחרי כן לאברי הישראלים והעבדים, ואחרי כן לנזקי הבהמות במיתה. וכל הפרשיות בסדור ובכונה נכונה:

[ג] ויצאה אשתו עמו. כתב רש"י וכי מי הכניסה שתצא, אלא מגיד שהקונה עבד עברי חייב במזונות אשתו ובניו. ומדרש חכמים הוא (מכילתא כאן). והכניסו עמה הבנים (שם) מכתוב שאמר אחר כן **ויצא מעמך הוא ובניו עמו** (ויקרא כה מא). ולא נתברר לי בדין הזה אם מעשה ידי האשה והבנים לאדון כל הימים אשר יזון אותם. והנראה בעיני שהוא נכנס במקום הבעל, כי חמלה התורה על האשה והבנים שחיייהם תלויין להם מנגד מצפים לידי הבעל, ועתה שנמכר יאבדו בצרתם, ולכן צוה את האדון אשר הוא לוקח מעשה ידיו להיות להם במקומו. ואם כן לא יהיה על האדון רק חיוב הבעל בלבד, יקח מעשה ידיהם כאשר יעשה הבעל ויזון ויפרנס, וזהו לשון ויצאה אשתו "עמו", כי היתה אשת העבד עם בעלה כשפחה לאדונו, שהרי מעשה ידי שניהם שלו והוא חייב במזונותיהם, אין ביניהם אלא שהרשות ביד האשה ללכת לנפשה, וכן הבנים אינו חייב להם במזונותם אלא בקטנן בזמן שהאב מצוה או נוהג לזון אותם. וכן פירש רש"י במס' קדושין (כב. ד"ה דלאו):

וכל זה חמלה מאת השם עליהם ועל העבד שלא ימות בצערו בהיות עמלו בבית נכרי, ובניו ואשתו יהיו נעזבים. ואע"פ שלא היה הוא מחוייב במזונותם מדין התורה, כמו שנתבאר בתלמוד בכתובות (מט.), אבל כיון שדרך כל הארץ לפרנס אדם אשתו ובניו הקטנים צוה האל ברחמיו להיות הקונה כאב רחמן להם.

וכוונת חכמים בבניו הבנים והבנות. וראיתי במכילתא (כאן) יכול שיהא חייב במזונות ארוסה ושומרת יבם, ת"ל אשתו, להוציא שומרת יבם שאינה אשתו. עמו, להוציא ארוסה שאינה עמו. וגם זה ראיה לדין שאמרת, כי אין מנהג הארוסה ושומרת יבם לסמוך על האיש, ולכן לא הטילה התורה מזונותם על האדון, ואפילו נתחייבו היבם והארוס לזון אותם מן הדין בזמן הידוע בתלמוד (כתובות נז.), הוא עליו כשאר חובותיו, ולא נתחייב בהן האדון:

ושוב מצאתי במכילתא אחריתא דרבי שמעון **אם בעל אשה הוא**, מה הוא חייב במזונותיו, אף לאשתו ובניו חייב במזונותיהן. עדין אני אומר אשה ובנים שהיו לו עד שלא לקחו רבו חייב במזונותיהן, שמתחלה לא לקחו אלא על מנת כן, אבל אשה ובנים שהיו לו משלקחו רבו לא יהא חייב במזונותיהן, ת"ל **אם בעל אשה הוא וגו'**, שתי נשים כאן, אחת עד שלא לקחו רבו ואחת משלקחו רבו. יכול אפילו היו לו ארוסה ושומרת יבם שהוא אינו חייב במזונותיהן רבו חייב במזונותיהן, אשתו ובניו יוכיחו שהוא אין חייב במזונותיהן ורבו חייב במזונותיהן, ת"ל **ויצאה אשתו עמו**, אשה שהיא עמו חייב, יצאה זו שאינה עמו. יכול אפילו שאינה ראויה להתקיים עמו, כגון אלמנה לכהן גדול גרושה וחלוצה לכהן הדיוט, ת"ל ויצאה אשתו עמו, מי שראויה להתקיים עמו יצאה זו וכו'. יכול אפילו נשא אשה שלא מדעת רבו, תלמוד לומר הוא, מה הוא מדעת רבו אף אשתו מדעת רבו. יכול יהא מעשה בניו ובנותיו של רבו, ודין הוא, ומה עבד כנעני שאין רבו חייב במזונותיו מעשה בניו ובנותיו של רבו, עבד עברי שרבו חייב במזונותיו אינו דין שיהא מעשה בניו ובנותיו של רבו, תלמוד לומר הוא, הוא מעשה ידיו של רבו, ואין מעשה בניו ובנותיו של רבו. **ויצאה אשתו עמו**, אל תפרישנו מאשתו, אל תפרישנו מבניו. עד כאן הברייתא הזו:

ועדיין אני אומר שאם רצו אשתו ובניו לזון משל אדון הוא לוקח מעשה ידיהם כמו שכתבתי, ולא באו למעט בברייתא הזו אלא שאינם שלו כדין עבד כנעני, וכדין העבד עצמו, אלא יכולים הם לומר אין אנו ניזונין ואין אנו עושים. ונתחדש לנו מן הברייתא הזו שאם נשא אשה שלא ברצון אדניו אינו חייב במזונותיה ולא במזונות ולדיה, שכיון שברשות אדניו למסור לו שפחה כנענית אינו חייב במזונות הישראלית הזאת. ודרשו עוד ממלת עמו שלא תפרישנו מאשתו ומבניו, לומר שאין רבו יכול לומר לו עם השפחה שמסרתי לך תתיחד ותישן בלילה ולא עם אשתו הישראלית, אלא הרי הדבר ברשות העבד:

[ד] אם אדניו יתן לו אשה. בכנענית הכתוב מדבר. או אינו אלא ישראלית, ת"ל **האשה וילדיה תהיה לאדניה**, הא בכנענית הכתוב מדבר. זה לשון הברייתא השנויה במכילתא. וכתב רש"י שהרי העבריה אף היא יוצאה בשש, ואפילו לפני שש אם הביאה סימנים, שנאמר (דברים טו יב) כי ימכר לך אחיך העברי או העבריה. ואין זה מכוון כהוגן, כי אם נאמר שהיא בישראלית, לא במוכר את בתו לאמה שיוצאה בסימנים, כי היאך יתננה לו אדוניו והוא אין בידו למוסרה לשום אדם אחר. וכן הראיה שאמר שאף היא יוצאה בשש אינה אלא לדבריו שכתב במוכר עצמו שאינו נמכר אלא לשש, והם בתלמוד דברי יחיד (קידושין יד:), והלכה במוכר עצמו שנמכר לשש ויותר על שש. ואם כן אין אשה יוצאה בשש אלא כשמכרה אביה. אבל מה שאמרו הא בכנענית הכתוב מדבר, מפני שאמר **האשה וילדיה תהיה לאדניה**, שהילדים בכנענית לאדון, שולד שפחה כנענית כמוה (שם סו:), אבל בישראלית אפילו היתה גדולה, ואפילו נאמר שתהא האשה רשאה למכור עצמה, בניה של אב הן:

ו והגישו אדניו אל האלהים. לב"ד, צריך שימלך במוכריו שמכרוהו לו (מכילתא). ואמר ר"א כי נקראו השופטים אלהים בעבור שהם מקיימי משפטי האלהים בארץ. ולדעתו יאמר הכתוב **והגישו אדניו אל האלהים**, עד האלהים יבא דבר שניהם (להלן כב ח), לרמוז כי האלהים יהיה עמהם בדבר המשפט, הוא יצדיק והוא ירשיע. וזהו שאמר (שם) אשר ירשיעון אלהים, וכך אמר משה כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז). וכך אמר יהושפט כי לא לאדם תשפטו כי לה' ועמכם בדבר משפט (דהיי"ב יט ו). וכן אמר הכתוב אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (תהלים פב א), כלומר בקרב עדת אלהים ישפוט, כי האלהים הוא השופט. וכן אמר ועמדו שני האנשים אשר להם הריב לפני ה' (דברים יט יז). וזה טעם כי לא אצדיק רשע (להלן כג ז) על הפירוש הנכון. ובאלה שמות רבה (ל כד) ראיתי אלא בשעה שהדיין יושב ודן באמת, כביכול מניח הקב"ה שמי השמים ומשרה שכינתו בצדו, שנאמר (שופטים ב יח) כי הקים ה' להם שופטים והיה ה', עם השופט:

ועבדו לעולם. פירשו רבותינו (במכילתא כאן) כי הוא עד היובל. ואמר ר"א כי פירוש עולם זמן בלשון הקדש, כבר היה לעולמים אשר היה מלפנינו (קהלת א י), זמנים, וישב שם עד עולם (ש"א א כב). ולכן אמר **ועבדו לעולם**, לזמנו של יובל, שאין במועדי ישראל זמן ארוך ממנו, ויציאת חירות כאלו עולם מתחדש לו, ויהיה פירושו שישוב לזמנו הראשון שהיה חפשי. והמשכיל יבין כי לעולם כמשמעו, כי העובד עד היובל עבד כל ימי עולם. ולשון מכילתא (כאן) רבי אומר בא וראה שאין עולם אלא חמשים שנה, שנאמר ועבדו לעולם, עד היובל. ושכח ר"א מה שהשכיל וכתב במקום אחר:

לא תצא כצאת העבדים. כיציאת עבדים כנענים בשן ועין. לשון רש"י. וכן דרשוהו רבותינו (במכילתא כאן). וכך הוא, שאין עבד עברי נקרא עבד סתם. ואני תמה, ולמה הוצרך הכתוב לומר כן. ואולי שלא נדון בעבריה שתצא גם בשן ועין בק"ו מן הכנענית. ואמר זה בעבריה, והקיש אליה העברי:

אבל בעל הלכות גדולות כתב מפני שיציאת העבדים בשן ועין קנס הוא ואין למדין מן הקנסות. עשה זה מצות לא תעשה, יזהיר את האדון שאם בא להוציאה מרשותו בשן ועין שיעבור בלאו, אבל ישלם דמי השן והעין, ותהיה עמו ליעוד עד הזמן, כי יהיה זה רעה רבה שהפיל את שינה בכעסו עמה ויוציאנה מביתו אשר היתה מיחלת ליעודו לאחר שפגם אותה. ועוד, כי פעמים רבות יהיו דמי הנזק בראשי האיברים יותר מדמי עבודתה בהיות קרוב לבא עתה. והחמיר הכתוב על האדון בלאו, שלא יגזול ממנה דמי ראשי אבריה אפילו ירצה להוציאה בהם. ואפשר שההוצאה עצמה אסורה עליו עד הזמן, כי חייבו הכתוב במזונותיה ולעמוד עמו אולי תמצא חן בעיניו ותתיעד, כאשר הזהיר בלאו בשארה כסותה ועונתה לא יגרע. ולזה הדעת ימנה **לא תצא כצאת העבדים** בכלל שס"ה מצות לא תעשה:

נ לעם נכרי לא ימשול למכרה. אינו רשאי למכרה לאחר לא האדון ולא האב. **בגדו בה**, אם בא לבגוד בה שלא לקיים מצות ייעוד, וכן אביה שבגד ומכרה לזה. לשון רש"י. וא"כ יהיה לעם נכרי כמו לאיש נכרי, ולא מצינו לו חבר בכל הכתוב. ושמא יהיה למ"ד לעם נמשך, לעם לנכרי לא ימשול למכרה, ופירושו כמו תתננו מאכל לעם לציים (תהלים עד יד), שפירש מי הוא העם, אנשי הציים, כן אמר **לא ימשול למכרה לעם**, ופירש **לנכרי**, כלומר לאיש נכרי מכל העם, והיה "נכרי" כמו ועצבך בבית נכרי (משלי ה י), בבית איש אחר, מנכריה אמריה

החליקה (שם ב טז) שאינה אשתו, וכל זה לקיים דברי חכמים (קידושין יט). שאומרים כך שאין אדם רשאי למכור את בתו לשפחות אחר שפחות, ואמרו (שם) כיון שבגד בה שוב אינו רשאי למכרה :

אבל ראיתי במכילתא (כאן) **לעם נכרי לא ימשול למכרה**, הרי זו אזהרה לבי"ד שלא ימכרנה לנכרי. ונראה מלשונם שאינה אזהרה שלא ימכרנה פעם אחרת לא לזה ולא לאחר, אבל היא מניעה לגמרי מן הנכרי, שלא ימכור אדם בתו לשפחות לגוי, כי מפני שאמר בעבד עברי ונמכר לגר תושב עמך או לעקר משפחת גר (ויקרא כה מז), הוצרך לומר שלא יעשה כן באשה. והטעם ידוע. וזה פשוטו של מקרא בודאי, שאמר כי אחרי שהפדה האב המוכר לא יוכל למכרה לגוי, והוא הדין מתחילה, אבל כי לפעמים אדם רוצה מאד לפדות את בתו מן האדון שלא יעדה ויחפוץ למכרה לגוי לשנה או לשנתיים להוציאה ממנו, והזהירו הכתוב מזה :

או יחזור לתחלת הענין, כי ימכור את בתו לאמה לא ימשול למכרה לנכרי :

וא"כ מה שדרשו בתלמוד (קידושין יח) : שלא ימכור אדם את בתו לשפחות אחר שפחות, הוא מייתור **בבגדו בה**, שהרי לעם נכרי איננו רשאי למכרה לעולם, וא"כ למה אמר **בבגדו בה** שמשמעו לומר דכיון שבגד בה פעם אחת ומכרה לשפחות לא יבגוד בה פעם אחרת. לפיכך ידרשו הכתוב כן לעם נכרי לא ימשול למכרה ובבגדו בה, כלומר ולא ימשול למכרה בבגדו בה, שכיון שמכרה שוב לא ימכרנה :

ובהרבה מקומות דרשו כך, קרי ביה הכי לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכור (דברים יד כא), תתננה ואכלה או מכור לנכרי (פסחים כא :), וכן דרשו בכאן **ויצאה חנם אין כסף** (להלן פסוק יא), ומפני הייתור עשו מהן שתי יציאות, ויצאה חנם, ויצאה אין כסף. ולמדו ממנה יציאה בנערות, ובבגרות למי שאין לה נערות, והוא בגר דאילונית כמו שאמור בתחלת קדושין (ד) :

ודרך הפשט בפרשה זו שיאמר **כי ימכור איש את בתו** הקטנה **לאמה לא תצא כצאת העבדים** האלה הנזכרים בשביעית (לעיל בפסוק ב) וביובל (ויקרא כה מ), שלא יוכל האב להוציאה מביתו לעולם אם תיטיב הנערה בעיניו ותשא חסד לפניו, אבל יקחנה לו לאשה כרצונו. **ואם רעה בעיני אדוניה אשר יעדה** להיות לו לאשה, כי הקונה בת ישראל לקחתה לו לאשה יקנה אותה, והנה היא מיועדת לו מן הסתם. ועתה אם לא יחפוץ בה אדוניה, והפדה האב הנזכר, כי אסור לו להניחה עוד ביד אדון מעת שיאמר לא חפצתי לקחתה, ולא יוכל למכרה לעם נכרי בבואו לבגוד בה, כי זאת בגידה שימכור אדם בתו זולתי למי שיוכל לישא אותה. או טעמו שכל מוכר בתו בוגד בה. ואם שלש אלה, היעוד לו או לבנו או הפדיון לא יעשה לה, אז תצא חנם אין כסף כצאת העבדים הנזכר :

[ט] כמשפט הבנות יעשה לה. על דרך הפשט יתכן שיאמר שאם ייעדנה הקונה לבנו, והוא השדוך שישדכנה לו, כי יעוד לשון זמון הוא, מן המועד אשר יעודו (ש"ב כ ה), כמשפט אשר יעשה האדם לבנותיו יעשה לה, שיתן לה משלו כמוהר הבתולות. וצוה בזה כאשר צוה בהענקה, והכל חסד מאתו יתעלה. **ועל דרך רבותינו**, והוא האמת, **כמשפט הבנות** אשר ישיאו אותן האבות יעשה לה הבן. ופירש משפטן כי **אם יקח אחרת, שארה כסותה ועונתה של זו לא יגרע**, ואין צורך לומר אם לא ישא אחרת, כי הכתוב דבר בהווה :

ופירש רש"י שארה מזונות, **כסותה** כמשמעה, עונתה תשמיש. וכן אמר אונקלוס זיונה. ובגמרא (כתובות מז:) אמרו על מי שאמר כך והאי תנא סבר מזונות דאורייתא, דתניא שארה אלו מזונות, וכן הוא אומר וימטר עליהם כעפר שאר וגוי (תהלים עח כז). והמובן בסוגית הגמרא שהם דברי יחיד, והלכה מזוני תקינו לה רבנן. וגם על דרך הפשט למה יזכיר במזונות שאר, שהוא הבשר, והראוי שיזכיר לחמה, כי על הלחם יחיה האדם, ובו יהיה החיוב. וחשב ר"א לתקן זה, ופירש שארה מזון, שיעמיד שארה שהיא בשרה. ואין בזה טעם, שיאמר הכתוב לא יגרע הבעל בשרה:

ולכך אני אומר כי פירוש שאר בכל מקום בשר הדבק והקרוב לבשרו של האדם, נגזר מלשון שאר, כלומר שאר בשרו, מלבד בשר גופו. ויקראו הקרובים שאר, אל כל שאר בשרו (ויקרא יח ו), שארה הנה (שם יז), כענין אך עצמי ובשרי אתה (בראשית כט יד), ויאכל חצי בשרו (במדבר יב יב). וכן שם ושאר נין ונכד (ישעיה יד כב), זרעו הקרוב אליו. וכן בכלות בשרך ושארך (משלי ה יא), עצמך ובניך, שהם הבשר הקרוב לך, ויקרא הבשר הנאכל שאר, וימטר עליהם כעפר שאר (תהלים עח כז), כי הבשר הנאכל ידבק באוכל ויחזור לבשרו. ויתכן שיהיה מזה בכלות בשרך ושארך (משלי ה יא), בשר גופך ושאר הבשר הנעשה מן המאכל יכלה ולא יהיה לך לבשר. ותקרא האשה שאר לבעל, כמו שדרשו (יבמות כב:) כי אם לשארו, שארו זו אשתו, והוא מן הענין שאמר ודבק באשתו והיו לבשר אחד (בראשית ב כד). והנה שארה קרוב בשרה. וכסותה כסות מטתה, כמו שנאמר (להלן כב כו) כי היא כסותו לבדה במה ישכב. ועונתה הוא עונה שיבא אליה לעת דודים:

ואם יהיה פירוש שאר כמו בשר כדברי המפרשים (רש"י והרד"ק בתהלים עח כז והרד"ק כאן), ונאמר כי אל כל שאר בשרו (ויקרא יח ו) כמו בשר בשרו, כענין שנאמר (בראשית לז כז) כי אחינו בשרנו הוא, ג"כ נפרש שארה לא יגרע, שלא ימנע ממנו בשרה, כלומר הבשר הראוי לה, והוא בשר הבעל אשר הוא עמה לבשר אחד. וענין הכתוב, שאם יקח אחרת, קרוב בשרה של זו וכסות מטתה ועת דודיה לא יגרע ממנה, כי כן משפט הבנות. והטעם, שלא תהיה האחרת יושבת לו על מטה כבודה והיו שם לבשר אחד, וזו עמו כפילגש ישכב עמה בדרך מקרה ועל הארץ כבא אל אשה זונה, ולכן מנעו הכתוב מזה. וכך אמרו חכמים (כתובות מח.) שארה זו קרוב בשר, שלא ינהג בה כמנהג פרסיים שמשמשין מטותיהן בלבושיהן. וזה פירוש נכון, כי דרך הכתוב בכל מקום להזכיר המשכב בלשון נקי ובקצור, ולכן אמר באלו ברמז **שאהרה כסותה ועונתה**, על שלשת הענינים אשר לאדם עם אשתו בחבורן. ויבא זה כהוגן על דין ההלכה, ויהיו המזונות ומלבושי האשה תקנה מדבריהם:

{טו} **ומכה אביו ואמו מות יומת**. כבר למדו חכמים שמיתתו בחנק (סנהדרין פד:), ולכך סמך לו **וגונב איש ומכרו**, שגם הוא באותה מיתה, והפריש ממנו ומקלל אביו ואמו, מפני שהוא בסקילה, שנאמר בו אביו ואמו קלל דמיו בו (ויקרא כ ט), וכל מי שנאמר בו כלשון הזה הוא בסקילה (סנהדרין סו:), נלמד ממה שכתוב באבן ירגמו אותם דמיהם במ (ויקרא כ כז). והחמיר במיתת המקלל יותר ממיתת המכה, מפני שחטא הקללה מצוי יותר, שהכסיל כאשר יכעוס והתקצף וקלל במלכו ובאביו ואמו תמיד כל היום, והעבירה כפי מציאותה תמיד צריכה ייסור גדול. או מפני שיש בקללה חטא גדול יותר שהיא בהזכרת ה' (שבועות לו:), והנה צריך להענישו על חטאו באביו ואמו ועל אשר נשא שם ה' אלהיו לפשע וחטא. והגאון רב סעדיה אמר כי הכניס דבר הגונב איש

ביניהן, בעבור כי על הרוב הנגנבים הם קטנים ויגדלו במקום אחר ולא יכירו אבותם ויבא שיכום ויקללום, ולכן ראוי להעניש הגנב במיתה כהם, כי העונש הוא עליו:

[טז] ונמצא בידו. שראוהו עדים שגנבו ומכרו ונמצא בידו קודם המכירה. לשון רש"י. ולא הבינותי זה, אם ללמד שראוהו עדים בידו קודם המכירה, וכי תעלה על דעתך שיהא זה נהרג עליו עד שראוהו עדים שגנב. ומכר, ודי במה שאמר **וגונב איש ומכרו**, והמציאה בידו איננה ראייה גמורה. אבל הכתוב הזה בא ללמד על מה ששנינו (סנהדרין פה): הגונב נפש אינו חייב עד שיכניסנו לרשותו, ואמר בברייתא גנבו ולא מכרו, מכרו ועדיין הוא ברשותו פטור. והענין ללמד שדינו כדין שאר הגנבים בממון, שאם טבח ומכר ברשות הבעלים פטור, ואם הגביהו או שהוציאו מרשות הבעלים חייב (ב"ק עט.). וכן זה צריך שיביא זה הנגנב לרשותו, וכן אם הגביה הנער על כתפו ומכרו לאחר חייב הוא, דהא קרינא ביה **ונמצא בידו**, ולא תהא חצרו קונה לו יותר מידו:

וכן מה שאמר מכרו ועדיין הוא ברשותו, שלא הוציאו הלוקח מרשותו כלל ואע"פ שנתן בו מעות, כי שלא הוציאו משם פטור:

ולא ידעתי אם לומר שצריך קנין כמשפט הקניות שימשכנו מרשות המוכר לסימטא או עד שיגביהנו, או היא גזרת הכתוב בנפש לומר שאפילו נגמר המכר ביניהן וקנה בהגבהה או במשיכה בחצר של שניהם יהיה פטור עד שיצא מרשותו לרשות הלוקח. וכן נראה. ורש"י פירש שם בפירושו בגמרא (סנהדרין פה): ועדיין הוא ברשותו של נגנב עצמו ופטור, מפני שאין כאן גנבה כלל. ואם כן לא נתחדש כאן דבר שלא כמשפט גנבי ממון:

ועל כל ענין, שיעור הכתוב **וגונב איש ונמצא בידו ומכרו מות יומת**. ויתכן שהיה עוד כסדרו, **ונמצא בידו** של לוקח, שאם גנב את הנפש והביאו לביתו והביא שם הלוקח ומכרו לו ולא הוציאו הלוקח משם אינו חייב שלא נגמר המכר ביניהן, או אפילו כשנגמר המכר יפטר, כמו שכתבתי:

[יח] באבן או באגרוף. על לשון רבותינו אגרוף הוא היד שיקבצו האצבעות לתוך הכף להכות בה, כמו שאומרים בעלי אגרופין (קידושין עו:), אגרופו של בן אבטיח (כלים יז יב), וכן באגרוף רשע (ישעיה נח ד), יד רשע המכה. והזכיר הכתוב שתי הכאות, אחת קשה והיא האבן, ואחת קלה והיא האגרוף לא תמית בה על הרוב, לומר כי בשתיהן צריך אומד וחובשין אותו. ואם ימות זה כגון שהכהו על נפשו רוצח הוא מות יומת, ואם לא ימות ישלם שבת ורפוי:

ובמכילתא (כאן) רבי נתן אומר הקיש אבן לאגרוף ואגרוף לאבן, מה האבן שיש בה כדי להמית אף אגרוף שיהיה בו כדי להמית. ומה אגרוף בידוע אף אבן בידוע, הא אם נתערבה באבנים אחרות הרי זה פטור. לומר שאם נתערבה באבנים אחרות משערין את הקלה שבהן, ואם אין בה כדי להמית פוטרין אותו. ואחרים אמרו (הראב"ע והרד"ק כאן) כי אגרוף רגב עפר, מלשון עבשו פרודות תחת מגרפותיהן (יואל א יז), והאל"ף כאל"ף אזרוע (ירמיה לב כא), והוא דעת אונקלוס שאמר בכורמיזא. והזכיר את אלה ג"כ, לאמר כי גם ברגב יומת אם הכהו במקום שיש בו כדי להמית, וזהו להבדיל החרב מהם שאין צריך אומד כמו שהזכירו חכמים (סנהדרין עו:):

יט על משענתו. על בוריו וכחו, לשון רש"י. ואמר ר"א כי טעמו שלא ישען על אחר כדרך החולים, רק על עצמו, כי אז ינקה המכה שיוציאוהו מבית הסוהר. ולפי דעתי כי משענתו כפשוטו, כמו ואיש משענתו בידו מרוב ימים (זכריה ח ד), משענת הקנה הרצוף (מ"ב יח כא). ויאמר הכתוב כי כאשר יתחזק המוכה והוא מתהלך תמיד בחוץ בשווקים וברחובות על משענתו כמשפט החלושים שנתרפאו מחולי, ונקה המכה, ולמד שאפילו פשע בנפשו ומת בחולשתו אחרי כן לא יומת. ודבר הכתוב בהווה, כי המוכים שנפלו למשכב לא יתהלכו בחוץ עד שתחיה מכתם ויצאו מידי סכנה, וזה טעם והתהלך בחוץ, כי אם יקום ויתהלך בביתו על משענתו לא ינקה:

ובמכילתא (כאן) אם יקום והתהלך, שומע אני בתוך הבית ת"ל בחוץ, אי בחוץ שומע אני אפילו מתנונה, ת"ל אם יקום. וגם זה נכון מאד שיאמר הכתוב אם יקום ממשכבו לגמרי והוא מתהלך תמיד בחוצות שלא יחזור למשכבו בבאו מן החוץ כמנהג המתנונים, אע"פ שהוא חלוש ונשען על משענת ינקה המכה. והכלל כי כל זה כמין משל בהווה, והדין הוא שיאמרוהו לחיים (סנהדרין עח:), ולכך תרגום אונקלוס על בורייה:

ואמר רק שבתו יתן ורפא ירפא. ולא אמר שבתו ורפואתו יתן, להגיד שיתן השכר אל הרופאים וירפאו אותו, ולא יוכל לתבוע שיתן לו השכר והוא יעשה בו דברים אחרים, רק ירפא בו על כל פנים:

כ (כ~כא) וכי יכה איש את עבדו. כבר למדו רבותינו (במכילתא כאן) בהכרח מטעם כי כספו הוא שבעבד כנעני הכתוב מדבר. ופשוטו של מקרא כדבריהם כן הוא באמת, כי לא יקראו עבד ואמה סתם אחיו העברי או העבריה. ואמר בשבט, בידיעה, כי דרך מושל ואדון להיות בידו שבט, והזהיר כי אע"פ שהוא שבט מוסר ואיננו מקל יד, ישמר ממנו ולא יכה בו אפילו העבד הכנעני מכת בלתי סרה. וזה טעם תחת ידו, שהיה מכה אותו מכה רבה עד שמת. ולא הוצרך לפרש משפטו, אבל אמר שלא יפטר בעבור שהוא כספו, רק נקום ינקם כנקמת כל מכה איש ומת שאמר בו (לעיל פסוק יב) מות יומת:

ועל דרך הפשט אך אם יום או יומים יעמוד, שיקום העבד ויעמוד על רגליו, ולכך הוצרך לומר יום או יומים. וטעמו אם ביום ההוא או גם ביום המחרת יעמוד על רגליו לא יוקם. ושיעורו אך אם ביום או ביומים, או ליום או ליומים, וכמוהו רבים. והנה בתחלה אמר ומת תחת ידו, והיה במשמע שימות בעת הכאתו מיד, ושב לבאר שאם עמד ביום ההכאה על רגליו, או אפילו לא היה יכול לעמוד כלל ביום ההוא ועמד ביום המחרת יפטר האדון, אבל אם לא עמד כלל חייב אף על פי שמת ביום השני, כי גם זה תחת ידו מת. ולא הזכיר עמידה ביום השלישי, כי כיון שחיה שלשה ימים פטור הוא, שהרי אין אני קורא בו ומת תחת ידו:

ועל דעת רבותינו (במכילתא כאן) הזכיר יום או יומים להודיע שצריך לחיות עשרים וארבע שעות, וטעמו יום שלם או יומים שאין יום שלם בהם. ואלו אמר יום בלבד היה צריך שיעמוד לילה ויום כיום התורה במעשה בראשית ובשבתות ובמועדים. ויהיה יעמוד שיתקיים. וכן למען יעמדו ימים רבים (ירמיה לב יד), יתקיימו, והוא הנכון והאמת:

כב כאשר ישית עליו בעל האשה. כשיתבענו הבעל בב"ד להשית עליו עונש על כך. לשון רש"י. ונכון הוא. וכן כאשר ייטב לך (בראשית מ יד), ורבים ככה.

והכונה, כי הוא חייב בדמי הולדות כאשר ישית עליו הבעל, ולא כאשר תשית עליו האשה, כי אין לה חלק וזכות בהן. אבל אונקלוס תרגם כמה די ישוי עלוהי. ואמר ר"א ככל אשר ישית עליו בעל האשה או יתן בפלילים. כאלו אמר שיתפטר עמו לרצונו, או ישלם כדי דמיהן על פי ב"ד. ואיננו נכון, כי מה טעם להזכיר זה. ולפי דעתי, בעבור שאין בולדות היזק ניכר, כי מי יודע אם יצליחו, אמר הכתוב אע"פ שאין כאן ממון תשלומין, נשים עליו עונש, והוא כמו קנס וממון שיטילו אחרים עליו על כרחו. וכן ויתן עונש על הארץ (מ"ב כג לג), ויין ענושים ישתו (עמוס ב ח). ואמר שיהיה העונש **ככל אשר ישית עליו בעל האשה**, שהוא חפץ בילדיו, וחשובים הם אצלו, ויתן זה בפלילים, שלא יתן עליו עונש יותר מכדי דמיהן. ובמכילתא (כאן) **כאשר ישית עליו**, שומע אני כל מה שירצה, ת"ל **ונתן בפלילים**, ואין פלילים אלא דיינים:

[כד] עין תחת עין. הידוע בקבלת רבותינו שהוא ממון (מכילתא כאן, ב"ק פד.), ויבא כלשון הזה בתשלומין ומכה נפש בהמה ישלמנה נפש תחת נפש (ויקרא כד יח). ואמר ר"א כי כוונת הכתוב לומר שהוא חייב בכך אם לא יתן כפרו. והכתוב אוסר עלינו שלא נקח כפר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות (במדבר לה לא), אבל נקח כפר במי שהיה רשע לכרות אבר מאיבריו. ולכן לא נכרות אותו לעולם, אבל ישלם כדי דמיו. ואם אין לו יהיה דמיו עליו חוב עד שתשיג ידו ונגאל. והראיה לדברי חכמים מה שאמר למעלה (פסוק יט) **רק שבתו יתן ורפא ירפא**, ואם נעשה באיש אשר יכה את רעהו כאשר עשה בו, מה ישלם אחרי כן, והוא גם הוא צריך שבת ורפוי. ואין טענה מפני המתרפא מהרה, כי אין זה פשוטו של מקרא. אבל הכתוב ידבר בכל אדם. וגם אם נתרפא יותר מהר, כבר לקחנו נקמתו ממנו כי עשינו לו כאשר עשה בשה:

ועל דרך הפשט אין הצלה מזאת השאלה, לבד אם יאמרו כי המכה אשר יתן מום בעמיתו (ויקרא כד יט) והוא מום קבוע שישאר בו, כגון עין יד ורגל וכויה שישאר ממנה הרושם לעולם, אז נעשה כמותה בגופו, והוא מה שאמר (שם כ) **כאשר יתן מום באדם כן ינתן בו**, ואין בזה תשלומי שבת ורפוי כלל. אבל אשר יכה אותו באבן או באגרוף על בגדיו ונפל למשכב ונתרפא רפואה שלימה ולא נשאר בגופו מום, בזה אמר (לעיל פסוק יט) **רק שבתו יתן ורפא ירפא**. והנה הכתוב שהזכיר כויה ופצע וחבורה, כפי משמעו כל הנזקים האלו בכלל הזה, והפצע והחבורה יתרפאו לגמרי. ומה שאמר הכתוב שם (ויקרא כד יט) ואיש כי יתן מום בעמיתו רצה לכלול כל המכות, שלא האריך שם להזכיר פצע וחבורה וכויה, ואמר מום, כי כל מכה יעשה מום לשעתו, ואפילו המתרפא נקרא מום, כאמרנו מום עובר (בכורות לז:). והתורה קראה גרב או ילפת או מרוח אשך מום (ויקרא כא כ), וכלם עוברים ומתרפאים. וכתוב ילדים אשר אין בהם כל מום (דניאל א ד). והכלל כי הקבלה בכל מקום אמת:

[כט] וגם בעליו יומת. קבלו רבותינו ז"ל (מכילתא כאן, סנהדרין טו:) שהיא מיתה בידי שמים, וכמוהו והזר הקרב יומת (במדבר יח ז), ומתו בו כי יחללוהו (ויקרא כב ט). וראיתי שלא בא בתורה בחייבי מיתות ב"ד "יומת" בלבד, אבל "מות יומת" נאמר בכולן. ואין טענה ממכה אדם יומת (שם כד כא), ולא משבת (להלן לה ב) ונביא המסית (דברים יג ו), שכבר פורש בהם במקום אחר:

ולא ידעתי טעם לתרגומו של אונקלוס שאמר יתקטל. ואולי ירצה לומר כי ראוי הוא שיהרג אלא שיש עליו כופר, או רצה לפרש שאמר הכתוב וגם בעליו יומת, יהרג כאשר נהרג האיש המנוגח, כי יומו יבא או במלחמה ירד ונספה, לא ינקה

ה' אותו. רצה ללמד שהוא חייב בידי שמים למות ביד הורג, לא מיתת עצמו, כענין והרגתי אתכם בחרב (להלן כב כג). ואמר עוד באונקלוס בפסוק והזר הקרב יומת (במדבר יח ז) יתקטל, כי היה סובר כדברי רבי עקיבא שאמר הזר ששימש במקדש רבי עקיבא אומר בחנק (סנהדרין פא):

[ל] אם כפר יושת עליו. בעבור היות הכפר כפרה כענין הקרבנות, ואם הוא אינו חפץ בה אין מכריחים אותו לבא לב"ד לחייבו בכך, ואפילו אם חייבוהו אין ממשכנין אותו, בעבור זה אמר "אם":

[לא] או בן יגח או בת יגח. אמר "או" שהוא מוסיף, ושיעורו **והמית איש או אשה או בן יגח או בת יגח** משפט אחד להם. ויש אומרים שיבא במקום אם (הרד"ק בספר השרשים שרש או, וכ"כ רש"י בויקרא ד כג). וכן או בנבלת חיה טמאה (ויקרא ה ב), או עשיתי בנפשי שקר (ש"ב יח יג), או נודע כי שור נגח הוא (להלן פסוק לו), וכן רבים לדעתם. וכלם עדי שקר, תשכיל בהם במקומם:

והוצרך הכתוב לפרט משפט הקטנים, על דעת רבותינו ז"ל (ב"ק מד). בעבור כי הוצרך למעלה (פסוק כט) לומר איש או אשה ללמד שהשוה אשה לאיש לכל נזקים שבתורה, ויכול לא יהא חייב אלא על איש ואשה גדולים, ת"ל **או בן יגח** לחייב על הקטנים כגדולים, וכן עשה הכתוב בואיש כי יכה כל נפש אדם (ויקרא כד יז) כמ"ש רש"י (שם). ועל דרך הפשט בעבור שהשור הממית אדם גדול הוא רע מאד, כדוב שכול במדבר, **ואם הועד בבעליו ולא ישמרנו**, הנה פשע פשיעה גדולה וראוי שיתחייב מיתה וכופר, אבל הממית את הקטנים אינו רע כל כך, ודרך רוב השוורים שלא ייראו מהם, ויעלה על הדעת שלא יתחייב בעליו, ולפיכך אמר הכתוב **כי כמשפט הזה יעשה לו**:

[לד] והמת יהיה לו. לניזק, ושמין את הנבלה ונוטלה בדמים ומשלם לו המזיק עליהם תשלומי נזק. זה לשון רש"י. ולא בירר את דינו, כי אין צורך לאמר בנבלה הזאת שיטלנה הניזק בחשבון התשלומין כשיביא אותה לב"ד לשלם הנזק, שאפילו היו למזיק נבלות וטרפות אחרות בביתו יפרענו בהם כפי דמיהם, שכבר אמרנו לרבות שוה כסף אפילו סובין (ב"ק ז). אבל הענין לומר כי הנבלה של ניזק היא וממונו תחשב, לפיכך אם פחתו דמיה אחרי כן או שנגנבה אין על המזיק לשלם אלא דמי המיתה, אם היה השור כשהוא חי שוה מנה וכשמת שוה חמשים זוז, יש עליו חמשים זוז וזה יטפל בנבלתו וישמרנה לעצמו וזה הדין בכל הנזוקין, וזהו שקורין חכמים פחת נבלה ומפורש הוא בגמרא (שם י):

[לו] ולא ישמרנו בעליו. ידוע כי גם התם אם ישמרנו בעליו כראוי ויצא והזיק במקרה שאירע, בודאי שהוא פטור, וזה שאמר במועד **ולא ישמרנו**, על דעת האומר בתלמוד שהמועד צריך שמירה מעולה מן התם (ב"ק מה:), יאמר הכתוב **ואם שור נגח הוא והועד בבעליו ולא ישמרנו**, להוסיף בו שמירה מפני רעתו, ויצא והזיק ישלם נזק שלם. ועל דעת האומר שהשמירה בתם ובמועד שוה (ב"ק מה: ותוספתא שם), יאמר **ואם נודע לו ששור נגח הוא וגם עתה לא ישמרנו**, בעבור פשיעתו הגדולה יתחייב נזק שלם:

והמת יהיה לו. לניזק, ועליו ישלם המזיק עד שישתלם הניזק נזק שלם. זהו לשון רש"י כדרך רבותינו (ב"ק י:). ואם כן ראוי שנפרש **שלם שלם שור תחת השור** עם המת שיהיה לו. וכן ויוסף היה במצרים (לעיל א ה), עם יוסף שהיה במצרים.

וכן לא אוכל און ועצרה (ישעיה א יג), בעצרה, כאומרו שונא גזל בעולה (שם סא ח):

ויתכן לפרש על דרך הפשט, והמת יהיה לו, למזיק, כלומר **שלם ישלם שור תחת השור והמת יהיה לו** למזיק המשלם בתשלומין האלו, שיכניסהו לניזק בחשבון. ועל שני הלשונות הדין שוה הוא, שיהיו הבעלים מטפלין בנבלה, ומשעת מיתה תכנס עמו בחשבוננו, כדברי רבותינו (ב"ק שם):

שמות פרק-כב

[ב] אם זרחה השמש עליו. אין זה אלא כמין משל וכו' (לשון רש"י וכדמסיים להלן) ואונקלוס שתרגם אם עינא דסהדיא נפלת עלוהי, לקח לו שטה אחרת לומר שאם מצאוהו עדים קודם שבא בעל הבית, וכשבא בעל הבית כנגדו התרו בו שלא יהרגנו דמים לו, חייב עליו אם הרגו, מאחר שיש להם רואים שאין הגנב בא על עסקי נפשות ולא יהרוג את בעל הבית. לשון רש"י. ואני תמה, שהרי כשאמר למעלה אין לו דמים, לפטרו על הריגתו, ודאי בשהתרו בו, שאין רוצח חייב מיתה לעולם אלא בהתראה. ואם תאמר שלא בא הכתוב אין לו דמים אלא להתיר לו דמו מידי שמים, לומר שמותר להרגו, זה איננו אמת, אלא הכתוב הראשון פוטרו בכל ענין, מידי שמים ומב"ד בהתראה, והשני מחייבו בדין שניהם:

ואולי יתכוין הרב לומר שאם מצאוהו עדים קודם שבא בעל הבית והכירוהו, והגנב ידע בהם, אינו בא על עסקי נפשות עכשיו, שכבר ראה שהכירוהו העדים, ואם יהרוג יבאו עדים לב"ד ויהרגוהו. וזה טעם **אם זרחה השמש עליו**, כי בלילה שלא הכירוהו העדים יהרגנו לבעל הבית ויברח:

ועל דעתי נתכוון אונקלוס לומר שאם יצא הגנב מן המחותרת, ובא זה לומר עליו יש לו עדים שבא במחותרת, דמים לו כשאר החיים, ואינו מותר להרגו, ואם הרגו נהרג עליו, אבל ישלם אם לקח משם דבר. ואמר הכתוב אם זרחה השמש עליו, שדבר בהווה, שדרך באי מחותרת לבא בלילה, שאין אדם מכיר בהם, וההורגן שם פטור ומותר, אבל המתעכב שם עד זרחה השמש עליו הוא מיטמר ויוצא ובורח לנפשו. ואם בא לחייבו על פי עדים אינו מתחייב מיתה לא בב"ד ולא ביד בעל הבית:

ואם כן על דעת האומר בתלמוד (סנהדרין עב). שהבא במחותרת ונטל כלים ויצא פטור בדמים קננהו, יהיה **שלם ישלם אם אין לו ונמכר בגנבתו** חוזר למעלה אל כי יגנוב איש (בפסוק לז), כדרך ואף לאמתך תעשה כן (דברים טו יז):

ודרך הפשט ידועה, יאמר, שאם חתר בחשך בתים ונמצא במחותרת בלילה יהרג, ואם זרחה השמש על הגנב ואדם רואהו ומכירו, לא יהרג, אבל ישלם מה שגנב והוציא משם ביום. וטעם השמש, האור לעיני הרואים, וכן לעיני השמש הזאת

(ש"יב יב יא), בגלוי. וטעם הדין הזה כאשר הזכרנו, כי זה יהרוג את בעל הבית, וזה יברח ממנו :

[ו] כי יתן איש אל רעהו כסף או כלים לשמור. פרשה זו נאמרה בשומר חנם, ולפיכך פטר בו את הגניבה, כפי קבלת רבותינו (מכילתא כאן, ב"מ צד:). ונזכר סתם בכתוב, מפני שדרך שומרי כסף או כלים לשמרם בחנם. והפרשה השניה (להלן פסוקים ט~יב) שבשומר שכר הזכירה חמור או שור או שה וכל בהמה, ודרך הבהמות לתתן ביד רועים לשמור וירעו אותם בשכר :

וגנב מבית האיש. פי' רש"י לפי דבריו. לומר שהוא טוען כך. והביאו לו דומים כי יקום בקרבך נביא (דברים יג ב), חנניה בן עזור הנביא (ירמיה כח א), כי לא יקראנו בזה השם על האמת, רק שהוא יאמר כן. ואין צורך, כי הכתוב יאמר **אם גונב מבית האיש ומצא הגנב ישלם שנים**, ואם לא ימצא הגנב יבאו לב"ד וישבע על הגניבה **אם לא שלח ידו במלאכת רעהו, ואשר ירשיעון אותו** ב"ד בגניבה הזאת, שהוא הגונב, **ישלם שנים**, כי ב"ד לא ירשיעוהו לשלם שנים אם לא גנבו הוא, כי חיוב התשלומין בכפל בגנב הוא, כאשר אמר למעלה (בפסוק ג) חיים שנים ישלם :

[ז] וטעם אם לא שלח ידו במלאכת רעהו. על דעת רש"י שיקרב אל האלהים לישבע שלא שלח ידו בשל חבירו. והנכון שיקרב אל האלהים לישבע שנגנב כמו שהוא טוען, אם לא שלח הוא יד להשתמש לצרכו במלאכת רעהו, כי השולח יד בפקדון נעשה עליו גזלן וחייב באונסין :

[ח] אשר יאמר כי הוא זה. כתב רש"י לפי פשוטו אשר יאמר העד כי הוא זה שנשבעת עליו והרי הוא אצלך. ורבותינו אמרו (ב"ק קו:) כי הוא זה, ללמד שאין מחייבין אותו שבועה אלא אם כן הודה במקצת, כך וכך אני חייב והמותר נגנב ממני. וזה הענין שכתבו הרב דברי יחידים הוא ואינו כהלכה (ב"ק קו. קז.), שהשומרים אינן צריכין כפירה במקצת והודאה במקצת, ואפילו כשטוען טענת גנב בכל הפקדון חייב הוא לישבע שבועת השומרים. ועוד מתבאר בגמרא בראיות גמורות כי כשהוא כופר בעיקר הפקדון ואומר לא הפקדת אצלי, אם כופר בכל פטור, ואם מודה מקצת חייב שבועה, וזה לדברי הכל, ואף על פי שהרב אינו אומר כן בפירושו בגמרא (ב"ק קז. ד"ה מעיז):

ואם כן נאמר כי הכתוב הזה לפי מדרש חכמים הוא בטוען לא הפקיד אצלי מעולם, שאם כפר בכל פטור ואם הודה במקצת וכפר במקצת חייב שבועה. ויאמר אם לא ימצא הגנב יקרב בעל הבית אל האלהים על כל טענת פשע שיטען עליו פשעת בשמירה, או אשר יאמר השומר כי הוא זה פקדון שבידי ולא הפקדת לי יותר, הנפקד **אשר ירשיעון אותו האלהים ישלם שנים לרעהו**. והנה שניהם ישלמו, אבל אין תשלומי השנים אלא בטוען טענת גנב, וטענת מודה במקצת נוהגת בכל התביעות ואפילו בהלואה וגזלה ושאר ענינים. ובאלה הדינים מקרא מועט והלכות מרובות, אין צורך לבאר מהם בכאן אלא בכדי ישוב המקראות :

[יב] אם טרף יטרף. על ידי חיה רעה. יביאהו עד. יביא עדים שנטרפה באונס ופטור. זה לשון רש"י. ויש לתמוה, למה הצריך הכתוב בכאן עדים, ולמעלה אמר שבועת ה' תהיה בין שניהם, והדין בהם שוה הוא, שאם יש לו עדים יפטר במת ונשבר ונשבה וכן בנטרף, ואם אין לו עדים נשבע על כלן ואינו משלם. ושמא כי דבר הכתוב בהווה שהשור כשימות באבוס בעליו או יעלה לצוק ונשבר אין רואה

בו, וכן הנשבה בליסטים מזויין שבא עליו ונטלו מן העדר והלך לו, אבל האריה והדוב כאשר יטרוף יקרא עליו מלא רועים, ולכן יאמר שיביא אותם לבי"ד ויפטר:

או שנפרש שבא הכתוב ללמד על דינו של איסי בן יהודה שאומר (בי"מ פג.) אין רואה (לעיל פסוק ט) פטור, הא יש רואה יביא עדים ויפטר, ופירושו, שאם אירע האונס במקום שהאנשים מצויין שם כל היום אין סומכין על שבועתו וצריך להביא העדים. ודרך הטרפה שתהיה כן כאשר אמרנו, ולכן הצריך בה הכתוב שיביא העדים. ור"א אמר יביאהו עד, שיביא קצת הנטרף, שתי כרעים או בדל אוזן, להיות לו לעד. וכן ראיתי במכילתא דרבי שמעון בן יוחאי אבא שאול אומר יביא עדידה, שנאמר (עמוס ג יב) כה אמר ה' כאשר יציל הרועה מפי הארי שתי כרעים וגו' :

[טו] וכי יפתה איש. מדבר על לבה, וכן תרגומו ארי ישדל, שדול בלשון ארמי כפתוי בלשון הקדש. **מהר ימהרנה לו לאשה,** יפסוק לה מוהר כמשפט איש לאשתו שכותב לה כתובה וישאנה. לשון רש"י. ואיננו נכון, אבל ענין הפתוי הטיית רצון בשקר, פן יפתה לבבכם (דברים יא טז), ויפת בסתר לבי (איוב לא כז), אם נפתה לבי על אשה (שם לא ט). ולכן האנשים אשר אין דעתם שלימה להשכיל ויטעה לבם בדברים בתחלת ענינם יקראו פתאים, וכמו שאמר פתי יאמין לכל דבר (משלי יד טו). והמסית את הבתולה לשכב עמה יטה רצונה לחפצו בדברי שקר ונקרא מפתה :

ואונקלוס חלק הלשון למחלוקות, אמר כן ישדל, והוא לשון תחבולה ועסק אשר יעשה האדם עם אחר לעשות בו כרצונו, יהיה השתדלותו בדברים או במעשה, כי כן אמר בויאבק איש עמו (בראשית לב כה) וישתדל. ויונתן בן עוזיאל תרגם ושובבתיך ונתתי חכים בלחייך (יחזקאל לח ד) ואשדלינך, ובתרגום מגלת רות איפה לקטת היום ואנה עשית (רות ב יט) ולאן אשתדלת למעבד, שם האיש אשר עשיתי עמו היום בעז (שם) דאישתדלית עימיה, כי תחבולת ענין אשר אדם מצדד לעשותו יקרא השתדלות, ואמרו במשנה (אבות ב ה) ובמקום שאין אנשים השתדל להיות איש, ובגמרא (ברכות נח.) לעולם ישתדל אדם לצאת לקראת מלכי ישראל, ובכתוב (דניאל ו טו) הוה משתדר להצלותה, משתדל ועושה תחבולות :

ועל דעתי מזה הלשון הוא ומרד ואשתדור מתעביד בה (עזרא ד יט), מרד ותחבולה רבה, כי יחליפו האותיות האלה אף בלשון הקדש, מזלות (מ"ב כג ה) ומזרות (איוב לח לב), נמלצו (תהלים קיט קג) ונמרצו (איוב ו כה), מפלשי עב (שם לז לט) מפרשי עב (שם לו כט). וכן בארמית ואלו (דניאל ז ח) וארו (שם ז ז), שרשרת (להלן כח יד) אמרו בה חכמים (מקואות פ"י מ"ה) שלשלת. ויש נוסחאות שכתוב בהם במשנה (אבות ב ה) השתדר להיות איש. ולכן אמר אונקלוס כי יפתה ארי ישדל, יסובב וישובב את הבתולה בענינים רבים עד שיכב עמה. ובעבור כי פתוי הבתולות בענינים רבים פעם בדברים פעם בממון פעם בשקר שיטעה אותה, פעם באמת שרצונו לישא אותה לו לאשה, לא ייחד לו לשון ועשאו השתדלות, אבל בפן יפתה לבבכם (דברים יא טז) אמר בו דלמא יטעו :

ומה שפירש הרב במהר ימהרנה לו שיפסוק לה מהר כמשפט איש לאשתו שכותב לה כתובה (מכילתא כאן), אינו אמת שהמפתה אם ישאנה אינו נותן קנס, ואם

יגרשנה אחר הנשואין אין לה עליו כלום מן התורה, שהכתובה מדברי סופרים הוא. אבל פירוש מהר השלוחים שאדם משלח לארוסתו כלי כסף וכלי זהב ובגדים לצרכי החופה והנשואין, והם הנקראים סבלונות בלשון חכמים. וכך אמרו מוהרי הדרי (בי"ב קמה.). ואונקלוס אמר בהרבו עלי מאד מוהר ומתן (בראשית לד יב) אסגו עלי לחדא מוהרין ומתנן, ולא היה נודר להם לכתוב לה כתובות הרבה מאד, אבל המהר סבלונות כמו שפירשתי:

ויתכן שהיה הלשון נגזר מן מהרה חושה (ש"א כ לח), לפי שהוא הדבר הראשון הנמהר בנשואין, כי החתן ממהר ומקדים לשלוח לפניו המנחה ההיא ואחרי כן הוא בא לבית חמיו לעשות הנשואין או השמחה, כמו שהזכירו חכמים סעודת סבלונות (פסחים מט.):

ופירוש מהר ימהרנה לו לאשה, שישלח לה סבלונות וצרכי חופה להיות לו לאשה, רמז שהם יכולים לעכב. ואמר הכתוב בלשון הזה ולא אמר שיקחנה לו, כי אין מצוה עליו שישאנה רק אם רצה, ואם לא יחפוץ בה מתחלה יפרע. ואחרי כן אמר (בפסוק הבא) שאם ימאן אביה לתתה לו, שישקול על ידו כסף כמהר אשר יתנו האנשים לבתולות הנשואות להם, והטעם כי פסלה בעיני הבחורים ויצטרך אביה להרבות לה מתן והם לא יתנו לה מהר וראוי הוא שיפרענו המפתה:

ואמרו רבותינו (כתובות י.) כי ענין המהר הזה הוא נקצב בענין האונס (דברים כב כט) כי הוא חמשים כסף, ודין האונס והמפתה שוין בזה, אבל חלק הכתוב בין אונס למפתה ששם נאמר **ולו תהיה לאשה לא יוכל שלחה כל ימיו**. והטעם, כי דרך ארץ להיות בחורי חמד מפתים בתולות, בנות הגדולים היפות, ואיננו הגון שיהא חוטא נשכר, ולכן פירש שלא ישאנה על כרחם וישלם להם. ובעבור שגם היא חטאה בדבר לא נתן עליו ענש שישאנה על כרחו ודי שישלם הקנס. ואחרי שישאנה לדעתה ודעת אביה הרי היא עמו ככל הנשים, אין לה עליו כתובה בתורה. וכן דרך בני הגדולים לאונס בנות הפחותים במעלה אשר אין להם כח כנגדם, ולכן אמר באונס ולו תהיה לאשה, על כרחו:

ועל דעת רבותינו (כתובות לט:) גם שם בין היא בין אביה יכולין לעכב כי איננו הגון שיקחנה על כרחם, ויעשה עמה שתי רעות, ופעמים שתהיה נכבדת ממנו ולא יתכן שתתבזה בחטאו, והמשפט הישר שיהיו הנשואין בידה ולא בידו, שהוא ישאנה על כרחו שלא יהיו בנות ישראל הפקר לבעלי הזרוע:

והנה הדין הזה איננו רק בנערה כדין האונס, אבל שם פירש הכתוב **כי ימצא איש נערה בתולה** (דברים כב כח), וכאן לא הזכיר נערה, והטעם, כי הנערה הנזכרת שם אינו אלא להוציא את הבוגרת שהיא אשה, אבל הקטנה גם היא בכלל (כתובות מ:), וכאן לא הוצרך להוציא את הבוגרת, כי בידוע שהמפתה הבוגרת שלא ישלם כלום כי מדעתה עשה, והאב אין לו בבתו שום זכות אחרי ימי הנעורים, כדכתיב (במדבר ל יז) בנעוריה בית אביה. ואמר כאן **אם מאן ימאן אביה לתתה לו**, לרמז שהוא הנותן אותה לאיש, שהוא זכאי בכסף קדושיה בקטנה ונערה, כמו שדרשו כל שבח נעורים לאביה (קידושין ג:), אבל באונס הוצרך לכתוב נערה להוציא את הבוגרת, כי היה עולה על דעתנו שישלם אליה, אלא שגזרת הכתוב היא. והטעם, כי בעמדה על דעתה תשמר מאונס:

ור"א אמר מהר לשון קישור, וכן ירבו עצבותם אחר מהרו (תהלים טז ד), ואיננו נכון, אבל הוא כמו שביארתי מדברי רבותינו ז"ל. ועל דעתי אחר מהרו, שהיו נמהרי לב לאל אחר ללכת אחריו במהירותם בלי השגחה ובלי דעת. ובדברי המדקדקים (הרד"ק בספר השרשים שרש אחר) שנתנו מהר לאל אחר, והטעם שנתנו לו זבח ומנחה:

[יז] מכשפה לא תחיה. אמר למעלה בכל חייבי מיתות מות יומת (לעיל יד טז, כא יב), והטעם שהוא חייב מיתה, ומצות עשה עלינו להמית אותו ממה שנאמר ובערת הרע מקרבך (דברים יז ז), או מזה בעצמו שיצוה יומת, אבל בכאן לא אמר מכשפה מות תמות, כי החמיר בה להזהיר אותנו בלאו שלא נחיה אותה. והטעם, מפני שהיא טמאת השם רבת המהומה והשוטים נפתים אחריה החמיר בה בלאו, וכן בכל מרובי התקלה, כגון שאמר במסית ולא תחמול ולא תכסה עליו (שם יג ט), ואמר ברוצח ולא תקחו כופר לנפש רוצח אשר הוא רשע למות (במדבר לה לא):

[יט] זבח לאלהים יחרם. לע"ז. והוא נקוד פתח, כלומר לאותן האלהים שהוזהרתם עליהם במקום אחר, זהו לשון רש"י. ור"א פירש שעל דרך הפשט איננו מדבר לישראל, שכבר הזהיר על ע"ז בדבור השני, רק בעבור הגר הכתוב אחריו, כי על תנאי זה יגור בארצנו שלא יזבח לאלהיו כאשר היה עושה. והבל יפצה פיהו, כי בעשרת הדברות הזהיר על ע"ז בלאו, וכאן מפרש העונש והמשפט שנעשה בו, כאשר עשה בלא תרצח ולא תנאף, כי אלה הם המשפטים אשר ישם לפניכם, והנה חייב אותו מיתה, כי יחרם מיתת ב"ד, וכן כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת (ויקרא כז כט).

ואמר יחרם, כי מפני אשר זבח לחרם יהיה חייב שיחרם, כענין והיית חרם כמוהו שקץ תשקצנו ותעב תתעבנו כי חרם הוא (דברים ז כו). ויתכן כי יכלול הכתוב הזבח גם הזבח שהכל יהיה לחרם, לרמוז שהוא אסור בהנאה:

והזכיר הכתוב זביחה והוא הדין להשתחויה ולכל עבודת פנים, אבל שאר עבודות כגון המכבד והמרבץ והמגפף והמנשק אינו במיתה בשלא כדרכה, אבל כדרך עבודה בכל ענין הוא מתחייב ואפילו פוער עצמו לפעור:

והנכון במלת לאלהים בפתחות הלמ"ד שהם מלאכי מעלה, ונקראו אלהים בהרבה מקומות בכתוב אין כמוך באלהים ה' (תהלים פו ח), הוא אלהי האלהים ואדני האדונים (דברים י יז), השתחוו לו כל אלהים (תהלים צז ז), ויקראו גם כן אלים כאשר הזכרתי כבר (לעיל טו יא). ואמר בלתי לה' לבדו, בעבור שהזבחים למלאכיו יחשבו לעשות חפצו שיהיו הם אמצעים להפיק להם רצון מאתו, וכאלו הזבחים לאל ולמשרתיו, על כן אמר בלתי לה' לבדו:

ויש בכאן עוד בדרך הזה סוד עמוק, יובן ממנו ענין הקרבנות. ויכול המשכיל לדעתו ממה שכתבנו במקום אחר (לעיל ה ג), ואונקלוס רמז לו בכאן, ועוד נרמזנו אנתנו בתורת כהנים (ויקרא א ט) בעזרת השם יתברך שמו לעד ולנצח:

[כ] כי גרים הייתם בארץ מצרים. לא הוכשרו כל הגרים בעבור היותנו גרים בארץ זמן, ואין טעם שיהיו מובטחים לעולם בעבור כן. ופירש רש"י כי הוא טעם ללא תונו אותנו, יזהיר שלא תונה אותו בהונאת דברים, שאם הוניתו אף הוא

יכל להונותך ולומר לך אף אתה מגרים באת, מום שבך אל תאמר לחברך. ור"א אמר זכור כי גרים הייתם כמוהו. ואין בכל זה טעם בעיקר:

והנכון בעיני כי יאמר, **לא תונה גר ולא תלחצנו** ותחשבו שאין לו מציל מידך, כי אתה ידעת שהייתם גרים בארץ מצרים וראיתי את הלחץ אשר מצרים לוחצים אתכם ועשיתי בהם נקמה, כי אני רואה דמעת העשוקים אשר אין להם מנחם ומיד עושקיהם כח, ואני מציל כל אדם מיד חזק ממנו. וכן האלמנה והיתום לא תענו כי אשמע צעקתם, שכל אלה אינם בוטחים בנפשם, ועלי יבטחו:

ובפסוק האחר הוסיף טעם ואתם ידעתם את נפש הגר כי גרים הייתם בארץ מצרים (להלן כג ט). כלומר, ידעתם כי כל גר נפשו שפלה עליו והוא נאנח וצועק ועיניו תמיד אל ה' וירחם עליו כאשר רחם עליכם, כמו שכתוב (לעיל ב כג) ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויצעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. כלומר לא בזכותם רק שרחם עליהם מן העבודה:

[כא] וטעם **כל אלמנה**. אפילו עשירה בעלת נכסים, כי דמעתה מצויה ונפשה שפלה. ואמר **אם ענה תענה אותו**, כל יחיד מהם, על כן כתיב אחריו **והיו נשיכם אלמנות**, בעונש האלמנה וצעקתה, **ובניכם יתומים**, בצעקת היתום. והעונש הזה לא מנו אותו רבותינו בכלל חייבי מיתה בידי שמים בברייתא דואלו הן שבמיתה השנויה בסנהדרין (פג.). והטעם, שאין זה מיתה כמיתת בני אדם בידי שמים שנאמר בהם ומתו בו כי יחללוהו (ויקרא כב ט) ולא תמותו (במדבר יח לב), אבל ענש בכאן שיהרג אותם בחרב אויב או במלחמה ירד ונספה בלא הודע והיו נשיהם אלמנות לעולם ובניהם יתומים לעולם:

[כב] **אם ענה תענה אותו**. הרי זה מקרא קצר, גיזם ולא פירש ענשו, כמו לכן כל הורג קין (בראשית ד טו), ולא פירש העונש. אף כאן, אם ענה תענה אותו, לשון גיזום, סופך ליטול את שלך, למה, כי יצעק אלי אשמענו ואנקמנו. לשון רש"י. ואיננו נכון, וגם העד שהביא לא העיד כן, אבל יתכן שיהיה "כי" במקום הזה כמו אם", שהוא אחד משמושין שלו, יאמר, אם יצעק אלי שמוע אשמע צעקתו, והכפל לנחוץ הענין וחזוקו, כדרך המבלי אין קברים (לעיל יד א), הרק אך במשה (במדבר יב ב):

והנכון בעיני כי יאמר אם ענה תענה אותו רק צעוק יצעק אלי בלבד מיד אשמע צעקתו, איננו צריך לדבר אחר כלל, כי אני אושיענו ואנקום אותו ממך. והטעם, כי אתה לוחץ אותו מפני שאין לו מושיע מידך, והנה הוא נעזר יותר מכל אדם, כי שאר האנשים יטרחו אחרי מושיעים שיושיעום ואחרי עוזרים לנקום נקמתם, ואולי לא יועילו והצל לא יצילו, וזה בצעקתו בלבד נושע בה' וינקם ממך, כי נוקם ה' ובעל חמה (נחום א ב):

ויבא כענין הזה בכתובים רבים, כגון מה שאמר (משלי כב כב~כג) אל תגזל דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם, יאמר אל תגזול דל בעבור שהוא דל ואין לו עוזרים ואל תדכא העני אשר בשעריך כי ה', יריב בעבורם, וכן אמר (שם כג ~יא) ובשדה יתומים אל תבוא כי גואלם חזק ה' צבאות שמו, שיש להם גואל חזק וקרוב יותר מכל אדם. אף כאן אמר כי בצעקתו בלבד יושע:

וכמוהו כי כאשר ירד הגשם והשלג מן השמים ושמה לא ישוב כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה ונתן זרע לזורע ולחם לאוכל כן יהיה דברי אשר יצא

מפי לא ישוב אלי ריקם כי אם עשה את אשר חפצתי (ישעיה נה י יא), בשניהם יאמר שלא יעשו דבר אחר, כי אם שירוה את הארץ מיד, וכן כי אם שיעשה מה שחפצתי, והנה הוא כטעם אלא, וכן כי אם אל ארצי ואל מולדתי אלך (במדבר י ל):

כד **לא תהיה לו כנושה**. הוא המלוה, יאמר שלא תהיה לו כמלוה שהוא כמושל ללוה כענין שכתוב ועבד לוח לאיש מלוה (משלי כב ז), אבל תהיה לו בכל דבר כאלו לא לוח ממך לעולם, **ולא תשים עליו נשך**, שהוא **נשך כסף נשך אוכל** (דברים כג כ), אבל תהיה ההלוואה אליו חסד, לא תטול ממנו תועלת כבוד ולא תועלת ממון:

כו **ושמעתי כי חנון אני**. חונן ומקבל תחנת כל אדם אע"פ שאינו הגון, מגזרת חנם. והענין, שלא תחשוב, לא אחבול שלמת הצדיק, אבל שלמת אדם שאינו צדיק אקח ולא אשיבנו כי צעקתו לא ישמע אל, לפיכך אמר **כי חנון אני** ושומע צעקת כל מתחנן לי:

כז **אלהים לא תקלל**. אונקלוס תרגם על הדיין שלא יקלל אותו כאשר יחייבנו בדין, "לא תקילי" לשון קללה הוא בארמית מיקל להו יכרת ה' איש אשר יעשנה ער ועונה (מלאכי ב יב), וכן הרבה בלשון ירושלמי:

ונשיא בעמד לא תאור. הנישא על העם, והוא המלך, והזהיר שלא יאור אותו כאשר יחייב אותו במשפטו:

ועל דעת רבותינו בגמרא (סנהדרין סו.) אלהים לא תקלל אזהרה על ברכת השם אפילו בכנוי. והנה הזהיר על המלך העליון יתברך ועל המולך בארץ. והם אמרו בגמרא (שם) כי יכנס בכלל אלהים השם הנכבד והשופט אשר ישב מושב אלהים בארץ. ולא נתבאר אם יכנס בכלל הנשיא ראש סנהדרין גדולה שנקרא נשיא בגמרא (שם יט):

ועוד, והרב רבי משה אמר שהוא בכלל האזהרה הזו (רמב"ם בס' המצות ל"ת שטז ובהלכות סנהדרין כו א). וכן נראה לי ממה ששאל ר' יהודה הנשיא על עצמו כגון אני מה אני בשעיר וכו' (הוריות יא:). וא"כ יאמר לא תאור כל נשיא בעם שהוא ראש שררה על כל ישראל, בין שתהיה השררה ההיא בממשלת מלכות, בין שתהיה ממשלת תורה, כי נשיא הסנהדרין הוא במעלה העליונה בשררת התורה:

כח **מלאתך ודמעך לא תאחר**. מצינו מלאה בזרע פן תקדש המלאה הזרע אשר תזרע (דברים כב ט), ועוד כמלאה מן היקב (במדבר יח כז), התירוש והיצהר, כענין שנאמר והשיקו היקבים תירוש ויצהר (יואל ב כד). והנראה לי בלשון הזה כי יקרא פרי השדה והכרם תבואה בעבור שיביאו אותה כאחת אל הבתים. ותקרא ג"כ אסיף אוסף בלי יבא (ישעיה לב י), וחג האסיף (להלן כג טז), ולכך תקרא מלאה כי לאוסף הדבר וקבוצו יקרא מלוי, אשר יקרא עליו מלא רועים (ישעיה לא ד), קראו אחריו מלא (ירמיה יב ו), יחד עלי יתמלאון (איוב טז י), יאספו ויבאו, וכן וזרעו יהיה מלא הגוים (בראשית מח יט), קבוץ ורבו עמים:

ועוד יתכן שתקרא מלאה, בכנוי לברכה, שימלאו הגרנות בר והיקבים תירוש ויצהר, ומלא ידו קוצר וחצנו מעמר ובוצר, כי כאשר תקולל חלקתם יאמר יהיו

כחציר גגות שקדמת שלף יבש שלא מלא כפו קוצר וחצנו מעמר (תהלים קכט ו~ז), והמתברכת יקראו מלאה. ויהיה דמעך רמז לתירוש ויצהר, מושאל מן דמעת העין, בעבור שידמה לה ברדתו טיפות, או שכל טיפות היורדות שמים דמעה, ותרד עיני דמעה (ירמיה יג יז) טיפות מים, ואיננו שם לבכי בלבד. וענין הכתוב, כי כאשר תאסוף פרי השדה וימלאו הגרנות בר, ותדרוך הנסחטים שתזל דמעתה, והשיקו היקבים תירוש ויצהר, לא תאחרם בידך, כי בראשיתם תתנם לי, כמו שאמר ראשית דגנך תירושך ויצהרך (דברים יח ד):

ועל דעת רבותינו ז"ל (במכילתא כאן) לא תאחר שלא תאחר המוקדם. ולא פירש איזהו, כי בכאן יזהיר במצות דרך כלל ואחר כן יבארם, והם סדרו בכורים ותרומה ומעשר ראשון ושני מטעמים שדרשו בהם, כמו ששנינו (תרומות פ"ג מ"ז) מניין שיקדמו בכורים לתרומה, זה קרוי תרומה וראשית וזה קרוי תרומה וראשית, אלא יקדמו בכורים שהם בכורים לכל, ותרומה לראשון שהיא ראשית, ומעשר ראשון לשני שיש בו ראשית:

ואונקלוס תרגם בכורך ודמעך. ופירש"י מלאתך, חובה המוטלת עליך כשתתמלא תבואתך ותתבשל והם בכורים. ודמעך, היא תרומה, ואיני יודע מהו לשון דמע. וכן במכילתא (כאן) מלאתך, אלו בכורים הניטלין מן המלא, ודמעך זו תרומה. ואולי כאשר יקראו לדעתם במקום הזה הבכורים מלאה בעבור שניטלין מן המלא, יקראו התרומה דמעה בעבור שיביאו אותה תירוש ויצהר, לא פרי:

והזכיר שני המינין ממנה, לרמוז כי דינה להפרישה תירוש ויצהר, אין חיוב להקדימה בענבים וזיתים. והנה לא יזכיר המצות בכאן רק ברמז, כאומר הזהר במצות האלה אשר אצוך בהם, וכמו שאמר (לעיל כא יג) ושמתי לך מקום, כי היה זה לכותבם לאלו המצות בספר הברית אשר יזכיר בפרשה האחרת (להלן כד ז), ועוד יחזור ויבארם כלם במקום אחר כל אחת:

[ל] ואנשי קדש תהיון לי. טעם הכתוב הזה, כי עד הנה הזכיר המשפטים והזהיר בדברים המכוערים. ועתה כשבא להתחיל באיסור המאכל פתח ואמר **ואנשי קדש תהיון לי**, שראוי הוא שיאכל האדם כל מה שיחיה בו, ואין האסורין במאכלים רק טהרה בנפש, שתאכל דברים נקיים שלא יולידו עובי וגסות בנפש, על כן אמר ואנשי קודש תהיון לי, כלומר אני חפץ שתהיו אנשי קדש בעבור שתהיו ראויים לי לדבקה בי שאני קדוש, לפיכך לא תגאלו נפשותיכם באכילת הדברים המתועבים, וכך אמר (ויקרא יא מג~מד) אל תשקצו את נפשותיכם בכל השרץ השורץ ולא תטמאו בהם ונטמתם בם, כי אני ה' אלהיכם והתקדשתם והייתם קדושים כי קדוש אני. והנה השרצים משקצין הנפש, והטרפה אין בה שקוץ, אבל יש בשמירה ממנה קדושה:

יא **תשמטנה ונטשתה**. תשמטנה מעבודה, ונטשתה מאכילה אחר זמן הביעור. דבר אחר תשמטנה מעבודה גמורה, כגון חרישה וזריעה, ונטשתה מלזבל ומלקשקש. לשון רש"י. ואיננו נכון, כי לא הוזהרנו מן התורה אלא על חרישה וזריעה, אבל המקשקש והמזבל, ואפילו מנכש ועודר וכוסח וכל שאר עבודות קרקע, אינו אסור מן התורה. וכך העלו בתחלת מסכת מועד קטן (ג.) בפרק משקין דחרישה וזריעה אסר רחמנא אבל תולדות לא אסר רחמנא וכלהו מדרבנן, וקרא אסמכתא בעלמא הוא. וכן הביעור אינו נלמד מן המקרא הזה:

ור"א אמר, תשמטנה, שמוט כל בעל משה ידו. ונטשתה, שלא תזרע את ארצך. ואינו כלום. אבל הכתוב דבק בראשון, אמר **שש שנים תזרע** ותאסוף התבואה, **והשביעית תשמטנה** שלא תזרע את ארצך, ונטשתה שלא תאסוף את תבואתה, אבל תעזבנה, **ואכלו אביוני עמך וחיות השדה** פרי העץ ותבואת הכרם, וכן ונטוש את השנה השביעית (נחמיה י לב):

יב **למען ינוח שורך וחמורך**. מפני שמלת "למען" כמו "בעבור" נפרש שיאמר ששת ימים תעשה כל מעשיך בבית ובשדה בעבור שינוח בשביעי בן אמתך והגר להיות כלם עדים במעשה בראשית, כטעם את אשר תאפו אפו (לעיל טז כג), וכן אמר (שם כ ט) ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, כאשר פירשתי שם:

יג **ובכל אשר אמרתי אליכם תשמרו**. פירש רש"י לעשות כל מצות עשה באזהרה, שכל שמירה שבתורה אזהרה היא במקום לאו. ולפי דבריו יצטרך הרב לומר שיהיה לאו שבכללות, שאם לא כן היו לוקין על כל עשה ועשה שבתורה, אבל בזה הלאו שיכלול דברים רבים ולא יזכיר שם העבירה כלל הכל מודים שאין לוקין בו. אבל כבר אמרו השמר דעשה עשה (עירובין צו.), וא"כ לא הוסיף בכאן אלא עשה. ובמכילתא (כאן) נחלקו במקרא זה ודרשוהו בפנים רבים:

ועל דרך הפשט טעמו בכל אשר אמרתי אליכם מאלהים אחרים תשמרו, כי הכתוב נקשר בסופו, יאמר, מכל האזהרות הרבות אשר אמרתי אליכם מאלהים אחרים תשמרו מאד שלא תעבדום ולא תשתחוו להם, ותחרימו הזובח להם, ולא תעשו פסל וכל תמונה, ועוד תשמרו שלא תזכירו שם אלהותם, להזכיר "כמוש אלהי מואב", "מלכום אלהי בני עמון" (מ"א יא לג), "אשימא אלהי חמת" (שם ביז ל), לא ישמע על פיך שמם אפילו בלא זכר אלהות, להזכיר מלכום ואשימא כלל, אבל תכנה אותם לגנאי, "שקוף מואב" (שם א יא ז), "תועבת בני עמון" (שם ב כג יג). או לא ישמע בפי עובדיו על דברך, כענין שאמרו רבותינו (סנהדרין סג:) שלא יעשה שותפות עם הגוי וישבע לו בע"ז שלו:

ויתכן שיהיה לא תזכירו יוצא, שלא תזכיר אותו לעובדיו לאמר באלהיך, עשה עמי חסד, ולא ישמע על פיך זכר שמו כלל. והוא שנאמר בספר יהושע (כג ז) ובשם אלהים לא תזכירו ולא תשביעו ולא תעבדום. הוסיף שם לבאר כי האזהרה שלא יזכיר או ישביע שום אדם באלוהי הנכר:

טז **וחג הקציר בכורי מעשיך**. לא ידעתי למה יזכיר הכתוב בשם הידיעה, כי לא צוה בהם ולא הזכירם עד עתה, וראוי הוא שיאמר ועשית חג קציר בכורי מעשיך, כאשר אמר במשנה תורה (דברים טז י) ועשית חג שבועות לה' אלהיך. ואולי בעבור שאמר (בפסוק יד) שלש רגלים תחוג לי בשנה, ופירש את חג המצות תשמור בחדש האביב (פסוק טו), שתשמור לעשות חג בתחלת האביב, חזר ואמר

והאחר תשמור שיהיה חג הקציר בכורי מעשיך, והשלישי תשמור שיהיה חג האסיף בצאת השנה:

והנה כלם באספו כל מעשיו מן השדה לתת בהם הודאה לאלהים, שהוא שומר חקות שמים ומוציא לחם מן הארץ להשביע נפש שוקקה ונפש רעבה מלא טוב. וזה טעם אל פני האדון ה', שהוא האדון המפרנס עבדיו, ובנטלם פרס מלפניו יבאו אליו לראות מה יצום. והנה אל פני כמו לפני:

ועל דרך האמת יהיה מן פנים, וכבר רמזתי לך פירוש הפנים בעשרת הדברות (לעיל כ ג), ולכן אמר האדון ה', כמו שאמר בפעם השנית האדון ה' אלהי ישראל (להלן לד כג), וכן הנה ארון הברית אדון כל הארץ (יהושע יג יא), מלפני אדון חולי ארץ (תהלים צז ה):

[יח] לא תזבח על חמץ דם זבחי. לא תשחט את הפסח בארבעה עשר בניסן עד שתבער את החמץ. לשון רש"י. ולא תבין ממנו שירצה לדרשו אזהרה על ביעור החמץ שיהיה קודם זמן השחיטה, כמו שהוזכר זה בפרק ראשון בפסחים (ה). זמן שחיטה אמר רחמנא, שאין זה עיקר מדרש הכתוב כפי פסק ההלכה שם, כי ביעור חמץ בערב פסח אין בו לאו מן התורה, ולא אפילו לאוכל אותו. אבל לפי הענין שהוא כהלכה הוא אזהרה לשוחט את הפסח על החמץ. וענינו שלא יהא חמץ לאחד מבני החבורה הנמנין על הפסח בשעת השחיטה. וכך כתב רש"י בפרשת כי תשא (להלן לד כה). וראוי למקרא שיאמר לא תזבח על חמץ זבחי, כי הדם איננו נזבח, אבל על דעת רבותינו (במכילתא כאן) הוא לרבות את הזריקה, שלא יזרק על חמץ, יאמר לא תשחט על חמץ, ולא דם זבחי, כלומר ולא דם זבחי יהיה על החמץ, ומקרא קצר הוא:

[כ] הנה אנכי שולח מלאך לפניך. כאן נתבשרו שעתידין לחטוא ושכינה אומרת כי לא אעלה בקרבך (להלן לג ג). כי שמי בקרבו, מחובר לראש המקרא, השמר מפניו כי שמי משותף בקרבו. ורבותינו דרשו (סנהדרין לח:): זה מטטרון ששמו כשם רבו, מטטרון בגימטריא שדי. לשון רש"י. ובאלה שמות רבה (לב ז) ראיתי גם כן יש מי שדורש כך שזה על דבר העגל. ויש לשאול שהרי הגזרה ההיא לא נתקיימה, שהקב"ה אמר לו ושלחתי לפניך מלאך כי לא אעלה בקרבך (להלן לג ב ג), ומשה בקש עליה רחמים ואמר אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה, ובמה יודע אפוא כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו (שם טו~טז), ונתרצה לו הקב"ה ואמר לו גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה (שם יז). וכך אמרו (סנהדרין שם) דאפילו בפרונקא לא קבליניה, דכתיב אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה:

והתשובה לפי הדעת הזאת, כי הגזרה ההיא לא נתקיימה עם משה בימיו, הוא מה שאמר (להלן לג טז) ונפלינו אני ועמך, ואמר (שם יז) כי מצאתי חן בעיני ואדעך בשם, ועוד אמר (שם לד י) וראה כל העם אשר אתה בקרבו, אבל לאחר מיתתו של משה רבינו שלח להם מלאך, וזה שאמר הכתוב (יהושע ה יד) ויהי בהיות יהושע ביריחו וישא עיניו וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה בידו ויאמר לו הלנו אתה אם לצרנו, ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי. ושם תראה ששאלו יהושע מה אדוני מדבר אל עבדו (שם יד), ולא צוה דבר שנגלה אליו בעבורו, אלא שאמר לו של נעלך מעל רגליך (שם טו), ולא בירר למה בא. אבל היתה המראה להודיע אותו כי מעתה יהיה מלאך שלוח לפניו לצבא בבאם במלחמה. וזהו שאמר עתה באתי (שם יד). וכך אמרו בתנחומא (יח) אני

הוא שבאתי בימי משה רבך ודחה אותי ולא רצה שאלך עמו. ומפורש אמרו (בשמו"ר לב ג) בטל שלא ימסרו להם שר כל ימי משה, וכיון שמת משה חזר אותו השר למקומו, שכן יהושע רואה אותו, שנאמר ויהי בהיות יהושע ביריחו ויאמר לא כי אני שר צבא ה' עתה באתי, לכך נאמר הנה אנכי שולח מלאך:

ועל דרך האמת, המלאך הזה שהובטחו בו בכאן הוא המלאך הגואל (בראשית מח טז) אשר השם הגדול בקרבו, כי ביה ה' צור עולמים (ישעיה כו ד), והוא שאמר אנכי האל בית אל (בראשית לא יג), כי דרך המלך לשכון בביתו, ויקראנו הכתוב מלאך בעבור היות כל הנהגת העולם הזה במדה ההיא. ורבותינו אמרו (סנהדרין לח:): כי הוא מטטרון, והוא שם למורה הדרך. וכבר פרשתי זה בסדר בא אל פרעה (לעיל יב יב). וזה טעם לשמרך בדרך ולהביאך אל המקום אשר הכינותי, הוא בית המקדש, כדכתיב מקדש ה' כוננו ידיך (לעיל טו יז), והטעם אשר הכינותי לי, להיות בית קדשי ותפארתי כי שם הכסא שלם. ועוד אזכיר (להלן כד א) כוונתם בשמו כשם רבו, והנה קולו הוא קול אלהים חיים, והמצוה לשמוע בקולו מפי הנביאים, או הטעם שלא יקצצו בנטיעות ויעזבו תורה שבעל פה, כענין שדרשו (פתיחתא איכה רבתי ב) ואת אמרת קדוש ישראל נאצו (ישעיה ה כד) זו תורה שבעל פה. והנה פירושו ושמע בקולו (פסוק כא) לדברי, וכן אמר כי אם שמוע תשמע בקולו ועשית כל אשר אדבר (פסוק כב). ואונקלוס רמז זה, שתרגם ארי בשמי מימריה, כי בו ידבר:

ואמר ואיבתי את אויביך, שגם במדת הרחמים אהיה להם אויב, וצרתי את צורריך על ידו במדת הדין. ולכן פירש כי ילך מלאכי לפניך והביאך אל האמורי וגוי והכנעני והכחדתי, בהביאו אותך אליהם, להודיע כי הוא המכחיד אותם. והזכירם בלשון יחיד, כי כלם כאיש אחד יכחידם. והנה כאשר המלאך הזה שוכן בקרב ישראל לא יאמר הקב"ה לא אעלה בקרבך (להלן לג ג), כי שמי בקרבו, והוא בקרב ישראל, אבל כשחטאו בעגל רצה לסלק שכינתו מתוכם ושיהיה מלאך משלוחיו הולך לפניהם, ובקש משה רחמים וחזר ושיכן שכינתו בתוכם, ושם אפרש הפסוקים בע"ה:

וגם שם במדרש רבה (שמות לב ט) רמזו לזה, אמרו הנה אנכי שולח מלאך, אמר לו הקב"ה מי ששמר את האבות ישמור את הבנים, וכן אתה מוצא באברהם כשבירך את יצחק אמר הוא ישלח מלאכו לפניך (בראשית כד ז), ביעקב המלאך הגואל אותי (שם מח טז), אמר להם הוא גאלני מיד עשו, הוא הצילני מיד לבן, הוא זנני ופרנסני בשני רעבון. אמר הקב"ה למשה אף עכשו מי ששימר את האבות ישמור את הבנים, שנאמר הנה אנכי שולח מלאך לפניך. ועוד אמרו שם (שמו"ר לב ד) בפירוש אמר להם הקב"ה לישראל הזהרו בשליח שאינו חוזר בשליחותו, מדת הדין הוא אל תמר בו וכו'. ומכל מקום לדברי הכל המדרש שהזכרתי אמת הוא שכל ימי משה לא היה מלאך שר צבא הולך עמהם, כי משה היה ממלא מקומו, כענין שנאמר (לעיל יז יא) והיה כאשר ירים משה ידו וגבר ישראל, ובימי יהושע הוצרך לו שיבא אליו מלאך שר צבא ה' ללחום מלחמותם, והוא גבריאל הנלחם להם, וזהו שראה אותו וחרבו שלופה בידו (יהושע ה יג), כי בא לעשות נקמה בגוים תוכחות בלאומים:

[כא] כי לא ישא לפשעכם כי שמי בקרבו. יאמר, אל תמר בו שלא ישא לפשעכם אם תמר בדברו, כי הממר בו ממר בשמי הגדול אשר בקרבו, וראוי להכחידו במדת הדין. ויתכן שיהיה שמי בקרבו מחובר למעלה, ושמע בקולו כי שמי בקרבו, וקולו הוא קול אל עליון:

[כד] לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם. התורה תזהיר על ע"ז בכמה מקומות. ואע"פ שהמקראות מיותרין בה אין להקפיד בכך, שמפני חומר שבה, שכל המודה בה כופר בכל התורה כלה (חולין ה.), תזהיר ותחזור ותזהיר, כאומר לעבדו זכור תמיד ולא תשכח העיקר הגדול שצויתך שהכל תלוי בו. ויתכן שתזהיר בעשרת הדברות שלא יעשה לו עבודה זרה ולא יעבדנה, ועכשיו הזהיר שימצאו אותה עשויה ונעבדת לגוים שבארץ שלא יעבדו אותה כלל, אבל יעקור אותה מן הארץ:

ולא תעשה כמעשיהם. יתכן שהיא אזהרה מדרכי האמורי שמנו חכמים (שבת סז.), כמו שהזהיר במקום אחר ובחקותיהם לא תלכו (ויקרא יח ג), ואמרו (בספרא שם) אלו דרכי האמורי שמנו חכמים. והנראה יותר כי יזהיר על ע"ז שלא יעבוד אותה כדרכה אפילו בעבודה שאינה דרך כבוד, כמו שדרשו (סנהדרין סא.) בפסוק איכה יעבדו הגוים האלה את אלהיהם ואעשה כן גם אני (דברים יב ל). והטעם, כי אמר לא תשתחוה לאלהיהם ולא תעבדם, ועבודה היא הכבוד אשר יעשה העבד לאדוניו, וחזר ואמר כי אפילו ענין שאינה עבודה אלא בזיון, כגון פעור, שפוער עצמו לפעור וזורק אבן למרקוליס, אם נהגו בה לעשות להם כן לא תעשנו אתה להם כלל. ואמרו (סנהדרין סד.) אע"ג דקא מכוין לבזויה לפעור, ואע"ג דקא מכוין למירגמיה במרקוליס:

[כה] (כה~כח) ועבדתם את ה' אלהיכם וברך את לחמך וגו'. כוונת הכתוב הזה בעבור שרוב עובדי ע"ז יכירו וידעו כי השם הנכבד הוא אלהי האלהים ואדוני האדונים, ואין כונתם בע"ז, רק יחשבו כי בעבודות ההם תהיה להם הצלחה. כגון שיעבדו השמש בעבור שמצאו לו ממשלת בתבואות, והירח במעיינות ובכל התהומות, וכן כיוצא בהם בכל צבא השמים. וכ"ש שיחשבו כי תהיה להם תוספת טובה בעבודת המלאכים, בעבור שהם מכבדים משרתי האל הגדול. ועל כן יאמר הכתוב הזה כי בעבודת הקב"ה בלבד תהיה להם ההצלחה והשמירה, ועקירת ע"ז לא תזיק אבל תוסיף לכם טובה וברכה, כי הקב"ה יברך לחמך, והוא כלל לכל מאכל אשר יאכל, ויברך מימך שהוא אב לכל משקה אשר ישתה, והברכה היא תוספת בהן, שיהיה מהן לך לרוב מאד:

ואמר והסירותי מחלה מקרבך. כלומר שאסיר בהם מחלה מקרבך, שיהיו המאכלים והמשקים טובים ובריאים לא יולידו מחלה אבל ירפאו ממנה:

ואמר עוד שלא תהיה בהם אשה משכלה. ברחם משכיל, ולא עקרה ברחם ושדים צומקים, כי בהיות המאכלים והמשקים והאוויר מבורכים יהיו הגופים בריאים, ואברי הזרע נכונים לעשות מעשיהם כהוגן. והזכיר הנקבות, כי בהן ימצא השכול והעקור יותר מן הזכרים. ויתכן שיהיו הזכרים בכלל **והסירותי מחלה מקרבך**, כי העקור מחלה בגופים, ועם האנשים ידבר מן הסתם, ואחר כך הזכיר הנשים כמו שאמר לא יהיה בך עקר ועקרה (דברים ז יד). וטעם **בארצך** להכניס גם הבהמות, כמו שאמר שם **ובנהמתך**:

ואמר **את מספר ימיך אמלא.** שלא ימות במלחמה או במגפה בשנוי האוויר רק בזקנה שימלא ימים כמספר אשר הם חיי האדם בדורותיו, כגון שבעים ושמונים שנה כדור דוד המלך. וכבר הזכרתי (בראשית יז א ולעיל ו א) כי כל אלה נסים שיעשה השם בשמים ובארץ מופתים בעבור עושי רצונו:

ואמר כי כאשר יעשה עמהם אות לטובה כן יעשה בשונאיהם לרעה, שיתן להם לב רגז ומחדרים אימה. ועוד ישלח בהם את הצרעה. והוא מין ידוע כגון הדבורה, ומזכירין אותה חכמים תדיר דבש דבורין דבש צרעין (מכשירין פ"ו מ"ד, בכורות ז:). והענין, כי ישלח המכה הזו באויר ארצם כמו הארבה ששלח במצרים, והילק החסיל והגזם חילו הגדול שבא בימי יואל (יואל ב כה):

וטעם **וגרשה**. כי הוא סבה בהם להתגרש מן הארץ כי תכסה את עין הארץ ותחשך, ולא יוכלו לבא במלחמה, ועוד, כי תאכל כל יגיעם בשדה, כענין שאמר בקללות זרע רב תוציא השדה ומעט תאסוף כי יחסלנו הארבה וגוי' (דברים כח לח), כל עצך ופרי אדמתך יירש הצלצל (שם מב), כן אמר בכאן שיעשה בשונאינו:

והזכיר הכתוב החוי והכנעני והחתי. דרך קצרה, והכונה בכל הנזכרים למעלה:

והנכון בעיני כי שלשה אלה לא יצאו רובם במלחמה ולא נפלו הם בחרב והיו נשגבים במבצרים, ושלח בהם רק את המות הזה כענין שאמר במצרים (לעיל י ו) ומלאו בתיך ובתי כל עבדיך ובתי כל מצרים, והוא מה שאמר במשנה תורה (דברים ז כ) וגם את הצרעה ישלח ה' אלהיך בס עד אבוד הנשארים והנסתרים מפניך. והצרעה הזאת עברה עם יהושע את הירדן, וכך העלו במסכת סוטה (לו.). ואמרו (בתנחומא כאן) שהיתה מטלת בהם ארס ומתים בה. והאמת כי יש בה גם היום ארס מזיק וממית:

וכתיב ביהושע (יהושע כד יא~יב) ותעברו את הירדן ותבאו אל יריחו וילחמו בכס בעלי יריחו האמורי והפרזי והכנעני והחתי והגרשי החוי והיבוסים ואתן אותם בידכם, וכתיב ואשלח לפניכם את הצרעה ותגרש אותם מפניכם שני מלכי האמורי לא בחרבך ולא בקשתך (יהושע כד יא~יב). וטעמו ותגרש אותם, הנשארים בהם, כי אחרי נתני בידכם כל הנזכרים שלחתי הצרעה לגרש הנשארים והנסתרים. ואמר שני מלכי האמורי, והם סיחון ועוג שהזכיר מתחלה (שם פסוק ח), ולא בחרבך ולא בקשתך עשית כל אלה. ור"א אמר כי הצרעה חולי בגוף מגזרת צרעת. ואין צורך:

וטעם ועבדתם את ה' אלהיכם, ריקן העבודה לשם המיוחד (סנהדרין ס:). ואמר וברך, והסירותי, כדרך כי אני ה' רופאך (לעיל טו כו). וכבר פירשתי, והמשכיל יבינהו משם:

[לב] לא תכרות להם ולא להיהם ברית. הזהיר שלא יכרות להם ברית להחיות מהם כל נשמה, ולא להיהם, יזהיר שלא יכרות להם ברית להניח ע"ז שלהם, אלא שיהרסם וישבר מצבותיהם. ויתכן שיאמר שלא יכרות להם ברית ועם אלהיהם כאחת, אלא שיהרסם וישבר מצבותיהם. והכוונה לומר כי בעודם עובדים את אלהיהם לא יכרות להם ברית, אבל אם קבלו עליהם שלא לעבוד ע"ז רשאי הוא לקיימם:

[לג] כי תעבוד את אלהיהם כי יהיה לך למוקש. אלו "כ"י" משמשין בלשון אשר, וכן בכמה מקומות, וזה לשון "א"י" שהוא אחד מד' לשונות שה"כ"י משמש, שמצינו בכמה מקומות, וזהו אם משמע בלשון אשר וכו', לשון רש"י. ואינו כן. אבל שיעור הכתוב, לא ישבו בארצך כי יהיה לך למוקש פן יחטיאו אותך לי כי תעבוד את אלהיהם, וכן אמר (להלן בפסוק לג) פן תכרות ברית ליושב הארץ פן יהיה למוקש בקרבך.

והטעם, כי ישיבתם בארצך יהיה לך למוקש ולמכשול פן יחטיאו אותך לי בדרכיהם הרעים ובעלילותם הנשחתות, כי תעבוד את אלהיהם, כי יפתוך וישיאוך

שמות פרק-כד

[א] ואל משה אמר וגו'. פרשה זו קודם עשרת הדברות בארבעה בסיון נאמרה לו, לשון רש"י. ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה והיה שם (להלן פסוק יב), לאחר מתן תורה נאמר לו כן. גם אלו דבריו ז"ל. ואין הפרשיות באות כסדרן ולא כמשמען כלל. ועוד כתיב (להלן בפסוק ג) ויבא משה ויספר לעם את כל דברי ה' ואת כל המשפטים, שהם המשפטים האלה הכתובים למעלה, שאמר בהם (לעיל כא א) ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, כי איננו נכון שיהיה על המשפטים שנצטוו בני נח ושנאמרו להם במרה שכבר שמעו וידעו אותם. ולא יאמר "ויספר" אלא בחדשות אשר יגיד (בראשית כד סו):

וכבר היטיב לראות ר"א שפירש הענין כסדרו, ואמר כי עד הנה (מלעיל כ כב עד כג לג) ספר הברית. והנה הפרשיות כלן באות כהוגן, כי אחר מתן תורה מיד בו ביום אמר השם אל משה כה תאמר אל בני ישראל אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (לעיל כ כד), והתחיל לחזור ולהזהיר על ע"ז לא תעשון אתי (שם כ כג), וצוה אותו ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם, וכל המצות הבאות אחרי כן, והשלים באזהרת הע"ז שימצאו בארץ ובעובדיה (לעיל כג לב לג) ואמר לו אחרי צוותך זה להם, עלה אל ה' אתה ואהרן. והזכירה הפרשה כי משה עשה כמצות ה', ובא אל המחנה ויספר לעם את כל דברי ה', (פסוק ג) כאשר צוה אותו כה תאמר אל בני ישראל וגו' (לעיל כ יט), ואת כל המשפטים כאשר צוה ואלה המשפטים אשר תשים לפניהם (לעיל כא א), וקבלו הכל בשמחה ואמרו כל אשר דבר ה' נעשה. והטעם, כל הדברים האלה אשר דבר לך השם נעשה, כי מאמינים אנחנו בדברך, כמו שספר במשנה תורה (דברים ה כד) ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' אליך ושמענו ועשינו. ואז כתבם משה (פסוק ד):

והנה משה כתב ביום ההוא בספר כל מה שנצטווה, חקים ומשפטים ותורות, והשכים בבקר ממחרת היום ההוא לכרות להם ברית על הכל, ובנה המזבח (פסוק ד), וזבח הזבחים (פסוק ה), ונתן חצי הדם על מזבח ה' וחצי הדם שם באגנות (פסוק ו), ולקח הספר שכתב מאמש וקראו באזניהם, וקבלו עליהם עוד לבא בברית עמו, ואמרו (פסוק ז) כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע אליך, מכל אשר תצוה מאתו ית'. ואז זרק עליהם חצי הדם (פסוק ח), כי זאת אות הברית לבא השנים בחלקים שוים:

ואחרי שהשלים מעשיו עמהם הוצרך למלאות דבר ה' שאמר לו ה' עלה אתה ואהרן וגו'. וזהו שאמר (בפסוק ט) ויעל משה ואהרן נדב ואביהוא וגו'. ועשה עוד מה שצווה (בפסוק ב) ונגש לבדו אל ה', והוא שאמר (בפסוק יח) ויבא משה בתוך הענן וגומר. והנה מעשה הברית ביום המחרת למתן תורה, ובו היתה העליה

שעלה משה אל ההר (פסוק יג), וממנה נתעכב שם ארבעים יום. והוא שפירש הכתוב (פסוק טז) ויקרא אל משה ביום השביעי וגו', ונאמר (פסוק יח) ויבא משה בתוך הענן. וכל זה מתוקן ומבואר:

וראיתי במכילתא (לעיל יט י) שנחלקו בדבר, יש שאמרו שהיה קודם מתן תורה בחמישי, ואמר להם הרי אתם קשורים תפוסים וענובים מחר באו וקבלו עליכם את כל המצות. ורבי יוסי ברי' יהודה אמר בו ביום נעשו כל המעשים, כלומר בו ביום לאחר מתן תורה נעשו המעשים של סיפור העם וכתובת ספר הברית, הכל כמו שפירשנו. ולזה שומעין שאמר כהלכה:

וטעם **ואל משה אמר**. בעבור שהיו עד כאן המצות והמשפטים אל בני ישראל, אמר עתה שהיה זה המאמר אל משה שהיא מצוה שיעשנה הוא בעצמו, כי צוה אותו אחר שתשים לפניהם המצות והמשפטים ותכרות עמהם הברית עלה אתה אלי, ולכך עשה המצוה הראשונה בששי, והשכים בשביעי בבקר וכתר עליהם הברית, ואחרי כן עלה אל ההר הוא והנקראים, על הדרך אשר נצטוו:

וטעם **עלה אל ה'**. דרך הפשט יזכיר שם במקום הכנוי, כמו נשי למך (בראשית ד כג), ואת יפתח ואת שמואל (ש"א יב יא), וכן והאר פניך על מקדשך השמם למען ה' (דניאל ט יז). אבל בתלמוד (סנהדרין לח:) שאלו עלה אלי מיבעי ליה, ולכן אמרו זה מטטרון ששמו כשם רבו, כלומר ואל משה אמר השם הנזכר בתחלת הענין, ויאמר ה' אל משה (לעיל כ כב), עלה אל מטטרון שנקרא בשמי ה'. והטעם, עלה אל מקום הכבוד אשר שם המלאך הגדול, והכונה כי משה יבא בתוך הענן אשר שם כבוד ה' ולא יבא אל השם המיוחד, כי לא יראני האדם וחי (להלן לג כ):

ואין כוונת רבותינו כלל כמה שכתב רש"י למעלה (כג כא), גם במסכת סנהדרין (שם) הפך הרב הענין, וכבר הזכרתי (לעיל יב יב, כג כא) כוונתם בשם הזה, וכל דבריהם אמת, אלא שדברו בהגדה ההיא כמסתיר פנים, כי רב אידי לא גלה למין ההוא השואל ענין מטטרון הגדול וסודו חלילה, אבל הזכיר לו כי על המלאך מורה דרך בעולם התחתון הכתוב הזה מדבר, ולפיכך אמר לו דאפילו בפרוקנא לא קבילניה, דכתיב (להלן לג טו) אם אין פניך הולכים, שאנו לא קבלנו שליח בלתי השם הנכבד. וכבר פירשתי (לעיל כ ג) סוד הפנים וכל הענין בביאור למשכילים בו במתן התורה:

[ב] ונגש משה לבדו אל ה'. גם זה על דעת ר"א שם במקום כנוי, שהיה ראוי לומר אחר עלה אל ה', ונגשת לבדך, אבל מנהג הלשון כן כאשר הזכרתי (בפסוק הקודם). וכן והי' המטיר על סדום ועל עמורה מאת ה' (בראשית יט כד), והטעם מאתו, ויאמר משה לחובב בן רעואל המדיני חותן משה (במדבר י כט), הטעם חותנו. וכן וישלח ה' את ירובעל ואת בדן ואת יפתח ואת שמואל (ש"א יב יא). וכן אז יקהל שלמה את זקני ישראל ואת כל ראשי המטות אל המלך שלמה (מ"א ח א):

והנכון בעיני בכאן כי הדבור הזה היה גם לאהרן, שגם הוא שמע כאשר קול ה' אומר למשה עלה אל ה' ואתה ואתה ואתה נדב ואביהוא ושבעים מזקני ישראל והשתחויתם מרחוק (בפסוק הקודם), וא"כ היה צריך להזכיר הנגש בשם, ואם ידבר אליו לנכח ג"כ היה צריך לבאר ונגשת אתה משה אל ה', ולא יספיק הכנוי בו, ולפיכך אמר ונגש משה לבדו והם לא יגשו. וזה טעם "לבדו", למעט גם אהרן

הנכלל עמו בדבור. ויתכן שהיה רמז לדבור המתעלה שיצוה לאמר למשה שיגש אל ה'. והמשכיל יבין:

[ג] **ויבא משה ויספר לעם.** היה משה בעת הדבור הנזכר כלו (מכ' יט. עד כד א.) במקום אשר נגש בו אל הערפל אשר שם האלהים (לעיל כ טו). ועתה בא אל מקום רחוק משם שהיו בו העם בשעת מתן תורה, וספר להם כל מה שנצטוה, ושמעו בקולו, ולא אמר בכאן "וירד", כי כלם בתחתית ההר היו, לא בראשו ששם כבוד השם, אלא שמשה היה קרוב אל מקום הערפל, והם עמדו מרחוק בשעת הדברות, כאשר פירשתי (לעיל יט טו). וכאשר נפרד משה ממקומו והחל לבא אל העם קרבו אליו כל ראשי שבטיהם וזקניהם אל מקום מעמד הכהנים הנגשים אל ה', ואמרו לו ועתה למה נמות כי תאכלנו האש הגדולה הזאת (דברים ה כב), קרב אתה ושמע וגו' (שם ה כד), כי היו סבורים שידבר להם השם הנכבד כל המצות כאשר דבר להם עשרת הדברים, ומשה בא עמהם אל מקום העם וספר לכלם את כל דברי ה', והם אמרו נעשה כל דברי ה' אשר צוה אותנו בעשרת הדברות ונשמע לקולך לכל אשר צוית או תצוה בשמו יתעלה:

וכאשר חזר משה אחרי כן ועלה אל קצה ההר עם הזקנים (פסוק ט) כאשר צוה אותו אלהים (פסוק א), אז אמר לו השם פעם אחרת עלה אלי ההרה והיה שם (פסוק יב). ובעת הזאת הודיעו שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך הטיבו אשר דברו (דברים ה כה), וצוהו לך אמור להם שובו לכם לאהליכם ואתה פה עמוד עמדי ואדברה אליך את כל המצוה והחוקים והמשפטים אשר תלמדם (שם ה כז~כח). זהו שאמר בכאן (פסוק יב) ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה, כי לך לבדך אתן את התורה והמצוה אשר תלמדם ועשו אותה כאשר נדרו לעשות:

[ה] **נערי בני ישראל.** הם הבכורות כדברי אונקלוס, כי הם המעלים העולות והשלמים. ולא ידעתי למה יכנה הבכורות בלשון נערי, אולי בעבור שהזכיר הזקנים שהם אצילי בני ישראל, קרא הבכורות נערים, כי הם נערים כנגדם, ירמוז כי לא בעבור מעלתם בחכמה שלחם כי לא היו זקנים, רק מפני הבכורה כי הם המקודשים לקרבנות. ועל דרך הפשט נערי בני ישראל הם בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא, שלא נגשו אל אשה מעולם, כי הם הנבחרים בעם והקדושים בהם, כענין שאמרו (ברכות מג:): עתידין בחורי ישראל שלא טעמו טעם חטא ליתן ריח כלבנון וכו':

וטעם לה' פרים. כי ישראל כל ימי היותם במדבר פחדו ממדת הדין, וזאת טעותם במעשה העגל, והנה העלו העולות וזבחו השלמים כולם פרים, כטעם פר כהן משיח (ויקרא ד ג) ופר העלם דבר (שם יד) ופר ע"ז (במדבר טו כד), גם פרה אדומה (שם יט ב) כן. ובענין העגל אזכיר זה (להלן לב א):

[ו] **וישם באגנות.** הם כלים עשויים שלא כדמות כלי המזבח, ולכך אמר כי חצי הדם שהיה דעתו ליתן על העם שם בכלים ההם, והחצי האחר זרק על המזבח מן המזרקות שקבל אותו בהם כדרך הקרבנות. ור"א אמר כי באגנות ישמש בעבור שניהם. וכן דעת אונקלוס שתרגם במזרקיא:

[ז] **ויראו את אלהי ישראל.** פירש ר"א במראה הנבואה, כמו ראיתי את ה' נצב על המזבח (עמוס ט א). **ותחת רגליו כמעשה לבנת הספיר,** הוא שראה יחזקאל כמראה אבן ספיר דמות כסא (יחזקאל א כו). **וכעצם השמים לטוהר,** שראו

תחת לבנת הספיר כעצם השמים לטוהר, הוא הרקיע כעין הקרח הנורא הנטוי על ראשי החיות (שם כב). והנה בכאן כתוב ויראו את אלהי ישראל, ושם (י כ) כתוב היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל, כי תפס דרך קצרה, כי היא תחת הרקיע שהוא תחת הכסא, והכל תחת השם הנכבד. ועל דרך הפשט טעם אלהי ישראל, לומר כי זכות ישראל אביהם עמהם לזכותם במראה הזאת:

ועל דרך האמת, בעבור כי הזכיר במתן תורה וידבר אלהים (לעיל יט כה), והוא כאשר אמר הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו ואת קולו שמענו מתוך האש (דברים ה כא), ביאר כאן שראו אלהי ישראל, ולא אמר כאשר יאמר בכל מקום ה' אלהי ישראל, והזכיר בהם זה לומר שהשיגו הזקנים במראה הזאת יותר משאר העם שראו על הארץ את אשו הגדולה (שם ד לו), כי היה לעם במחיצת ענן וערפל (שם ה יט). ואונקלוס ירמוז לזה שתרגם וחזו את יקר אלהא דישראל, ולא תרגם ואיתגלי להון יקרא דה', כמנהגו במקומות אחרים:

[יא] ואל אצילי בני ישראל. הם נדב ואביהוא והזקנים הנזכרים (לעיל פסוק א), וקראם כן כי נאצל עליהם רוח אלהים, וכן מאציליה קראתיך (ישעיה מא ט), הנאצלים, שנאצל עליהם מרוחו, או הגדולים שנאצל עליהם כבוד מן המלכות:

וטעם **לא שלח ידו**. בעבור שאמר והכהנים והעם אל יהרסו לעלות אל ה' פן יפרץ בם, הודיע בכאן שזוהרו בכך ולא פרץ בהם פרץ, כי היו אצילי בני ישראל ראויים למה שחזו במחזה הזה, והטעם כי חזו את האלהים, ולא הרסו לעלות אל ה':

וטעם **ויאכלו וישתו**. שאכלו שם השלמים בתחתית ההר לפני האלהים טרם שישבו אל אהליהם, כי השלמים טעונין מחיצה, ונאכלין בירושלם לפנים מן החומה (זבחים נה:), ובשילה בכל הרואה (שם קיב:), וכאן היו נאכלין לפני המזבח תחת ההר, לא במחנה:

וטעם **וישתו**. שעשו שמחה ויום טוב, כי כן חובה לשמוח בקבלת התורה, כאשר צוה בכתבם כל דברי התורה על האבנים וזבחת שלמים ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלהיך (דברים כז ז). וכתוב בשלמה (דהיי"ב א יב) החכמה והמדע נתון לך וגו', מיד ויבא ירושלם ויעש משתה לכל עבדיו (מ"א ג טו). ואמר רבי אלעזר מכאן שעושין משתה לגמרה של תורה (שהש"ר א ט). ונאמר בדוד אביו בהתנדבם לבנין בית המקדש ויזבחו לה' זבחים ויעלו עולות לה' וגו' ויאכלו וישתו לפני ה' ביום ההוא בשמחה גדולה (דהיי"א כט כא~כב), ואף כאן ביום חתונת התורה כן עשו:

[יב] ויאמר ה' אל משה עלה אלי ההרה. היא המצוה שאמר לו מאמש עלה אל ה', ונגש משה לבדו אל ה' (לעיל פסוקים א~ב), ועתה ביום השביעי הוסיף לו לאמר והיה שם ואתנה לך, כי יתעכב בהר עד כי יתן אליו לוחות האבן והתורה והמצוה. ו"אשר כתבתי" יחזור על הלוחות, ו"להורותם" על התורה והמצוה. ושיעור הכתוב **ואתנה לך את לוחות האבן אשר כתבתי, והתורה והמצוה להורותם**. והוא כאשר אמר במשנה תורה (דברים ה כח) ואדברה אליך את כל המצוה והחקים והמשפטים אשר תלמדם:

ורש"י כתב אשר כתבתי בתוך לוחות האבנים להורותם, שכל שש מאות ושלוש עשרה מצוות בתוך עשרת הדברות הם:

ור"א אמר התורה, הדבור הראשון והשני, והמצוה, השמונה הנזכרים. ואינו כלום, כי הכתוב במשנה תורה (שם) ואדברה אליך, יעיד כי על כל המצות כולן ידבר. ועל דעת רבותינו (דב"ר ג יב) יתכן כי יהיה רמז שהיתה כל התורה כתובה לפניו קודם שנברא העולם, כאשר הזכרתי בתחלת ספר בראשית (בהקדמה):

יג ויקם משה ויהושע משרתו. לא ידעתי מה טיבו של יהושע בכאן, ואומר אני שהיה התלמיד מלוה את הרב עד מקום הגבלת תחומי ההר שאין רשאי לילך משם והלאה, ומשם ויעל משה לבדו אל האלהים, ויהושע נטה שם אהלו כל ארבעים יום, שכן מצינו כשירד משה וישמע יהושע את קול העם ברעה (להלן לב יז), למדנו שלא היה יהושע עמהם. לשון רש"י. ועל דעתי היה יהושע מכלל שבעים הזקנים, כי אין בישראל שבעים זקנים ראויים לקרבה אל האלהים יותר ממנו, וכאשר פירש משה מהם היה מלוה את רבו עד הגבול. ואל תקשה עלי ממאמר רבותינו בענש הזקנים האלו בתבערה (תנחומא בהעלותך [י. טז]), כי יאמרו כן על כלן חוץ מיהושע, לפי שהיה ראוי למראות אלהים ולכל נבואה:

יד וטעם ואל הזקנים אמר שבו לנו בזה. כי בהפרדו מהם עם משרתו צוה אותם שישבו להם בזה. ואין הטעם שיעמדו שם כל היום וכל הלילה עד שובם, כי אמר והנה אהרן וחור עמכם מי בעל דברים יגש אליהם, ובמחנה יהיו בעלי הדברים, ושם מקום המשפט, וכבר אמר לכולם שובו לכם לאהליכם (דברים ה כז). אבל הטעם שיעמדו ויבאו עד למקום ההוא, ולא יהרסו לעלות אליהם, אפילו אל מקום יהושע, עד שובו אליהם:

ולפי דעתי יתכן להיות פירושו שבו בעבורנו ובמקומנו במחנה, ואהרן וחור עמכם, ומי בעל דברים, מן הדבר הקשה אשר יקריבון אלי, יגש אליהם במקומי. ואמר "אליהם" דרך מעלה לאהרן וחור, כי לפני כלם יצוה לבא ובמעמד אחד יהיה, כאשר אמר "עמכם". והנה צוה שישבו הזקנים ואהרן וחור מושב ב"ד כמשה על שרי האלפים והמאות עד שובו, כי ידע שיתעכב בהר. ואמר "לנו", דרך כבוד לתלמיד, כאשר אמר בחר לנו אנשים (לעיל יז ט). וזה פירוש נכון. אבל רש"י כתב ואל הזקנים אמר, בצאתו מן המחנה, שבו לנו בזה, התעכבו שם עם שאר העם להיות נכונים לשפוט לכל איש ריב. ולא יתכן, כי לא היו עתה במחנה, ומה טעם שיאמר להם כן והם במחנה ישבו, וכבר נתמנו שופטים:

תרומה

פרשת

שמות פרק-כה

[א] כאשר דבר השם עם ישראל פנים בפנים עשרת הדברות, וצוה אותם על ידי משה קצת מצות שהם כמו אבות למצותיה של תורה, כאשר הנהיגו רבותינו עם הגרים שבאים להתייחד (יבמות מז:), וישראל קבלו עליהם לעשות כל מה שיצום על ידו של משה, וכתר עמהם ברית על כל זה, מעתה הנה הם לו לעם והוא להם לאלהים כאשר התנה עמהם מתחלה ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה (לעיל יט ה), ואמר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שם יט ו), והנה הם קדושים ראויים שיהיה בהם מקדש להשרות שכינתו ביניהם. ולכן צוה תחלה על דבר המשכן שיהיה לו בית בתוכם מקודש לשמו, ושם ידבר עם משה ויצוה את בני ישראל:

והנה עקר החפץ במשכן הוא מקום מנוחת השכינה שהוא הארון, כמו שאמר (להלן כה כב) ונועדתי לך שם ודברתי אתך מעל הכפרת, על כן הקדים הארון והכפרת בכאן כי הוא מוקדם במעלה, וסמך לארון השלחן והמנורה שהם כלים כמוהו, ויורו על ענין המשכן שבעבורם נעשה. אבל משה הקדים בפרשת ויקהל את המשכן את אהלו ואת מכסהו (להלן לה יא), וכן עשה בצלאל (להלן לו ח), לפי שהוא הראוי לקדם במעשה:

וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתר. וכמו שנאמר שם (לעיל כד טז) וישכן כבוד ה' על הר סיני, וכתוב (דברים ה כא) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו, כן כתוב במשכן וכבוד ה', מלא את המשכן (להלן מ לד). והזכיר במשכן שני פעמים וכבוד ה' מלא את המשכן, כנגד "את כבודו ואת גדלו"; והיה במשכן תמיד עם ישראל הכבוד שנראה להם בהר סיני. ובבא משה (להלן לד לד) היה אליו הדבור אשר נדבר לו בהר סיני. וכמו שאמר במתן תורה (דברים ד לו) מן השמים השמיעך את קולו ליסרך ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, כך במשכן כתיב (במדבר ז פט) וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפרת מבין שני הכרובים וידבר אליו:

ונכפל "וידבר אליו" להגיד מה שאמרו בקבלה שהיה הקול בא מן השמים אל משה מעל הכפרת ומשם מדבר עמו' כי כל דבור עם משה היה מן השמים ביום ונשמע מבין שני הכרובים, כדרך ודבריו שמעת מתוך האש (דברים ד לו), ועל כן היו שניהם זהב. וכן אמר הכתוב (להלן כט מב מג) אשר אועד לכם שמה לדבר אליך שם ונקדש בכבודי, כי שם יהיה בית מועד לדבור ונקדש בכבודי:

והמסתכל יפה בכתובים הנאמרים במתן תורה ומבין מה שכתבנו בהם (עיי' להלן פסוק כא) יבין סוד המשכן ובית המקדש, ויוכל להתבונן בו ממה שאמר שלמה בחכמתו בתפלתו בבית המקדש ה' אלהי ישראל (מ"א ח כג') כמו שאמר בהר סיני ויראו את אלהי ישראל (לעיל כד י), והוסיף שם לפרש "ה" לענין שרמזנו שם למעלה כי אלהי ישראל יושב הכרובים (מלכים א ח כג), כמו שאמר וכבוד אלהי ישראל עליהם מלמעלה היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י יט כ). ואמר דוד ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפורשים וסוככים על ארון ברית ה' (דהי"א כח יח), וכן יזכיר תמיד בבית המקדש לשם ה' (מ"א ה יט), לשמך (שם ח מד), ויאמר בכל פעם ופעם ואתה תשמע השמים (שם ח לב), במדת רחמים, וכתוב (שם ח מד מה) והתפללו אל ה' דרך העיר אשר בחרת בה והבית אשר בניתי לשמך ושמעת השמים, ובביאור אמר כי האמנם ישב אלהים את האדם על הארץ הנה שמים ושמי השמים לא יכלכלוך (דהי"ב ו יח). וכתוב על הארון להעלות משם את ארון האלהים אשר נקרא שם שם ה' צבאות יושב הכרובים עליו (ש"ב ו ב). ובדברי

הימים (א יג ו) להעלות משם את ארון האלהים ה' יושב הכרובים אשר נקרא שם, כי השם יושב הכרובים :

[ג] וזאת התרומה. על דרך האמת הוא כמו וה' נתן חכמה לשלמה (מ"א ה כו), וכן כתוב וזאת אשר דבר להם אביהם ויברך אותם (בראשית מט כח), וכתוב וזאת הברכה (דברים לג א), וכתוב מאת ה' היתה זאת (תהלים קיח כג). וכבר רמזו זה בבראשית רבה (ק יב) במדרש מזקנים אתבונן (תהלים קיט ק), והמבין יתבונן. ובאלה שמות רבה (מט ג) וזאת התרומה אשר תקחו מאתם, כנסת ישראל שהיא תרומה, שנאמר קדש ישראל לה' ראשית תבואתה (ירמיה ב ג). ושם (שמו"ר לג א) עוד אמר להן הקב"ה לישראל מכרתי לכם תורתי וכביכול נמכרתי עמה, שנאמר ויקחו לי תרומה (פסוק הקודם) (עכ"ל), כי התרומה תהיה לי ואני עמה, כדרך דודי לי ואני לו (שה"ש ב טז), וכן אמר ככל אשר אני מראה אותך (להלן פסוק ט), כי אני הוא המראה, ואמר הראה אותך (להלן כז ח), רמז למלת אני, וכן אשר אתה מראה (להלן כח מ), וכן אמר דוד הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל (דהי"א כח יט), כי היתה עליו יד ה' :

[ו] בשמים לשמן המשחה ולקטרת הסמים. יש אומרים שזה מקרא קצר, בשמים לשמן המשחה וסמים לקטרת הסמים. ואחרים אמרו (הראב"ע בשם חכמי הדור) שהוא כאלו בהפוך, ולקטרת יביאו סמים. והזכירם בידיעה לומר הסמים הטובים להקטיר, כי גם שם לא פירש אותם. ור"א אמר שהוא כמשמעו, ובשמים לשניהם לשמן המשחה ולקטרת, כי יכנסו בקטרת בשמים שבלת נרד וכרכם וקנמון כדברי רבותינו (כריתות ו). ולא הוצרך להזכיר ובשמים וסמים לקטרת, בעבור שהזכיר קטרת הסמים, כאשר לא הזכיר שמן לשמן המשחה. וזהו הנכון :

והוצרכו לכל אלה הסברות, כי דעת בעלי הלשון שהסמים הם התרופות, כגון הלבונה והחלבנה, ובשמים הם הנאכלים שיקראו מסעדים, אשר להם בישום בריחן הטוב. אבל על דעת רש"י סמים שם לבשמים, וכך היא כונת רבותינו (שם ו): במדרש אחד עשר סמנין נאמרו למשה בסיני, וכן מתרגם אונקלוס בוסמין בשניהם. והוא הנכון בכתוב הזה :

אבל בעבור ששינה הכתוב הלשון יתכן שנאמר כי החשובים שבבעלי הריח והבשם נקראים בשמים. וענינו המובחרים והידועים בסמים, כמו שאמר בשמים ראש (להלן ל כג), בראש כל בושם (יחזקאל כז כב). גם נכון הוא שנאמר כי מלת בשמים ובשם מלה מורכבת, בו שם, בה סמים :

והראיה על דבריהם שאמר (להלן ל כג) בשמים ראש מר דרור, והמור בסמים יחשב שהוא תרופה לא מסעד, ואמר הכתוב נרד וכרכם קנה וקנמון עם כל עצי לבונה (שה"ש ד יד), וכתוב (שם) מר ואהלות עם כל ראשי בשמים, ועל כלם אמר (שם טז) הפיחי גני יזלו בשמיו. ועוד, שהכתוב אמר (להלן לה כח) ואת הבשם ואת השמן למאור ולשמן המשחה ולקטרת הסמים, ולא הזכיר שהביאו סמים, אם כן כלם בכלל הבושם :

[ז] אבני שהם ואבני מלואים לאפוד ולחושן. על שם שעושין לה בזהב מושב כמין גומא ונותנין האבן שם למלאת הגומא קרויין אבני מלואים. ומקום הגומא קרוי משבצת. לאפוד ולחושן, השהם לאבני האפוד ואבני המלואים לחשן, לשון רש"י (להלן כח כ). וכן פירש (שם) משובצים זהב יהיו במלואותם, מוקפים

משבצות בעומק שיעור שיתמלא בעובי האבן, זהו לשון מלאותם, וכן כל לשון מלוי האמור בענין הזה:

ואיננו נכון בעיני כלל, שיקרא אותם עתה אבני מלואים על שם שעתיד עוד לצוות למלא בהם הגומא שיעשו להם. ועוד, כי גם אבני השהם היו מוסבות משבצות זהב ולא קרא אותם מלואים. ועוד, שכבר אמרו רבותינו בגמרא (סוטה מח): אבנים הללו אין מפרשין עליהם באיזמל, שנאמר במלאותם (להלן כח כ), ואם היה פירוש במלאותם שימלאו האבנים את הגומות לא היה ראיה מכאן שלא לחרוץ בהן השמות באיזמל כלל. ועוד, כי ענין מושב האבנים שאמר הרב שהוא עשוי כמין גומא איננו כן, אבל הוא כדברי אונקלוס שתרגם מרמצן (שם), והוא שעשו מלמטה מושב כמדת האבן ומוציאין ממנו מזלג שלש השנים שיאחזו את האבן, מלשון חכמים ומפקי ליה ברמצא דפרזלא (נדה סב.), כגון דבזעא ברמצא דפרזלא (שבת קג.). וכן יעשו גם היום בכל אבן יקרה בטבעות כדי שתראה מכל צד ולא יטמן יפיה והדרה בתוך הגומא:

תדע לך שהוא כן שהרי שתי שרשרות זהב התחובות בשתי הטבעות שבחשן תקועים במשבצות שבכתפות האפוד (להלן כח כה), ואם המשבצות בתים הם למושב אבנים היאך יתקעו בהן שרשרות, ומה ישמשו שם גומות שבהן. אבל הן מזלגות כמו שאמרנו, ונקבי השרשרות נכנסים בהן. וממנו לפי דעתי כי אחזני השבץ (ש"ב א ט), אנשים בידם הרמחים ובראשם מזלגות לתפוש הבורחים, כמו שאמר (שם ו) והנה הרכב ובעלי הפרשים הדביקוהו. ופירוש מוסבות משבצות (להלן כח יא), שיעשה רמצי זהב סביב. ועל דעת אונקלוס שאמר משקען (שם), היו האבנים משוקעות בתוך הבתים, והיו יוצאין מהם רמצין מקיפין אותן ואוחזין בהן מלמעלה:

אבל ענין מלואים הוא, שתהיינה האבנים אבני שלמות, שנבראו כך, ולא תהיינה אבני גזית שנכרתו ממחצב גדול או שנחצב מהן כלום, כי גם בתולדת ידוע שאין שלמות כחות האבנים היקרות והסגולות שבהן זולתי באבן אשר היא כחלוקי אבנים מן הנחל. ולכך תרגם אונקלוס אשלמותא, כי לשון מלוי כלים או גומא בתרגומו מלוי ממש, ותמלא כדה (בראשית כד טז) ומליאה, וכן כלם, אבל כאן תרגם המלוי ללשון שלמות, וכן מלא אותם חכמת לב (להלן לה לה) אשלים, כי איננו דבר שימלא כלי, אבל הוא שלימות, שהיו שלמים בחכמה, וזה טעם ובחרשת אבן למלאת (להלן לא ה), שידעו לפתח פתוחי חותם באבנים במלאותם:

והנה באבני האפוד נאמר (להלן כח יא) מעשה חרש אבן פתוחי חותם תפתח את שתי האבנים על שמות בני ישראל, כי היו עושין חריץ בהם בכתיבת השמות כאשר יעשו חרשי האבן, והנה לא היו במלאותם, אבל באבני החשן כתוב (להלן כח יז) ומלאת בו מלואת אבן, וכתוב יהיו במלאותם (שם כ), והאבנים על שמות בני ישראל הנה שתיים עשרה על שמותם (להלן לט יד), לא מעשה חרש, ולכן לא היה למשה רבינו עצה בהם זולתי בשמיר שהזכירו רבותינו, כמו שאמרו במסכת סוטה (מח): אבנים הללו אין כותבין עליהן בדיו, שנאמר פתוחי חותם (להלן כח כא), ואין מפרשין עליהן באיזמל, שנאמר במלאותם (שם כ), אבל מביא שמיר ומראה להן והן נבקעין מאיליהן. ובמלאותם לא נאמר אלא באבני החשן:

ולא תחוש למה שהוזכר באגדה (גיטין סח.) איכא שמיר דאייתי משה לאבני אפוד, שהחשן יקראו לו אפוד בדרך העברה, מפני שהוא מחובר בו, וכתוב נמי

הגישה האפוד (ש"א כג ט), ובחשן היו שואלין. והנה פירוש הכתוב אבני שהם, שלש, שתיים לאפוד ואחת לחשן, ואבני מלואים, לחשן. ואם היה דעת רבותינו שיהיו גם אבני האפוד מלואים, מן הכתוב הזה, יהיו לאפוד ולחשן, שניהם, אבני שהם ואבני מלואים:

[ט] וכן תעשו. לדורות אם יאבד אחד מן הכלים או כשתעשו כלי בית עולמים כגון שולחנות ומנורות וכיורות ומכונות שעשה שלמה כתבנית אלו תעשו אותם. ואם לא יהיה המקרא מחובר למעלה הימנו לא היה לו לכתוב וכן תעשו, אלא כן תעשו, והיה מדבר על עשיית אהל מועד וכליו. לשון רש"י. ולא ידעתי שיהיה זה אמת שיתחייב שלמה לעשות כלי בית עולמים כתבנית אלו, ומזבח הנחשת עשה שלמה עשרים אמה ארך ועשרים רחב (דהיי"ב ד א):

ור"א אמר וכן תעשו הכלים, כי בתחלה אמר ועשו לי מקדש:

ועל דרך הפשט אין צורך לכל זה, אבל בא הכפל לחזוק וזרוז, אמר ועשו לי מקדש, בית וכלים כמקדש מלך ובית ממלכה (עמוס ז יג), ושכנתי בתוכם, בבית ובכסא הכבוד אשר יעשו לי שם, ככל אשר אני מראה אותך את תבנית המשכן הזה אשר אמרתי שאשכון בו בתוכם ואת תבנית כל כליו. וכפל וכן תעשו כולכם בזריזות וחריצות, והוא כהכפל ויעשו בני ישראל ככל אשר צוה ה' את משה כן עשו (להלן לט לב), כי מפני שהיא צואה אמר וכן תעשו:

[י] ועשו ארון. יחזור אל בני ישראל הנזכרים למעלה, ואחרי כן וצפית אותו (פסוק יא), ויצקת לו (פסוק יב), וכולן בלשון יחיד, כי משה כנגד כל ישראל (מכילתא יתרו א). ויתכן שירמוז שיהיו כל ישראל משתתפין בעשיית הארון בעבור שהוא קדוש משכני עליון, ושיזכו כולם לתורה. וכן אמרו במדרש רבה (שמות לד ב) מפני מה בכל הכלים כתוב ועשית, ובארון כתיב ועשו ארון, א"ר יהודה ברי שלום אמר הקב"ה יבאו הכל ויתעסקו בארון שיזכו לתורה. והעסק, שיתנדב כל אחד כלי זהב אחד לארון, או יעזור לבצלאל עזר מעט, או שיכוונו לדבר:

[יב] ארבע פעמותיו. כתרגומו, ארבע זויתיה, ובזויות העליונות סמוך לכפרת היו נתונין. ושתי טבעות על צלעו האחת, הן הן ארבע טבעות שבתחלת המקרא, ופירוש הכתוב ושתיים מן הטבעות האלו על צלעו האחת. כך פירש רש"י, ויפה פירש. אבל לא ידעתי למה אמר שבזויות העליונות סמוך לכפרת היו הטבעות, שהכובד היה יתר מאד, ועוד כי דרך הכבוד הוא שיהיה הארון נשא וגבוה למעלה על כתפות הכהנים:

ור"א אמר חפשתי בכל המקרא ולא מצאתי "פעם" שיהא זוית, רק רגל, מה יפו פעמיך (שה"ש ז ב), רגלי עני פעמי דלים (ישעיה כו ו), על כן הוצרתי לפרש כי רגלים היו לארון. ופירש כי הם שמונה טבעות, ד' תחתונות לשאת אותו בהם, והעליונות היו ליופי. ואין דבריו נכונים כלל. אבל אם כדבריו שהפעם רגל, יצוה הכתוב שיהיו הטבעות בזויות התחתונות אשר הארון יושב בהן, ויקרא הצדדים התחתונים רגלים. כי לשון הקדש יתפוש כל הצורות לדמות האדם, ויאמר לכל דבר לעליונו ראש ולצד התחתון רגל:

וזה באמת כך הוא, שבזויות התחתונות היו הטבעות, והארון נשא למעלה, כמו שפירשתי למעלה. אבל לפי דעתי אין פעם רגל, אבל הוא שם הפסיעה, מה יפו

פעמיך (שה"ש ז ב), פסיעותיך, כענין שנאמר בתלמוד (ע"ז יח). כמה נאות פסיעותיה של ריבה זו, וכן מדוע אחרו פעמי מרכבותיו (שופטים ה כח). ואמר הכתוב בכאן "פעמותיו" לפסיעות הכהנים הנושאים אותו, רמז שני דברים, שיהיו הטבעות בזויות למטה ממש סמוכים למושב הארון, ושיהיה כל ארכו של ארון מפסיק בין שתי הטבעות, כי הארון ארכו למזרח, והטבעות שנים בצפון אחד בראש המזרחי ואחד במערבי, ושנים בדרום, ופעמי הכהנים הולכים בין טבעת לטבעת, ולפניהם. ובמשנת המשכן שנו ארבע טבעות של זהב היו קבועות בו, שתיים בצפון ושתיים בדרום, שבהם היו נותנין את הבדים ולא היו זזים משם לעולם וכו', :

כא ואל הארון תתן את העדות. לא ידעתי למה נכפל, שהרי כבר אמור (לעיל פסוק טז) ונתת אל הארון את העדות. וי"ל שבא ללמד שבעודו ארון בלא כפרת יתן תחלה העדות לתוכו ואח"כ יתן הכפרת עליו. וכן מצינו כשהקים המשכן נאמר ויתן את העדות אל הארון (להלן מ כ), ואח"כ ויתן את הכפרת על הארון מלמעלה. לשון רש"י. ואם היה זה צוואה, משמעו יותר שאחר שיתן הכפרת על הארון, כאשר אמר, יתן בארון את העדות, כי ארון יקרא גם בהיות הכפרת עליו. ועוד כי יש לשאול ג"כ, למה החזיר (בפסוק הבא) אשר על ארון העדות, כי בידוע שהכרובים הם על ארון העדות, ומה צורך לפרש עוד כיון שאמר מעל הכפרת מבין שני הכרובים :

אבל פירושו, כי בעבור שיצוה בכרובים להיותם פורשי כנפים למעלה (בפסוק הקודם), ולא אמר למה יעשם כלל, ומה שישמשו במשכן, ולמה יהיו בענין הזה, לכך אמר עתה ונתת הכפרת עם כרוביו, שהכל דבר אחד על הארון מלמעלה, כי **אל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך**, כדי שיהיה לי כסא כבוד, כי אני אועד לך שם ואשכין שכינתי עליהם, **ודברתי אתך מעל הכפרת מבין שני הכרובים**, בעבור שהוא על ארון העדות :

והנה הוא כמרכבה אשר ראה יחזקאל שאמר היא החיה אשר ראיתי תחת אלהי ישראל בנהר כבר ואדע כי כרובים המה (יחזקאל י כ), ולכך נקרא יושב הכרובים (ש"א ד ד), כי היו פורשי כנפים להורות שהם המרכבה נושאי הכבוד, וכמו שנאמר (דהי"א כח יח) ולתבנית המרכבה הכרובים זהב לפורשים וסוככים על ארון ברית ה', כאשר הזכרתי (בהקדמה לפרשת תרומה) :

ועל דעת רבותינו (חגיגה יג:) הם צורות אדם, מלשון ארמית שתאמר לעלם רביא. והחזיר בשם הזה הכ"ף שרש, כי כן השם, כנערים, להורות על ענינם :

ואם תחשוב עוד למה היו פנים איש אל אחיו (פסוק כ) ולמה היו מקשה (פסוק יח), תוכל לדעת כי ראוי להם שיהיו פורשי כנפים למעלה, כי הם כסא עליון וסוככים על העדות שהיא מכתב אלהים (להלן לב טז). וזה טעם ולתבנית המרכבה, כי הכרובים שראה יחזקאל נושאים הכבוד תבנית לכרובים שהם כבוד ותפארת, והכרובים אשר במשכן ובמקדש תבנית להן, כי גבוה מעל גבוה שומר וגבוהים עליהם (קהלת ה ז). וזה טעם ואדע (יחזקאל י כ), שראה באחד וידע באחד, ולפיכך אמר המה (שם). והמשכיל יבין :

כד **זר זהב סביב**. סימן לכתר מלכות, שהשולחן שם עושר וגדולה הוא, כמו שאומרים שולחן מלכים, לשון רש"י. וכן הדבר, שזה סוד השולחן, כי ברכת השם מעת היות העולם לא נברא יש מאין, אבל עולם כמנהגו נוהג, דכתיב

(בראשית א לא) וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד. אבל כאשר יהיה שם שרש דבר תחול עליו הברכה ותוסיף בו, כאשר אמר אלישע הגידי לי מה יש לך בבית (מ"ב ד ב), וחלה הברכה על אסוך שמן ומלאה כל הכלים, ובאליהו כד הקמח לא כלתה וצפחת השמן לא חסר (מ"א יז טז). וכן השולחן בלחם הפנים, בו תחול הברכה, וממנו יבא השובע לכל ישראל. ולכך אמרו כל כהן שמגיעו כפול אוכל ושבע (יומא לט):

[כט] ועשית קערותיו. פירש"י כי קערותיו דפוסיו, וכפותיו בזיכין שנותנים בהם הלבונה, וקשותיו כמין חצאי קנים, ומנקיותיו הם סניפין מפוצלין שסומכין את הקנים. וכן הוזכרו הכלים האלה בגמרא (מנחות צז). ואמר הרב ולשון מכילתיה סובלותיו, מלשון ונלאיתי כלכל (ירמיה כ ט), נלאיתי הכיל (שם ו יא). ונחלקו בו חכמי ישראל (במנחות שם), שיש אומרים קשותיו אלו סניפין ומנקיותיו אלו הקנים, אבל אונקלוס שתרגם מכילתיה היה שונה כדברי האומר מנקיות אלו סניפין. אלו דבריו ז"ל:

ולא נתכנו אצלי, לפי שאין מכילתיה בלשון ארמי אלא שם למדות כמו איפות וכיוצא בהם, שכן תרגום איפת צדק (ויקרא יט לו) מכילן דקשוט, לא יהיה לך בביתך איפה ואיפה (דברים כה יד), לא יהא לך בביתך מכילתא ומכילתא. וכן בכל מקום בתלמוד ובדברי חכמים כיל מיכל, במכילתא דכייל איניש בה מתכיל (תרגום ירושלמי בראשית לח כו). וכן נלאיתי הכיל (ירמיה ו יא), לשון מדה מחזקת, מן אלפים בת יכיל (מ"א ז כו), וכל בשליש (ישעיה מ יב), קטן מהכיל את העולה (מ"א ח סד), וכן רבים:

וכן נלאיתי כלכל (ירמיה כ ט) על דעתי אינו לשון סבל, אבל הוא מלשון זה בעצמו, נלאיתי להכיל, כלשון לא תוכל הארץ להכיל את כל דבריו (עמוס ז י), וכן רוח איש יכלכל מחלהו (משלי יח יד), שיכיל אותו בתוך נפשו ולא יקוץ בו, הנה השמים ושמי השמים לא יכלכלוך (מ"א ח כז), לא יכילו ויחזיקו גודל רוממותך כי אין לך קצב ומדה, אף כי הבית הזה הקטן אשר בניתי (שם). יכלכל דבריו במשפט (תהלים קיב ה), שלא יהיה כסיל יוציא כל רוחו, אבל מכיל דבריו בקרבו כראוי ומוציא מהן כראוי. ויכלכל יוסף (בראשית מז יב), שנתן להם מזון כאשר יכילו, לא העדיף ולא החסיר, רק לחם לפי הטף, וכן כלם:

אבל דעתו של אונקלוס לא נתברר. ואולי מנקיותיו לדעתו שם למדות כי היתה שם מדה מחזקת שני עשרונים קמח למדוד בה החלה האחת, לא היו מודדין בעשרון של מנחות, ולית ליה מתניי דקתני שתי מדות של יבש היו במקדש עשרון וחצי עשרון (מנחות פז), אבל היו שם לדעתו שלש מדות, עשרון וחצי עשרון ושני עשרונים:

והנכון בעיני בדעתו כי המכילא הוא הדפוס העשוי לבצק, כמו שאמרו (שם צד). שלשה דפוסים היו שם, נותנה בדפוס ועדיין הוא בצק, וכמין דפוס היה בתנור, וכשהוא רודה נותנה בדפוס כדי שלא תתקלקל. והדפוס הזה שהוא כדי שלא תתקלקל אינו צריך להיות כצורת הלחם וכשיעורו, אבל הוא עשוי כמין קערה לסמוך דפנותיו של לחם, והוא קערותיו. אבל הדפוס הראשון של בצק עשוי כמדתו של לחם וכשיעורו, ארכו עשרה ורחבו חמשה וקרנותיו שבע אצבעות, ובו מושיבין הבצק ומודדין אותו ומתקנין אותו, ולפיכך הוא נקרא מכילא, שהוא עשוי למדה:

ולשון מנקיות, שם, כמו איפה וסאה, כשם קערותיו וקשותיו ושאר השמות שאין בהם תאר. ואולי המדות המצודקות הנקראות איפת צדק והין צדק יקראו אותן מנקיות, שהם נקיות מן השקר ומנקות בעליהן מן האונאה והחטא. והקשות שם כולל הקנים והסניפין, אולי בעבור פצולן יקראו כן בחלוף הצדי"ק בשי"ן, כמו ויראו יושבי קצוות מאותותיך (תהלים סה ט), כחלוף צדי"ק ושי"ן במלת שחוק:

וכתב ר"א ויש שבוש בדברי הימים (א כח יז), שהזכיר תחת קערות מזרקות, ותחת הכפות כפורים, והזכיר הקשוות כאשר הם, ותחת המנקיות מזלגות, והכל זהב לצורך השולחן. אולי כלים אחרים היו שצוה דוד לשומם בשולחנות שיעשה בנו שלמה, ואין ככה שולחן אהל מועד. והשבוש בדברי רבי אברהם הוא, כי מה שאמר הכתוב והמזלגות והמזרקות והקשוות זהב טהור ולכפורי הזהב במשקל לכפור וכפור איננו מחובר עם לשולחנות המערכת (דה"א כח טז) בלבד, אבל הוא חוזר למה שאמר הכתוב (שם בפסוקים יג יד) ולכל מלאכת עבודת בית ה' ולכל כלי עבודת בית ה'. ואמר לזהב לכל כלי עבודה ועבודה, והזכיר המזלגות ומזרקות שהם כלי המזבח, והקשוות לשולחן, והכפורים למזבח, והזכיר (שם בפסוק יח) ולמזבח הקטורת זהב מזוקק במשקל, ואמר (שם בפסוק יט) הכל בכתב מיד ה' עלי השכיל כל מלאכות התבנית, והנה הוא כלל לכל צרכי ביהמ"ק:

[לז] לחם פנים. שיש לו פנים רואים לכאן ולכאן לצדי הבית מזה ומזה ונותן ארכו לרחבו של שולחן וכותליו זקופין כנגד שפת השלחן, לשון רש"י. ולשון המשנה (במנחות צו). בן זומא אומר לחם פנים, שהיו לו פנים. אבל כל זה יהיה לדברי האומר (שם צד): כיצד עושין אותו כמין תיבה פרוצה, אבל לדברי האומר (שם) כמין ספינה רוקדת, אינו כן. ור"א אמר שנקרא לחם פנים בעבור לפני תמיד:

ועל דרך האמת כי תבין מלת לפני (כאן), תבין שמו וסודו, כי בעבור היותו כן היה מונח בצפון, כי ברכת ה' היא תעשיר (משלי י כב), כענין שנאמר (לעיל כ כד) בכל המקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתיך. וכבר רמזתי בו (שם ג):

חכמת המנורה בגביעיה וכפתוריה ופרחיה מאין תמצא, ונעלמה מאד (ע"פ איוב כח כ~כא), אבל היותה מקשה בששה קנים יוצאין מן השביעי ועליהם נר אלהים, ומאירים כלם אל עבר פניה (להלן פסוק לז), כל זה תוכל להבין מדברינו שכתבנו במקום אחר. וזה מאמרם (במנחות כט). שנתקשה משה במנורה:

[לט] ככר זהב טהור. שלא יהיה משקלה עם כל כליה אלא ככר, לא פחות ולא יותר. לשון רש"י. וכן הוא פשוטו של מקרא. אבל אם הדבר כן, תימה גדול, שלא יתן הכתוב משקל למנורה כמה יהיה בה מן הככר, ויוכל לתת חצי הככר או יותר במלקחים ובמחתות שהם כלים נפרדים ממנה, וימעט בה, או שיתן במנורה ככר פחות מנה ובכל הכלים האלה מנה. ועוד, מה טעם שתשקל המנורה עם כלים רבים נפרדים במשקל הככר, ולמה לא נתפרשו כמה יהיו המלקחים והמחתות שיעשו ממנו:

אבל אין דעת רבותינו כמו שאמר הרב, אלא כך שנו חכמים במנחות (פח): מנורה ונרותיה באה מככר ולא מלקחיה ומחתותיה, ומה אני מקיים **את כל הכלים האלה**, לרבות את הנרות. דברי רבי יהודה. רבי נחמיה אומר, מנורה באה מככר

ולא נרותיה ומלקחיה ומחתותיה, ומה אני מקיים את כל הכלים האלה, שיהיו כלן של זהב. ושם אמרו לדברי ר' יהודה שהיו הנרות מקשה עמה, ואף על פי כן יקראם הכתוב הכלים האלה, מפני שהם כלים לקבול השמן, ויש להם שם בפני עצמן, ובשאר המנורות נעשים נפרדין ממנה. ולדברי ר' נחמיה אמרו שם שאין הנרות עמה מקשה. והנה על דעת רבי יהודה לא יבא במשקל הככר אלא גוף המנורה במה שהוא עמה מקשה, לא כלים נפרדים ממנה כלל. ולדברי רבי נחמיה אמרו שם ומה אני מקיים את כל הכלים האלה שיהיו כלן של זהב, ולא נצרכא אלא לפי נרות:

ועל דרך הפשט יאמר כבר זהב טהור יעשה אותה, את כל הכלים האלה יעשה זהב טהור, כי לא פירש תחלה בנרות שיהיו זהב כלל, וכן במעשה אמר (להלן לז כג) ויעש את נרותיה שבעה ומלקחיה ומחתותיה זהב טהור, ואין זהב טהור חוזר רק על המלקחים והמחתות, וחזר ואמר (שם כד) **כבר זהב טהור עשה אותה ואת כל כליה**, שעשה כל כליה זהב טהור ולא מן הככר. ויכנס עוד בכלל כל כליה כלי השמן, שהרי עשה לה כלים רבים מלבד אלה הנזכרים, כמו שנאמר במסעות (במדבר ד ט) וכסו את מנורת המאור ואת נרותיה ואת מלקחיה ואת מחתותיה ואת כל כלי שמנה אשר ישרתו לה בהם. והכתוב שאמר (שם ח ד) עד ירכה עד פרחו מקשה היא, כפי פשוטו כך נראה, שגופה מקשה ולא נרותיה. וכל זה לפי שטת הגמרא:

אבל בברייתא של מלאכת המשכן (אוצר מדרשים ט דף ש"א ב) שנויה בענין אחר מנורה שעשה משה במדבר היתה באה של זהב, וטעונה מקשה, וטעונה גביעים כפתורים ופרחים, שנאמר (לעיל פסוק לא) ועשית מנורת זהב טהור, שומע אני יעשה אברים אברים וידביקם, ת"ל ממנה יהיו (פסוק לו). מנין לרבות את נרותיה שיהיו ממנה, ת"ל יעשה (בפסוק שלפנינו). יכול שאני מרבה גביעיה כפתוריה ופרחיה, ת"ל אותה (שם). ומה ראית לרבות את נרותיה ולהוציא גביעיה כפתוריה ופרחיה, אחר שריבה הכתוב ומיעט, מרבה אני את נרותיה שהן נעשין עמה, ומוציא אני גביעיה כפתוריה ופרחיה שאין נעשין עמה. ומנין לרבות מלקחיה ומחתותיה, ת"ל יעשה (שם). יכול שאני מרבה את הצבתים ואת המלקטאות, ת"ל אותה (שם). ומה ראית לרבות מלקחיה ומחתותיה ולהוציא את הצבתים ואת המלקטאות, אחר שריבה הכתוב ומיעט, מרבה אני מלקחיה ומחתותיה שהן משתמשין עמה, ומוציא אני את הצבתים ואת המלקטאות שאין משתמשין עמה. רבי יהושע בן קרחה אומר, אותה מככר ואין כליה מככר, שנאמר כבר זהב טהור יעשה אותה. ומה אני מקיים ואת כל כליה (להלן לז כד), שיהיו זהב טהור. עד כאן הברייתא:

ונראה ממנה שהיו הנרות והמלקחים והמחתות כלן עמה מקשה, ואין המלקחים צבתים, אבל עשה על פי הנרות טס של זהב פותח וסוגר ושוכב עליו שלא יפול בשמן דבר, כאשר עושים היום במנורות של מלכים, והוא מלשון ולשוני מודבק מלקוחי (תהלים כב טז), שיקרא מה שעל הלשון ומתחתיו "מלקוחים", שהם לוקחים הלשון באמצעם. והמחתות הם ספלים שתחת כל נר ונר לחתות ניצוצי אש שיפלו ממנה, והכל מקשה ובאין מן הככר. אבל הצבתים והמלקטים שאין תשמישן בעצמה, אבל הם כלים נפרדים ממנה ואינן חבור בה אין באין מן הככר כלל. וכן מיעטו בברייתא זו גביעיה כפתוריה ופרחיה, שאם רצה שלא לעשותה עמה מקשה רשאי. ונתן הטעם, לפי שאין נעשין עמה, כלומר שאין מעכבין בה, שאם עשאה של שאר מיני מתכות אינה באה גביעים כפתורים ופרחים (מנחות כח.), אבל קנים מעכבין בה לעולם:

ולפי הברייתא הזו אמר הכתוב ואת כל כליה (להלן לו כד), לרבות שעשה לה כל הכלים הצריכין לשמושה, והראוין לה, זהב, והם הצבתים והמלקטאות שצריכין לכל המנורות בתשמישן. וכן לכל כלי המשכן וגוי' (להלן כז יט), כלים הצריכים למשכן, לא פירש אותם ולא הזכיר בהם רק שיהיו נחושת. אבל **ככר זהב טהור יעשה אותה את כל הכלים האלה**, הם הנזכרים בה וכולם מקשה עמה. ויתכן שגם מה שאמר במעשה ואת כל כליה (להלן לו כד) רמז לכלים האלה הנזכרים בה שהיו כלם עמה ככר זהב, כפשוטו של מקרא. אבל כלי שמנה לא הוזכרו במעשה כאשר לא הוזכרו בצוואה, וברצון עצמם עשו אותם, ואולי לא עשאו בצלאל, אבל יחידים עשו אותם ומסרום לצבור. ועל הכלל, גופה באה מככר, ואין דבר שחוץ לגופה בא מן הככר לדברי הכל:

שמות פרק-כו

[יז] שתי ידות לקרש האחד. כתב רש"י היה חורץ את הקרש מלמטה באמצעו בגובה אמה, ומניח רביע רחבו מכאן ורביע רחבו מכאן והן הן הידות, והחריץ שבאמצע הידות חצי רחב הקרש. ואותן הידות מכניס באדנים שהיו חלולין, והאדנים היו גבוהין אמה ויושבין רצופין ארבעים זה אצל זה, וידות הקרשים הנכנס בחלל האדנים חרוצות משלשת צדיהן, רחב החריץ כעובי שפת האדן, שיכסה הקרש את כל ראש האדן, שאם לא כן נמצא ריוח בין קרש לקרש כעובי שפת שני האדנים שיפסיק ביניהם, וזהו שנאמר (בפסוק כד) ויהיו תואמים מלמטה, שיחרוץ את הידות בצדיהן כדי שיתחברו הקרשים זה אצל זה. כך מצאתי לשון הרב:

ואני תמה בו, שאם היה החריץ שבאמצע חצי רחב הקרש, והם ד' טפחים וחצי, יצטרך שיהי עובי שפת האדן כרביע רחב הקרש, שהם שני טפחים וגודל, כדי שיהא עובי שני האדנים ממלא החריץ שבאמצע שהוא חצי רחב הקרש, ולא יהיה ריוח בין אדן לאדן. ואם כן כשאתה חורץ הקרשים משלשת צדיהן כך, לא ישאר בהם כלום, ושפתי האדנים שוות היו בכל צד. ועוד מה שהביא הרב ראייה כך שנויה משנת מעשה המשכן, סדר הקרשים למלאכת המשכן, היה עושה את האדנים חלולים, וחורץ את הקרש מלמטה רביע מכאן ורביע מכאן, וחריץ חציו באמצע, ועושה לו שתי ידות כמין שני חווקים, ומכניסן לתוך שני האדנים:

וגם זו הברייתא כפי משמעה יש בה תימה גדול, שחורצת מן הקרש רביע מכאן ורביע מכאן, ובאמצע עושה חריץ חציו של רחב הקרש, נמצא כלו חרוץ, לא נשאר בו יד ורגל כלל:

אבל לפי דעתי הברייתא הזו לא נתנה שיעור לחריץ, לפי שלא נתנה תורה שיעור לעובי שפתי האדנים, ולפיכך אמרו שהיה חורץ את הקרש רביע חרצו מכאן לכסות שפה אחת של אדן, ורביע חרצו מכאן, ובאמצעו של קרש היה חורץ חציו של כל החריץ שבאותו הקרש לכסות שפת שני האדנים. ולדברי הכל צריך תלמוד שלא היה במשכן מלמטה בגובה אמה רחב עשר אמות, שהרי עובי שני

האדנים שמכאן ומכאן ממעט בו, ואולי אין קפידא בכך. ומדברי רש"י הקרש שהיה עביו אמה היה חורץ בעובי הידות מבפנים כפי עובי שפת האדנים. והוא נכון, אלא שלא הוזכר זה בברייתא:

משולבות אשה אל אחותה. עשויות כמין שליבות סולם. אשה אל אחותה, מכוונות זו כנגד זו, ומובדלות זו מזו, ומשופים ראשיהם ליכנס בתוך חלל האדן כשליבה הנכנסת בנקבי עמודי הסולם, ושיהיו חריצין שוין זו כמדת זו, כדי שלא יהיו שתי ידות זו משוכה לצד פנים וזו משוכה לצד חוץ בעובי הקרשים שהוא אמה. לשון רש"י. והנה לדבריו משולבות יחזור על הידות, שיהיו משופות בראשן ליכנס בחלל האדנים, ואשה אל אחותה לא יבא רק על הקרשים, שתהיינה מחוברות בשוה. והקרשים לשון זכר, והיה לו לומר איש אל אחיו, ואולי יאמר אשה אל אחותה שתהיינה השליבות מכוונות זו כנגד זו וחריציהן שוים כי בכך יהיו הקרשים חוברות. והידות אין ראשיהן משופים בשפוע ממש, כי חלל האדנים שוה הוא בכל האדן, אלא שיהא חריץ בצדדין שלהן כדי שיתחברו קרש אל קרש:

אבל בברייתא של מלאכת המשכן מצאתי ושני הסנין יוצאין מן הקרשים, שנים לכל אחד ואחד; שמשקיע את הזכר בתוך הנקבה, שנאמר **משולבות אשה אל אחותה**, דברי רבי נחמיה, שרבי נחמיה אומר אין ת"ל משולבות, ומה ת"ל משולבות, שעושה להם שלבים כסולם המצרי. ופירוש סנין כעין שעושים בארגזין להדק ולחבר הדפין זה בזה כמין יתדות של עץ, כמו ששנינו במשנה כלים (פ"י ה"ו) עשאן בסנין או בשוגמין אינו צריך למרח באמצע, ואומר בתלמוד (ב"מ ק"ז). קנים וסנין. וכפי זה נראה שיאמר הכתוב שיעשה שליבה יוצאה מן הקרש כעין הוצין זכרים, וכנגדו בקרש שבצדו שליבה אחרת נקובה, ומכניס הזכר לתוך הנקבה, וכן בקרש האחר, שתהא בכל קרש שתי שליבות נכנסות זו בזו. **משולבות אשה אל אחותה**, שם לשליבות עצמן, והוא לשון נקבה בכאן, וכן הזכירו אותן חכמים נשמטה שליבה מתחתיו (מכות ז:), בסולם הלך אחר שליבותיו (שבת ס.). ואע"פ שמצינו בין השלבים (מ"א ז כח), הוא כמו נשים ופלגשים:

[יח] וטעם קדמה מזרחה (להלן כז יג), כי לשון הקודש יקרא למזרח קדם, כענין ומדותם מחוץ לעיר את פאת קדמה, ויקרא למערב אחר, כענין שנאמר (איוב כג ח) הן קדם אהלוד ואיננו ואחור ולא אבין לו. וכן עד הים האחרון (דברים לד ב), המערבי, ושניהם כנויים, כי יתפוש הלשון כנויין באדם הפונה אל אור השמש. וכן יאמר ויהיו לאחור ולא לפנים (ירמיה ז כד). ויקרא הדרום נגב, בהיותו נגוב מפני החום. ופעמים שיזכיר הכתוב הכנוי ויבאר אותו בשם, יאמר קדמה, שהוא כנוי, ויבאר מזרחה, שהוא השם. ואמר נגבה, בכנוי, ויבאר תימנה, הוא השם. והמערב יזכרנו בכנוי ים (בפסוק כב), כי יתפוש אותו באנשי ארץ ישראל שהים הגדול להם מערבי. והצפון יזכרנו (בפסוק כ) בשמו. ונקרא כן כי הוא צפון, אין השמש נראה בו לעולם. ויקרא התימן דרום, כענין שנאמר הולך אל דרום סובב אל צפון (קהלת א ו), והיא מלה כפולה, תחסר ר"ש אחת להתחבר שתי אותיות שוות, דר רום, כי השמש ילך ברום הרוח ההוא. ויקרא לדרום ימין, ולצפון שמאל (עיין ישעיה נד ג ותרגומו), בכנוי האדם הפונה למזרח, כאשר הזכרתי:

והסוד בשמות הללו נודע ממעשה המרכבה העליונה, וכן שם המערב ים ממה שאמרו שכינה במערב (ב"ב כה.), כי הים חכמת שלמה (עיין בראשית כד א), כמו

שאמרו במדרש אין ים אלא תורה, שנאמר (איוב יא ט) ורחבה מני ים. ואני עתיד להזכיר זה בפרשת וזאת הברכה בפסוק ים ודרום ירשה (דברים לג כג), אם יברכני צורי להגיע שם :

[כד] ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת. על הדרך שכתב רש"י הכתוב הזה יחזור לפרש בכל הקרשים שיהיו כלם תואמים מלמטה, לחרוץ הקרשים בצדיהן, ויחדו יהיו כלם תמים אל ראשו של כל קרש וקרש, או ראשו רמז למשכן אל עליונו, וכן אל הטבעת האחת, שבכלן, ופירוש כן יהיה לשניהם, וכן יהיה לשניהם של שני המקצועות. ולא ידעתי למה לא פירש בהן הכתוב ויאמר ועשרים טבעות זהב תעשה, ויזכיר החריץ שיעשה בקרשים. ועוד היאך אמר אל הטבעת האחת בידיעה. ואולי בעבור שדרך כל בתי הקרשים לחברן כן בטבעת אחת בראשן, קצר הכתוב ואמר הטבעת הידוע והנהוג לו, וכן אמר בבריחים (בפסוק כט) **ואת טבעותיהם תעשה זהב**, הידועים להם כמנהג, וכן **ויהם זהב** (פסוק לז) :

ומצאתי בברייתא של מלאכת המשכן היה חורץ את הקרש מלמעלן אצבע מכאן ואצבע מכאן, ונותנן בתוך טבעת אחת של זהב כדי שלא יהיו נפרדים זה מזה, שנאמר **ויהיו תואמים מלמטה ויחדו יהיו תמים על ראשו אל הטבעת האחת**. שאין ת"ל **אל הטבעת האחת**, ומה ת"ל **אל הטבעת האחת**, מקום שנותנין את הברית. ולפי זה פירוש הכתוב ויחדו יהיו תמים אל ראשו של קרש בחריץ שיעשה בו אל מקום הטבעת העליונה של הבריחים, שיכנס החריץ עד מקום הטבעת, ולא הקפיד הכתוב במה יחברם, אם בטבעות כסף או זהב, קבועות או מטלטלות, או בחשוקים, והברייתא אמרה שעשה משה טבעות להם. ועל דרך הפשט הכתוב הזה בקרשי המקצועות (בפסוק הקודם) לבדן :

(לג לד) **והבאת שמה מבית לפרוכת את ארון העדות**. לא יצונו עתה שיעשה כסדר הזה שיתן הפרוכת תחת הקרסים ואחרי כן יביא שמה אל מבית לפרוכת את הארון, כי אין עתה הצואה בהקמת המשכן אלא. בעשייתו, וכן (בפסוק הבא) **ונתת את הכפורת על ארון העדות בקדש הקדשים**, אין פירושו שיתן הכפורת על ארון העדות כשהארון שם בקדש הקדשים, אבל הענין שיצוה אותו הכתוב שישים הפרוכת תחת הקרסים כדי שיהא הארון שמה מבית לפרוכת ותבדיל הפרוכת בין הקדש ובין קדש הקדשים, וכן אמר **ונתת את הכפורת על ארון העדות בקדש הקדשים** להודיע שהכפרת עם כרוביו על הארון יהיו כלם שם בקדש הקדשים הנזכר שהוא מבית לפרוכת. אבל כשמגיע לצוות הקמתו אמר **ושמת שם את ארון העדות** (להלן מ ג), ואחרי כן **וסכות על הארון את הפרוכת**, וכן במעשה (להלן מ כ כא) **ויתן את הכפורת על הארון מלמעלה, ויבא את הארון אל המשכן, ואחרי כן וישם את פרוכת המסך** :

שמות פרק-כז

[כ] אמר הכתוב בכאן **ואתה תצוה**. בעבור שאמר במשכן תמיד ועשית, והוא בצווי, אמר בכאן ואתה בעצמך תצוה להם שיקחו אליך את שמן המאור, כי אין להם דרך לעשות אותו במדבר רק אם היה אצלם משמרת. והנשיאים הביאוהו (להלן לה כז~כח):

וטעם **אליך**. שיביאוהו לפניו והוא יראנו אם הוא זך וכתית כראוי, וכן צו את בני ישראל ויקחו אליך (ויקרא כד ב):

וטעם **מאת בני ישראל**. שיקחו אליך השמן מאת בני ישראל מאת אשר ימצא בידם, כמו שאמר מאת כל איש אשר ידבנו לבו (לעיל כה ב). וכן אמר ואתה הקרב אליך את אהרן אחיך (להלן כח א), כי אתה בעצמך תקראם ותבשרם במעלה הזאת, ועשית להם בגדי קדש (לעיל כח ב), בצווי לחכמים העושים במלאכה, כדרך כל מלאכת התבנית. וכן ואתה תדבר אל כל חכמי לב (שם ג), שידבר עמהם הוא עצמו כי הוא יכיר את חכמתם וידע המלאכה הראויה להמסר לכל אחד מהם. ובעבור שאמר ואתה הקרב ועשית, הוצרך לפרש (בפסוק ג) ואתה תדבר אל כל חכמי לב, כי בצווי יעשו הבגדים כשאר המלאכה אשר יאמר בה ראה קראתי בשם בצלאל וגוי (להלן לא ב):

להעלות נר תמיד. כל לילה ולילה קרוי תמיד, כמו שאתה אומר עולת תמיד (במדבר כח ו), ואינה אלא מיום ליום, וכן במנחת חביתים נאמר תמיד (ויקרא ו יג), ואינה אלא מחציתה בבקר ומחציתה בערב. אבל תמיד האמור בלחם הפנים (לעיל כה ל) הוא משבת לשבת. לשון רש"י. ומדרש רבותינו אינו כך, אלא כך שנו בספרי (ריש בהעלותך) יאירו שבעת הנרות (במדבר ח ב), שומע אני שיהיו דולקין לעולם, ת"ל מערב עד בקר (ויקרא כד ג). אי מערב עד בקר, יכול יהיו דולקים מערב עד בקר ויכבס, ת"ל יאירו שבעת הנרות. הא כיצד, יאירו שבעת הנרות מערב עד בקר. לפני ה' תמיד (שם), שיהא נר מערבי דולק תדיר, שממנו מדליקין את המנורה בין הערבים. ובתורת כהנים (שם כד ב) נמי אמרו כך להעלות נר תמיד, שיהא נר מערבי תדיר. וקתני התם, מצאו שכבה מדשנו ומדליקו ממזבח העולה, דאפילו ביום נמי מדליק נר מערבי לפי שהוא תמיד לעולם:

ובמסכת תמיד (ג ט) שנינו כך מי שזכה בדישון המנורה נכנס ומצא שתי נרות מזרחיים דולקין מדשן את השאר ומניח את אלו דולקין במקומן. מצאן שכבו מדשן ומדליקן מן הדולקין ואחר כך מדשן את השאר. וסתם משנה זו שנויה כדברי רבי (מנחות צח:): שאמר בנרות מזרח ומערב היו מונחין, ולדעתו נר מערבי הוא השני, ונקרא מערבי לפי שהוא מערבי לראשון, ולפי שהוא צריך להדליק נר מערבי לקיים בו לפני ה' תמיד צריך להדליק המזרחי, שאין השני נקרא מערבי עד שיהא זה מזרחי אצלו. אבל לדברי האומר (שם) צפון ודרום היו מונחין, נר מערבי הוא האמצעי שבגופה של מנורה, והוא לבדו מדליק בבקר. ועל הכלל, לפני ה' תמיד בנר מערבי, שהוא דולק תמיד ביום ובלילה:

שמות פרק-כח

[א] וטעם נדב ואביהוא אלעזר ואיתמר בני אהרן. שלא יחשב כי בהמשח האב לכהנו יהיו הבנים האלה כהונים, אבל להם בעצמם יכהן. והנה יצא פנחס ושאר הנולדים, שלא נתכהנו רק אלה הארבעה הנמשחים עמו ומולדתם אשר יולידו אחרי כן :

[ב] לכבוד ולתפארת. שיהיה נכבד ומפואר במלבושים נכבדים ומפוארים, כמו שאמר הכתוב כחתן יכהן פאר (ישעיה סא י), כי אלה הבגדים לבושי מלכות הן, כדמותן ילבשו המלכים בזמן התורה, כמו שמצינו בכתנת ועשה לו כתנת פסים (בראשית לו ג), שפירושו מרוקמת כדמות פסים, והיא כתנת תשבץ כמו שפירשתי (לעיל כה ז), והלבישו כבן מלכי קדם. וכן הדרך במעיל וכתנת, וכתוב ועליה כתנת פסים כי כן תלבשנה בנות המלך הבתולות מעילים (ש"ב יג יח), ופירושו כי עליה כתנת פסים נראית ונגלית, כי המנהג ללבוש בנות המלך הבתולות מעילים שתתעלפנה בהן, ונמצא שכתנת הפסים עליה מלבוש עליון, ולכן אמר וכתנת הפסים אשר עליה קרעה (שם שם יט):

המצנפת ידועה גם היום למלכים ולשרים הגדולים, ולכן אמר הכתוב בנפול המלכות הסר המצנפת והרם העטרה (יחזקאל כא לא), וכן כתוב וצניף מלוכה (ישעיה סב ג), וכך יקראם הכתוב פארי המגבעות (להלן לט כח), וכתוב פארי פשתים יהיו על ראשם (יחזקאל מד יח), שהם פאר ושבח למכתירים בהם. והאפוד והחשן לבוש מלכות, כענין שכתוב והמניכא די דהבא על צוארך (דניאל ה טז). והציץ נזר המלכים הוא, וכתוב (תהלים קלב יח) יציץ נזרו. והם זהב וארגמן ותכלת, וכתוב (שם מה יד) כל כבודה בת מלך פנימה ממשבצות זהב לבושה, וכתוב (דניאל ה טז) ארגוונא תלבש והמניכא די דהבא על צוארך. והתכלת גם היום לא ירים איש את ידו ללבוש חוץ ממלך גוים, וכתוב (אסתר ח טו) ומרדכי יצא מלפני המלך בלבוש מלכות תכלת וחור ועטרת זהב גדולה ותכריך בוץ וארגמן, והתכריך הוא המעיל שיעטף בו :

ועל דרך האמת, לכבוד ולתפארת, יאמר שיעשו בגדי קדש לאהרן לשרת בהם לכבוד השם השוכן בתוכם ולתפארת עזם, כדכתיב (תהלים פט יח) כי תפארת עזמו אתה. וכתוב (ישעיה סד י) בית קדשנו ותפארתנו אשר הללך אבותינו, וקדשנו הוא הכבוד ותפארתנו תפארת ישראל, ועוד נאמר (תהלים צו ו) עוז ותפארת במקדשו, וכן לפאר מקום מקדשי ומקום רגלי אכבד (ישעיה ס יג), שיהיה מקום המקדש מפואר בתפארת, ומקום רגליו, שהוא מקום בית המקדש, מכובד בכבוד השם. וכן ובישראל יתפאר (שם מד כג), שיהיה מראה ומיחד בהם תפארתו, וכן אמר למטה גם בבגדי הבנים כלם לכבוד ולתפארת (להלן פסוק מ), ואמר בקרבנות יעלו על רצון מזבחי ובית תפארתי אפאר (ישעיה ס ז). והנה המזבח רצונו, והכבוד בית תפארתי. והיו הבגדים צריכין עשייה לשמן, ויתכן שיהיו צריכין כוונה, ולכן אמר **ואתה תדבר אל כל חכמי לב אשר מלאתיו רוח חכמה** (פסוק ג), שיבינו מה שיעשו. וכבר אמרו (יומא סט). דמות דיוקנו מנצח לפני בבית מלחמתי :

[ה] והם יקחו את הזהב. הנה כל הצואות עד כאן היו במשה עצמו, ועשית, תעשה (לעיל כו א), ועתה צוה שידבר אל כל חכמי לב שיעשו הבגדים, ולכן אמר והם יקחו את התכלת ואת הזהב, שיקבלו הנדבה מן הצבור ויעשו בה את הבגדים. והטעם לאמר, שלא ישקול להם הנדבה ולא ימנה, כי נאמנים הם, כענין שנאמר (מ"ב יב טז) ולא יחשבו את האנשים אשר יתנו את הכסף על ידם לתת לעושי המלאכה כי באמונה הם עושים:

וכאשר נאמר בבגדים הוא הדין בכל מלאכת המשכן, כי ביום הראשון בלבד כתיב ויקחו מלפני משה (להלן לו ג), וגם הוא שלא בחשבון לקחו הכל מלפניו, ובשאר הימים הביאו אליהם, ולכך כתיב (שם ה) ויאמרו אל משה לאמר מרבית העם להביא, כי להם היו מביאים, לא שיתנום למשה והוא ישקול על ידם, אבל הם לאחר שגבו הכל מנו ושקלו ואמרו למשה כדכתיב (להלן לח כד) ויהי זהב התנופה וגו':

[כח] ולא יזח החושן. לשון נתוק, ולשון ערבי הוא, כדברי דונש בן לבראט, לשון רש"י. והקרוב אלי כי הוא כמו יסח, מן בית גאים יסח ה' (משלי טו כה), ובוגדים יסחו ממנה (שם ב כב), ענין נתיצה ונתוק, בחלוף הסמ"ך והזי"ן, כמו יעלזו חסידים בכבוד (תהלים קמט ה), נתעלסה באהבים (משלי ז יח). ונתצתם את מזבחותם (דברים יב ג), נתסו נתיבתי (איוב ל יג). וכן ושמרתם את משמרת הבית מסח (מ"ב יא ו), מהנתץ, יזהירם שלא יפרד אחד מהם וינתץ את המשמר:

ואולי גם כן ולמזח תמיד יחגרה (תהלים קט יט), להרס ונתיצה, יאמר שיחגור הקללה תמיד עד שיהרס וינתץ בה כאשר אחרים מתאזרים בחגורתם. אין מזח עוד (ישעיה כג י), אין הריסה עוד, יאמר לצור עברי באנשי ארצך כיאור אל ארץ תרשיש שהיתה סוחרתך, ואין הריסה ופירוד עוד, שלא יפרד אחד מכלכם משם ולא ישוב לצור כי תחרב לגמרי. הנפרד ממעמד חביריו יקרא הורס, כלשון אל יהרסו אל ה' לראות (לעיל יט כד), וכתיב ממעמדך יהרסך (ישעיה כב יט), וכן ומזיח אפיקים רפה (איוב יב כא), נתיצת האפיקים, הם הנחלים השוטפים והורסים ההרים והגאיות. ומזח בשקל מצח, שניהם בעלי הנו"ן, כי הוא מלשון נצוח, כי חוזק הראש במצח:

[ל] ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים. סבר רבי אברהם להתחכם בענין האורים והתומים, ואמר (בפסוק ו) כי הם מעשה אומן כסף וזהב, והאריך בענינם כי חשב שהם על הצורות שיעשו בעלי הכוכבים לדעת מחשבת השואל. ולא אמר כלום. אבל הם כדברי רש"י, כתב שם המפורש (תיב"ע) נתון בין כפלי החשן, ולכך הוצרך להיות כפול (לעיל פסוק טז). והראיה, כי לא נזכרו אורים ותומים כלל במעשה האומנים, ולא הזכירם להם בצואה ולא במעשה כלל. ופרט בבגדים ויעש את האפוד (להלן לט ב), ויעש את החשן (שם ח), ולא אמר ויעש האורים והתומים, ואלו היו מעשה חרש חכם היה מאריך בהם יותר מן הכל, ואם אולי ירצה לקצר בהם לעמקם היה אומר ועשית אורים ותומים כאשר הראה אותך בהר זהב טהור תעשה אותם או כסף מזוקק:

ועוד תשוב תראה כי לא הזכיר בה"א הידיעה אחד מכל הכלים שלא נזכרו כבר, אבל אמר ועשו ארון (לעיל כה י), ועשית שולחן (שם כג), ועשית מנורת (שם לא), וכן כלם. ובמשכן אמר ואת המשכן תעשה (שם כו א), בעבור שכבר הזכירו ועשו לי מקדש (שם כה ח). והנה באורים ותומים אמר (כאן) ונתת אל חושן המשפט את האורים ואת התומים, לא צוה אתו בעשייתם, והזכירם הכתוב בה"א

הידיעה, ולא הזכירם הכתוב רק במשה לבדו, שאמר בצואה ונתת אל חשן המשפט, ובמעשה ויתן אל החשן את האורים ואת התומים (ויקרא ח ח), כי לא היו מעשה אומן ולא היה לאומנים ולא לקהל ישראל בהם מעשה ולא נדבה כלל, אבל הם סוד מסור למשה מפי הגבורה, והוא כתבם בקדושה, או היו מעשה שמים, ולכך יזכירם סתם ובידיעה, כמו וישכן מקדם לכן עדן את הכרובים (בראשית ג כד):

והנה משה לקח כתב האורים והתומים והניחם שם בחשן המשפט אחרי שהלביש את אהרן האפוד והחשן, כמו שאמר (ויקרא ח ז ח) ויתן עליו את האפוד ויחגור אותו בחשב האפוד, וישם עליו את החשן ויתן אל החשן את האורים ואת התומים, כי לאחר כן נתנם בין כפלי החשן:

והענין הוא, כי היו שמות קדושים, מכחם יאירו האותיות מאבני החשן אל עיני הכהן השואל במשפטם (במדבר כז כא). והמשל, כי כאשר שאלו מי יעלה לנו אל הכנעני בתחלה להלחם (שופטים א א). היה הכהן מכוין בשמות שהם האורים, והאירו לעיניו אותיות יהודה, ויו"ד מלוי, ועי"ן משמעון, ולמ"ד מלוי, וה"א מאברהם הכתוב שם על דעת רבותינו (יומא עג:). או שהאירה פעם אחרת לנגד עיניו ה"א מיהודה. והנה כאשר האותיות מאירות אל עיני הכהן עדין לא ידע סדרן, כי מן האותיות אשר סדרו מהן יהודה יעלה היה אפשר להעשות מהם "הוי הד עליה", או "הי על ידוהה", ותיבות אחרות רבות מאד, אבל היו שם שמות הקדש אחרים נקראים "תומים", מכחם יהיה לב הכהן תמים בידיעת ענין האותיות שהאירו לעיניו. כי כאשר כיון בשמות האורים והאירו, חוזר מיד ומכוון בשמות התומים. ועודם האותיות מאירות לעיניו, ויבא בלבו שחבורם יהודה יעלה. וזאת מדרגה ממדרגת רוח הקדש, היא למטה מן הנבואה, ולמעלה מבת קול שמשתמשים בה בבית שני לאחר שפסקה הנבואה ופסקו אורים ותומים כמו שהזכירו רבותינו (שם כא:):

ואפשר שאחרי שנתן משה בחשן השמות הקדושים של האורים והתומים היו נודעים במסורת ממנו לגדולי חכמי ישראל שמסרם להם עם סתרי תורה, ולפיכך היה ביד דוד אפוד (ש"א כג ו), והיה כדמות אפוד משה, ובו חשן כדמות חשן הקדש, אבל נראה שהיו בד, כאשר נאמר בשמואל (שם ב יח) נער חגור אפוד בד, ואמר בנוב עיר הכהנים (שם כב יח) שמונים וחמשה איש נושא אפוד בד, וילבישו אותו את הכהן שהוא מבני הנביאים ושואלים בו ונענין לפעמים, כאשר חשב בזה ר"א. ומה שאמר שאלו ראה תשובת רבינו האי לא אמר ככה, כבר ראינוה וחשבנוה, וידענו כי ר"א לא נתכון אליה:

[לא] מעיל. כתב רש"י (לעיל בפסוק ד) הוא כמין חלוק, וכן הכתנת, אלא שהכתנת סמוך לבשרו ומעיל קורא חלוק העליון. ואין הדבר כן, כי המעיל בגד יתעטף בו, כמו שאמר (ש"א כח יד) והוא עוטה מעיל, וכתוב (ישעיה סא י) מעיל צדקה יעטני, ולא תבא עטיה על הכתנת רק על השלמה אשר יכסה בו, דכתיב (תהלים קד ב) עוטה אור כשלמה, כי הוא עטוף, וכן ועל שפם יעטה (ויקרא יג מה), יתעטף. והוא תרגומו של יונתן בן עוזיאל שהזכיר הרב (רש"י לעיל בפסוק ד) כרדוטין (ס"א כדרוניא, כרדונין) (ש"ב יג יח), כי הוא עטוף קרוב לצורת האפוד שיתעטף בו חצי הגוף שכלפי רגליו, כי אם הי' חלוק אינן דומין זה לזה כלל. וראיה עוד שאמר ויחזק בכנף מעילו ויקרע (שם א טו כז), והנה יש לו כנפים ואינו כמין חלוק. אבל המעיל כסות מקיף את הגוף כלו מצוארו ולמטה עד רגלי האדם ואין לו בית יד כלל, ובשאר המעילים יש לו בית צואר כנגד כל הצואר

תפור בו, ואותו בית צואר נקרא פי מעיל, וצוה הכתוב שיהא ארוג עמו. והמעיל כלו מחולק מלפניו עד למטה, מכניס ראשו בנקב פיו ונמצא צוארו חגור בפי המעיל, ומלפניו שתי כנפים מכסה בו ומגלה כרצונו, כמין גלימא שאין לה בית ראש, שחלקו התפירה שלפניה מקמי שפה ולמטה, ולכן יבא בו לשון עטיה לעולם:

ולא ידעתי גם כן למה עשה הרב הפעמונים לעצמם, פעמון בין שני רמונים, כי אם כן לא היו הרמונים משמשין כלום, ואם לנוי, למה היו עשויים כרמונים חלולים, יעשם כמין תפוחי זהב. ועוד, שהיה צריך הכתוב לפרש במה יתלה הפעמונים, ואם יעשה בהם טבעות לתלות בהן:

אבל הם בתוכם ממש, כי הרמונים חלולים ועשויים כמין רמונים קטנים שלא פתחו פיהם, והפעמונים טמונים בהם ונראים מתוכם. ולא פירש הכתוב מנינם, אבל רבותינו אמרו שהיו שבעים ושנים זגין, ובהם שבעים ושנים ענבלין, ותולה שלשים וששה מצד אחד, ושלושים וששה מצד אחר, כדאיתא בזבחים בפרק המזבח (פח:), ומכאן תלמוד שאינו כמין חלוק וכתנת, אלא יש לו כנפים:

וכן כתב רש"י (לעיל בפסוק ד) שהמצנפת כמין כובע, שהרי במקום אחר (להלן בפסוק מ) קורא להם מגבעות, ומתרגמינן קובעין. וגם זה אינו, שהרי אמרו שהמצנפת ארכה שש עשרה אמה, והרי הוא כעין צניף שצונף בו את ראשו, מגלגל ומחזיר מגלגל ומחזיר סביב ראשו כפל על כפל. ומצנפת של כהן גדול אינה קרויה מגבעת בשום מקום, אבל בכהן הדיוט אמר הכתוב מגבעות (להלן כח מ, כט ט, ועוד), ואף היא מצנפת היא, אלא שקושר בה כל ראשו ומעלה הכפלים עליו כעין מגבעת שהוא קובע כדברי אונקלוס, כי מגבעת כמו מקבעת, כאשר אמרתי בסדר ויהי מקץ (בראשית מא מז) בחלופי הגימ"ל והקו"ף, אלא שהמגבעת כמו המצנפת, ולכך הזכירו חכמים תדיר בכהן גדול והדיוט מצנפת בתורת כהנים (צו ב א), ובמסכת יומא (עא:). שנינו כהן גדול משמש בשמונה כלים וההדיוט בארבעה, בכתנת ומכנסים מצנפת ואבנט, מוסף עליו כהן גדול, חשן ואפוד ומעיל וציץ:

[לה] **ולא ימות**. מכלל לאו אתה שומע הן, אם יהיו עליו לא יתחייב מיתה, הא אם יכנס מחוסר אחד מן הבגדים הללו חייב מיתה. לשון רש"י. ואינו נכון בעיני, שהיה לו לכתוב פסוק זה לאחר שיזכיר כל שמונה בגדים (אחרי פסוק מב), ולמה הזכיר זה בשלשה בגדים חשן ואפוד ומעיל קודם שיזכיר ציץ וכתנת מצנפת ואבנט ומכנסים. וכן אמר **ובצאתו ולא ימות**, ואין ביציאה עבודה שיתחייב עליה משום מחוסר בגדים. וכן והיו על אהרן ועל בניו (פסוק מג) כתב רש"י והיו כל הבגדים האלה על אהרן ועל בניו הראויים לו והאמורים בהם, ומתו, הא למדת שהמשמש מחוסר בגדים חייב מיתה. וכן נראה זה בדרך הפשט:

אבל לפי העולה מן הסוגיות שבגמרא אין דעת רבותינו כן, אבל אצלם המצוה הזאת שוה בכלם, באהרן ובבניו, והיא על המכנסים, והענש גם כן בהם. כי צוה בעשייה ועשה להם מכנסי בד (פסוק מב), וצוה על הלבשה והיו על אהרן ועל בניו (פסוק מג), כי בשאר הבגדים צוה למעלה בעשייתם (מפסוק ב עד פסוק מ) וצוה בלבשה (בפסוק מא) והלבשת אותם את אהרן אחיך ואת בניו אתו, א"כ הצוואה הזו (בפסוק מג) כולה על המכנסים, ועליהן יהיה העונש:

ולמדנו זה ממה שאמרו בסנהדרין (פג:) ובשחיטת קדשים (זבחים יז:) מחוסר בגדים ששימש מנא לן דבמיתה, א"ר אבהו א"ר יוחנן, ומטו בה משמיה דר' אלעזר ברבי שמעון, וחגרת אותם אבנט וחבשת להם מגבעות והיתה להם כהונה לחקת עולם (להלן כט ט), בזמן שבגדיהם עליהם כהונתם עליהם, אין בגדיהם עליהם אין כהונתם עליהם והווי להם זרים, ואמר מר זר ששימש במיתה. ואם היה הכתוב הזה (פסוק מג) אצלם בכל הבגדים הנה בכאן עונש מפורש למחוסר בגדים, כמאמר הרב, אבל היא במכנסים בלבד, והכתוב האחר (להלן כט ט) בשאר הבגדים, ולא הוזכרו שם המכנסים. והראיה על דעתם שלא הזכיר למטה (להלן כט ה ט) בסדר הלבישה מכנסים כלל, כי בעבור שענש עליהם בכאן אין צורך לחזור ולהזכירם, כי בידוע שילבשם:

ומה שאמר למעלה (כאן) **ונשמע קולו בבואו אל הקדש ולא ימות**, הוא על דעתי ביאור למצות הפעמונים, כי מפני שאין בהם צורך בלבישה, ואין דרך הנכבדים לעשות להם כן, לכך אמר כי צוה בהם בעבור שישמע קולו בקדש, ויכנס לפני אדוניו כאלו ברשות, כי הבא בהיכל מלך פתאום חייב מיתה בטכסיסי המלכות, כענין אחשורוש (אסתר ד יא):

וירמוז למה שאמרו במסכת יומא ירושלמי (א ה) וכל אדם לא יהיה באהל מועד (ויקרא טז יז), אפילו אותן שכתוב בהן ודמות פניהם פני אדם (יחזקאל א י) לא היו באוהל מועד, על כן צוה להשמיע קולו כמי שיקרא הוציאו כל איש מעלי, ויבא לעבוד את המלך ביחוד, וכן בצאתו, לצאת ברשות, ושיוודע הדבר כדי שיוכלו משרתי המלך לשוב לפניו. ובפרקי היכלות ידוע זה הענין. והנה הטעם שלא יפגעו בו מלאכי אלהים. והזהיר זה בכ"ג למעלתו, וזה טעם לפני ה', כי הוא העובד לפניו שתשרה שכינתו בעבודתו כי מלאך השם צבאות הוא (מלאכי ב ז), כי ההדיוטים (לא) יכנסו בהיכל להקטיר ולהטיב:

וראיתי במדרש ואלה שמות רבה (לח ח) באבני החשן מה טעם, שיהא הקב"ה מסתכל בהן בבגדי הכהן בכניסתו ביום הכפורים ונזכר לזכות השבטים. רבי יהושע בשם רבי לוי אומר, משל לבן מלכים שהיה פדגוג נכנס אצלו מלמד על בנו סניגוריא, והיה מתירא מן העומדים עליו שמא יפגעו בו, מה עשה הלבישו פורפירא שלו שיהיו רואין אותו ומתיראין ממנו, כך אהרן היה נכנס בכל עת (ויק"ר כב ו) לבית קדש הקדשים, ואלולי זכיות הרבה שהיו נכנסות עמו ומסייעות אותו לא היה יכול ליכנס למה שהיו מלאכי השרת שם, מה עשה הקב"ה נתן לו מדמות לבושי הקדש, שנאמר (ישעיה נט יז) וילבש צדקה כשרין. עד כאן אגדה זו. ואע"פ שלא היה נכנס לפני ולפנים בבגדים אלו, אף באהל מועד הוצרך לכך ביום הכפורים, שהרי כתיב (ויקרא טז יז) וכל אדם לא יהיה באהל מועד:

[לז] על פתיל תכלת. ובמקום אחר (להלן לט לא) הוא אומר **ויתנו עליו פתיל תכלת**. ועוד, כתיב כאן **והיה על המצנפת**, ולמטה הוא אומר **והיה על מצח אהרן**, ובשחיטת קדשים (זבחים יט). שנינו שערך היה נראה בין ציץ למצנפת ששם היה מניח תפילין, למדנו שהמצנפת למעלה בגובה הראש, [ואינה עמוקה להכנס בה כל הראש עד המצח], והציץ מלמטה, [וגי' נקבים היה עושה בו, בשני ראשיו ואמצעיתו], והפתילים היו בנקבים ותלויים בו בשני ראשיו ובאמצעו, ששה בשלשה מקומות הללו, פתיל מלמעלה אחד מבחוץ ואחד מבפנים כנגדו, וקושר ראשי הפתילים מאחורי העורף שלשתם, נמצאו בין אורך הטס ופתילי ראשיו מקיפין את הקדקד, והפתיל האמצעי שבראשו קשור עם ראשי השנים, הולך על

פני רוחב הראש מלמעלה, ונמצא עשוי כמין כובע, ועל פתיל האמצעי הוא אומר והיה על המצנפת, והיה נותן את הציץ על ראשו, וע"י פתיל האמצעי הוא מחזקו שאינו נופל, והטס תלוי כנגד מצחו, הרי נתקיימו כל המקראות הללו, פתיל על הציץ (להלן לט לא), וציץ על הפתיל (כאן), ופתיל על המצנפת מלמעלה (כאן ושם). כל זה לשון רש"י:

ואני תמה בדבריו, שהכתוב אינו מצוה רק לעשות פתיל תכלת אחד, והוא עושה ששה. ועוד, שהוא מצרף המקראות של הצואה והעשייה, ומרבה פתילים כנגד כלן, וכן תוכל למנות בארון ושולחן ומנורה. ואם הכתוב צוה שישימו אותו על פתיל תכלת, היאך נתנו הם עליו פתיל תכלת, ואנה צוו לעשות כן. ומה צורך לחוטין שבאמצע, והוא קשור מאחורי העורף כדרך כל ציץ באנשים ובנשים:

אבל אין הדבר כמו שאמר הרב, ולא היה שם אלא פתיל אחד, שהטס מקיף מאזן לאזן, ונקוב בשתי קצותיו, ופתיל תכלת נכנס בשני הנקבים, והציץ נקשר בו כנגד העורף. והנה היה צונף המצנפת סביב הראש, לא על המצח כלל, אלא למעלה במקום שער. ועל דעת רבותינו (זבחים יט.) היה מניח גם מקצת שער ראשו כנגד פניו לתפילין. והיתה הצניפה בגובה שבראש כנגד המוח האמצעי, והוא מכסה בה כל הראש כנגד אחוריו. והרי הצניפה בגובה שבראש כנגד המוח בשפוע, ומניח הציץ כנגד מצחו מאזן לאזן, ואין הפסק בין מצחו לציץ. אבל מאוזן לאוזן מאחוריו כנגד כל העורף תהיה המצנפת, והפתיל שנקשר בו, יבא עליה:

וזהו שאמר **ושמת אותו על פתיל תכלת**, שיכניס הפתיל בנקבי הציץ, והיה הפתיל על המצנפת לאחורי אזניו כנגד העורף, **אל מול פני המצנפת יהיה הציץ**, והיה על מצח אהרן, ויהיה על המצח כנגד המצנפת בפניו. וזהו שאמר (להלן כט ו) **ושמת המצנפת על ראשו**, כלומר למעלה בעליון שבראש, לא כמו המגבעות שנאמר בהן (שם ט) **וחבשת להם מגבעות**, שהן חובשות הראש כמי שחושש בראשו וחובשו לחזוק. ואומר (שם ו) **ונתת את נזר הקדש על המצנפת**, כי עליה יקשרנו מאחוריו. וכן אמר (להלן לט לא) **ויתנו עליו פתיל תכלת לתת על המצנפת מלמעלה**, כי שם ינתן בקשר. וכן וישם על המצנפת אל מול פניו את ציץ הזהב (ויקרא ח ט), ששם בקשירתו על המצנפת, ואל מול פניו ציץ הזהב. והנה הנתינה בכל הכתובים על המצנפת, כי היא הקשירה, אבל הציץ אל מול פני המצנפת במצח:

ואין להקפיד בין ויתנו עליו פתיל תכלת (להלן לט לא), ובין **ושמת אותו על פתיל תכלת** (כאן), כי בשניהם כאלו אומר **ושמת אותו בפתיל תכלת**, ויתנו בו פתיל תכלת, כדרך ונתת אותם על סל אחד (להלן כט ג), בסל, וכמוהו המלט על נפשך (בראשית יט יז). או ישמש במקום "אל", ונתת אותו אל פתיל תכלת, ויתנו אליו פתיל תכלת. כי הפתיל נתן אליו, והוא אל הפתיל, כי בו יסמך:

והכלל שאין ענין הכתובים אלא שיכניסו הפתיל בנקבי הציץ, וגם כן הוא שהציץ על הפתיל והפתיל על הציץ, וכן וירכסו את החשן מטבעותיו אל טבעות האפוד בפתיל תכלת (לעיל פסוק כח) שהביא רש"י ראייה ממנו, פתיל אחד הוא, שהיו מכניסין פתיל אחד בטבעות החשן ובטבעות האפוד שכנגדו, וכן בקצה האחר פתיל אחד, כי שני מקומות הן וכל אחד בפתיל אחד ירכסו אותו:

{מא} והלבשת אותם את אהרן אחיך ואת בניו אתו. אותן הכתובים בהם. לשון רש"י. וטעם אתו, שביום אחד ילבישם כלם וימשחם:

ומשחת אותם ומלאת את ידם. כל מלוי ידים לשון חנוך, כשהוא נכנס להיות מוחזק בו מאותו היום והלאה. לשון רש"י. ולא הבינותי בדבריו איך יבא לשון מלוי ידים לחנוכת כל דבר. ומה שאמר הרב כי בלשון לעז כשממנין אדם על פקודת דבר נותן השליט בית יד של עור שקורין גוני"ט, ועל אותו בית יד הוא מחזיקו בדבר והוא מלוי ידים, לא ידעתי אם ירצה הרב לומר שעל שם הבית יד יקרא החנוך מלוי ידים, ויביא ראיה מן המנהג, ודע כי הענין ההוא יצא להם מן התורה שהוא אצלם קנין החליפין של בועז, וכך מתורגם להם שלף איש נעלו (רות ד ז), ששולף הגני"ט שלו, והם אומרים שהגואל נתן לבועז, וזה מנהגם הוזכר בספרי חכמיהם. והנה דברנו בדברי הבאי:

והנכון בלשון מלוי ידים בתורה שהוא לשון שלמות, כלשון כי מלאו ימי (בראשית כט כא), ובמלאת הימים האלה (אסתר א ה), עד יום מלאת (ויקרא ח לג), בהשלימם, וכן בכסף מלא (בראשית כג ט), מחיר שלם. והטעם, כי הזר אשר לא תשיג ידו בטהרתו להקריב קרבן או לעבוד עבודת המלכות הנה ידו חסרה בעבודה ההיא, וכאשר יכשר לעשות כן הנה ידו שלימה, ראויה לכל העבודות והמלאכות. וכן מלאו ידכם היום (להלן לב כט), כי עתה ידיכם מלאה בכל עבודת השם, כי איש בבנו ובאחיו עבדתם אותו. או שירמוז להם כי בזכות זה יהיו נבחרים לעבוד עבודת ה' במשכן, כמו שאמר בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי (דברים י ח):

ודוד המלך אמר לישראל בנדבת הבית ברצותי בבית אלהי יש לי סגלה זהב וכסף נתתי לבית אלהי, ואמר להם ומי מתנדב למלאת ידו היום לה' (דהיי"א כט ה), כי בהתנדבם לבנין הבית תהיה ידם שלימה בכל הקרבנות ובכל העבודות, כי אין עבודת ישראל להקב"ה שלימה אלא בבית המקדש. וכן איל המלואים בפרשה הזאת (להלן כט כב) שמלוי הכהנים בו, כי חטאת והעולה לכפר, וזה למלאת ידו בהקרבה:

ומצאתי בתרגום הירושלמי שתרגם איל המלואים דאשלמותא (כ"ה בתרגום יונתן ויקרא ח כב), וכן תרגם בכולם לשון שלמות. אבל אונקלוס רדף הענין ולא הקפיד בלשון, כמנהגו במקומות רבים:

ויש מפרשים (הרד"ק בספר השרשים שרש מלא) ומלאת את ידם, שימלא ידם מן הקרבנות, וכן החפץ ימלא את ידו (מ"א יג לג), שיקריב מהן כרצונו מלא ידיו. והנכון מה שפרשתי. ופירוש החפץ ימלא את ידו ויהי כהני במות (שם), שיביא מלואים לו בקרבן כאשר בדא מלבו לחנכו, ואחרי כן יהיה כהן לבמות, כי בדומה לדרכי התורה יעשו:

ג (ג~ד) **והקרבת אותם בסל** נמשך לפניו, יאמר כי הלחם בסל והפר והאילים ואהרן ובניו יקריבו אל פתח אוהל מועד. ורחצת אותם במים, לאהרן ובניו. ויותר נכון כי **והקרבת אותם בסל**. לא יפרש, כי מן הסתם הוא ידוע שיקריבם אל המקום אשר יצוה לבא הכהנים, והכתוב השני ידבר על אהרן ועל בניו, ולכך אמר ורחצת אותם במים:

ז **ולקחת את שמן המשחה ויצקת על ראשו**. אמר ר"א כי זה לפני שומו המצנפת על ראשו, כי על ראש עצמו יצוק השמן. ואיננו נכון בעיני, כי גם במעשה אמר וישם את המצנפת על ראשו וגוי' (ויקרא ח ט), ואח"כ אמר ויקח את שמן המשחה וימשח את המשכן וגוי' (פסוק י), ואח"כ ויצק משמן המשחה על ראש אהרן (פסוק יב). אבל הנכון שהיתה הצניפה סביב סביב ואמצע הראש מגולה ועליו יצק השמן. ואם היתה המשיחה בכל הראש כדברי רש"י, תהיה היצקה במקום הנחת תפילין שהיה מניח מגולה, ומשם ימשכנו כמין כף יונית:

ט **והגרת אותם אבנט**. ירמוז לאהרן ובניו, ושב לפרש אהרן ובניו, כמו יביאה את תרומת ה' (להלן לה כד), אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנאצר (ירמיה כז ח). כדברי רבי אברהם. ואם כן יחזור וחבשת להם מגבעות למקצתם, כי אהרן אין לו מגבעת, והמצנפת כבר היא על ראשו. ויתכן שיהיה שיעור הכתוב והגרת אותם אבנט ואהרן ובניו, יאמר, תחגור בניו הנזכרים אבנט, ואהרן עצמו עם בניו. ובעבור שהאבנט שוה בכולם (יומא יב). לא הוזכר עם בגדי אהרן למעלה (בפסוקים ה ו), והוצרך עתה לומר שיחגורנו אבנט כבניו. ולא הזכיר המכנסים, כי לא הוצרך, כאשר פירשתי (לעיל כח לה):

הטעם שהפריש המכנסים משאר הבגדים, כי כל הבגדים היה משה מלביש אותם כמו שצוה (בפסוק הקודם) והלבשתם, אבל המכנסים שהם לכסות בשר הערוה (שם שם מב) היו הם לובשים אותם בהצנע, ולכן לא הזכיר עתה בכלל ולקחת את הבגדים והלבשת, ולפיכך הפרישם במצוה ובענש, כמו שהזכרתי למעלה (שם לה):

י **והקרבת את הפר לפני אהל מועד**. אמר ר"א כי טעמו כאשר תקריב את הפר לפני אהל מועד יסמוך אהרן ובניו עליו, כי כבר הזכיר זה למעלה (בפסוק ג). והנכון בעיני כאשר פירשתי (שם), ששם יצוה להקריבם, ולא פירש אל אהל מועד, רק שיקריב אותם, והטעם שיקריבם אל מקום הכהנים שיהיו מזומנים, ודי שיהיו לפני פתח חצר המשכן, ועכשיו הצריך שיקריבם לפני אהל מועד אל פתח האהל כאשר יפרש בשחיטה (בפסוק הבא), כי הסמיכה תהיה שם:

יג **החלב המכסה את הקרב**. הוא הקרום שעל הכרס שקורין טילא. לשון רש"י. ולפי דעתי כי החלב המכסה את הקרב הוא הקרום, אבל כאשר יאמר כל החלב המכסה את הקרב ירמוז לשני חלבים אשר שם, לחלב הקרום הזה, ולחלב הגס אשר על הקרב, כמו שנאמר בסדר ויקרא (ג ג) ואת החלב המכסה את הקרב ואת כל החלב אשר על הקרב. והנה על הקרב שני חלבים, פעם יזכיר הכתוב את שניהם, ופעמים יכלול אותם כאחד במלת כל. והנה בכאן בכל החלב המכסה את הקרב כלל גם החלב אשר על הקרב, ושם במעשה הצואה הזאת אמר ויקח את כל החלב אשר על הקרב ואת יותרת הכבד (שם ח טז), כללם בכל החלב אשר על הקרב. ולמטה בפרשה זו (בפסוק כב) אמר ולקחת מן האיל החלב והאליה ואת החלב המכסה את הקרב, והראשון המוזכר סתם הוא החלב אשר על הקרב:

יד **תשרף באש**. לא מצינו חטאת חיצונה נשרפת אלא זו. לשון רש"י. והוראת שעה היתה כדברי רבותינו. והטעם בזה, שהכל גלוי לפניו, והיה פר חטאת זה לכפר על מעשה העגל, וקרבתו של כהן משיח הוא (ויקרא ד ג). ושם (שם ד ו) יצוה להביא את דמו אל מבית לפרכת, ולא רצה עתה להכניסו שם לפניו, כי שם (ד ו) אמר בטעם את פני פרכת הקדש, וכאן עדיין לא נתקדש ולא שרתה עליו שכינה שיקרא פרכת הקדש, והנה החיצון כפנימי. והסמיכה בבניו, מפני שהתאנף על אהרן להשמידו (דברים ט כ) והוא כלוי בניו (ויק"ר ז א), הוצרכו גם הם להתכפר בו. וטעם השריפה כטעם שריפת פרה אדומה, וסודה ידוע מן השעיר המשתלח:

כו **מאיל המלואים אשר לאהרן**. לא הזכיר בניו, והאיל הוא מלואים לכלם, והטעם, כי יצוה הכתוב **ולקחת את חזה התנופה מאיל המלואים** בעבור שהוא לאהרן, ואין החזה ראוי לו, כי לא יהיה לבעלים. ואחר שנתן טעם שאינו ראוי שיהיה לאהרן אין צורך לומר שלא יהיה לבניו, כי אחריו יזכו הם. ולמטה אמר (בפסוק כז) מאשר לאהרן ומאשר לבניו, כלומר כאשר לוקח מקרבן כלם החזה ושוק, כן יקחו הם האב והבנים מקרבנות המקריבים על ידם:

כט **למשחה בהם**. להתגדל בהם, שיש משיחה שהיא לשון שררה, כמו לך נתתם למשחה (במדבר יח ח), אל תגעו במשיחי (תהלים קה טו). לשון רש"י. ואולי כן הוא, כי בעבור ששררת ישראל למשוחים היא, למלך ולכ"ג, ישאילו הלשון לכל שררה. וכן ומשחת את חזאל למלך על ארם, ואת אלישע בן שפט תמשח לנביא תחתיו (מ"א יט טו טז). אבל בכאן הנכון הוא למשחה בהם, למשוח בבגדים הכהנים הגדולים מבניו, ולמלא במ את ידם להקריב הקרבנות. וכן לך נתתם למשחה (במדבר יח ח), שנתתם להיות שלך בעבור שמשחתיו לכהן לי, וכן אל תגעו במשיחי (תהלים קה טו), כי הנוגע בהם נוגע במשיחי ה' העתידיים לצאת מהם, כמו שאמר ומלכים מחלציו יצאו (בראשית לה יא), מלכי עמים ממנה יהיו (שם יז טז):

ויתכן שנאמר עוד כי ומשחת את חזאל למלך על ארם, שישלח לו שמן למשחו למלך להודיעו כי דבר ה' הוא, ועשה כן אלישע במצות רבו כאשר הגיד לו שימלך (מ"ב ח יג) ואע"פ שלא נכתב שם, ומשח את אלישע לנביא. ואולי כן עשו בכורש אשר משחוהו כמלכי ישראל, בעבור שידע כי נביא בישראל המליך אותו ויקרא את שמו בעבור ה'. ולכך אמר למשיחו לכרש (ישעיה מה א). ורבותינו אמרו (מגילה יב.) וכי כרש משיח הוא וכו'. והנה כולן משיחות ממש. והכתוב שאמר (ישעיה סא א) רוח ה' אלהים עלי יען משח ה' אותי לבשר ענוים, דרך משל, שימשיל רוח הקדש אשר תחול עליו לשמן הטוב, כענין טוב שם משמן טוב (קהלת ז א):

לא **ובשלת את בשרו במקום קדש**. לא ידענו אם הוראת שעה היא שיהא בשר המלואים טעון כהן בבשולו, או יהיה ובשלת בצווי, כמו ומטך אשר הכית בו את היאור (לעיל יז ה), ויבן שלמה את הבית (מ"א ו יד), כדברי רבי אברהם. והצריך במקום קדוש, שהן כזבחי שלמי צבור שנאכלין לפניו מן הקלעים ונאכלין ליום ולילה עד חצות (זבחים ה ה):

לו **תעשה ליום על הכפורים**. בשביל הכפורים, לכפר על המזבח מכל זרות ותיעוב. ובמדרש תורת כהנים (צו א טו) אומר כפרת המזבח הוצרכה שמא התנדב אדם דבר גזל במלאכת המשכן והמזבח. לשון רש"י. והנכון כי על

הכפורים על שני האילים שהם כפורים לאהרן ולבניו, כמו שאמר כאן (לעיל בפסוק ג) ואכלו אותם אשר כפר בהם, ואף כי החטאת כפרה, וכתוב כאשר עשה ביום הזה צוה ה' לעשות לכפר עליכם (ויקרא ח לד), כדברי ר"א :

[מו] לשכני בתוכם. על מנת לשכון בתוכם. לשון רש"י. ושמוש הלמ"ד בתנאי כזה איננו נמצא. ויתכן שיאמר וידעו בשכני בתוכם כי אני ה' אלהיהם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים, כי ידעו כבודי ויאמינו שאני הוצאתי אותם מארץ מצרים. והוא כדרך ויהי דוד לכל דרכיו משכיל (ש"א יח יד), כי בוחר אתה לבן ישי (שם כ ל), על אשר מריתם את פי למי מריבה (במדבר כ כד), והדומים להם. אבל רבי אברהם אמר כי לא הוצאתי אותם מארץ מצרים רק בעבור כי אשכון בתוכם, וזהו תעבדון את האלהים על ההר הזה (לעיל ג יב). ויפה פירש :

ואם כן יש בענין סוד גדול, כי כפי פשט הדבר השכינה בישראל צורך הדיוט ולא צורך גבוה, אבל הוא כענין שאמר הכתוב ישראל אשר בך אתפאר (ישעיה מט ג), ואמר יהושע ומה תעשה לשמך הגדול (יהושע ז ט), ופסוקים רבים באו כן, אזה למושב לו (תהלים קלב יג), פה אשב כי אויתיה (שם יד), וכתוב והארץ אזכור (ויקרא מו) **כו** (מב) :

שמות פרק-ל

[א] ועשית מזבח מקטר קטורת. הנה מזבח הקטרת מן הכלים הפנימיים היה, ראוי שיזכירנו עם השולחן והמנורה שהוא מונח עמהם, וכן הזכירם במעשה בפרשת ויקהל (להלן לו כה), אבל הטעם להזכירו כאן אחר המשכן וכל כליו והקרבת, בעבור שאמר בתשלום הכל ונקדש בכבודי (לעיל כט מג), ושכנתי בתוך בני ישראל (שם מה), אמר כי עוד יתחייב להם שיעשו מזבח מקטר קטרת להקטיר לכבוד השם. וזהו רז שנמסר למשה רבינו שהקטרת עוצרת המגפה (שבת פט.), כי הקטרת במדת הדין (זוה"ק ויקרא יח), שנאמר ישימו קטורה באפך (דברים לג י), מן וחרה אפי (שם לא יז), והוא מה שאמר בקטרת זרה ועל פני כל העם אכבד (ויקרא י ג), שידעו כבודי כי לא ישא לפשעכם ויזהרו בכבודי. ולכך אמר כאן (בפסוק ו) ונתת אותו לפני הפרכת אשר על ארון העדות לפני הכפורת אשר על העדות אשר אועד לך שמה, כי מה צורך להאריך בכל אלה ולא אמר ונתת אותו לפני ארון העדות באהל מועד, כאשר אמר בפרשת פקודי (להלן מ ה), אבל הוא להורות על ענינו :

[ז] והקטיר עליו אהרן. אין המצוה הזו בכהן גדול בלבד, אלא היא אף בכהנים הדיוטים כדין הדלקת הנרות שבצדה (בפסוק הבא) שאמר ג"כ ובהעלות אהרן את הנרות, ואינה בכ"ג בלבד כמו שאמר למעלה (כז כא) יערוך אותו אהרן ובניו. ולא ידעתי למה הזכיר אהרן בשניהם ולא אמר הכהן, ואולי מפני שיטת הכתוב למטה וכפר אהרן על קרנותיו (להלן פסוק י) שהוא באהרן בלבד. או שירמוז שאהרן יתחיל בקטרת ובנרות. וכן אמר בסוף אמור אל הכהנים (ויקרא כד ג)

יערוך אותו אהרן ולא הזכיר בניו, בעבור שהוא יתחיל בה. והזכיר שם חקת עולם במצוה:

[ט] קטרת זרה. שום קטרת של נדבה, שכולן זרות לו חוץ מזו. לשון רש"י. אבל אונקלוס אמר קטורת בוסמין נוכראין, ולא תרגם נוכריתא, רצה לפרש שלא יעשה קטרת מסמים אחרים זולתי הקטרת אשר יצוה אותם, וכן אם הוסיף בה סמים אחרים יעבור בלאו הזה:

פרשת כי תשא

[יב] צוה הקב"ה את משה כאשר תשא ראש בני ישראל במנין יתנו כפר נפש מחצית השקל, ואמר לו (בפסוק טז) ולקחת את כסף הכפורים הנזכר, ונתת אותו על עבודת אהל מועד, ומזה ילמוד משה שימנה אותם עתה, וכן עשה, כמו שאמר (להלן לח כה), וכסף פקודי העדה מאת ככר. ולא הוצרך להאריך ולומר, ועתה תשא ראשם ונתת הכסף על עבודת אהל מועד, כי הדבר מובן מעצמו שימנם עתה, ולפיכך כלל המצוה, כאשר תשא ראשם תעשה כן, שיכנס בכלל כל פעם שימנם:

והנראה אלי, כי לא הצריך אותו עתה לבא באהליהם ולמנותם כאשר יעשה בחומש הפקודים (פרשת במדבר. ועיי"ש ברש"י ג טו), רק שיעשה כאשר יאמרו רבותינו (שקלים פ"א ה"א) בשקלי הקרבנות, צוה עליהם שכל היודע בעצמו שהוא מבן עשרים שנה ומעלה יתן הסך הזה, והם הביאו אליו הכופר נדבה עם כל שאר הנדבה בבקר בבקר, ולכן לא אמר רק ונתת את כסף הכפורים, כלומר הנה צויתך כאשר תמנם שיתנו כופרם ועתה יתנו מעצמם הכופר ותתן אותו על עבודת אהל מועד, ולכן לא הוצרך עתה לאהרן ונשיאים שיהיו עמו. ואין טענה מכל העובר על הפקודים (בפסוקים יג יד), כי פירושו הראוי לעובר. ומפני שלא נתפרש כאן אם היא מצות דורות, או לשעה למשה במדבר, טעה דוד ומנה אותם בלא שקלים (ש"ב כד ד~ט), והיה הנגף בהם, והתודה עליו, ויאמר דוד אל ה' חטאתי מאד אשר עשיתי (שם פסוק ו):

ורבותינו (מגילה כט:) דרשו מכאן שלש תרומות מרבותי המקראות. וכן נראה ממה שאמר הכתוב (דהיי"ב כד ו) מדוע לא דרשת על הלויים להביא מיהודה ומירושלים את משאת משה עבד ה' והקהל לישראל לאהל העדות, יראה מזה כי משאת משה מצוה לדורות להביאו לבדק הבית אף על פי שלא ימנם, וכן בקרבנות כדברי חכמים (מגילה כט:), וכן כתוב (נחמיה י לג לד) והעמדנו עלינו מצות לתת עלינו שלישית השקל בשנה לעבודת בית אלהינו, ללחם המערכת ומנחת התמיד ולעולת התמיד השבתות החדשים למועדים ולקדשים ולחטאות לכפר על ישראל וכל מלאכת בית אלהינו. מכאן מפורש שהיו מביאים שקלים בכל שנה לקרבנות ולבדק הבית:

ואמר שלישית השקל, כי בימי עזרא הוסיפו עליהם, והיה שלישית השקל עשר גרה. ובמס' שקלים (פ"ב ה"ג) שנינו שכשעלו ישראל מן הגולה היו שוקלין

דרכונות, חזרו לשקול סלעים, חזרו לשקול טבעין, ובקשו לשקול דינרין. ופירושה כשעלו מן הגולה, מפני שהיה בדק הבית צריך להוצאות מרובות היו שוקלין דרכונות שהם גדולים מן הסלעים, והיה כל אחד שוקל דרכמון אחד, חזרו לשקול סלעים שלמים, חזרו לשקול טבעין, ומפורש בירושלמי (שם) שהוא פלגות סלעין, ובקשו לשקול דינרין ולא קבלו מהן, שיכול הצבור להוסיף ליתן יותר מחצי סלע, ובלבד שתהא יד כולן שוה כמו ששינו במשנת מסכת שקלים, ומ"מ אין אדם רשאי לפחות וליתן פחות מחצי סלע בין יחיד בין רבים, כי אין כופר הנפש פחות מכך, כדכתיב זה יתנו וגו'. ובירושלמי (שם) אמרו בשלישית השקל מכאן שאדם חייב באחריות שקלים שלשה פעמים בשנה, מכאן שאין מטריחין על הצבור יותר משלשה פעמים בשנה:

וכתב רש"י לפי שרמזו כאן שלש תרומות, אחת תרומת האדנים, שמנאן כשהתחילו בנדבת המשכן אחר יוה"כ בשנה ראשונה, ונתנו כל אחד מחצית השקל ועלה למאת הככר, שנאמר (להלן לח כה) וכסף פקודי העדה מאת ככר וגו'. והשניה אף היא ע"י מנין שמנאן משהוקם המשכן, הוא מנין האמור בחומש הפקודים (במדבר א א) באחד לחדש השני בשנה השנית, ונתנו כל אחד מחצית השקל לקנות מהן קרבנות צבור:

ואם תאמר וכי אפשר שבשניהם היו ישראל שוין שש מאות אלף ושלושת אלפים וחמש מאות וחמשים, והלא בשתי שנים היו, ואי אפשר שלא היו בשעת מנין הראשון בני תשעה עשרה ונעשו בני עשרים. תשובה לדבר, אצל שנות האנשים בשנת אחת נמנו, אבל למנין יציאת מצרים היו שתי שנים, שליציאת מצרים מונין מניסון, ולשנות האנשים מונין למנין שנות עולם המתחילין מתשרי, נמצאו שני המנינים בשנה אחת, המנין האחד בתשרי לאחר יום הכפורים שנתרצה הקב"ה לישראל ונצטוו על המשכן, והשני בא' באייר (במדבר רבה א ח). כל אלו דברי הרב:

ואני תמה, ואיך יתכן שיהיה קהל גדול כמהו ולא ימותו בו בחצי שנה למאות ולא לפנים. והנה לפי דברי הרב עמדו כשבעה חדשים ולא מת אחד, וכתיב (במדבר ט ח) ויהי אנשים אשר היו טמאים לנפש אדם. ועוד קשה לי, כי מנין שנות האנשים איננו למנין שנות עולם מתשרי אבל הוא מעת לעת מיום הולדו, לכך נאמר בהם עשרים שנה ומעלה (להלן פסוק יד), שיהיו שנים שלימות להם. וכן בכל מניני התורה בשנות האדם כך הם נמנין מעת לעת, כמו שאמרו במס' ערכין (יח:): שנה האמורה בקדשים, ובבתי ערי חומה, ושתי שנים שבשדה אחוזה, ושש שבעד עברי ושבבן ושבבת כולן מעת לעת. בקדשים מנא לן, אמר קרא כבש בן שנתו (ויקרא יב ו), שנה שלו ולא שנה של מנין עולם וכו', ומפרש התם שבבן ושבבת למאי הלכתא, אמר רב גידל לערכין, והטעם, מפני שכתוב בהן "ומעלה", ובכל מניני המדבר כך כתוב בהן ג"כ "ומעלה", ומנין המדבר כמנין הערכין בכל דבר, כמו שאמר בבבא בתרא (קכא:): גמר ומעלה ומעלה מערכין, א"כ כל הנולדים מתשרי ועד אייר השלימו שנה בנתיים, ונתרבו בין שני המנינים עם רב:

אבל יותר נכון שנאמר שכן אירע מעשה, שהיו ישראל בשעת מנין ראשון תר"ג אל"ף ותק"ן, ומתו מהם הרבה בשבעה החדשים כנוהג שבעולם, ובני עשרים משלימים שנתם מתשרי ועד אייר, ואירע הדבר שהיו המשלימים כמנין המתים:

אבל לפי דעתי אין השוואת המנינין האלה שאלה כלל, כי במנין הראשון נמנה שבט לוי עמהן, כי עדין לא נבחר ולא יצא מכלל העם, ובמנין שני נאמר לו אך

את מטה לוי לא תפקוד ואת ראשם לא תשא (במדבר א מט). והנה אותם המשלימים שנתם שנעשו בין שני המניין בני עשרים שנה היו קרוב לעשרים אלף. וזה דבר ברור. כי ממה שהוצרך לומר במנין שני אך את מטה לוי לא תפקוד ואת ראשם לא תשא, ראייה שהיה נמנה עמהם עד הנה, ועתה נבחר השבט ההוא ונמנה לעצמו להיות לגיון למלך:

והנה ישראל כשיצאו ממצרים היו כשש מאות אלף רגלי (שמות יב לז), לא שש מאות, ומתו מהם עד המנין ההוא, ונתרבו במשלימים שנותיהם. ואולי "הגברים" אינם בני עשרים, אבל כל הנקרא איש מבן שלש עשרה שנה ומעלה בכלל, כי הוא להוציא הנשים והקטנים בלבד, כאשר אמר לבד מטף:

וכן נראה לי, כי שלש תרומות שרמז כאן, האחת לקרבנות הצבור, איננה על ידי המנין האמור בחומש הפקודים כדברי הרב, כי שם נאמר אך את מטה לוי לא תפקוד, והשקלים של קרבנות לויים חייבים בהם לדברי הכל, וכדברי חכמים אף הכהנים, וכן הלכה, כמו שמפרש במסי שקלים (פ"א ה"ד). ועוד, כי השקלים לקרבנות אינם מבן עשרים שנה ומעלה, אלא משהביא שתי שערות חייב לשקול, וכן מפורש שם. אבל צוה הכתוב (פסוקים יב~יד) שיביאו למלאכת המשכן תרומת חצי השקל לכל העובר על הפקודים מבן כ"י שנה ומעלה, ורמז העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט ממחצית השקל לכפר על נפשותיכם (פסוק ט"ו), שכל הצריך כפרה שהגיע לכל חיוב המצות יביא מחצית השקל אחר לקרבנות:

[יג] מחצית השקל בשקל הקדש. קבע לו משה רבינו מטבע כסף בישראל, כי מלך גדול היה, וקרא למטבע ההוא "שקל" בעבור שכל המטבע במשקל שלם, אין בו פחות ולא כסף סיגים. ובעבור שמשקלי הערכין (ויקרא כז כה) ופדיון הבכור (במדבר יח טז) במטבע ההוא שהם קדש, וכן כל שקלי המשכן (להלן לח כד) וכן כל כסף קצוב האמור בתורה (דברים כב כט), יקרא לו הכתוב שקל הקדש:

וכן הטעם אצלי במה שרבותינו קוראין לשון התורה "לשון הקודש", שהוא מפני שדברי התורה והנבואות וכל דברי קדושה כולם בלשון ההוא נאמרו. והנה הוא הלשון שהקב"ה יתעלה שמו מדבר בו עם נביאיו ועם עדתו אנכי ולא יהיה לך ושאר דברות התורה והנבואה, ובו נקרא בשמותיו הקדושים אל, אלהים, צבאות, ושדי, ויו"ד ה"א, והשם הגדול המיוחד, ובו ברא עולמו (ב"ר יח ו), וקרא שמות שמים וארץ וכל אשר בס, ומלאכיו וכל צבאיו לכולם בשם יקרא מיכאל וגבריאל בלשון ההוא, ובו קרא שמות לקדושים אשר בארץ אברהם יצחק ויעקב ושלמה וזולתם:

והרב אמר במורה הנבוכים (ג ח) אל תחשוב שנקרא לשוננו לשון הקדש לגאותינו או לטעותינו, אבל הוא בדין, כי זה הלשון קדוש לא ימצאו בו שמות לאבר הבעילה בזכר או בנקבה, ולא לטפה ולשתן ולצואה רק בכנוי. ואל יטעה אותך "שגלי" (תהלים מה י), כי הוא שם אשה המזומנת למשכב, ואמר ישגלה (דברים כח ל) על פי מה שנכתב עליו, ופירושו יקח אשה לפילגש:

והנה אין צורך לטעם הזה, כי הדבר ברור שהלשון קדש קדשים הוא כמו שפירשתי. והטעם שהזכיר על דעתי איננו אמת, כי מה שיכנו ישגלנה, ישכבנה, יורה כי משגל שם עצם לבעילה, וכן יכנו לאכול את חוריהם (מ"ב יח כז), כי הוא שם מגונה. ואם מפני טעמו של הרב, היו קורים לו "לשון נקיה", כענין ששנינו

(סנהדרין סח:) עד שיקיף זקן התחתון ולא העליון אלא שדברו חכמים בלשון נקיה, ואמרו כי אם הלחם אשר הוא אוכל לשון נקי (ב"ר פו ז), וכן במקומות רבים:

ופירש הכתוב כי השקל עשרים גרה של כסף, ותרגם אונקלוס מעין, כי הגרה אצלו שם למטבע הנקרא בארמית מעה, וכן תרגם יונתן בן עוזיאל (ש"א ב לו) לאגורת כסף למעה דכסף, וכן אמר בשקל הקדש סילעא, כי כן שם המטבע בארמית, ושיעורו ידוע נמי בתלמוד (קידושין יא.):

וכתב רש"י (לעיל כא לב) שהשקל משקלו ארבעה זהובים, שהוא חצי אוקיה למשקל הישר של קלוניא. מצא הרב מפורש בגמרא (ב"מ לד:) שהסלע ארבעה דינרין, וקבל במשקל הדינרין שהוא כמשקל הזהובים. וכן כתב בפירושו בגמרא בבבא קמא (לו):

ד"ה כסף צורי) הדינר משקלו זהוב, וכן קורין בקוסטנטינה הזהוב דינר. וכן זה אמת הוא אבל שיער הרב בזהובים הנמצאים בדורו וגם בדורנו, והם כמשקל חצי האוקיא שהזכיר, ואיננו כן, כי מלכי הגוים פחתו הזהובים, וכבר מצינו בדברי בעל הלכות גדולות (הל', בכורות והל', קדושין) והגאונים הראשונים כי הדינר הנזכר בכל מקום בתלמוד הוא דינר ששדנג, וכן כתוב במסכת קדושין בהלכות רבינו (הרי"ף, פרק א), ואמר שהוא דינר זהב של ערביים. ולפי השיעורין הנמצאים בדבריהם הדינרין שבתלמוד גדולים מן הזהובים הנמצאים היוצאים בזמננו קרוב לשליש השקל, והשקל שלשה רביעי אוקיא למשקל של הארץ הזאת, והוא האוקיא שהזכירה הרב ז"ל:

ודע כי שקלי התורה הם הסלעים האלו שכל סלע מהן ארבעה דינרין, אבל שקל המוזכר בדברי חכמים, כגון ששנינו (שבועות מג.) שקל הלוייתני עליו וסלע היה שוה, סלע הלוייתני עליו ושקל היה שוה, הוא ב' דינרין, חצי הסלע. וטעם זה, מפני שהעם קורין שקלים לחצי הסלעים שהיו שוקלים בכל שנה, וכן הונהג בלשון חכמים במשנה, ועל כן אומר אדם לחברו שקל הלוייתני, כלומר המשקל שישראל שוקלים. ויתכן שעשו בזמן בית שני מטבע של כסף של ב' דינרים כדי שיהא מצוי לתת לגזבר ההקדש ולא יצטרכו לקלבון, וקראו לזה המטבע שקל, והיו קורין לשקל של משה שהוא שקל של תורה סלע כתרוממו. ויש אומרים כי הטעם ממה שאמרו (בכורות ה.) מנה של קדש כפול היה, וכן כל המטבעות. ואינו נכון, כי שקלי עבד ואונס ומפתה אינם של קדש:

טו **וטעם העשיר לא ירבה והדל לא ימעט.** שיביאו השקלים בהשויה הנזכרת. והנראה מן הכתוב הזה שאם הביא הדל בשקלו פחות ממחצית השקל, שהוא עובר בלאו הזה, שהכתוב הזה מניעה. שאם נאמר בהעשיר לא ירבה שיהיה שלילות, לומר שבכך די לו, לא נוכל לפרש כן ב"והדל לא ימעט". ואם כן שתיהן מניעות, אם שקל העשיר היחידי יותר, ושקל הדל פחות, עבר בלאו. ושמא מה שהיו תורמין בקופות על האבוד ועל העתיד לגבות (כתובות קח.) יתקן להם זה, כי הדל הממעט במותר עתיד לגבות הוא, ומן העשיר המרבה לא יתרמו הגבאין ביתרון, ולא יהו מזכין במותרות. וראיתי לבעל הלכות ולכל המוניס המצות שלא הזכירו הלאו הזה:

יט **ורחצו אהרן ובניו וגו'.** הרחיצה הזו דרך כבוד שלמעלה, כי כל הקרב לשולחן המלכים לשרת וליגע בפת בג המלך וביין משתיו רוחץ ידיו בעבור היות

הידיים עסקניות. והוסיף כאן לרחוץ הרגלים בעבור היות הכהנים משרתים יחפים ויש בני אדם שיש ברגליהם זוהמא וכיעור :

ועל דרך האמת, בעבור היות ראש האדם וסופו הידיים והרגלים, כי הידיים למעלה מכל גופו בהגביהו אותן, והרגלים למטה, והם בצורת האדם רמז לעשר הספירות שיהיה כל גופו ביניהם, וכמו שאמרו בספר יצירה (פרק ו) כרת לו ברית בין עשר אצבעות ידיו ובין עשר אצבעות רגליו במלת הלשון ובמלת המעור, לפיכך נצטוו משרתי עליון לרחוץ הידיים והרגלים. והרחיצה הזאת לקדושה תרגם אותה אונקלוס, ומן הענין הזה תקנו רבותינו נטילת ידיים לתפלה, שיתכוין לזה, כטעם נשיאות כפים. והרחיצה היא המצוה, אבל הכיור צוה בו להזמנה ואיננו מעכב (זבחים כא :) ולא מצוה, כי ביום הכיפורים כהן גדול מקדש ידיו ורגליו מקיתון של זהב שהיו עושין לכבודו (יומא מג :), אבל למדנו מן הכיור כי צריכה כלי :

{כג} **מר דרור חמש מאות.** הסכימו המפרשים. והרב רבי משה (הרמב"ם בהל' כלי המקדש פ"א ה"ב) מכללם, כי המור הוא הנקרא מוסק. ור"א השיב כי איננו בשם אע"פ שריחו טוב. ואולי בעבור זה הפרידו הכתוב מן הבשמים. והוא הקשה כי כתיב (שה"ש ה א) אריתי מורי, שהוא דבר מלוקט, ואומרים המביאים אותו כי הוא נעשה בגרון הצבי. ועוד מן הכתוב (שם ה ה) וידי נטפו מר. ואולי כן הוא בהיותו לח :

ויתכן שיאמר "אריתי מורי" בעבור כי הוא דם נצרר בבטן החיה הדומה לצבי הידועה בארץ הודו, ובלכתה בין השיחים בימי החום הגדול מגרדת בנפח ההוא, והדם יוצא צרור ולוקטים אותו מן האחו. ואמר וידי נטפו מר, כי הכתוב ידמה ריחו כאילו ידיו תיטופנה מריח ההוא נטפי מים :

ואחרים (הראב"ד בהל' כלי המקדש פ"א ה"ג) אמרו איך יכנס בקטרת ובשמן הקדש דם חיה טמאה. גם זו אינה קושיא, כי הלחות ההוא הנאסף בה מרוב הדם ויזוב ממנה בחייה אין בו לא טומאה ולא מאוס :

ופירושו (הראב"ע בפירוש הקצר והרד"ק בספר השרשים ש' דרר) דרור מלשון וקראתם דרור (ויקרא כה י), שיהיה חפשי מן הזיוף והתערובת. ואולי נאמר שהצריך הכתוב להיותו חפשי, לומר שיוקח מן הצבי ההוא בהיותו חפשי מתהלך בין ערוגות הבשמים ומתענג כרצונו, כי כאשר ילכד ויעמוד ברשות אדם לא יעשה מור כי אם מעט ואיננו מבושם. וזה דבר ברור :

ועם כל זה הנראה אלי מדברי רבותינו שאין המור מוס"ק, שהם אמרו במדרש חזית (שה"ש רבה ד יד) מור, אינמר"נון, והמוסק אף בלשון חכמים כך שמו מוסק, כמו שאמרו בברכות (מג). חוץ ממוסק מפני שהוא מין חיה, וכן שם בירושלמי (פ"ו ה"ו) בר ממוסקים, וכתב בעל הערוך (ערך מסק) כי גם כך שמו בלשון יון. ועוד אמר במדרש חזית (שה"ש רבה א נח) צרור המור דודי לי, זה אברהם, מה המור הזה ראש לכל מיני בשמים, כך אברהם ראש לכל הצדיקים, מה המור הזה אין מפית אלא באור, כך אברהם לא נודעו מעשיו עד שהושלך לכבשן האש, ומה המור הזה כל מי שלוקטו ידיו מתמרמות, כך אברהם ממרר עצמו ומסגף עצמו ביסורין. והנה המוסק ריחו מפית בלא אור. ועוד שנינו (מקואות פ"ט מ"ה) אלו חוצצין בכלים הזפת והמור וכו', על המרדעת, רבן שמעון בן גמליאל אומר עד כאיסר האיטלקי. וקתני (שם משנה ז) זה הכלל כל

המקפיד עליו חוצץ וכל שאינו מקפיד עליו אינו חוצץ. ואין המוסק דבר נדבק כזפת שיחוץ, ואם שמא מתקנין אותו בענין שידבק בכלים, אינו מקפיד עליו שיחוץ אפילו על המרדעת. ותרגום מור ואהללות קציעות כל בגדותיך (תהלים מה ט) מורא ואקסיליאן וקציעתא :

והקרוב שהוא הנקרא כן בלשון ערבי מור שיש ממנו מינין, מור אחמר ואביץ, ובו מקטירין, וריחו מפיע באור ביותר. והנה כל הלשונות עברית וארמית וגם הערביים שוות בו. ובלשון אגדה פרסית או יונית נקרא אנמרנין קרוב לזה, וגם בלשון רומיים נקרא מירא. ולהשוואת הלשונות בו נראה שהוא המין ההוא, והוא יחשב בסמים. ומה שאמרו (שה"ש רבה שם) שהוא ראש לכל הבשמים, שהזכירתו תורה בראשם, או שהוא בהקטרה משובח מכולם. ואפשר שימצא עוד במיניו בעל ריח מבושם ביותר והוא הנקרא דרור, והלוקט לזה ידיו מתמרמות שהוא מר כלענה. ושנו בספרא (ויקרא חובה פי יב) דברים שאי אפשר לדעתן, כגון המערב מים ביין, קומוס במור, כי זה מזייפין אותו בקומוס הנקרא צמג בערבי שהוא נדמה לו. ולכך אמר מר דרור, שיהיה נקי מן הזיוף שמזייפין אותו תמיד :

ויתכן כי לשון "דרור" בכל מקום נקיות, וכן וקראתם דרור בארץ לכל יושביה, שיהיו כל בעלי הארץ נקיים מעבדות ומכל שעבוד בגופם ובארצותם, כלשון ובעל השור נקי (לעיל כא כח) :

ומה שאמר הכתוב וידי נטפו מור ואצבעותי מור עובר (שה"ש ה ה), יתכן שיהיה שיעורו וידי נטפו שמן מור, כי המנהג לסוך בו גם הידים לעדן ולרכך אותן, כדכתיב (אסתר ב יב) ששה חדשים בשמן המור, ופירשו בו (מגילה יג.) שמן זית שלא הביא שלישי, מפני שמשיר את השער ומעדן את הבשר. והענין, כי השמן הזה מתקנין אותו במור, ונקרא כן, וזה טעם "נטפו". ואני סבור שהוא אינמרנון המוזכר במדרש (שה"ש רבה ד יד), שכך קורין בירושלמי (דמאי פ"א ה"ג) שמן ורד ורדינון, וכן דרך השמות בשמנים בלשונות הגוים. גם יתכן שיוציאו מן המור שמן כאשר נעשה במצטכ"י וזולתו מן הצמגים, והנה ראוי לקרותו מור ושמן המור :

וקנמן בשם מחציתו. לפי שהקנמון קליפת עץ הוא, יש שהוא טוב ויש בו ריח וטעם, ויש שאינו אלא כעץ, לכך הוצרך לומר קנמון מן הטוב. לשון רש"י. והרב רבי משה (בפירוש המשנה כריתות א א) אמר שהוא קשר "סליכה", ואחרים אמרו (ראב"ע בפירוש הקצר) שהוא העץ הטוב הנקרא "עיטיב". ואינו כדברי כולם, שהרי אמרו בבראשית רבה (סה יג) ובמדרש חזית (שה"ש רבה שם) קנמון היה גדל בארץ ישראל והיו עזים וצבאים אוכלים ממנו, והנה הוא כעשב השדה ירעו אותו הצאן :

ולפי דעתי הוא התבן המבושם הנקרא בערבי אדבר, ובלשון הרומים אשקיננט והוא בשם חשוב, והוא בלעז "סאייקא דמיקא", והוא מרעה לגמלים במקומו. ורבינו בעל ההלכות כתב בפסחים (בדפי הרי"ף כה :) כגון קנמון וסנבל שדומים לתבן. והקדה ידועה מלשון הארמית שהיא קציעה, וכן בערבי :

[כה] ועשית אותו שמן משחת קודש רקח מרקחת מעשה רוקח. על דרך הפשט היה מעשה השמן כדברי ר' יהודה שאמר (בכריתות ה.) שראום במים שלא יבלעו את השמן, ואין השריה שיהיו במים לבדן, אבל נתנו הבשמים כתושים בכלי

מלא מים, והציפו עליהן שמן זית הין, ואח"כ נתנו הכלי על פי כלי אחר מלא מים, ונתנו על אש נחה גחלים עוממות, ויבשלו עד יבשת המים, וקלטו השמן מעליו, כי כן מעשה הרקחים בכל שמן מבושם, ולכך קצר הכתוב וצוה שיעשו השמן הזה רקח מרקחת כמעשה רוקח, ולא פירש המעשה, כי דרך הרקחים ידועה בהם. וכן מצאתיה בשקלים ירושלמי (פ"ו ה"א) ר' יהודה אומר שולקן היה במים ונותן שמן מלמעלה, משהיה קולט את הריח היה מעבירו, כדרך שהפטמים עושין, שנאמר **ועשית אותו שמן משחת קודש רוקח מרקחת מעשה רוקח** :

[לג] על זר. שאינו צורך כהונה ומלכות. לשון רש"י. ור"א השיב כי זר במקום הזה כל שאיננו מזרע אהרן ובניו הנזכרים (לעיל בפסוק ל), כמו והזר הקרב יומת (במדבר א נא), כל איש זר חוץ מן הנזכרים, וכן וכל זר לא יאכל קדש (ויקרא כב י), למען אשר לא יקרב איש זר אשר לא מזרע אהרן הוא (במדבר יז ה). ולכן יסבור כי המשיחה בשלמה (מ"א א לט) שהוציא צדוק קרן השמן מן האהל, והוא שמן המשחה, הוראת שעה ע"פ הנבואה. ואין כן דעת רבותינו (בכריתות ו):

ואומר אני, כי הכתוב אומר (בפסוק לא) **שמן משחת קדש יהיה זה לי לדורותיכם**, והיה ראוי שיאמר שמן משחת קדש יהיה זה לאהרן ולבניו לדורותם, כאשר אמר בבגדים (לעיל כט כט) ובגדי הקדש אשר לאהרן יהיו לבניו אחריו, או שיאמר ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן לי והיתה להם חקת עולם לדורותם, כי עכשיו שלא הזכיר רק הם עצמם, ואמר שלא ינתן על זר, יהיה במשמע על כל אדם חוץ מן הנזכרים עצמם, וכן אמר (בפסוק לב) על בשר אדם לא ייסך, והנה הכתוב מפרש (ויקרא ו טו) הכהן המשיח תחתיו מבניו. אבל כך הדבר, צוה שימשח בו עתה אהרן ובניו, ואמר **שמן משחת קדש יהיה זה לי**, למשוח בו משיח קדשי אשר אבחר בו "לדורותיכם", ולא ינתן על זר שאיננו לי, ולכן ימשחו בו המלכים והכהנים הגדולים, כי שניהם משיחי ה'. וכתוב (תהלים פט כא) מצאתי דוד עבדי בשמן קדשי משחתיו, בשמן שהוא משחת קדש לי:

ופירוש "על בשר אדם לא ייסך", אזהרה בכל אדם, כי לא אמר על בשר זר לא יסך. והטעם, שיצוק מן השמן על ראש אהרן למשחו וימשח גם בניו, אבל לא יסוך בו בשר שום אדם, אפילו הכהנים המשוחים, כאשר סכין הבשר בשמנים הטובים, ומורחין בהן הבשר בידיים משוחות אחרי הרחיצה, כענין ורחצת וסכת (רות ג ג), וארחצך במים ואסוךך בשמן (יחזקאל טז ט). וזהו פשוטו של מקרא ומשמעו. וכך אמרו רבותינו (כריתות ז). מנין לכהן גדול שנטל משמן המשחה שעל ראשו ונתן על בני מעיו שחייב, שנאמר **על בשר אדם לא ייסך** :

[לד] קח לך סמים. אמר ר"א בדרך הפשט, כי פירושו קח לך סמים הם נטף ושחלת וחלבנה, אלה הסמים, ולבונה זכה עמהם. ואיננו נכון להחזיר פעם אחרת סמים, כי אין דרך הכתוב לשנות מה שהזכיר רק בהפסיקו הענין באריכות, או בדברים שהן כן תמיד, והאמת כדברי רבותינו (שם ו): כי הם סמים אחרים. וכתב רש"י סמים, שנים, נטף ושחלת וחלבנה הרי חמשה, סמים לרבות עוד כמו אלו, הרי עשרה, ולבונה הרי אחת עשרה:

ויש לתמוה ולמה לא יזכירם הכתוב. ואולי יאמר הכתוב קח לך סמים נטף ושחלת וחלבנה, סמים רבים, ולבונה זכה, ולא יקפיד רק באלה הארבע, כי בהם

ענן עשן הקטורת עולה, רק צוה שיתן עמהם סמים רבים אשר להן ריח טוב, כדי שיהיה בתמרות עשנו מבושם. ולכן לא פירש המשקל וכמה יקטיר ממנה, כי לא הקפיד רק שיהיו אלה הארבעה בשוה, ושיוסיף עמהם עוד סמים טובים להקטיר (שה"ש רבה ג ז):

והטעם, כי כאשר אמר בשמן שיעשה אותו כמשפט מעשה הרקחים, ולא לימד על מעשהו, רק סמך עליהם, כן אמר בזה, שיקח מאלה ארבעה הסמים במשקל שוה ויוסיף עמהם סמים ויעשה מכולם קטרת מרוקח כמעשה הרוקחים בסמים הידועים להם שהם טובים עם אלה, ובעשייה אשר הם עושין, ויתן ממנה לפני העדות כדי שתעלה תמרתו כמנהג המוגמרות לפני המלכים. וכן קיצר בעשייה (להלן לח כט), ולא הזכיר אותה כהזכירו האחרים כולם:

וכזה אמרו בגמרא (כריתות ו): אמר ריש לקיש, מה לשון קטרת, דבר שקוטר ועולה, כי לא צוה בה התורה רק בדברים שקוטרין ועולין על דרך מעשה הרוקחים. ואולי על פה נתפרש למשה בסיני הסמים הנבחרים לזה, וכל מעשה הקטרת, כי כן נתפרש לו גם מעשה השמן איך יעשה אותו, אע"פ שתלאו במנהג הרוקחים. או שלא הקפיד כלל רק על אלה המפורשים בכתוב, יצוה שיבשם אותם בסמים אחרים על דרך הרוקחים. וכך אמרו במדרש חזית (שה"ש רבה ג ה) בדקו חכמים ולא מצאו יפים לקטרת אלא י"א סמנים אלו לבד:

ויתכן עוד כי לשון סמים ובשמים לשון אחד הוא, כאשר הזכרתי (לעיל כה ו), ואלה השלשה אשר הזכיר אינם סמים, כי הנטף והחלבנה שרפים, והשחלת צפורן יוצא מן הים. ואמר הכתוב קח לך סמים הנזכרים, ונטף ושחלת וחלבנה, וסמים עוד, ולבונה זכה, ותעשה קטורת מרוקח כמעשה הרוקחים. כי הסמים הנזכרים למעלה (בפסוק כג) בשמן, מר דרור וקנמון וקדה נכנסין בקטרת, וקנה בושם על דעתי הוא הקליפה שהזכירו בה חכמים, והוא דראציני בלשון ערבי, וכן בלשון הגמרא (שבת סה:), והוא קנה כדמות הקנים. והסמים שצוה להוסיף הן שבלת נרד וכרכם והקושט לפי מה ששנו חכמים, ואולי אין קפידא בכתוב אלא באלה התשעה שהזכיר, אבל במה שכפל להוסיף בו עוד סמים לא יקפיד רק בבושם שיעשה קטורת מרוקח. וקצר במעשהו ובמשקלי האחרים מפני שצוה שיעשנו כמעשה רוקח:

ונראה לי שבחרו חכמים באלה השלשה, מפני שהוזכרו בשיר השירים (ד יד) נרד וכרכם ואהלות, והוא הקשט. יקראנו בלשון רבים, מפני שהוא שני מינין המתוק והמר. והנה הזכיר שם קנה וקנמון ולבונה ומור עם אלה השלשה, ואמר (שם) עם כל ראשי בשמים להביא הקדה, והנה הם כל סמני הקטרת. והזכיר תחלה (שם בפסוק יג) כפרים עם נרדים, להביא נטף ושחלת וחלבנה שהם שרפים, כי כפרים מן וכפרת אותה (בראשית ו יד), שרף נדבק. והמתרגם הירושלמי אמר ואהלות (שה"ש שם) אקסי לאלואוון, והוא העץ הטוב הנקרא בלשון רומי לינגא לובין, כי אקסי עץ בארמית, לאלואן כשמו, ובלשון יון נקרא כן ממש אקסי לואין, וכן שמו בערבי אל עורטיב. אבל אונקלוס תרגם כאהלים נטע ה' (במדבר כד ו) כבושמיא, לא יחד לו שם:

נטף. הוא צרי. וכתוב בפירוש רש"י והצרי קורין לו טריאקה, ועל שם שאינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף קרוי נטף. ולא ידעתי אם הוא טעות סופרים, או המגיד כחש לו, כי הטריאקה איננה סם אחד, אבל היא מרקחת רבת ההרכבה, יכנס בה שאור ודבש ובשר שקצים ורמשים, כי יכנסו בה אבק העקרבים ובשר

האפעה, כי לכך נקראת כן, כי הארס בלשון יון תריאק. וכן בלשון תלמוד טרקיה חויה (שבת קט:), וכן הוזכרה המרקחת בלשונם כי טוריאקה לכוליה גופא (נדריים מא:), וחלילה שיכנס בקטורת בשר שקצים ורמשים ושאר דבש, וכתוב (ויקרא ב יא) כי כל שאור וכל דבש לא תקטירו ממנו:

אבל הצרי הוא השרף כעין שמן הנוטף מעץ הבלסמון הנקרא בלשון חכמים קטף, והוא מה ששנינו (כריתות ו.) רבן שמעון בן גמליאל אומר הצרי אינו אלא שרף הבא מעצי הקטף, ושמה יקראוהו קטף בעבור ששברים ענפיו בימי החום והצרי זב מהקטיפה ההיא. ואמרו בגמרא בפרק במה מדליקין (שבת כה:): רבי שמעון בן אלעזר אומר אין מדליקין בצרי, וכן היה ר' שמעון בן אלעזר אומר הצרי אינו אלא שרף הבא מעצי הקטף, ופירשו בו מאי טעמא מפני שריחו נודף גזירה שמה יסתפק ממנו. והנה הוא השמן הטוב החשוב הנזכר:

ואני תמה, כי אונקלוס תרגם נכאת וצרי ולוט (בראשית לו כה) שעף וקטף, וכן מעט צרי (שם מג יא) קטף, ותרגם נטף נטופא, ולא תרגם נטף כצרי. ויונתן תרגם צרי בכל מקום שעף, (כך בירמיה ח כב, מו יא, נא ח. וביחזקאל כז יז. אבל לפנינו בבראשית שרף קטף), והוא לשון שמן משחה מלשון תלמוד עבדי ליה שיפא בצעא (חולין קיא:), והוא מבולע העיין, שעיפא, דשייף ליה מההוא מינא בפומיה (ביצה טז.), דשעיף. והנראה מדעתם כי אילן הצרי ופריו שניהם יקראו צרי בלשון הקדש, כשם תאנה ורמון ואתרוג וזולתם רבים:

והנכאת אצלם הוא שם לכל שמן חשוב ומבושם, ולכך אמר ויראם את כל בית נכתה (מ"ב כ יג), שהאוצר אשר בו השמן הטוב יקרא על שמו שהוא מבחר הסגולה, ושם כתוב ואת שמן הטוב, ולכך אמר אונקלוס במנחת יוסף (בראשית מג יא) שהביאו לו שעף, שהוא שם משיחת השמן החשוב הזה, והביאו מענפי העץ שהוא הצרי הנקרא קטף. ובשאר מקומות כשיזכיר הכתוב צרי לבדו ויזכירו לתרופה ולשבת, כגון הצרי אין בגלעד (ירמיה ח כב), יתרגם אותו יונתן על השמן שהוא שעף. ותרגם אונקלוס נטף נטופא, והוא השמן הזה שנקרא כן בעבור שהוא נוטף משברי הענפים. ואין כאן מקום לתרגמו שעף, כי איננו בקטרת למשיחה:

וראיתי לרב רבי משה (הרמב"ם כלי המקדש פ"ב ה"ד) שמכניס בקטרת עץ האילן הנזכר הנקרא בערבי "עוד בלסאן", נראה שסבור כי רשב"ג שאמר הצרי אינו אלא שרף הנוטף מעצי הקטף בא לחלוק ולומר שאין הצרי מסממני הקטרת, כי הוא אינו אלא שרף, ובקטרת אין השרף נכנס בו אלא הקטף עצמו:

[לה] ממולח טהור קדש. שיהא מלוח במלח סדומית, כמו שאמרו (כריתות ו.) מלח סדומית רובע. ואונקלוס תרגם מערב, ירצה לעשות ממולח נמות, שיעשה הסמים כולם שחוקים מאד ומעורבים יפה יפה עד שיהיו נמחים ולא יוכר סם מהם, מלשון כי שמים כעשן נמלחו (ישעיה נא ו), וכן ובלוי מלחים (ירמיה לח יא), ארץ פרי למלחה (תהלים קז לד), כולם ענין השחתה וכליה. ורש"י פירש כי לשון ממולח שיהא מעורב יפה בשחיקתן זה עם זה, והביא דומה לו מלחיד וחובליך (יחזקאל כז כז), על שם שהם מהפכין המים במשוטות כשמנהיגין את הספינה, כאדם שמהפך בכף ביצים טרופים לערבן יפה:

ועל דעתי נקראו חכמי הספנים מלחים בעבור שהם יודעים טעם הים כאלו הם המרגישים במליחותו ובמתיקותו, כלומר היודעים מתי יהיה מתוק ונאות

להולכי הים, או מתי הוא רע ומר להם. ואין תופשי המשוטות נקראים מלחים, שהרי כתוב בצור (יחזקאל כז ח ט) יושבי צידון וארוד היו שטים לך, זקני גבל וחכמיה היו בך מחזיקי בדקך כל אניות הים ומלחיהם היו בך, כי הספנים הזקנים יודעי הים הם מלחים, וכתוב (שם כט) וירדו מאניותיהם כל תופשי משוט מלחים כל חובלי הים אל הארץ יעמודו, הנה הם שלשה, תופשי משוט, והמלחים, והחובלים. וכן ארץ פרי למלחה (תהלים שם), לארץ מלוחה, שמקום המלח לא יצמיח, כענין שכתוב בסדום (דברים כט כב) גפרית ומלח שרפה כל ארצה לא תזרע ולא תצמיח, וכתוב (שופטים ט מה) ויזרעה מלח. ויתכן שיהיה הלמ"ד נוסף בכי שמים כעשן נמלחו (ישעיה נא ו), וירצה לומר נמחו, כמו בלאומים (תהלים מד טו), כלו שלאנן ושלו (איוב כא כג):

[לו] ונתת ממנה לפני העדות באהל מועד. יתכן שנפרש שהזכיר הכתוב בכאן כל מעשה הקטרת, אמר שיקטיר ממנה לפני העדות בקדש הקדשים, והוא קטרת של יום הכפורים, ויקטיר ממנה באהל מועד בכל יום, ואשר אועד לך שמה יחזור על העדות. ויתכן שיזכיר כי יתן ממנה במזבח הפנימי שהוא מונח לפני ארון העדות, כי כן יאמר בפרשת ויקהל (ראה להלן מ ה):

שמות פרק-לא

[ב] ראה קראתי בשם בצלאל בן אורי בן חור. אמר השם למשה ראה קראתי בשם, ומשה אמר לישראל ראו קרא ה' בשם (להלן לה ל). והטעם, כי ישראל במצרים פרוכים בעבודת חומר ולבנים, לא למדו מלאכת כסף וזהב וחרושת אבנים טובות ולא ראו אותם כלל. והנה הוא פלא שימצא בהם אדם חכם גדול בכסף וזהב ובחרושת אבן ועץ וחושב ורוקם ואורג, כי אף בלומדים לפני חכמים לא ימצא בקי בכל האומניות כלם, והיודעים ורגילים בהם בבא ידיהם תמיד בטיט ורפש לא יוכלו לעשות בהן אומנות דקה ויפה. ועוד, שהוא חכם גדול בחכמה בתבונה ובדעת להבין סוד המשכן וכל כליו למה צוו ואל מה ירמוזו:

ולכן אמר השם למשה שיראה הפלא הזה, וידע כי הוא מלא אותו רוח אלהים לדעת כל אלה בעבור שיעשה המשכן, כי היה רצון מלפניו לעשות המשכן במדבר, ולכבודו בראו, כי הוא קורא הדורות מראש (ישעיה מא ד), כדרך בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך (ירמיה א ה). ובלשון הזה (לעיל טז כט) ראו כי ה' נתן לכם השבת על כן הוא נותן לכם ביום הששי לחם יומים:

ולרבותינו בזה מדרש (שמו"ר מ ב) הראה אותו ספרו של אדם הראשון ואמר לו כל אחד התקנתיו מאותה שעה, ואף בצלאל מאותה שעה התקנתיו אותו, שנאמר ראה קראתי בשם בצלאל. והוא כענין שפירשתי. ועוד אמרו (ברכות נה). יודע היה בצלאל לצרף אותיות שנבראו בהן שמים וארץ. והענין, כי המשכן ירמוז באלו והוא היודע ומבין סודו:

[י] ואת בגדי השרד. לא ידעתי למה לא צוה תחלה לעשות הבגדים האלה, כאשר עשה בכל מלאכת המשכן ובבגדי אהרן ובניו, כי היה ראוי שיאמר לו ועשית בגד כליל תכלת לכסות בו הארון ובגד ארגמן לכסות בו המזבח ובגד תולעת שני לכסות בו השלחן, ועתה כאשר יצוה את העושים יכלול אותם עם שאר המלאכה. ואולי לא היתה בהם קפידא ויעשו אותם כרצונם בגדי שרד ממין אחד לבדו, והם עשו מן התכלת והארגמן ותולעת השני. ולא רצו בשש כי איננו נכבד כמותם. ואחרי שנעשו כן רצה השם שיהיה התכלת לארון, והארגמן למזבח, והשני לשלחן (במדבר ו~יג), ולכן הספיק להם הצואה בקצרה כאשר צוה על העושים, כי לדעתם יעשו בגדי השרד:

ואיננו הגון שיהיה בגד המכסה עשוי נקבים נקבים כדברי רש"י, אבל הוא מלשון שריד, בעבור היותם מין אחד, כדברי ר"א:

וכתבתי זה הענין לפי שיטת רש"י. וכל זה איננו שוה לי, כי מה טעם שיאמר הקב"ה למשה ויעשו בגדי הקלעים או בגדי השרידה בלי שיבאר לו כמה יהיו, שנים או מאה, וכמה ארכם וכמה רחבם, ולמה יעשו, ואין הענין מובן כלל בדבור הזה. ועוד, שמזכיר אותם לעולם קודם בגדי אהרן. ועוד, מה טעם לשרת בקדש (להלן לט א), כי זה ירמוז על עבודת הקרבנות בקדש, כמו שאומר או בגשתם אל המזבח לשרת בקדש (לעיל כח מג), וכן אשר יבא אל אהל מועד לשרת בקדש (לעיל כט ל), לא על עבודת חוץ ומשא. ועוד, כי כתוב ועשו את כל אשר צויתיד (פסוק ו) את אהל מועד וגוי' ואת בגדי השרד (פסוקים ז~י) עד ככל אשר צויתיד יעשו (פסוק יא), ולא צוה אותו תחלה על בגדי השרד כלל:

והעולה מדברי רבותינו, כי בגדי השרד הם בגדי כהונה עצמם, והוזכר זה במסכת יומא (עב). ואם כן הנכון שנפרש בגדי השרד, בגדי היחוד, כלומר בגדים שיתיחד בלבישתם אחד העם הגדול מאחיו. וכן ובשרידים אשר ה' קורא (יואל ג ה), השרידים שרדו מהם (יהושע י כ), מן פליט ושריד (ירמיה מד יד). וירמוז לבגדי אהרן, ויקראם כן, שלא ילבשם רק יחיד בדורו, אהרן בחייו, ואחריו הכהן הגדול אשר יוצק על ראשו שמן המשחה ומלא ידו ללבוש את הבגדים (ויקרא כא י). והכתוב יזכיר בגדי אהרן לעולם דרך כבוד, כמו שאמר לכבוד ולתפארת (לעיל כח ב), בגדי קדש (לעיל כח ד), ציץ הזהב נזר הקדש (ויקרא ח ט), ועל כן קראם בגדי השרד, בגדי מלכות. וזה טעם את בגדי השרד לשרת בקדש את בגדי הקדש לאהרן הכהן (להלן לה יט), כי שב לבאר. וכן יאמר בפרשת ויביאו את המשכן (להלן לט מא):

ומה שאמר בכאן בפרשת ראה קראתי ואת בגדי השרד ואת בגדי הקדש לאהרן הכהן, טעמו שהם בגדי שתי מעלות, בגדי השרד ובגדי הקדש, להגיד שלא ילבשם רק אחד העם בבאו לשרת בקדש. ומפני שלא הזכיר כאן לשרת בקדש, הוסיף לבאר שהם בגדי שרד ובגדי קודש. ועוד באו כמה ווי"ן יתירות בכתוב. ופירוש ומן התכלת והארגמן ותולעת השני עשו בגדי שרד לשרת בקדש (להלן לט א), שהוא מבאר אלה פקודי המשכן, ונתן חשבון בזה ובכסף ובנחשת כמה הביאו ישראל, ומה עשו בהן, בעבור חשיבותם, ואח"כ אמר כי מן התכלת והארגמן ותולעת השני אשר הובא להם עשו בגדי שרד, לא הוסיף ולא גרע. ולא הזכיר השש, כי איננו חשוב. ואולי הביאו ממנו הרבה והותיר. ושב לבאר ויעשו את בגדי הקדש אשר לאהרן כאשר צוה ה' את משה, ויעש את האפוד זהב וגוי' (להלן לט א):

[יג] אך את שבתותי תשמורו. אף על פי שתהיו רדופין בזריזות המלאכה אל תדחה שבת מפניה. כל אכין ורקין מיעוטיין, למעט שבת ממלאכת המשכן. לשון רש"י. ולא נתכון אצלי, כי לפי מדרש רבותינו באכין ורקין ימעט בשמירת השבת, כי המיעוטים אצלם בכל מקום ימעטו בדבר המצווה בו, ואם תדרוש המיעוט בענין מלאכת המשכן יהיה מותר לעשותה בשבת. אבל המיעוט הזה למילה או לפקוח נפש וכיוצא בהן שהן דוחין את השבת. וכך אמרו במסכת יומא (ירושלמי פ"ח ה"ה) ומנין שספק נפשות דוחה שבת, רבי אבהו אמר רבי יוחנן אך את שבתותי תשמורו, מיעוט. ומלאכת המשכן שאינה דוחה שבת, מפני שהזהיר בה בכאן:

ועל דרך הפשט הוא כן יאמר תעשו מלאכת אהל מועד אבל שבתותי תשמורו לעולם. ובתורת כהנים (ויקרא יא ל) יכול יהא בנין בית המקדש דוחה שבת, תלמוד לומר את שבתותי תשמורו ומקדשי תיראו אני ה'. וטעם שבתותי, בעבור כי שבתות השנה רבים:

ועל דרך האמת, צוה בכאן בזכור ושמור כאשר רמזתי בסודם (לעיל כ ח), וזה טעם שבתותי. ואמר בשניהם כי אות היא, שהיא ביני וביניכם לדעת. ואמר ושמרתם את השבת, וחייב במחלליה כרת (פסוק יד), כי הרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה (קהלת יב ז), וזו תכרת משם. ואמר ביום השביעי שהוא שבת שבתון קדש לה' (פסוק טו), בעבור שהוא יסוד עולם. והזכיר בשבת שהיא ברית עולם (פסוק טז), וחזר ואמר כי אות היא ביני ובין בני ישראל (פסוק יז), אות היא השבת ביום השביעי, והטעם, שהיום אות והשבת היא אות לעולם. וזה טעם שבת וינפש, והיא נשמה יתירה (ביצה טז) הבאה מיסוד עולם אשר בידו נפש כל חי (איוב יב י). והנה הפרשה מבוארת. וכבר רמזתי ענינה בעשרת הדברות (לעיל פסוק כח). והמשכיל יבין:

[יח] ויתן אל משה. נמשך לפניו, אל "אלהים" הנזכר בסוף הפסוק, ויתן אלהים אל משה, כאשר הזכיר בדבור, וידבר אלהים את כל הדברים האלה (לעיל כ א), ובמעשה ובמכתב, והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים (להלן לב טז), וכן בנתינה, ויתן אלהים אל משה:

שמות פרק-לב

[א] אשר ילכו לפנינו. אלוהות הרבה אוו להם. כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים, והיה מורה לנו הדרך נעלה בה, לא ידענו מה היה לו, עתה צריכין לאלוהות הרבה אשר ילכו לפנינו. לשון רש"י. ואין לשונו מכוון. אבל הכתוב הזה הוא מפתח לדעת נכון ענין העגל ומחשבת עושיו, כי בידוע שלא היו ישראל סבורים שמשה הוא האלהים, ושהוא בכחו עשה להם האותות והמופתים, ומה טעם שיאמרו כיון שהלך משה ממנו נעשה אלהים. ועוד, כי בפירוש אמרו אלהים אשר ילכו לפנינו, לא שיהיו נותנין להם חיים בעולם הזה או בעולם הבא. אבל היו מבקשין משה אחר, אמרו, משה שהורה לנו הדרך ממצרים ועד הנה, שהיו

המסעים ע"פ ה' ביד משה (במדבר ט כג), הנה אבד ממנו. נעשה לנו משה אחר שיורה הדרך לפנינו ע"פ ה' בידו. וזה טעם הזכירם משה האיש אשר העלנו, לא האל אשר העלם, כי יצטרכו לאיש אלהים :

וכן תוכל להבין זה מתשובת אהרן אל משה רבינו מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה (להלן פסוק כא), והיתה תשובתו ויאמרו לי קום עשה לנו אלהים וגו', ואמר להם למי זהב התפרקו ויתנו לי ואשליכהו באש (להלן פסוקים כג כד). והנה אהרן מתנצל למשה ואמר לו אל יחר אף אדוני (להלן פסוק כב), והוא כמוסיף על חטאתו פשע, שאומר כי הם בקשו ממנו עבודה זרה ועשאה להם בידיו, ולמה לא יחר אפו, ומה חטאה גדולה מזו :

אבל הענין כמו שאמרתי, שלא בקשו העגל להיות להם לאל ממית ומחיה, וקבלו עבודת אלהותו עליהם, אבל ירצו שיהיה להם במקום משה מורה דרכם. וזהו התנצלותו של אהרן, טען כי לא אמרו לי רק שאעשה להם אלהים אשר ילכו לפנים במקומך אדני, שלא ידעו מה היה לך, ואם תשוב אם לא, ולכן הם היו צריכין למי שיורה להם דרכם כל זמן שלא תהיה אתה עמהם, ואם אולי תשוב יעזבוהו וילכו אחריך כבראשונה :

וכן היה הדבר, כי כיון שראו העם את משה מיד הניחו את העגל ובעטו בו שהניחו לו לשרפו ולזרות עפרו על פני המים, ולא היה מהם חולק עליו כלל. וכן תראה שלא הוכיחם, ולא אמר להם כלום, אבל בבואו במחנה וירא את העגל ומחולות מיד ברחו ממנו, והוא לקח העגל וישרוף אותו וישק אותו להם ולא מאנו כלל. ואלו היה להם לאלהים, אין דרך שיניח אדם מלכו ואלהיו לשרפת אש, הן ישרוף את תועבתם לעיניהם ולא יסקלוהו :

והנה אהרן הוא אשר הוציא הצורה הזאת, כי הם לא אמרו לו מה יעשה שור או כשב או עז וזולתם, וזהו מאמר החכמים שאמרו (סנהדרין סג). מלמד שאנו לאלוהות הרבה, כי הם לא ידעו במה יבחרו ואיזה הטוב להם. והכוונה לאהרן היתה, מפני שישראל היו במדבר חורב שממה, והחרבן ושמות עולם יבואו מן הצפון, כדכתיב (ירמיה א יד) מצפון תפתח הרעה על כל יושבי הארץ, שאין הכוונה במלך בבל בלבד, כאשר יראה בנגלה מן הכתוב, אבל כי מן השמאל תבא מדת הדין לעולם להשיב על כל יושבי הארץ כרעתם. והנה במעשה המרכבה אמר פני שור מהשמאל לארבעתם (יחזקאל א י), ולכן חשב אהרן כי המחרים יורה דרך מקום החרבן כי שם כחו הגדול, ובהיותם עובדים שם לאל יערה רוח ממרום, כאשר נאצל על משה. וזהו שאמר חג לה' מחר, שיהיו העבודות והזבחים לשם המיוחד להפיק רצון ממנו אל בעל הצורה, כי בהיותה לפנייהם יכוננו אל ענינה :

ורבותינו למדו אותנו הענין הזה, והם שגלו סודו, אמרו (שמו"ר ג ב, מב ה, מג ח) ראה ראיתי את עני עמי, אמר לו הקב"ה למשה, משה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות, אתה רואה אותן באין לסיני ומקבלין תורתך, ואני רואה היאך מתבוננן בי שאני יוצא בקרונין שלי שאתן להם את התורה, שנאמר (תהלים סח יח) רכב אלהים רבותים אלפי שנאן, ושומטין אחד מטטראמולין שלי, שכתוב (יחזקאל א י) ופני שור מהשמאל, ומכעיסין אותי בו. טטראמולין, ארבע פרדות, טטרא בלשון יון ארבע, כמו שאמרו (נזיר ח :) טטראגון ארבע. מולין פרדות, כמו מולאות של בית רבי (שבת נב.). משל לארבע חיות הנושאות המרכבה. ובויקרא רבה (י ג) שאמר אהרן מתוך שאני בונה אני בונה אותן לשמו

של הקב"ה, שנאמר (פסוק ה) ויקרא אהרן חג לה' מחר, חג לעגל מחר
אין כתוב כאן, אלא לה' :

ור"א אמר כי במקום הזה אלהים כבוד חונה בצורת גויה. ואם תשים לבך אל
המסע הראשון (לעיל יד יט) תבין זה. ואיננו נכון בעיני, שלא נעשה העגל
במלאכת חכמת המזלות להיות בצורתו חונה כבוד, אין הדבר רק שעשו הצורה
לכוין בעבודתה אל ענינה. וכבר פירשתי (לעיל יג כא, יד יט) סוד המסע הראשון,
וחלילה שרצה אהרן להדמות אליו, רק ממנו יקח שיהיה מסעם מצד המדה
ההיא. והמשכיל יבין :

ב פרקו נזמי הזהב. בחר זהב ולא כסף, בעבור שהוא מורה על מדת הדין,
ומראהו כמראה אש. וכמו שאמרו עוד (יומא מה.) זהב פרוים שדומה לדם פרים.
ולכן נעשה בית הקרבנות כלו זהב, וכן מזבח הקטורת, וכן הכרובים, ודרשו בהם
(מכילתא יתרו יג) שאם עשאן של כסף הרי הן כאלהי כסף ואלהי זהב. וגם דמות
עגל בזהב יותר מן הכסף :

ד ויאמרו אלה אלהיך ישראל אשר העלוך. גם זה הכתוב יורה אותנו, כי אין
טפש בעולם שיחשוב כי הזהב הזה אשר היה באזניהם הוא אשר הוציאם
ממצרים, אבל אמרו כי כח הצורה הזאת העלם משם :

והנה לא תמצא שיאמר בעגל בשום מקום אשר הוציאנו ממצרים, כי הם מודים
במי שאמר אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים (לעיל כ ב), כי שמו
הגדול הוא המוציא אותם משם, אבל יאמרו במקומות רבים אשר העלוך, כי
יקחו זה במקום היד הגדולה המחרבת ים השמה מעמקי ים דרך לעבור גאולים
(ישעיה נא י). וזהו שנאמר (תהלים קו כא כב) וימירו את כבודם בתבנית שור
אוכל עשב, ושם נאמר שכחו אל מושיעם עושה גדולות במצרים נפלאות בארץ
חם נוראות על ים סוף (שם פסוק כא), שכחו דברו אשר צום, והנה עברו על לא
תעשה לך אלהים אחרים על פני (לעיל כ ג), כאשר רמזתי שם, ותבין זה :

ה וירא אהרן. טעם זה הכתוב שראה אותם ברע (להלן פסוק כב) מכוונים אל
העגל, וקם ובנה מזבח, וקרא חג לה' מחר, שיזבחו לשם המיוחד על המזבח אשר
בנה הוא לשמו, ולא יבנו הם מזבחות לבשת פניהם, ולא תהיה כונתם בזבחים
בלתי לה' לבדו :

ויתכן שאמר "מחר" להאריך להם, אולי יבא משה ויעזבו את העגל, והם
השכימו בבקר ויעלו עולות ויגישו שלמים. ולא אמר הכתוב ויעלו לו עולות
ויגישו לו שלמים, והענין, מפני שהיו בהם מכוונים לשם הקב"ה כאשר אמר
אהרן, ומהם משחיתים וזובחים לעגל. ועל אלה אמר הקב"ה למשה (להלן פסוק
ח) וישתחו לו ויזבחו לו, כי הם החטאים. ואם אולי היה אהרן המקריב
קרבנות, אמר סתם ויעלו עולות ויגישו שלמים, כי הוא מכין לשם ה', והם
דעתם אל העגל אשר עשו, והיו הבעלים מפגלין :

ו וטעם וישב העם לאכול ושתו. שישבו כולם כאחד לאכול לשבעה ושתה
לשכרה, כאשר יעשו בחגים ובמועדים, ואחרי כן קמו לצחק בעצביהם ולשמחה,
וספר זה בעבור מה שאמר קול ענות אנכי שומע (בפסוק יח), כי משה מצאן
משחקין לפניו, ויגבה לבו בדרכי ה' לקחת אותו מלפניהם ולשרפו לעיניהם,
וישק אותו להם. והשלים הכתוב כל מה שעשו בעגל, ואחר כן ספר מה שאמר

הקב"ה למשה לך רד, אבל היה דבור זה למשה בבקר השכם כאשר השתחוו לו ויזבחו לו, וברדת משה ישבו לאכול ולשתות וקמו לצחק, ומצאם בשחוק, וגם זה ראיה למה שפירשתי (לעיל בפסוק א), שלא נאמר למשה לך רד כי שחת עמך ביום שעשה אהרן העגל והמזבח, שהיה יורד מיד, אבל כשזבחו והשתחוו לו העם אז אמר למשה שירד:

יז כי שחת עמך. אמר השם למשה כי עשו שתיים רעות, האחת, כי שחת עמך, וענין ההשחתה הריסת בנין, כענין שנאמר ואיש כלי משחתו בידו (יחזקאל ט א), הנני אליך הר המשחית (ירמיה נא כה), בבל ההורס כל חומה ומגדל, ופירוש ההשחתה בכאן הדבר שקראו רבותינו מקצץ בנטיעות. והשני, כי עשו עגל מסכה והשתחוו לו ויזבחו לו:

והנה העבירה הראשונה לא ידענה רק השם לבדו שהוא יודע תעלומות לב, והשנית מעשה הזובחים החוטאים שבהם כאשר פירשתי. והנה רוב העם חטאו במעשה העגל, כי כן כתוב ויתפרקו כל העם את נזמי הזהב, ולולי זה לא היה הכעס בכולם לכלותם. והנה הנהרגים והנגפים מועטים, כי ברובם היה החטא במחשבה רעה, כמו שפירשתי:

וטעם אשר העלית מארץ מצרים יובן מפסוק ויסע משה את ישראל מים סוף (לעיל טו כב). או שרצה לומר לו כמאמרם אשר אמרו כי זה משה האיש אשר העלנו מארץ מצרים, וכן במשנה תורה (דברים ט יב) אשר הוצאת ממצרים, כי על ידך יצאו כאשר הם אומרים. ומשה אמר בתפלתו אשר הוצאת מארץ מצרים בכח גדול וביד חזקה (פסוק יא), כי אתה לבדך הוא המוציא, כי לך הכח והגבורה, כי בכח גדול ימין ה' נאדרי בכח, וביד חזקה ימין ה' תרעץ אויב (לעיל טו ו). וכן אמר בכחך הגדול ובזרועך הנטויה (דברים ט כט), כאשר רמזתי (לעיל טו ו ד"ה ימינך) בסוד מדת הזרוע:

יח ואין טעם שיאמר הניחה לי. ואכעוס, כי אם לא חרה אפו עדיין איך יחרה אפו אחרי שיניחנו משה, אבל דרך הפשט שיאמר הניחה לי ואכלם בחרון אפי כדרך הרף ממני ואשמידם (דברים ט יד):

ועל דרך האמת, הניחה רחמי, ומדת הדין שלי תתחרה בהם ואכלם בה, כי עמי אין לה רשות בהם, וזה טעם ויחל משה את פני ה' אלהיו והוא כטעם את פני האדון ה' אלהי ישראל (להלן לד כג) וכך הזכיר במשנה תורה (דברים ט כו) ה' באל"ף דל"ת ויו"ד ה"א אחריו. ויתכן שיהיה ויחל מלשון תחלה ובין ותדע:

יא למה ה' יחרה אפך. הנה בחטא הגדול הזה היה ראוי משה שיתפלל דרך וידוי ותחנה, כענין אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (להלן פסוק לא), וכהתפלל עזרא וכהתודותו על מעל הגולה (עזרא י א). ואין טעם שיאמר למה ה'. ורבותינו (בשמו"ר מג ז ט) מתעוררים בזה על דרך ההגדות להזכיר כמה טעמים למעט החטא לפניו:

ועל דרך האמת יאמר למה נתן רשות למדת הדין להיות שולטת בעמך, כי אתה הוצאת אותם לשמך מארץ מצרים במדת רחמים בהם, ובמדת הדין על שונאיהם:

והתפלה הזאת, למה ה', למה יאמרו מצרים, נראה באמת כי זאת התפלה היא אשר הזכיר במשנה תורה (דברים ט כו) ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך, כי ענין התפלה שוה בשניהם. והנה הזכיר כאן התפלה קודם רדתו מן ההר ושם הזכירה אחרי רדתו מן ההר:

ודעת ר"א כי משה לא התפלל בעד ישראל כל זמן שהיתה ע"ז ביניהם, אבל כאשר אמר לו הרף ממני ואשמידם (שם ט יד) התבונן כי הדבר תלוי בו וירד ובער העגל ושב להתפלל בארבעים יום, ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

ואין דעתי כן, בעבור שהתפלה שעשה בשובו היא אשר יספר אנא חטא העם הזה חטאה גדולה (בפסוק לא), ואם הכל תפלה אחת שעשה בארבעים היום אחרי שובו להר, למה יחלק אותה, ויזכיר כאן (בפסוקים יא~יג) מקצתה ואחרי הירידה (להלן בפסוק לא) יזכיר המקצת האחר (להלן פסוק לא). אבל הן שתי תפלות. ולכן נראה, כי כאשר אמר לו הניחה לי ויחר אפי בהם ואכלם, מיד חלה פני השם ולא אחר כלל, כי היה ירא פן יצא הקצף מלפני ה' ויחל הנגף לכלותם כרגע, ומיד אמר למה ה' יחרה אפך בעמך. וכך מצאתי באלה שמות רבה (מב א) אמר משה, אם מניח אני את ישראל וארד לי אין לישראל תקומה בעולם, אבל איני יז מכהן עד שאבקש עליהם רחמים, מיד התחיל משה ללמד עליהם סניגוריה וכו'. והנה התפלל עליהם ונחם השם על הרעה אשר דבר להרוג אותם ולכלותם, לא שנתרצה להם, רק שאמר נחמתי לא אעשה כלה. וכיון שהיה לו פנאי ירד משה ושרף את העגל והרג עובדיו ואחר כן אמר לעם אעלה אל ה' אולי אכפרה בעד חטאתכם (פסוק ל), שימחול לכם:

אבל במשנה תורה ספר הענין בסדר אחר, כי אחרי דבר ה' שאמר הרף ממני ואשמידם, אמר ואפן וארד (דברים ט כו). והטעם, לפי שהיה משה מסדר להם שם כל חטאיהם והטורח שטרח עליהם, והנה ספר מה שעשו בחורב בעגל (בפסוקים יב~טז), ושהוצרך הוא לשבר הלוחות (פסוק יז), ולהתפלל עליהם ארבעים יום וארבעים לילה (פסוקים יח~ט), וגם על אהרן (פסוק כ), ושטרח לשרוף את העגל (פסוק כא), וספר מה שעשו בתבערה ובמסה ובקברות התאוה (פסוק כב), ובשלח ה' אותם מקדש ברנע (פסוק כג). ואחרי שהשלים ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם (פסוק כד), חזר (בפסוקים כה כט) אל ענין תפלותיו אשר הזכיר, וסדר את שתי התפלות ואמר ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם, ואתפלל אל ה' ואומר ה' אלהים אל תשחת עמך וגו' כאומר הוצרכתי להתנפל לפני ה' בעבורכם ארבעים יום כי מתחלה אמר ה' להשמיד אתכם, עד שהתפללתי אליו אל תשחת עמך. ולא הוצרך להזכיר התפלה השנית, כי כבר אמר שארבעים יום התנפל עליהם, כי גם בכאן לא הזכירה, כי מי יוכל לכתוב כמה תחנונים ובקשות אשר התנפל עליהם ארבעים יום:

ואם תבין מה שפירשתי תכיר באמת שהיו שתי תפלות, כי מתחלה חלה את פני ה' אלהיו (פסוק יא), ובסוף התנפל לפני ה' ארבעים יום, כאשר יתבאר בפרשת ויאמר משה אל ה' (להלן פסוק לא):

והזכיר במשנה התורה (דברים שם בפסוק כ) ובאהרן התאנף ה' ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא, ולא הזכיר בכאן זה כלל, וזה לכבוד אהרן, כי לא רצה משה להזכיר בחייו שהוצרך לתפלתו שלא יבוש, ושם אחרי מותו הודיענו האמת. וזה הסדר הנכון בפרשיות האלה:

[זט] והלחות מעשה אלהים המה. היה ראוי שיזכיר הכתוב כל מעשה הלוחות בפסוק ויתן אל משה (לעיל לא יח), כאשר אמר כתובים באצבע אלהים. אבל הזכירו בכאן לספר במעלתן, לומר כי לא נמנע משה בכל זה מלשבר אותם, כי חרה לו בראותו המעשה הרע ההוא, ולא יכול להתאפק. או כענין שהזכירו רבותינו (בשמות רבה ט יא) שפרח הכתב עתה בבואו בגבול העגל במקום הטומאה והחטא:

[ית] וטעם **קול ענות אנכי שומע**. איננו מפני ידיעתו הדבר, כי היה אומר קול ענות הוא, אבל הטעם כי משה אב בחכמה הוא ומכיר ניגוני הקולות, ואמר **כי קול ענות** הוא הנשמע אליו. וכך אמרו בהגדה (במדרש רבה קהלת ט יא) שאמר לו משה מי שעתיד לנהוג שררה על ישראל אינו מבחין בין קול לקול. והנה משה בענותנותו הגדולה לא הגיד הענין ליהושע, כי לא רצה לספר בגנותן של ישראל, אבל אמר לו כי קול שחוק הוא:

[כ] ויזר על פני המים וישק את בני ישראל. אחרי שהיה דק לעפר זרקו על פני מי הנחל היורד מן ההר והשקה אותן מאותן המים. ואפשר כי הזהב השרוף שאיננו נתך, אבל הוא שרוף, ונטחן עד אשר דק, כאשר הזכיר ר"א, קל הוא על פני המים, על כן היה צף והשקהו להם. או היה זורה אותו על הנחל מעט מעט, ושואב ומשקה להם טרם ישקע. או שהיה ממעשה הנסים. והנה רצה לבזות מעשיהם, טחן האלוה שלהם והכניסו בבטנם שיוציאוהו ברעי ובצואה, כמו שנאמר (ישעיה ל כב) תזרם כמו דוה צא תאמר לו. ועל דעת רבותינו (ע"ז מד). עוד נתכוון לבדקם כסוטות וצבתה בטנם ונפלה ירכם, והוא האמת:

[כא] מה עשה לך העם הזה כי הבאת עליו חטאה גדולה. כמה יסורים סבלת שיסרוך עד שלא תביא עליהם חטא זה. לשון רש"י. ואיננו נכון בעיני, כי החטא הזה מן החטאים שיהרג עליהם ולא יעבור. ואולי אמר לו כן להגדיל אשמתו. והנכון בעיני כי הוא כמו מה עשיתי מה עוני ומה חטאתי לפני אביך כי מבקש את נפשי (ש"א כ א). יאמר, מה שנאה היתה לך עם העם הזה כי סבבת להשמידם ולכלותם. ומפני שהיה אהרן להם לאיש מוכיח ולמכפר (שמו"ר ג כא), והיה ראוי שיחוס וירחם עליהם, אמר לו כן. כלומר, נהגת עמהם כאויב החפץ ברעתם, לא פשעו ולא חטאו לך. והנה היה ראוי משה להאשים אותו תחלה על חטאתו אשר חטא הוא, ואחרי כן יאשים אותו על אשמת העם, ויאמר, איך חטאת החטאה הגדולה הזאת לאלהים, וגם הכשלת רבים והבאת עליהם חטאה גדולה, אבל משה בענותנותו נהג כבוד באחיו הגדול ולא הזכיר לו רק מכשול העם. ויתכן שגם משה נכון לבו בטוח בצדקת אחיו שכוונתו לא היתה רעה, אבל על אשמת העם האשים אותו, כי היה ראוי להוכיחם והם נכשלו על ידו. והוא השיב שהטעוהו בדבריהם:

[כב] אתה ידעת את העם כי ברע הוא. יאמר כי הם בדרך רעה, כי אמרו לי לעשות להם מורה דרך במקום אדוני עד שובו אלי אולי ישוב, ונתנו לי הזהב ואשליכהו באש והנה יצא להם העגל הזה, כי הם חשבו בו מחשבה רעה שישתחוו לו ויזבחו לו, ובעבור שלא רצה אהרן להאריך בסורחנן, קצר ואמר ויצא העגל הזה שיצא להם הענין הרע הזה אשר אדוני רואה:

[כג] וטעם **וירא משה את העם**. לומר כי אע"פ שהתנצל אהרן שלא פשע בהם, ראה משה בלבו את העם כי פרוע הוא, כי גוי אובד עצות המה ואין בהם תבונה,

כענין ותפרעו כל עצתי (משלי א כה), כמו שאמר כי הפריע ביהודה ומעול מעל בה' (דהיי"ב כח יט) :

כי פרעה אהרן. ובטל מהם כל עצה ומוסר, והנה הם כצאן הנפוצים על ההרים (מ"א כב יז) בלא יועץ ומדריך. ואמר זה מפני שהיו הם חושבים שהעגל מורה להם הדרך, והנה הם כאלו אין להם עצה ולא ידעו הדרך ילכו בה והמעשה אשר יעשו, כי מהם חשבוהו לטובה, כפי סברתם, ומהם לרעה גמורה, וכל אחד מהם פונה לדרכו :

ואמר **לשמצה בקמיהם**. כי אפילו אותם אשר אין מחשבתם רעה יוציאו עליהם לדורות שמץ ודבה, והנה כל העם פרוע עצה ומוסר, מהם לרעה, ומהם להעלות על שפת לשון ודבת עם. ואמר זה כנגד אהרן, לומר כי לכלם חטא. וזה כדעת אונקלוס שתרגם לשמצה בקמיהם לאפקא שום ביש בדריהון. ולפי שאמר "בדריהון" נראה שרצה לפרש כי העגל אשר עשו יהיה שמץ רעה בדורות ישראל, כי יאמרו לא לחנם עשו אבותינו את העגל ועבדוהו, רק שידעו בו כי הוא אשר העלם מארץ מצרים ומצאו בעבודתו תועלת להם, ואף אנחנו נעשה כן, כי טוב לנו לעבדו, כאשר היה הדבר בירבעם שאמר רב לכם מעלות ירושלים הנה אלהיך ישראל אשר העלוך מארץ מצרים (מ"א יב כח), ראה משה כי לדורות יפשעו בו :

ושמצה ענין דבה רעה הוא לדברי אונקלוס, והוא לשון מורגל בדברי רבותינו שמץ פסול (פסחים ג:). ואולי לדעתם מה שאמר הכתוב ותקח אזני שמץ מנהו (איוב ד יב), שלקחה אזנו פגם האדם ודופי שבו, לומר אף שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם (שם פסוק יח יט). וכן מה שמץ דבר נשמע בו (שם כו יד), שאין בכל דרכיו דופי ודבה כלל רק שבח ותהלה. ועל דרך הפשט שמץ לשון מיעוט, לקחה אזני מעט הימנו, ומה שמץ דבר נשמע בו (שם כו יד), שכל הנשמע והנאמר בכח האל וגבורותיו דבר מועט הוא כנגד גודל מעשיו, וכן **לשמצה בקמיהם**, יאמר כי פרעה אהרן לעם למעט אותם באויביהם, כי העון הגדול הזה ימעיטם בפני אויביהם, או ימעיט זכותם בבואם במלחמה עם אויב, והוא כענין שנאמר (יחזקאל כט טו) והמעטתים לבלתי רדות בגוים, או כענין שנאמר (ירמיה י כד) יסרני ה' אך במשפט אל באפך פן תמעיטני :

[כו] וטעם **ויעמוד משה בשער המחנה**. דבק במה שאמר, כי כיון שראה את העם שיהיה לשמצה ולקלסה באויביהם, וזה חלול השם, עמד בשער המחנה וקרא בקול גדול **מי לה' אלי**, והרג בפרהסיא כל עובדי העגל כדי שישמע הדבר בקמיהם, ויתקדש שם שמים בהם תחת החלול שעשו :

[כז] וטעם **כה אמר ה' אלהי ישראל**. בעבור שחשבו עובדי העגל לזבוח לאלהי ישראל, והנה מדת הדין פוגעת בהן בעבור שקצצו בנטיעות. ועוד, כי המשפט לאלהים הוא (דברים א יז). ומפני זה אמר **בלויים** כי הבדיל אלהי ישראל אתכם מעדת ישראל (במדבר טז ט), כי העבודה לאלהי ישראל, ולשמו נבדלו בזכות הזאת :

שימו איש חרבו על ירכו. היו עובדי העגל רבים ולא יוכלו להביאם לב"ד, על כן צוה לכל בני לוי לחגור חרבם, על דרך מה שאמרו רבותינו (סנהדרין מה:): שאם אין אתה יכול להמיתו במיתה האמורה בו אתה יכול להמיתו בכל מיתה שתוכל. והנה זה הוראת שעה לקדש השם, שלא היתה בהם התראה, כי מי התרה בהם, אבל היו בני לוי מכירים באלו הנהרגים שהם היו עובדיו :

ועל דעת האומר (יומא סו): עדים והתראה בידי אדם, כמו שכתב רש"י (לעיל בפסוק כ), נאמר שצוה אותם לחגור חרבם לתפוש אותם ולהביאם לפני משה או סנהדרין, ואשר מצאוהו בעדים והתראה הרגוהו בסקילה כמשפט עובדי ע"ז, או שהיתה מיתתם בסייף כעיר הנדחת. והנה כל בני לוי היו לה' ומתרים בעם שלא ישתחוו לו ולא יזבחו לו, כי אהרן לא צוה לחוג בלתי לה' לבדו כאשר פירשתי. והנכון בעיני כדברי האומר (יומא שם) זבח וקטר בסייף, גפף ונשק במיתה, שמח בלבו בהדרוקן, כדאיתא במסכת יומא. והנה הכל מעשה שעה, כי אין מגפף ומנשק במיתה לדורות (סנהדרין ס):

וטעם **והרגו איש את אחיו**. שלא תחמלו ולא תכסו על אח וריע וקרוב. וטעם **כה אמר ה' אלהי ישראל**, איננו ממצות זובח לאלהים יחרם (לעיל כב יט), כי אין אלו חייבין מיתה מן הדין, אבל היא מצוה שנאמרה למשה מפי הגבורה ולא כתבה, כי כאשר נחם השם הנכבד על הרעה צוה אותו כיון שאין אתה רוצה שאכלה אותם תהרוג אתה את עובדיו בסייף, כדרך קח את כל ראשי העם והוקע אותם לה' נגד השמש וישוב חרון אף ה' מישראל (במדבר כה ד). והנה זאת המצוה כמצות זה הדבר אשר צוה ה' מלא העומר ממנו (לעיל טז לב). וכבר הזכרתי (לעיל י ב, יא א) כיוצא בהם:

[לב] ועתה אם תשא חטאתם. לשון רש"י אם תשא חטאתם הרי טוב ואיני אומר לך מחני, ואם אין מחני, וזה מקרא קצר, וכן הרבה. מספרך, מכל התורה כלה, שלא יאמרו עלי שאיני כדאי לבקש עליהם רחמים. וא"כ מה תשובה השיבו הקב"ה **מי אשר חטא לי אמחנו מספרי**, ואין אחר למחות מספרו. ואולי יאמר אין אני מוחה אלא מי שחטא לי ואתה לא חטאת לי, וזה איננו נכון:

ור"א אמר כי מספרך אשר כתבת, כמו דינא יתיב וספרין פתיחו (דניאל ז י). והספרים לדעתו הם מערכות השמים שגזרות השפלים תלויין בהם, ואמר **מי אשר חטא לי אמחנו מספרי**, לומר לא אמחה אותך רק אמחה מן העם החטאים אשר חטאו לי במחשבתם ולא נהרגו, והוא מה שאמר (בפסוק לה) ויגוף ה' את העם:

ואיננו נכון בעיני, כי מלבד הנהרגים בחרב בני לוי והמתים במגפה היו רוב הקהל חוטאים לו כאשר כתבתי (בפסוק ז):

ולפי דעתי, כי משה אמר ועתה אם תשא חטאתם, ברחמך, ואם אין מחני נא תחתם מספר החיים ואסבול אני ענשם, כענין שאמר הכתוב (ישעיה נג ה) והוא מחולל מפשעינו מדוכא מעונותינו מוסר שלומנו עליו ובחבורתו נרפא לנו, והקב"ה השיבו, החוטא אמחה מספרי, ולא אותך שלא חטאת:

[לד] ועתה לך נחה את העם. כי אחרי שנחמתי מלכלותם נחם אתה אל אשר דברתי לך, אל מקום הכנעני והאמורי וגו', אבל לא רצה להזכיר כן שזה דרך כעס, כאומר מה שדברתי לך אעשה לכבודך, אבל לא אשא חטאתם, **כי ביום פקדי ופקדתי עליהם חטאתם**, אפקוד אותם עליהם אחרי בואם אל הארץ, וזה רמז לעת שיגלו ממנה, או למה שאמרו רבותינו (סנהדרין קב). שאין לך פורענות שאין בה אוקיא מעון העגל:

[לה] ויגוף ה' את העם. לא ספר הכתוב כמה היו המתים במגפה, כאשר ספר הנהרגים ביד בני לוי, וכאשר פירש במגפה של דבר קרח (במדבר יז יד), ושל בעל

פעור (שם כה ט). אולי לא מתו במגפה אחת, אבל נגפם ה' למות בלא עתם, כענין שכתוב כי אם ה' יגפנו או יומו יבא (ש"א כו י). ואולי לא חשש למנותם, כי כן לא מנה המתים בתבערה (במדבר יא א) ובקברות התאוה, שנאמר (שם יא לג) ויך ה' בעם מכה רבה מאד. אבל הנופלים על יד בני לוי פרט לכבודם, לומר שהרגו רבים בעם ולא פחדו מהם כי על ה' בטחו:

ואמר **על אשר עשו את העגל**: שלא היו מן המשתחווים לו והזובחים לו, אבל היו מן העושים אותו, כלומר מן הנקהלים על אהרן והמביאים לו הזהב. ובעבור שאמר שנענשו על מעשה העגל, לא על עבודתו, והם לא עשאוהו, פירש אשר עשה להם אהרן במצותם. ואונקלוס תרגם על דאשתעבדו לעגלא דעבד אהרן, ירצה לומר כי המגפיים והמנשקים וחפצים בו הם שהיו במגפה, ואונקלוס לא יתן בתרגומו מעשה אחד לשנים. וכן כל אשר עושים שם הוא היה עושה (בראשית לט כב) תרגם וכל דעבדין תמן על מימריה הוה מתעבד:

והמגפה הזאת היתה אחרי שהרג משה העובדים והתפלל עליהם, ואמר **ואם אין מחני נא**, כי בעבור שהיה מוסר נפשו עליהם רחם עליהם הקב"ה, ואמר לו להעלותם אל הארץ ושישלח עמהם מלאך, ורצה לנכות להם מן העון הגדול כדי שיהיו ראויים לזה, ושלח המגפה הזאת בהם, או שגזר עליהם כן והחל הנגף:

שמות פרק-לג

[א] (א-ה) ואחרי זה חזר ואמר לו (בפסוק א) עלה מזה אתה והעם, לומר כי המגפה לא תמחה חטאתם לשכני בתוכם, והזכיר **אל הארץ אשר נשבעתי לאברהם ליצחק וליעקב**, ואמר (בפסוק ב) **וגרשתי את הכנעני וגו'**, כי בעבור המגפה שהביא או גזר עליהם נמחה קצת חטאתם, ונתרצה להם מעט להזכיר זכות אבותם ושיקיים להם השבועה להביאם אל ארץ טובה ארץ זבת חלב ודבש, ורמז לו שלא תשחת הארץ ולא תחנף תחת יושביה מפני חטאתם, ושיגרש כל ששה העממים שהובטחו מתחלה עליהם:

ואמר דרך רצוי (בפסוק ג) **כי לא אעלה בקרבך**, לטובתך, **פן אכלך בדרך**, בקשי ערפך. והנה בכאן לישראל שתי פורעניות, האחת שלא ישרה שכינתו בתוכם, והשנית שישלח מלאך לפני משה עד שיגרש את האומות, אבל אחר שירשו את הארץ לא הבטיחם אפילו במלאך לעזור להם, כי לכך הזכיר "בדרך". ועל כל זה אמר (בפסוק ד) **וישמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו ולא שתו איש עדיו עליו**, כאבלים:

והנה השם רחמן מלא רחמים, וכאשר ראה שהתאבלו חזר ואמר בדרך רחמים **אמור לבני ישראל** (בפסוק ה), כי עד עתה הזכיר "עמך" (לעיל לב ז) ו"העם" (בפסוק א), ועתה יזכירם בשמם החביב, וצוה לאמר להם כי לטובתם לא אעלה בקרבם שלא אכלה אותם כרגע, אבל הטיבו אשר עשו להנחם ולהתאבל על חטאתם, וכן יעשו תמיד, **ואדעה מה אעשה להם**, כלומר אפקוד חטאתם לדעתי,

כפי התאבלם והנחמם על עונם, כי אני בוחן לב וחוקר כליות. ועל דרך האמת יהיה ואדעה מה אעשה לך כי בדעת הרחמים יעשה בהם, כמו ואם לא אדעה (בראשית יח כא). וכבר פרשתיו (שם כ ד"ה זעקת):

[1] וטעם **ויתנצלו בני ישראל את עדים**. כי בשמעם זה התנצלו ויתפרקו מכל עדי יותר ממה שעשו תחלה. ואונקלוס שתרגם בעדי, תקון זין, דעתו כדברי האומר בבראשית רבה (עיין שמו"ר מה ב) זינאות חגר להם, כלומר שחגר להם הקב"ה בשעת מתן תורה כלי זיין להנצל מכל פגע ומלאך המות, כמו שדרשו (שמו"ר לב א) חרות על הלוחות (לעיל לב טז), חירות ממלאך המות, והם שמותיו של הקב"ה. והנה ישראל קבלו עליהם את המיתה ברצון נפשם מפני עונש העגל, וזה ענין תשובה גדולה וחרטה בחטאם:

[2] **ומשה יקח את האהל**. כתב רש"י (להלן בפסוק יא) הדבר הזה היה משה נוהג מיוה"כ עד שהוקם המשכן, לא יותר, שהרי ב"ז בתמוז נשתברו הלוחות, ב"ח שרף את העגל ודן החוטאים, ב"ט עלה ועשה שם ארבעים יום, ב"י אלול נאמר לו (להלן לד ב) ועלית בבקר לקבל לוחות שניות ועשה שם ארבעים יום אחרים, בעשרה בתשרי נתרצה הקב"ה לישראל ומסר לו לוחות האחרונות וירד, התחיל לצוות על מלאכת המשכן ועשאוהו באחד בניסן, ומשהוקם המשכן לא נדבר עמו אלא משם. וכן דעת רבי אברהם שהיה כל זה אחר שהוריד את הלוחות השניות, ואין מוקדם ומאוחר בתורה:

ואינו נכון בעיני, כי מה טעם להזכיר זה בכאן באמצע הפרשה, ודברי רבותינו בכל המדרשים שעשה משה זה בעבור חטא העגל, דרש משה, מנודה לרב מנודה לתלמיד, וכמו שהזכיר רש"י (שם) אני בכעס ואתה בכעס א"כ מי יקרבים. ואם היה הוצאת האהל אחרי יוה"כ, הנה גם הקב"ה גם משה ברצון היו. אבל הנראה כי ביום רדתו ב"ז בתמוז שרף העגל ודן עובדיו, ויהי ממחרת אמר להם שיעלה אל ה' לכפר עליהם, ועלה אל ההר ששם הכבוד, וזהו וישב משה אל ה' (לעיל לב לא), והתפלל תפלה קצרה **אנא חטא העם הזה**, והשם ענה אותו **מי אשר חטא לי, ועתה לך נחה את העם**, והחל בהם הנגף (פסוקים לג-לה), וצוה לו **לך עלה מזה אתה והעם** (פסוקים א-ג), והוא הגיד זה לישראל, ויתאבלו **ויתנצלו את עדים** (פסוקים ד-ו). אז ראה משה כי הדבר ארוך מאד ולא ידע מה יהא בסופו. **ולקח האהל ונטה לו חוץ למחנה** (פסוק ז) שתהיה שכינה מדברת לו משם, כי איננה שורה בקרב העם, ואם יהיה האהל בקרב המחנה לא יהיה לו הדבור משם. ואמר (שם) **והיה כל מבקש ה'**, טעם, שיהי כל מבקש ה' יוצא אליו. והכתוב ישלים לספר (בפסוקים ח-יא) כל מה שהיה בעוד האהל שם עד שהוקם המשכן, והוא מיוה"כ עד אחד בניסן על דעת רבותינו (שבת פז):

וראיתי בפרקי רבי אליעזר (פרק מו) רבי יהושע בן קרחה אומר, ארבעים יום עשה משה בהר, קורא בדת מקרא ביום, ושונה בדת משנה בלילה. ולאחר ארבעים יום לקח את הלוחות וירד אל המחנה. ב"ז בתמוז שבר את הלוחות והרג את חוטאי ישראל, ועשה ארבעים יום במחנה עד ששרף את העגל וכתתו כעפר הארץ והכרית עבודה זרה מישראל והתקין כל שבט במקומו. ובר"ח אלול אמר לו הקב"ה עלה אלי ההרה, והעבירו שופר במחנה שהרי משה עלה להר שלא יתעו עוד אחר ע"ז, והקב"ה נתעלה באותו שופר, שנאמר (תהלים מז ו) עלה אלהים בתרועה ה' בקול שופר. וכן התקינו חכמים שיהיו תוקעין בשופר בר"ח אלול בכל שנה ושנה. עד כאן דברי אגדה זו:

ואם כן יהיה ומשה יקח את האהל וכל הפרשה (פסוקים ז~יא) מי"ח בתמוז עד סוף ארבעים ומיוה"כ עד אחד בניסן:

אבל לא יבא זה כהוגן ממה שאמר הכתוב (דברים ט יח יט) ואתנפל לפני ה' כראשונה ארבעים יום וארבעים לילה לחם לא אכלתי וגו', וכתוב (שם ט כה) ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם. ואי אפשר שיהיה כל זה בארבעים יום האחרונים אחר שנאמר לו (להלן לד א) פסל לך ועלה אלי ההרה, כי היו ברצון, וכבר ביטל להשמיד אתכם:

יא ומשרתו יהושע בן נון נער. כתב ר"א חיה יהושע מאה ועשר שנים (יהושע כד כט), וחכמים אמרו (זבחים קיח:) כי שבע שנים כבש ושבע שנים חלק, אי"כ היה בן חמשים ושש שנה, ואיך יקראהו הכתוב נער, וככה פירושו, ומשרתו יהושע בן נון שירות נער. ועל דעתי דרך לשון הקדש שיקרא כל משרת נער, כי בעל השררה הנכבד הוא האיש, והמשרת לו יקרא נער, וכן גחזי נער (מ"ב ד יב), יקומו נא הנערים וישחקו לפנינו (ש"ב ב יד), וכן עשרה נערים נושאי כלי יואב (שם יח טו), כי יואב לא ימסור כליו רק לאנשים גבורי חיל שעמדו על ידו. וכתוב (יהושע ו כב) ולשנים האנשים המרגלים אמר יהושע, וכתוב (בפסוק שאחריו) ויבאו הנערים המרגלים וגו', מפני שהיו משרתי העדה, מרגלים להם. וכן רבים, וכן נערי המלך משרתיו (אסתר ב ב), ביאר שהם האנשים העומדים לפני המלך משרתי גופו, לא משרתי החצר. ואי"כ יאמר ומשרתו יהושע בן נון משרת תמיד שלא ימוש מתוך האהל:

וטעם **בן נון**, בא בחירק תמורת סגול, וכן דברי אגור בן יקה (משלי ל א), שבן לילה היה ובן לילה אבד (יונה ד י), אם בן הכות הרשע (דברים כה ב). ועם כל זה אני תמה מדוע לא נמלט בשם הצדיק הזה אחד שיבא כמנהג. ואני חושב כי נהגו לקרותו כן לכבוד, כי היה הגדול בתלמידי משה רבינו ויקראו לו בינון, כלומר הנבון, כי אין נבון וחכם כמוהו, או יהיה ענינו יהושע שהבינה מוליד, יעשו נון מלשון לפני שמש ינון שמו (תהלים עב יז):

יב ויאמר משה אל ה' ראה אתה אומר אלי. היה זה בהר סיני בעלותו שם ביי"ט בתמוז, ולא הוצרך הכתוב לומר ויעל משה אל ה' ויאמר אליו ראה אתה אומר אלי, כי כל עת היות הכבוד שוכן בהר סיני בידוע ששם הדבור, וכן אמר (לעיל לב ל) ועתה אעלה אל ה', ואמר (שם לב לא) וישב משה אל ה', ששב אל המקום אשר עמד שם את פני ה':

ואתה לא הודעתני את אשר תשלח עמי. שאמרת לי הנה אנכי שולח מלאך (לעיל כג כ), ואין זו הודעה, שאין אני חפץ בו, לשון רש"י. ואיננו נכון בלשון הכתוב, ועוד, כי למה יאמר עתה כן, ובעת שנאמר לו הדבור ההוא שתק ממנו, וכי יבקש עתה להרויח בעבור מעשה העגל. אבל הענין, כי הקב"ה אמר בכאן למשה (בפסוק ב) **ושלחתי לפניך מלאך**, ומשה אמר לו לא הודעתני מי הוא המלאך שתשלח עמי, אם הוא מלאך הראשון ששמך בקרבו:

וזה טעם **ואתה אמרת ידעתך בשם**. שידעתני ורוממתני בשמך, וכן כתב ר"א (בפסוק כא). ועל דעתו המלאך אשר יבחרו בו הוא מיכאל. הבין בטוב שכלו בפסוקים כי המלאך הראשון רצוי למשה ולישראל אבל לא יוכל לדעת האמת כי לא שמע ולא ינבא:

{יד} (יד~טז) וטעם **פני ילכו**. על דעת כל המפרשים (רש"י והראב"ע כאן והרד"ק בשמואל ב יז יא) אני בעצמי אלך, והביאו לו דומה ופניך הולכים בקרב (שמואל שם). וטעם **אם אין פניך הולכים**. על דעת רש"י, בזה אני חפץ, כי על ידי מלאך אל תעלנו מזה. וחלילה שיאמר אם אין פניך הולכים אחרי שהבטיחו פני ילכו. ור"א פירש (בפסוק כא) כי ה' אמר למשה אני בעצמי אלך והניחותי לך לבדך, כי עמד לבדך אלך, ומשה השיב אם אין פניך הולכים עם הגוי כלו אל תעלנו מזה, ולכך אמר תעלנו, בלשון רבים :

גם זה איננו מתוקן, כי משה אמר תחלה לא הודעתני את אשר תשלח עמי, בלשון יחיד, והנה גם בעת הרצון קודם החטא אמר **הנה אנכי שולח מלאך לפניך לשמרך ולהביאך**, ואם ידבר עם ישראל גם זה בעבורם יאמר כן. ועוד, א"כ היה משה מבקש שיודיענו מי המלאך שישלח עמו, והנה היה רוצה במלאך שנאמר בו (לעיל כג כא) כי שמי בקרבו, והשם ענהו בטובה כפולה ומכופלת יותר ממה ששאל שילך הוא בעצמו :

אבל הפרשה הזאת אי אפשר להולמה למי שלא שמע בסתרי התורה. וכך הוא הענין על דרך האמת, כי משה אמר **ואתה לא הודעתני** מי המלאך אשר תשלח עמי, ובקש שיקיים לו שני דברים שאמר לו, האחד **ידעתוך בשם**, כלומר שאודע בשמי, בעבורך. ויתכן שיהיה ואתה אמרת זה ממה שאמר לו ושמי ה' לא נודעת ליהם (לעיל ו ג), כאשר פירשתי (עי' ריש וארא). והדבר השני, **וגם מצאת חן בעיני**, שיהיה מוצא חן, והוא דבקות הדעת. ואמר **ועתה אם נא מצאתי חן בעיניך**, במדת הדין, **הודיעני נא** נתיבות הדרכים כאשר אתה נודע בשמך, **ואדעך**, ליחדך למען אמצא חן הגדול, **וראה כי עמך הגוי הזה**, אתה אביהם והם בניך. ולזה יתכוון אונקלוס שאומר אודעני כען יתארח טובך ואדע רחמך. אז ענה לו הקב"ה **פני ילכו**, מלאך הברית אשר אתם חפצים שבו יראו פני, שעליו נאמר בעת רצון עניתך (ישעיה מט ח), כי שמי בקרבו, **והניחותי אותו לך**, שלא אתנהג עמך במדת הדין עזה, אלא במדה כלולה במדת הרחמים, מלשון והיה בהניח ה' אלהיך לך מכל אויביך (דברים כה יט), והוא כענין שנאמר (יחזקאל ה יג) וכלה אפי והניחותי חמתי בס. אז ענה משה **אם אין פניך בעצמך ובכבודך הולכים, אל תעלנו מזה**, שתהיה עמנו פנים בפנים, כי כן היו התנאים בפרשת וארא (לעיל ו ו~ח). וכן הזכיר למעלה (לעיל לב יא) בכח גדול וביד חזקה, והנה יבקש שיעלה אותם אל הארץ בכח גדול וביד חזקה כאשר הוציאם בהם ממצרים. וטעם **ונפלינו אני ועמך**, שיהא חלקנו במופלא, ואין כן לכל העם אשר על פני האדמה :

{יז} **גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה**. אולי היה הרצון הזה בסוף ארבעים יום השניים על דעת רבותינו (בתנחומא כאן), כאשר נתרצה לו הקב"ה, ואמר פסל לך שני לוחות אבנים כראשונים (להלן לד א) :

{יח} (יח~יט) **ויאמר הראני נא את כבודך**. בקש שיהיה רואה במראה ממש את כבוד השם. ויתכן כי יהיה כבודך בכאן הכבוד הגדול אספקלריא המאירה. וה' ענה אותו **אני אעביר מדת כל טובי על פניך**, שתשיגנו ותתבונן בכל טובי יותר מכל האדם, כי מראה הפנים ששאלת לא תוכל לראותם. **וקראתי בשם ה' לפניך**, שאקרא לפניך השם הגדול שלא תוכל לראותו, **וחנותי בו את אשר אחון ורחמתי בו את אשר ארחם**, שתדע בקריאה ההיא מדת החנינה ומדת הרחמים אשר יחוננו וירוחמו בשמי ובטובי. ועל זה נאמר (במדבר יב ז) בכל ביתי נאמן הוא, כי טוב האדם בביתו :

[כ] ואין טעם **כי לא יראני האדם וחי**. שיראה אותו וימות, אבל כי טרם ששיג לראיה תפרד נפשו מעליו, כי אפילו במראות המלאכים נאמר במראה נהפכו צירי עלי (דניאל י טז):

[כא] הנה מקום אתי. בהר הזה אשר שכונתי שם:

ונצבת על הצור. שהוא בהר, כמו שנאמר (לעיל יז ו) הנני עומד לפניך שם על הצור בחורב:

[כג] וטעם **ופני לא יראו**. הפנים המאירים, כאשר פירשתי (בפסוק יח, ועי' לב ד). ויתכן שיהיה מלת אחרי כלשון אחור וקדם צרתני (תהלים קלט ה), על פירוש רבותינו (עיין עירובין יח.):

שמות פרק-לד

[ג] ואיש לא יעלה עמך. שלא יעלו עמך כלל זקני ישראל כאשר עשו בלוחות הראשונות (לעיל כד א):

וגם איש אל ירא בכל ההר. גם בתחתית ההר מקום מעמד ישראל בראשונה (לעיל יט יז):

גם הצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא. מנגד, כי בראשונות לא הוזהרו רק שלא תגע בו יד אם בהמה אם איש (לעיל יט יג):

והנה עדיין היו עומדים באזהרה ההיא, כי הכבוד היה תמיד בהר עד שנתנו הלוחות (הראשונות) [האחרונות], אבל עתה החמיר בשעת מתן הלוחות האלו יותר ממעמד הראשון. והטעם בכל זה, כי בראשונות היה המעמד בעבור כל ישראל, וזה למשה בלבד בזכותו ובתפלתו, וגדול יהיה הכבוד הנגלה על ההר האחרון מן הראשון:

[ה] ויתיצב עמו שם. ה' נתיצב, כענין ויבא ה' ויתיצב (ש"א ג י). עמו, עם משה שבא בענן כאשר בראשונה (לעיל כד יח):

[ו] (ו~ז) וטעם **ויעבר ה' על פניו**. שקיים אני אעביר כל טובי על פניך. **ויקרא ה' ה' אל**. שלש תיבות הללו הן שמות הקדש, וחכמים יקראו אותן מדות (ר"ה יז):, כי הם מדת בעל התשובה, ומדת רחמיו, ומדת טובו, והשם המיוחד לא יתרבה בהן. והנה המדות שהם מקרים באדם הן עשר מדות רחום וחנון וכו', והנה כולן מדות מצד אחד, ומצד אחר השלש הן שמות עצם, והעשר מדות. והמדות נאמרו על השמות, כי רחום וחנון וארך אפים באל עליון, על כן לא אמר מרחם וחונן ומאריך אפים, כי השם פעול למדות האלו. **ורב חסד ואמת נוצר חסד לאלפים**. במדת רחמים, שהוא מרבה החסד על גבורתו ועוזו והאמת ברחמיו, ונוצר חסד לאלפים, כי זכר חסדו ואמונתו לבית ישראל (תהלים צח ג). או נוצר, מצמיח,

מן ונצר משרשיו יפרה (ישעיה יא א). ובטובו הוא נושא עון ופשע וחטאה, מלשון אני עשיתי ואני אשא וגו' (שם מו ד). ונקמה לא ינקה ופוקד עון אבות על בנים פירוש לנשיאות, ויקרא מדה, כי ינקה אותו בפקידה ההיא, ומפני כי הנשיאות איננו שוה בעון ופשע ובחטאה, אבל בכל אחד ענין מיוחד לו, יקרא בכל אחד מדה אחת:

[ח] (ח~י) והנה. משה השתחוה לשם שעבר על פניו ובקש שילך תמיד בקרבם, ויסלח לעונם ולחטאתם בכל מה שיעשו, וינחילם את הארץ. ולא אמר ולפשעונו, כי לא יתכן לסלוח הפשעים שהם המרדים, רק שישא אותם ולא יכלם בהם. ולא יתעלם ממך למה נכתבו שני השמות הללו באל"ף דל"ת, ומפני זה אמר הנה אנכי כורת ברית עד את מעשה ה' כי נורא הוא:

וטעם כי עם קשה עורף הוא. כפשוטו, שילך בקרבם בעבור שהם עם קשה עורף, כי אחר שנתרצה להם הקב"ה יהיה ה' טוב לקשי ערפם יותר ממלאך, ומבקש להגדיל טובם יותר, כי הם עמו ונחלתו. וכאשר בשעת הכעס היה נוח להם שישלח לפניהם מלאך בעבור שהם עם קשה עורף, כמו שאמר (לעיל לג ג) פן אכלך, כן בעת הרצון טוב להם בשכינה בעבור שהם עם קשי עורף, שיותר יחונן וירחם על עבדיו. והשם ענהו שיעשה כן שיכרות הברית ויעשה בו נפלאות כאשר בקש ונפלינו אני ועמך (לעיל לג ח טז):

ואמר נגד כל עמך, וראה כל העם אשר אתה בקרבנו. כי הגדולות והנוראות האלה עם משה יעשה אותם ובעבורו, והעם יהיו בברית. ולא יתכן לפרש שיבטיח לעשות עם ישראל עתה נפלאות אשר לא נבראו מקודם בכל הארץ ובכל הגוים, כי לא נעשו להם נפלאות גדולות אחרי זה יותר ממה שנעשה עמהם מתחלה במצרים ועל הים, אבל נבראו ונעשו עמהם מתחלה יותר גדולות. אלא שהענין ירמוז אל שכון השכינה בהם, ועל היותו עם משה לכבוד ולתפארת בנעלם ובמופלא, כאשר אמר (שם) ונפלינו, וכמו שפירשתי (לעיל לג יד~טז ד"ה אבל). והקב"ה יראנו נפלאות מתורתו:

[יא] שמר לך את אשר אנכי מצוך היום. לא אמר בכל המצות שעברו אנכי מצוך, ועל כן נפרש שיאמר, שמור המצות שאנכי מצוך היום, ולא תעשה בהן כאשר עשית במה שצויתך תחלה שעברת על הכל לעבוד ע"ז. והבטיח לגרש העמים והזהיר על ע"ז שלהם ועל בריתם, כאשר עשה בפרשה הנה אנכי שולח מלאך לפניך (לעיל כג כ~לג), שיחזרו אל התנאים הר א שונים:

והוסיף בכאן (פסוק יז) אלהי מסכה לא תעשה לך, שלא יעשו כאשר עשו בעגל אפילו במחשבת השמים לעשות אותו תייר לפניהם. והחזיר ענין שלש הרגלים לראות בהן את פני האדון ה' אלהי ישראל (פסוק כג), כאשר עשה שם, והטעם ידוע, כי בא אחר אזהרת עבודה זרה, וכבר פירשתי בסוף וישמע יתרו (לעיל כ כב):

[טו] ואכלת מזבחיו. כסבור אתה שאין עונש באכילתו, ואני מעלה עליך כמודה בעבודתה. לשון רש"י. ואני אומר על דעת רבותינו (ב"ק עא,; חולין מ:;) שזו אזהרה באוכל תקרובת ע"ז, שהם אמרו שאסור הוא מן התורה, ולא מצינו בו אלא זה. וכן משמעו, פן תכרות ברית ליושב הארץ וזנו אחרי אלהיהם כי יזבחו להם תמיד, ופן יקרא לך ואכלת מזבחיו אשר יזבח לאלהיו בזנותו אחריו, ופן

תקח מבנותיו לבניך (בפסוק הבא). והנה כלן אזהרות נמשכות בלאו הראשון
שאמר **פן תכרות ברית:**

[כא] **בחריש ובקציר תשבות.** על דרך הפשט הזכיר חריש וקציר, שבהם עיקר חיי האדם. והזכיר השבת באמצע הרגלים, כי סמך אותו לחג המצות ולקדוש הבכורות, בעבור שכולם זכר למעשה בראשית, כי ביציאת מצרים אות ומופת בו, כאשר פירשתי בעשרת הדברות (לעיל כ ב). ועוד, כי הכתוב אמר שיש גם בשבת זכר ליציאת מצרים, כמו שאמר בעשרת הדברות האחרונות (דברים ה טו) וזכרת כי עבד היית בארץ מצרים ויוציאך ה' אלהיך משם על כן צוך ה' אלהיך לעשות את יום השבת. ושם אפרש בעזרת השי"י ויתרומם:

[כה] **ולא ילין לבקר זבח חג הפסח.** כפי פשוטו יזהיר בכל החג, שלא ילין עד הבקר מן הבשר, כי הנותר ממנו עד הבקר באש ישרף (לעיל יב י), ומן החלב, שלא יקריב אותו אלא עד הבקר. ואונקלוס תרגם על החלב העולה לגבוה, כי הוא החג כאשר אמר שם (לעיל כג יח) ולא ילין חלב חגי עד בקר, כי כל המצות האלה שניות:

וכתב רש"י ולא ילין, כתרגומו, אין לינה מועלת בראשו של מזבח, ואין לינה אלא בעמוד השחר. **זבח חג הפסח**, אמוריו, ומכאן אתה למד לכל הקטר חלבים ואיברים. ובפרשת צו (ויקרא ו ב) אבאר זה בע"ה. ולינה בראשו של מזבח מחלוקת הוא בגמרא (זבחים פז.), ולדעת רבא יש לינה בראשו של מזבח, ואם לנו שם האיברים וירדו לא יעלו, שאם לא ירדו, אפילו לנו בקרקע ימים רבים ועלו לא ירדו, כדאיתא בפרק המזבח (שם):

[כו] **ראשית בכורי אדמתך.** בעבור כי הזכיר שיביאו בכורי כל אשר בארצם לבית ה', יסמוך לזה **לא תבשל גדי בחלב אמו**, כי בעת בכורי האדמה יביאו גם כל בכור בהמה הגדיים וטלאים, ובעת ההיא יגדלו הגדיים ויהיה החלב, ופעמים רבים יעלו האם עם הבכור בהיותו יונק בעבור שלא ימות, והנה הבאים לחוג יתענגו לאכול הבכורות בכל המטעמים עם הכהנים, ולכך הזכיר אסורם עם הבכורים. אבל במשנה תורה (דברים יד כא) הזכיר המצוה הזו עם אסור המאכלים אחר שהזכיר בהמה טמאה ודגים ועופות טמאים ונבלה, כי שם יאות להזכיר זה, כי הוא איסור מאכל, לא איסור הבשול בלבד כאשר יחשבו קטני אמנה מחוסרי הדעת:

[כז] **כתב לך את הדברים האלה.** צוה שיכתוב ספר ברית ויקרא אותו באזני העם, ויקבלוהו עליהם ונעשה ונשמע כאשר עשו בראשונה (שמו"ר מז ב), כי כל המעשה אשר היה בלוחות הראשונות ירצה לשנותו עמהם בלוחות השניות. ואין ספק שעשה כן, אבל לא חשש הכתוב להאריך לאמר ויעש כן משה, כאשר הראיתך במקומות רבים (לעיל י ב, ועוד):

והנכון בעיני, כי בעבור שישראל הם החוטאים והעוברים על הברית, הוצרך הקב"ה לחדש להם ברית חדשה שלא יפר הוא להם בריתו, ואמר, למשה שיכתוב התנאין, וזה טעם **כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית ואת ישראל.** וטעם **אתך**, כי בעבורך עשיתי עמהם, ולא הוצרכו הם להביא עצמם במסורת הברית הזאת, אבל הוא יתברך הצריך לכרות להם ברית במחילה שמחל להם, וכתב המחילה והתנאין:

כח ויהי שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה ויכתוב על הלוחות. יאמר שהיה משה שם בראש ההר ארבעים יום וארבעים לילה ויכתוב שם על הלוחות. ועל דעת רבותינו (במדרש תנחומא תשא לא) ענין הכתוב שהיה שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה בעת שכתב על הלוחות את דברי הברית הזאת השנית, אבל ארבעים יום אחרים עמד שם קודם לזה להתפלל כל ענין הבקשה, שאמר (לעיל לג יב) **ראה אתה אומר אלי העל את העם הזה**. ובהם נאמר במשנה תורה (דברים ט כה) **ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי כי אמר ה' להשמיד אתכם**. וכאן לא פירש כמה ימי התחנה והתפלה הזאת, כי הוא ידוע מעת עלותו אל ההר עד רדתו לפסול הלוחות האחרונות, אבל סיפר כי היה ענין הלוחות השניות ככל ענין הראשונות במכתב אלהים ובימים שעמד שם לפני השם, שלא יחשוב שכבר למד התורה בפעם הראשון, ולא יצטרך עתה לעמוד שם הרבה:

וטעם **ויכתוב על הלוחות**. פירוש ה', ולא יחזור למשה, כי כן אמר (לעיל פסוק א) וכתבתי על הלוחות, וכן במשנה תורה (דברים י ג ד) ואפסול שני לוחות אבנים כראשונים ואעל ההרה ושני הלוחות בידי, ויכתוב על הלוחות כמכתב הראשון. ומפני שאמר כמכתב הראשון, ידענו כי הם כתובים באצבע אלהים, ויהיה פירוש וכתבתי (לעיל פסוק א), באצבעי, וידעת פירוש אצבע מן היד (לעיל יד לא):

לא וידבר משה אליהם. לשון הווה הוא כל הענין הזה. ואחרי כן נגשו, אחר שלמד לזקנים חוזר ומלמד הפרשה או ההלכה לישראל. לשון רש"י. ואינו כן, אבל יאמר הכתוב כי בצאת כל ישראל לקראתו ראו קרני ההוד פחדו מגשת אליו וחזרו אחורנית, אולי חשבו שהיה שם כבוד השם, או מלאכי עליון עמו, ופחדו פן יפרוץ בהם ה', וקרא להם משה, ושבו אליו אהרן וכל הנשיאים ההולכים לפניו, ודבר משה אליהם דברי שלום ובשרם בסליחת עונם ובלוחות שהוריד. ואחרי כן ראו כל בני ישראל כי הוא מדבר עם הנשיאים ונגשו לפניו כולם, ואז צוה להם **כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני**, והוא עשרת הדברות השניות שנתן לו, וכל הנאמר לו מתחלה **שמר לך את אשר אנכי מצוך היום** (פסוק יא) עד סוף הפרשה (פסוק כו), כי הגיד להם שצוהו לכרות עמהם ברית חדשה על פי הדברים האלה. והכתוב קצר בזה וספר הענין בכלל. ואחרי כן אמר (בפסוק לג) כי כלה לדבר אתם כל הענין הנזכר, **ונתן על פניו מסוה**, כי התבונן בשובם אחור כי קרן עור פניו, או הגידו לו, ואחר שספר מעשה היום ההוא אמר **ובנא משה** (פסוק לד), וזהו הענין ההווה, לומר שנהג כן כל ימיו עמהם:

שמות פרק-לה

[א] ויקהל משה את כל עדת בני ישראל. יכלול "כל עדת בני ישראל" האנשים והנשים, כי כלם התנדבו במלאכת המשכן. והנה משה אחר שצוה לאהרן והנשיאים וכל בני ישראל האנשים כל אשר דבר ה' אתו בהר סיני אחרי שבור הלוחות (לעיל לד לב), ונתן על פניו המסוה (שם פסוק לג), חזר וצוה והקהילו אליו כל העדה אנשים ונשים. ויתכן שהיה זה ביום מחרת רדתו. ואמר לכולם ענין המשכן אשר נצטוה בו מתחלה קודם שבור הלוחות, כי כיון שנתרצה להם הקב"ה ונתן לו הלוחות שניות וכרת עמו ברית חדשה שילך השם בקרבם, הנה חזרו לקדמותם ולאהבת כלולותם, ובידוע שתהיה שכינתו בתוכם כענין שצוהו תחלה, כמו שאמר (לעיל כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם, ולכן צוה אותם משה עתה בכל מה שנצטוה מתחלה:

(א~ב) **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות אותם ששת ימים תעשה מלאכה.** אמר **אלה הדברים אשר צוה ה' לעשות** על מלאכת המשכן וכל כליו וכל עבודתו. והקדים השבת לאמר כי ששת ימים תעשה מלאכת אלה הדברים ולא ביום השביעי שהוא קדש לה'. ומכאן שאין מלאכת המשכן דוחה שבת, ולא ממדרש אך, כמו שפרשתי בסדר כי תשא (לעיל לא יג):

[ג] לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת. ענין הכתוב הזה ודאי לאסור בשבת גם מלאכת אוכל נפש, כי אמר **כל העושה בו מלאכה יומת**, ופירש שלא יבערו גם אש לאפות לחם ולבשל בשר כי האש צורך כל מאכל. והוצרך לומר כן מפני שלא אמר "העושה בו כל מלאכה" כאשר אמר בעשרת הדברות (לעיל כ י) לא תעשה כל מלאכה, ואמר מלאכה סתם, והיה אפשר שנוציא מן הכלל מלאכת אוכל נפש, כי כן נאמר בחג המצות (דברים טז ח) לא תעשה מלאכה ואין אוכל נפש בכללו, ולכך הזכיר בפירוש שאף אוכל נפש אסור בו:

וכלשון הזה מצאתי במדרש (מכילתא כאן) רבי נתן אומר לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת למה נאמר, לפי שהוא אומר **ויקהל משה את כל עדת בני ישראל**, שומע אני יהא רשאי להדליק לו את הנר, להטמין לו את החמין, ולעשות לו מדורה בשבת, ת"ל **לא תבערו אש בכל מושבותיכם ביום השבת**. וזה קרוב למה שאמרנו, שלא היו מלאכות הללו שהן הנאה לגופו בכלל איסור הראשון. ורצה רבי נתן לומר שלא הוצרך הכתוב לאסור אפייה ובשול ושאר צרכי אוכל נפש, שכבר אמר להם את אשר תאפו אפו ואת אשר תבשלו בשלו (לעיל טז כג), אבל עדיין כל מלאכות שאדם נהנה בהן ואינן עושין אלא הנאה לגוף כגון הדלקת הנר ומדורה ורחיצת גופו בחמין יהיו מותרות כי זה מעונג שבת, לכך נאמר **לא תבערו אש לאסור הכל**:

ולרבותינו עוד בו מדרש בתלמוד (שבת ע.) מפני שלא אמר כל העושה בו כל מלאכה יומת, או שיאמר כל המבעיר אש בכל מושבותיכם יומת, אמרו שיצאת להקל בה להיותה בלאו. ויש אומר שיצאה לחלק, לפי שהיתה בכלל לא תעשה כל מלאכה (לעיל כ י):

[ה] יביאה את תרומת ה'. כמו יביא את תרומת ה', אבל יכנה ויפרש. וכן ותפתח ותראהו את הילד (לעיל ב ו), בבואו האיש (יחזקאל י ג), אשר לא יעבדו אותו את נבוכדנצר (ירמיה כז ח), אשר אנכי נותן להם לבני ישראל (יהושע א ב), ורבים כן:

ועל דרך האמת הוא כמו יביאה עם תרומת ה' (זהר ויקהל קצח:), שיביא התרומה העליונה, בסוד ויקחו לי תרומה (לעיל כה ב). וכבר פרשתיו (לעיל כה ג). ולרבותינו מדרש ב"ותפתח ותראהו את הילד" (לעיל ב ו), שראתה עמו שכינה (סוטה יב):

יא והנה משה הוצרך לספר לכל העדה כל המלאכה שצוה אותו השם, כדי להודיע להם שצריכין להביא נדבה רבה, כי המלאכה גדולה, ולכך ספר להם **המשכן את אהלו ואת מכסהו וגו'** כולן הזכירן על דרך הכלל. וטעם **את המשכן, את הארון, את השלחן,** וכל הנזכרים, בה"א הידיעה, כאומר **את המשכן ואת הכלים אשר נגיד לחכמים העושים במלאכה בפרטן ובשעורן,** כי עתה לכל העדה לא יגידם אלא בשמותם בכלל:

כא **ויבאו כל איש אשר נשאו לבו.** על החכמים העושים במלאכה יאמר כן, כי לא מצינו על המתנדבים נשיאות לב, אבל יזכיר בהם נדיבות, וטעם **אשר נשאו לבו,** לקרבה אל המלאכה, כי לא היה בהם שלמד את המלאכות האלה ממלמד, או מי שאימון בהן ידיו כלל, אבל מצא בטבעו שידע לעשות כן, ויגבה לבו בדרכי ה' (דה"ב יז ו) לבא לפני משה לאמר לו אני אעשה כל אשר אדני דובר. וכבר הזכרתי זה בסדר האחר (לעיל לא ב). והנה אמר שבאו לפני משה **כל אשר נשאו לבו לקרבה אל המלאכה, וכל אשר נדבה רוחו אותו הביאו התרומה.** והנה משה אמר לכולם כי קרא ה' בשם בצלאל ואהליאב (פסוק ל), ואחרי כן קרא להם משה ואל כל חכם לב (להלן לו ב) שיבואו לפניו ונתן להם הנדבה:

כב (כב~כד) וטעם **ויבואו האנשים על הנשים.** בעבור כי הנדבה בתכשיטין היא מצויה אצל הנשים יותר, וכלן היו להן, ופרקו נזמיהן וטבעותיהן מיד, ובאו תחלה, והאנשים אשר נמצאו להם הביאו עמהם, כי טעם על הנשים שהן היו שם בראשונה והאנשים נטפלו להן. וכן נחה ארם על אפרים (ישעיה ז ב), כי המלחמה ההיא לאפרים, ולא שתם על צאן לבן (בראשית ל ט), ועליו מטה מנשה (במדבר ב כ), והדומים להם. ואמר שבאו כלם אנשים ונשים בחח ונזם וטבעת וכומז ובכל כלי זהב כצמידים ועגילים, כי נמצאו לכלם כלי תכשיט. ואמר כי יש מהם שהניפו תנופת זהב שבור או במטבע:

ואמר **וכל איש אשר נמצא אתו תכלת וארגמן.** כי לא נמצאו מאלה רק למקצתם:

וחזר ואמר אשר נמצא אתו עצי שטים. כי היו יותר מעטים שבידם עצי שטים:

ואמר כל מרים תרומת כסף ונחשת. כי לרוב האנשים היה כסף ונחשת במטבעות וכלים, אבל לא הזכיר זה למעלה (בפסוק כב) עם כלי הזהב, בעבור שהזכיר שם הנשים ואין להם כסף ונחשת רק הזהב בתכשיטין כאשר אמר (לעיל לב ב) נזמי הזהב אשר באזני נשיכם:

וכל "איש אשר הניף תנופת זהב. לא היו רבים כמרימי הכסף והנחשת ולא היתה הבאת הזהב מרובה ככסף והנחשת, על כן תקרא זו תנופה וזו תרומה, כי המביא זהב ינופף ידו לחשיבות הנדבה, או הלוקחים יניפו הזהב להראותו, לשבח המביא על נדבתו. ובפרשת אלה פקודי (להלן לח כד, כט) יקרא הזהב גם הנחשת תנופה, כי לא הזכיר שם (בפסוקים כה~כח) תרומה כלל, רק כסף פקודי העדה. ויתכן שיקרא גם הנחשת תנופה, שהיה חשוב להם יותר מן הכסף, מפני

שלא היה נמצא בידם ממנו. או שהיה חשוב מאד, כענין שנאמר (עזרא ח כז) וכלי נחשת מצהב טובה שנים חמודות כזהב:

שמות פרק-לו

[ג] ויקחו מלפני משה. הנה ביום אחד הביאו כל הנדבה הזאת (לעיל לה כב~כט) אל אהל מועד שהוא של משה, והחכמים לקחו בו ביום מלפניו ובמחרת בהשכמה, וכן בשני הביאו אליו עוד אל אהלו נדבה והוא צוה להביא אותה אל האומנים, עד שאמרו לו שהם **מרבנים להביא והיתה דים והותר**. ולא היה היתרון דבר חשוב שיספר בפרשת אלה פקודי מה עשו בו, אולי היה מונח באהל לחזק בה את בדק המשכן, או לעשות בה כלי שרת כאשר יעשו במקדש במותרות (שקלים פ"ד ה"ד):

והזכיר הכתוב (פסוק ה) מרבים העם להביא, לשבח את העם המביאים בנדבתם, ולפאר החכמים בנאמנותם, וגם הנגיד עליהם משובח בזה שהעביר קול במחנה למנעם, כי אין לו חפץ בכספם וזהבם כשאר המושלים בעמם, כענין שאמר לא חמור אחד מהם נשאתי (במדבר טז טו):

[ו] איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה. הממון יקרא מלאכה, וכן אם לא שלח ידו במלאכת רעהו (לעיל כב ז), לרגל המלאכה אשר לפני (בראשית לג יד), וכל המלאכה נמבזה ונמס (ש"א טו ט). והענין, שלא יביאו עוד שום דבר למלאכת הקדש. אבל אמר אל יעשו עוד מלאכה, להכניס הנשים שלא יהיו עוד טוות את העזים. והנה גם ההבאה יקרא מעשה, ומנע מהם הכל:

[ח] ויעשו כל חכם לב בעשי המלאכה את המשכן עשר יריעות. הנה החזיר בתורה מלאכת המשכן חמש פעמים, כי הזכיר את כולה בצואה בפרט ובכלל. תחלה (לעיל כה י~כח מג) אמר ועשית כך ועשית כך, ואחרי כן (לעיל לא ז~יא) הזכיר כולם בדרך כלל ועשו את כל אשר צויתך את אהל מועד ואת הארון לעדות, עד ככל אשר צויתך יעשו:

והטעם בזה, שצוה השם למשה שיגיד אל בצלאל ואהליאב ולכל החכמים המלאכה בכללה ואחרי כן יקרבו אליה לעשותה, כי לא יכשרו למלאכת הקדש עד שישמעו כל המלאכה ויבינו אותה ויקבלו עליהם שידעו להשלימה. ובשעת המעשה (לעיל לה יא~כ) הזכיר אותה תחלה בדרך הכלל הנזכר, ואמר (לעיל לא ו~יא) יבואו ויעשו את כל אשר צוה ה' את המשכן את אהלו וגו', ויחסר מכאן פרט אחד, כי בודאי הוצרך משה לאמר אל החכמים העושים המלאכה. עשו המשכן עשר יריעות, אך היריעה כך ורחב כך, וכן בכל המלאכה, ולא הזכיר הכתוב זה, כי בידוע שאמר להם הכל כסדר, אחרי שעשו כן כל דבר ודבר:

והטעם בזה, כי לא הוצרך משה לפרוט להם כל המעשה דבר בדבר כאשר הוזכר בצואה (כה י כח מג) ובמעשה (לו ח לט מב), אבל קצרו להם כאלו אמר שיעשו

משכן בעשר יריעות חמש כנגד חמש, והם הבינו כי יעשו לולאות מקבילות וקרסי זהב, וכיוצא בזה בכל המלאכה בקצרה רמז להם הענין, והם הבינו הכל, על כן לא האריך בפרט הזה, ירמוז הכתוב חכמתם ובינתם וטוב השכל שבהם. ואחר כן (בפסוקים לו ח, לט מב) החזיר המלאכה כולה בדרך הפרט הראשון (לעיל כה י~כח מג) ויעש כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן, ויעשו יריעות עזים, ויעש את הקרשים וגו':

והיה מספיק בכל הענין (לעיל לה ו~כ) שיאמר ויאמר משה אל כל עדת בני ישראל כל המלאכה אשר צוה ה' אותי, ויאמר (כאן) ויעשו בני ישראל ככל אשר:

צוה ה' את משה כן עשו, וירא משה את כל המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' כן עשו אותה ויברך אותם משה (להלן לט מג). אבל רצה לומר כי משה הזכיר אל כל עדת בני ישראל והחכמים שם (לעיל לה יא~כ) כל המלאכה בכלל, כי נתכוין בזה שיתנדבו העם כדי העבודה למלאכה הגדולה, ובעבור שישמעו החכמים וידעו אם יקבלו לעשותם כאשר נצטוו. ואחר כן הזכיר בפרט המעשה, להגיד שעשו כל החכמים במשכן, זהו שנאמר (כאן) ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן עשר יריעות:

ואמר ויעש יריעות עזים (פסוק יד), ויעש את הקרשים (פסוק כ), ירצה לומר ויעש כל חכם לב יריעות עזים. והזכיר בארון ויעש בצלאל (להלן לו א), להגיד כי האומן הגדול שבהם הוא שעשה לבדו הארון. והטעם, בעבור שהוא מלא רוח אלהים בחכמה בתבונה ובדעת (לעיל לא ג), שיתבונן בו ויעשנו בכוונה רצויה, כי אין במעשהו אומנות גדולה, אבל יש שם מלאכות שצריכות לאומנות יתירה ממנו. וחזר ואמר סתם ויעש את השלחן (להלן לו ז), ויעש את המנורה (שם יז):

ועל דעת רבי אברהם (שם א) ירמוז אל בצלאל שעשה כל כלי הקדש. ואין כן דעתי, שגם בחצר המשכן אמר כן (להלן לח ט). אבל הוא חוזר לרמוז אל כל חכם לב כאשר אמר (כאן) במשכן:

ואחר שהשלים כלל ופרט במעשה, הזכיר ההבאה אל משה בדרך הכלל, ואמר ויביאו את המשכן אל משה את האהל ואת כל כליו וגו' (להלן לט לג), להגיד חכמתם שהביאו אליו הכל כסדר, כי לא הביא אחד מהם מלאכתו לפניו עד שנשלמה כל המלאכה, כאשר אמר (בפסוק שלפניו) ותכל כל עבודת משכן אהל מועד. ואחרי שנשלמה נאספו כלם והראו אותה אליו כסדר, אמרו תחלה, רבינו הנה האוהל והנה כליו, ואחרי כן הנה הארון והנה בדיו, וכן הכל:

והנה לא הזכיר במשכן וכל כליו כאשר צוה ה' את משה, אבל באלה הפקודים בבגדי כהונה יזכיר כן בכל דבר ודבר (להלן לט א ה ז כא כו כט לא). והטעם, כי כלל מלאכת המשכן בפסוק שאמר בסוף (להלן לח כב) ובצלאל בן אורי בן חור עשה את כל אשר צוה ה' את משה. ואולי היה זה מפני שנוי הסדר, כמו שהזכירו רבותינו (ברכות נה.). ועל הכלל כל זה דרך חבה ודרך מעלה, לומר כי חפץ השם במלאכה ומזכיר אותה בתורתו פעמים רבות להרבות שכר לעוסקים בה, כענין מה שאמרו במדרש יפה שיחת עבדי אבות לפני הקב"ה מתורתם של בנים, שהרי פרשתו של אליעזר שנים ושלושה דפין היא:

שמות פרק-לז

{כט} ויעש את שמן המשחה קדש ואת קטרת הסמים טהור. לא פירש באלו כאשר פירש באחרים, שעל דרך השאר ראוי שיאמר ויקח בשמים ראש מר דרור וגוי ויעש אותו שמן משחת קדש, ויקח סמים נטף ושחלת וגוי, ויעש אותה קטרת רקח מרקחת מעשה רוקח. והטעם, כי בעבור שלא נאמרה בהם הצואה בתשלום המעשה כאשר פירשתי שם (לעיל ל כה, לד), ובקטרת לא הזכיר גם כל הסמים, וסמך עליהם במה שאמר מעשה רוקח, לא הזכיר במעשה כלום, אבל אמר שעשוהו על דעת הרקחים. וזה טעם קדש טהור מעשה רוקח:

שמות פרק-לח

{נ} במראות הצובאות. בנות ישראל היו בידן מראות שרואות בהן כשהן מתקשטות ואף אותן לא עכבו, והיה משה מואס בהן מפני שעשוין ליצר הרע, אמר לו הקב"ה אלו חביבין מן הכל שעל ידיהן העמידו הנשים צבאות רבות במצרים וכו', ונעשה הכיור מהם שהוא לשום שלום בין איש לאשתו להשקות מן המים שבו לאשה שקנא לה בעלה ונסתרה. לשון רש"י:

והטעם במדרש הזה (תנחומא פקודי י), שבכל מלאכת המשכן קבלו התכשיטין מן הנשים, כדכתיב (לעיל לה כב) ויבואו האנשים על הנשים, והביאו חח ונזם וטבעת וכומז, והכומז כפי מדרשו (במסכת שבת סד). יותר נמאס, אבל שם נתערבה כל הנדבה, אבל שיעשו כלי מיוחד מן התכשיט העשוי ליצר הרע לא היה משה בוחר בכך עד שנאמר לו כן מפי הגבורה:

ולא ידעתי איך יתפרש לפי זה אשר צבאו פתח אהל מועד. ואולי יאמר שהביאו הנשים הנדבה ההיא אל אהל משה שקראו אהל מועד, והוא עצמו קבל מהן על פי הדבור, כי אהל המשכן לא נעשה עדיין:

ואונקלוס תרגם דאתיאן לצלאה לתרע משכן זימנא, נוטים דבריו לדברי ר"א שאמר שהיו הנשים האלה עובדות ה', וסרו מתאות זה העולם, ונתנו מראותיהן נדבה, ובאות בכל יום ויום אל פתח אהל מועד להתפלל ולשמוע דברי המצות:

ויתכן עוד שנאמר בדרך הפשט שעשה הכיור וכנו ממראות הנשים אשר באו מהן צבא גדול ונאספו אל פתח אהל מועד לתת מראותיהן בנדבת לבן, והיה נחשת המראות נחשת קלל ממורט ויפה מאד, ועל כן ייחד אותו מתחלה לכלי הזה, והנשים בראותן כן נאספות ובאות צבאות לתת כולן מראותיהן להעשות בהן כל הכיור וכנו. וגם נכון הוא שיתכוננו בכך מתחלה מפני ענין הסוטה, והן

קבלו כן עליהם בשמחה והתנדבו לתת בו כל מראותיהן:

פרשת פקודי

[כא] אמר המשכן משכן העדות. בעבור כי יריעות שש משזר הם שיקראו משכן במצוה (לעיל כו א) ובמעשה (לעיל לו ח), אבל משכן העדות כולל הבית בכללו שהוא המשכן הנעשה ללוחות העדות:

ועל דעת רבים (רש"י וראב"ע) **אלה פקודי המשכן** יחזור אל הנזכרים למעלה, יאמר כי המשכן וכליו שהוא הבית והחצר וכל הנעשה להם פקודי עבודת הלויים שפקדם משה ביד איתמר, ואין כלי הקדש הארון והשולחן והמנורה והמזבחות בכלל המשכן, כי הם ביד אלעזר. ואין כן דעתי, כי למה יזכיר פקודת איתמר ולא יזכיר פקודת אלעזר שהיא הנכבדת. אבל אלה פקודי ירמוז אשר יזכיר בפרשה למטה, יאמר כי כסף פקודי העדה מאת ככר שנעשה בו האדנים והוויים לעמודים וצפוייהם וחשוקיהם (פסוקים כה~כח), ונחשת התנופה שהוא שבעים ככר שעשה בה מזבח הנחשת והמכבר וכל כליו ואדני החצרות והיתדות (פסוקים כט~לא), הכל נתן משה במספר במשקל ביד איתמר:

ולא ספר בפרשה מה נעשה בזהב, כי הזהב ממנו ביד איתמר ציפוי הקרשים והבריחים, וממנו ביד אלעזר הארון והכפורת והמנורה והשולחן ומזבח הזהב. והנה בעבור שלא יודע צפוי כל כלי כמה זהב יש בו לא ספר שנתנו משה להם במנין ובמשקל. ולכך לא הזכיר כאן פקודת אלעזר, כי לא בא הכתוב עתה רק לדבר על מלאכת המשכן לא על המסעות. ואל יקשה עליך בעבור שימנה כאן מזבח הנחשת והוא פקודת אלעזר, כי יצטרך לומר שעשאוהו מנחשת התנופה, ולא יחוש להוציא דבר אחד מכלל הדברים שאמר בהן שהם ביד איתמר, כי כן דרך הכתוב במקומות הרבה (בראשית לה כו שם מו כז):

ולא הזכיר בכאן הכיור וכנו, כי לא נעשה במשקל, אבל כל המראות שהביאו הנשים הצובאות שם בהם ולא ידע משה משקלו. ויתכן שלא היה בפקודת איתמר, כי יכנס בכלל מה שאמר הכתוב (במדבר ג לא) ומשמרתם הארון והשולחן והמנורה והמזבחות וכלי הקדש אשר ישרתו בהם, כי בכיור וכנו ישרתו למזבח, והנה איננו בחשבון הפרשה הזו:

[כב] **ובצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה עשה את כל אשר צוה ה'.** הענין כי על פיו נעשה הכל, כי הוא המורה לכל החכמים, ולפניו היו עושים כולם ומראים אליו כל מלאכתם, כמו שאמר (לעיל לה לד) ולהורות נתן בלבו, אבל גם כל חכמי לב עשו במלאכה, כמו שאמר (שם לו ח) ויעשו כל חכם לב בעושי המלאכה את המשכן. ועל דעת רבותינו (ירושלמי פאה א א) יהיה זה לשבח אותו ולומר שאפילו דברים שלא אמר לו רבו הסכימה דעתו למה שנאמר למשה מסיני, ולא בא הכתוב לומר שהוא עשה הכל, אלא שקיים בכל הנעשה על ידו כל אשר צוה ה' את משה, ולפיכך לא אמר בכל הנעשה עד הנה כאשר דבר ה' אל משה, כי היה במשמע כאשר אמר משה בדבר ה', והוא שנה הסדר בהם ממה שאמר לו משה,

ולפיכך כלל זה בכאן לומר שעשה הכל כאשר אמר השם, כמו שכתבתי למעלה
(לו ח):

[כז] את אדני הקדש ואת אדני הפרכת. יקרא הכתוב המשכן קדש, והבדיל
הפרכת, בעבור היותו מבדיל בין הקדש ובין קדש הקדשים, כאלו אמר את אדני
הקדש ואת אדני קדש הקדשים:

שמות פרק-לט

[ג] וירקעו את פחי הזהב. לא הוסיף בכל מלאכת הקדש לפרש דרך האומנות
איך נעשה, זולתי בכאן, והראוי שיאמר ויעשו את האפוד זהב תכלת וגוי מעשה
חושב, כתפות עשו לו וגוי, כי כן הדרך בכולם. ויתכן שספר בכאן המחשבה
שחדשו בחוטי הזהב, כי היה תמה בעיניהם להיות זהב טווי ושזור כאשר יעשו
בצמר ופשתים, כי לא נשמע עד היום ההוא לעשות כן:

[כד] (כד כה) וטעם ויעשו על שולי המעיל רמוני תכלת וארגמן. שעשו הרמונים
לתת אותם על שולי המעיל סביב, ועשו פעמוני זהב טהור, וישימו הפעמונים
בתוך הרמונים קודם שיתנו אותם במעיל, והנה הפעמונים בתוך הרמונים
בתלוש, וישימו הרמונים על שולי המעיל סביב והפעמונים בתוכם. ולכך כפל
הכתוב בתוך הרמונים פעמים, כי היו בתוכם מתחלה ובשעה שתלו אותם על
שולי המעיל סביב. וגם זו ראייה למה שפירשנו בסדר ואתה תצוה (לעיל כח לא):

[כז] (כז~כח) ויעשו את הכתנת שש מעשה אורג לאהרן ולבניו. נראה מכאן
שהיו הכתנות שוות באב ובבנים אע"פ שאמר באהרן ושבצת הכתנת שש (לעיל
כח לט) ובבניו אמר סתם תעשה כתנות (שם מ), כי הכוונה תעשה כתנות כמו
הנזכרת, וכן כתוב (שם ד) חושן ואפוד ומעיל וכתנת תשבץ מצנפת ואבנט ועשו
בגדי קדש לאהרן אחיך ולבניו לכהנו לי, כי לאהרן ולבניו יחזרו אל כתנת תשבץ
מצנפת ואבנט כי הם שוים בכולם. וכן מה שאמר כאן (בפסוק הבא) ואת
המצנפת שש ואת פארי המגבעות כלל אהרן ובניו, כי המצנפת והמגבעות אחד
הם במעשה, אלא שאהרן יצנף אותה ובניו יחבשו בהן ראשם כאשר פירשתי
(לעיל כח לא, לז):

ולשון פארי המגבעות, שהיו עולות על הראש כפארים, מלשון הפארים והצעדות
(ישעיה ג כ), פארי פשתים יהיו על ראשם (יחזקאל מד יח):

[כט] ופירש באבנט שעשו אותו שש משזר ותכלת וארגמן ותולעת שני. ולא
נתפרש זה בצואה רק מה שנאמר באבנט תעשה מעשה רוקם (לעיל כח לט) נודע
שהוא רוקם בארבע מינין הללו כמו שנאמר במסך (לעיל כו לו) ועשית מסך
לפתח האהל תכלת וארגמן ותולעת שני מעשה רוקם:

והאבנט הזה הוא גם באהרן ובניו כדעת האומר (יומא יב). אבנטו של כהן גדול
זהו אבנטו של כהן הדיוט. ועל דעת האומר (שם) לא זהו אבנטו של כהן הדיוט

פירש בשל אהרן שהוא מעשה רוקם ולא הוצרך להזכיר של בניו שהוא שש, כמו שאמר (לעיל כח מ) ולבני אהרן תעשה כתנות ועשית להם אבנטים ומגבעות תעשה להם, וכולן שש ככתנת:

[לג] **ויביאו את המשכן אל משה את האהל ואת כל כליו.** שיעור הכתוב בזה כמו בוא"ו, **ויביאו את המשכן אל משה ואת האהל ואת כל כליו**, כי יריעות שש משזר הן ששמן משכן, כמו שאמר (לעיל כו א) ואת המשכן תעשה עשר יריעות שש משזר, ואמר בהן (שם ו) וחברת את היריעות והיה המשכן אחד, ויריעות העזים הן האהל, כאשר יאמר בהן ועשית יריעות עזים לאהל על המשכן (שם ז), וחברת את האהל והיה אחד (שם יא). וכן את המשכן את אהלו ואת מכסהו (לעיל לה יא) ואת אהלו. אף כאן, ויביאו את המשכן אל משה ואת האהל ואת כל כליו, כי יזכיר שמות הכל. ולפעמים יקרא כל הבית אהל מועד, כאשר אמר (לעיל לא ו ז) ועשו את כל אשר צויתך את אהל מועד ואת הארון לעדות, כי אהל מועד הוא הבית בכללו אשר יועד אליו שמה, וכן כל כלי עבודת המשכן לאהל מועד (להלן פסוק מ):

[לד] **את נרותיה נרות המערכה.** יתכן שדרך המנורות להיות בהן נרות לנוי או להרבות בהן אור לפרקים, ואין כן במנורת הקדש כי לא היו בה רק שבעת הנרות, ועל כן פירש נרות המערכה, כי הן אשר יערוך אותן בין הערבים:

[מב] **וטעם כן עשו בני ישראל את כל העבודה.** כל מלאכת המשכן, ויקראנה עבודה לומר כי עשו אותה לעבודת השם הנכבד, כענין ועבדתם את ה' אלהיכם (לעיל כג כה), ואותו תעבודו (דברים יג ה). ויתכן שיאמר בכאן כל העבודה על הכלים, כלשון שאמר (לעיל פסוק מ) את כל כלי עבודת המשכן, והזכיר תחלה הכלים לאמר כי אפילו בכלים נזהרו ועשו כמצוה בהם, ואחרי כן הזכיר וירא משה את כל המלאכה:

שמות פרק-מ

[ב] **ביום החדש הראשון באחד לחדש תקים את משכן אהל מועד.** על דעת רבותינו (בתורת כהנים סוף פרשת צו סימן קצא, ועוד) שהוא יום שמיני למלואים טעם הכתוב שתקים את המשכן ויעמד כן ולא תורידנו ולא תקימו עוד, כי בנסוע המחנות הלויים יורידו אותו ויקימו אותו. ולא הוצרך לצוות עתה על הקמת שבעת הימים הראשונים, כי אמר לו מתחלה והקמות את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר (לעיל כו ל), וכיון שפירש לו עתה כי ביום החדש הראשון תהיה הקמתו לעמדה, הנה ידע כי שבעת ימי המלואים יצטרך להקים ולהוריד. ואולי היה כן להרגיל הלויים במעשהו כי ממנו יראו וכן יעשו, או היה להכתיר היום בעטרה זו:

ונראה לדעתם כי בשבעת הימים הראשונים היה מקים אותו בבקר בבקר, ועומד כן כל היום וכל הלילה, וכעלות השחר היה מוריד אותו וחוזר ומקימו מיד, כי

הכתוב אמר ופתח אהל מועד תשבו יומם ולילה (ויקרא ח לה), ואין פתח לאהל רק בעת הקמתו:

וכבר דרשו (בתורת כהנים ויקרא א ה) אל פתח אהל מועד, בזמן שהוא פתוח ולא בזמן שהוא מפורק. ואמרו (זבחים נה:): שלמים ששחטן קודם שנפתחו דלתות ההיכל פסולין, שנאמר (ויקרא ג ב) ושחטו פתח אהל מועד, בזמן שפתוח ולא בזמן שנעול, וכן במשכן, עד שלא העמידו הלויים את המשכן ואחר שפרקו הלויים את המשכן פסולין. ועוד, שהיה מקריב בו תמיד של בין הערבים ומדליק את הנרות בערב:

ובויקרא רבה (עיי במדבר רבה יב טו) ראיתי, היה משה מעמידו ומפרקו שני פעמים בכל יום, רבי חנינא הגדול אומר שלשה פעמים בכל יום, שנאמר תקים (פסוק ב) הוקם (פסוק יז) ויקם (פסוק יח), אחת לתמיד של שחר, ואחת למלואים, ואחת לתמיד של בין הערבים. ויתכן שכל זה רגילות, להודיע ענין הקמתו והסדר, ולא יעמידנו מפורק כלל:

והכתוב שאמר כאן ויכס הענן את אהל מועד וכבוד ה' מלא את המשכן (להלן פסוק לד) על דעתם היה זה ביום השמיני, כי אמר ויכל משה את המלאכה (שם פסוק לג), וכאשר כלה הקמה זו של אחד בניסן כסה הענן את המשכן. וכבר כתב רשי"י (ויקרא ט כג) מה שדרשו (בתורת כהנים שם) ויצאו ויברכו את העם, לפי שכל שבעת ימי המלואים שהעמיד משה המשכן והיה משמש בו ומפרקו לא שרתה בו שכינה והיו ישראל נכלמים ואמרו למשה, משה רבינו כל הטורח שטרחנו שתשרה שכינה בינינו ונדע שנתכפר לנו עון העגל, אמר להם אהרן אחי כדאי וחשוב ממני שעל ידי קרבנותיו ועבודתו תשרה בנו שכינה:

ובפרשת מלואים (תורת כהנים שם) יכול הוקם המשכן בראש חדש ושרתה שכינה בשמיני בחדש, תלמוד לומר וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן לאהל העדות (במדבר ט טו), מלמד שביום שהוקם המשכן שרתה השכינה על ידי מעשה אהרן. הנה יאמרו בפירוש כי כסוי הענן את המשכן בשמיני למלואים היה, והוא אחד בניסן, אם כן תהיה כל הפרשה הזאת לדעתם ביום השמיני. והיה זה מפני שהכתוב יסדר כי צוה השם את משה שתהיה הקמת המשכן לכלותה ביום החדש הראשון באחד לחדש, ואמר כי משה עשה כן וכלה את כל המלאכה ואז כסה הענן את האהל, וכן תמיד. וחזר הכתוב אל תחלת הדבור אשר היה למשה מן האהל ואמר ויקרא אל משה (ויקרא א א), וכל זה בסדר נכון:

וכדמות ראייה להם מה שכתוב (במדבר ז א) ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן, ואם לא הוריד אותו מה טעם ביום כלות, כי ביום אחד החל וכלה, והראוי שיאמר ויהי ביום הקים משה את המשכן. ועוד, שאמר שם זה הדבר אשר צוה ה' תעשו (ויקרא ט ו), וירא כבוד ה' אל כל העם (שם כג), ומשמעות זה שעדיין לא כסה הענן את אהל מועד ולא מלא כבוד ה' את המשכן. ומי"מ ביום ראשון של מלואים נדבר למשה משם כל הפרשיות הנאמרות מתחלת ספר ויקרא עד ויהי ביום השמיני (שם ט א), אבל לא היה הענן מכסה אותו, והיו סבורין שהיה הדבור למשה שם מן השמים כאשר היה בארץ מצרים:

אבל במדרש חזית (קהלת א יב) מצאתי, ויהי ביום השמיני, זה היה ראוי להיות תחלת הספר, ולמה נכתב כאן, אלא שאין מוקדם ומאוחר בתורה, ואם כן יהיה

ויקרא אל משה מאהל מועד אחר וירא כבוד ה' אל כל העם ותצא אש ותאכל על המזבח (ויקרא ט כג כד), ויהיה הדבור לאהרן יין ושכר אל תשת (שם י ט) ממחרת, כי לא יתכן שנדבר לאהרן מאהל מועד קודם למשה. ואיני יודע אם זה דברי הכל או הם דברי יחיד, כי על דברי ר' ישמעאל נאמרו שם :

תקים את משכן אהל מועד. לא פירש לו בצואה זו כיצד סדר ההקמה כאשר פירש במעשה ויתן את אדניו וישם את קרשיו (פסוק יח). והיה זה, מפני שכבר הראה אותו ההקמה במראית העין, כמו שאמר והקמות את המשכן כמשפטו אשר הראית בהר (לעיל כו ל). וכן קצר כאן ואמר ושמת שם את ארון העדות (בפסוק הבא), ולא הזכיר ואל הארון תתן את העדות, כי בהזכירו "את ארון העדות" יבין זה, כי לא יקרא הארון כן רק בהיות בו לוחות העדות. וכבר נצטוה מתחלה ונתת את הכפרת על הארון מלמעלה ואל הארון תתן את העדות אשר אתן אליך (לעיל כה כא), ולא הוצרך כאן אלא לצוותו בהקדמה, כי תשומת הארון עם הלוחות יקדים לכל הכלים. וכן קצר בענין השולחן והמנורה, שכבר צוה אותו (לעיל כו לה) באיזה מקום מן המשכן יעמידם. וקצר בענין לבישת אהרן ובניו, שאמר והלבשת את אהרן את בגדי הקדש (להלן פסוק יג), ובבניו אמר והלבשתם כתנות (להלן פסוק יד), כי כבר צוה אותו בפרט בסדר לבישתן (לעיל כט ה~ט), ולא בא עכשיו אלא לסדר לו שעת הלבשה שתהיה אחר הקמת המשכן כלו. והזכיר כתנות שבהן יתחיל הלבשה :

ג] וטעם וסכות על הארון. מלמעלה במקום אל, כי וסכות מלשון מסך. וכן וישם את פרוכת המסך ויסך על ארון העדות (להלן פסוק כא) :

י] והיה המזבח קדש קדשים. בעבור שיקריבו בו גם קדשי הקדשים אמר בו כן אף על פי שהיה בחצר. ואמר גם במשכן (בפסוק הקודם) והיה קדש, כי לא נקרא קדש קדשים רק מקום משכן הארון, כמו שנאמר (לעיל כו לג) והבדילה הפרכת לכם בין הקדש ובין קדש הקדשים. ויתכן שאמר במזבח קדש קדשים בעבור שיקדש, כמו שאמר והיה המזבח קדש קדשים כל הנוגע במזבח יקדש (לעיל כט לו) :

יז] ויהי בחדש הראשון באחד לחודש. על דעת רבותינו הזכיר הכתוב שהוקם המשכן לעמוד כן באחד לחודש הראשון כאשר צוה (לעיל פסוק ב). ואמרו ויקם משה את המשכן (פסוק יח), לספר מה שעשה בהקימו אותו מן היום הראשון שהתחיל בו שהוא כ"ג באדר. ולא הזכיר בכאן משיחת המשכן וכליו ולא משיחת אהרן ובניו וקרבת המלוואים, כי לא עשה אותם עד שסיים כל ההקמה ונצטוה בהם פעם שנית קח את אהרן, כמו שמפורש בפרשת צו (ויקרא ח ב) :

והנה המשכן וכליו לא נתקדשו לעבודה אלא במשיחה, כמו שנאמר (לעיל פסוק ט) ומשחת את המשכן ואת כל אשר בו וקדשת אותו ואת כל כליו, על כן פירוש ויערוך עליו ערך לחם (פסוק כג), ויעל הנרות (פסוק כה), כי עשה כן בזמנם אחר המשיחה. והנה הם כטעם לעשות כן. ומה שאמר גם כן למעלה (פסוק ד) והבאת את השולחן וערכת את ערכו, יצוה שיערוך אותו אחרי המשיחה. וכן אמר ונתת את מזבח הזהב לקטורת (פסוק ה), וכן ויעל עליו את העולה ואת המנחה (להלן פסוק כט), בזמנה, כי עדיין לא הקים החצר סביב למשכן, ואין מקריבין בלא קלעים, כי יהיו שחוטי חוץ, אלא כלם בזמנם :

[כ] וטעם ויקח ויתן את העדות (שם פסוק כ). שלקח הלוחות מארון עץ שהיו שם בתוך אהל משה והביא אותם אל המשכן :

[כז] ויקטר עליו קטורת סמים. משה הקטיר עליו כל שבעת ימי המלואים. ואע"פ שלא אמר בצואה (בפסוק ה) והקטיר עליו קטורת סמים, הבין זה משאר העבודות כלן, שהרי צוה אותו בכאן (בפסוק ד) שישדר הלחם ויעלה הנרות. וכן ויעל עליו את העולה ואת המנחה (להלן פסוק כט), משה הוא המעלה, שכן נצטוה (לעיל כט לח) וזה אשר תעשה על המזבח, שיתחיל הוא לעשות כן בעבדו בימי המלואים, כי הצואות כולן שם (מפסוק א ואילך) על עבודת משה. ואמר אחרי כן (בפסוק מב) עולת תמיד לדורותיכם, שיעשו כן הכהנים לדורות. ולכך אמר בה בסדר פנחס (במדבר כח ו) עולת תמיד העשויה בהר סיני, שהתחיל אותה משה שם :

והנה משה רבינו בכל העבודות הכהן הראשון, ולפיכך הקטיר גם הקטרת. ואולי בכלל ונתת את מזבח הזהב לקטרת (פסוק ה) שתקטירנו עליו מיד. ומה שאמר בצואה (לעיל לו ז) ונתת אותו לפני הפרוכת והקטיר עליו אהרן קטורת סמים, להורות על ענינו מיום שהתחיל אהרן בכהונתו ולעולם, שכך אמר (שם ל ח) ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים, ואין הדבר אלא מיום זה ואילך, כי בכאן (בפסוק ד) צוה למשה בפירוש והעלית את נרותיה. ובפירוש רש"י (בפסוק שלפנינו) ראיתי, ויקטר עליו אהרן קטורת שחרית וערבית, כמה שנאמר (לעיל ל ז ח) בבקר בבקר בהטיבו את הנרות וגו', ובהעלות אהרן את הנרות בין הערבים וגו'. ולא ידעתי אם הוא טעות סופרים :

[לד] ויכס הענן את אהל מועד. אמר כי הענן יכסה את האהל מכל צד והוא מכוסה וטמון בו. וכבוד ה' מלא את המשכן, כי תוכו מלא הכבוד, כי הכבוד שוכן בתוך הענן תוך המשכן, כענין שנאמר בהר סיני (לעיל כ כא) אל הערפל אשר שם האלהים. ואמר כי לא יכול משה לבא אל אהל מועד (פסוק הבא) אפילו אל הפתח, מפני שהיה הענן מכסה אותו ולא היה רשאי לבא בתוך הענן. ועוד, כי המשכן מלא כבוד ה' ואיך יכנס בו. והטעם, שלא יבא שם בלא רשות, אבל יקרא אותו ויבא בתוך הענן כאשר עשה בהר סיני ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (לעיל כד טז), ואמר ויבא משה בתוך הענן (שם יח). ועל דרך הפשט, בעבור שנאמר וידבר ה' אליו מאהל מועד (ויקרא א א) לא נכנס משה למשכן, אבל קרא אותו מאהל מועד ועמד פתח אהל מועד וידבר אליו :

ורבותינו אמרו (ת"כ פתיחתא ח) כתוב אחד אומר ולא יכול משה לבא אל אהל מועד, וכתוב אחר אומר ובבוא משה אל אהל מועד (במדבר ז פט), הכריע כי שכן עליו הענן. כי לדעתם ובבוא משה אל אהל מועד, שיבא שם בלא קריאה מדעתו, או מפני שאמר שם וישמע את הקול מדבר אליו מעל הכפורת נראה להם שהיה משה עומד בתוך האהל לפני הכפרת, וכל עת היות כבוד השם מלא את המשכן לא נכנס משה בתוכו. ולכך יאמרו שהיה זה לאחר שנסתלק הענן, כלומר שנסתלק מלכסות כל האהל ואין הכבוד מלא את המשכן, כי לא היה זה רק ביום השמיני ברדת שם הכבוד. והקריאה שאמר ויקרא אל משה וידבר ה' אליו מאהל מועד (ויקרא א א), על דעתם קודם לכן היתה, כאשר פירשתי למעלה (בפסוק ב). ויתכן שהכתוב פעם אחרת וכבוד ה' מלא את המשכן ירמוז אל הכבוד השוכן בקרבו :

והנה נשלם ספר הגאולה אשר ה' אלהי ישראל בא בו
לבני ישראל עם קרובו, הושיעו מיד שונאו וגאלו מיד אויבו
ואליו יבא באלפי שנאן ורכב רבוא, לתת לו תורת אמת להנחיל יש את אוהבו
בנה בית זבול לשכון שכינתו על כרובו, ומקדש למקדש שהמלך במסבו.
וברוך ה' החפץ שלום עבדו, אשר עד הנה עזרו לבא
המחדש נעוריו בשיבו, המשביע בתודתו רעבו
וינקהו דבש וחלב, כי הכין כל לבבו
ולשמו יברך בקרו וערבו, ברוך שאכלנו משלו וחיינו בטובו.
ברוך דיהב חילא לעבדיה בר אמתיה, ברוך הנותן ליעף כח ולאין אונים עצמה
ירבה: